

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul X, 1999

1 – 2

Ianuarie – Aprilie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM, PAUL
CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU,
EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA PENELEA-FILITTI,
NAGY PIENARU, APOSTOL STAN

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 3 ori pe an în numere duble.

Revista se poate procura de la: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sect. 5, P.O. Box 5-42, București, România, RO-76117, tel. 401-411 9008, tel./fax 401-410 3983; 401-410 3448; **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, fax 401-222 6407, tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; **ORION PRESS IMPEX 2000**, P.O. Box 77-19, București 3 – România, tel. 653 79 85, fax 401-324 06 38.

La revue „REVISTA ISTORICĂ” paraît 3 fois l’an en numéros doubles.

Toute commande pour les travaux parus aux Éditions de l’Académie Roumaine sera adressée à: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sect. 5, P.O. Box 5-42, București, România, RO-76117, tel. 401-411 9008, tel./fax 401-410 3983; 401-410 3448; **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33 – 57, fax 401-222 6407. tel. 401-618 5103; 401- 222 4126, București, România; **ORION PRESS IMPEX 2000**, P.O. Box 77-19, București 3 – România, tel. 653 79 85, fax 401-324 06 38.

„REVISTA ISTORICĂ” is published in double numbers in three issues per year.

All orders from abroad for publications of the Romanian Academy should be addressed to: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sect. 5, P.O. Box 5-42, București, RO-76117, tel. 401-411 9008, tel./fax 401-410 3983; 401-410 3448; **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, fax 401-222 6407, tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; **ORION PRESS IMPEX 2000**, P.O. Box 77-19, București 3 – România, tel. 653 7985, fax 401-324 0638.

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor șef adjunct*)
VENERA ACHIM
ECATERINA PETRESCU
IOANA VOIA (traducător)

Redactor (Editura Academiei): MIHAI POPA
Tehnoredactor: DIANA RUSU

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice
correspondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ”,
B-dul Aviatorilor nr. 1, 71247-București,
tel. 650 72 41

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOMUL X, NR. 1 – 2

Ianuarie – Aprilie 1999

S U M A R

MAREA NEAGRĂ

- MICHEL BALARD, Georges I. Bratianu, historien de la mer Noire 5
ȘERBAN PAPACOSTEA, Premisele politice ale hegemoniei economice a Imperiului Otoman
în spațiul Mării Negre (1453–1484)..... 13

*

- ALEXANDRU MADGEARU, Dunărea în epoca bizantină (secolele X–XII): o frontieră
permeabilă 41
NAGY PIENARU, Marea Neagră și Otomanii. I. Politica pontică a lui Bayezid Fulgerul 57
DUMITRU NASTASE, Domnul Țării Românești Vladislav II și asediul din 1453 al
Constantinopolului 85
ȘTEFAN ANDREESCU, Genovezi pe „drumul moldovenesc” la mijlocul secolului al XV-lea .. 99
ILEANA CĂZAN, Rivalitatea polono-habsburgică în bazinul Dunării și poziția Țărilor
Române (1574–1593) 109

PUTERE ȘI IDEOLOGIE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI

- MIHAI MAXIM, Numirea în domnie și investirea lui Mihai Viteazul în două acte oficiale
turcești inedite 125
ANDREI PIPPIDI, Rhigas în lumina descoperirilor de la Sibiu 143
EUGEN DENIZE, Școala Ardeleană și formarea imaginii Italiei în cultura română..... 151

FRANCEZI LA MAREA NEAGRĂ

- LUCIA TAFTĂ, Documente inedite despre companiile franceze de navigație la Dunărea de
Jos și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XIX-lea..... 163

OPINII

- RADU G. PĂUN, Miturile demitificării sau radiografia unei șanse ratate: Lucian Boia. *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Edit. Humanitas, 1997..... 175
- RADU MANOLESCU, Condițiile politice internaționale ale menținerii statalității Țărilor Române în secolele XVI–XVIII..... 184

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea anuală a Institutului de Istorie „N. Iorga”, 4–5 iunie 1998 (*Florin Anghel*);
Dezbaterea : „A fost regimul comunist din România diferit față de regimurile comuniste din Europa de centru-est și sud-est?”, Universitatea București, 27 mai 1998 (*Florin Müller*); Ziua Națională a Portugaliei în Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (*Eugen Denize*); Cronică..... 187

NOTE ȘI RECENZII

- . *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Lille, Librairie Arthème Fayard, 1989, 810 p. (*Cezar Banu*); •. *Les Paston. Une famille anglaise Correspondence et vie quotidienne illustrées*, Paris, Edit. Hachette, 1990, 288 p. (*Ecaterina C. Petrescu*); •. *Polen und Österreich im 16. Jahrhundert*, Band XVII, ed. Walter Leitsch și Stanislaw Trawkowski, Wien, Böhlau, 1997, 196 p. (*Ileana Căzan*); •. *Rosia i Cernomorskie prolivî (XVIII–XX stoletia)*, ed. L.N. Nejinskii și A.V. Ignatev, Moskva, 1999, 560 p. (*Adrian Tertecel*); •. *Studi medievali e immagine del Medioevo fra Ottocento e Novecento*, Roma, Stabilimento Tipografico „Pliniana”, 1997, 410 p. (*Bulletino dell' Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, no. 100, 1995–1996) (*Șerban Papacostea*); MEHMET ABLAY, *Din istoria tătariilor de la Gingham Han la Gorbaciou*, București, Edit. Kriterion, 1997, 312 p. (*Dumitru P. Ionescu*); JAUME AURELL I CARDONA, *Els mercaders catalans el Quatre-Cens. Mutació de valors procés d'aristocratizació a Barcelona (1370–1470)*, Lleida, 1996, 428 p. (*Eugen Denize*); MIHAI MAXIM, *Țările Române și Înalta Poartă Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*. Cu o prefață de prof. Halil Inalcık, București, Edit. Enciclopedică, 1993, 300 p. (*Viorel Panaite*); TÉREZA MÓZES, *Evreii din Oradea*, București, Edit. Hasefer, 1997, 412 p. (*Betinio Diamanti*); DAVID NIRENBERG, *Communities of Violence. Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton University Press, 1996, 302 p. (*Victor Rizescu*); ION C. PETRESCU, *Mihai Viteazul și arta diplomației*, Ploiești, 1997, 372 p. (*Marian Stroia*); AUREL RĂDUȚIU, LADISLAU GYÉMÁNT, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690–1847*, București, Edit. Univers Enciclopedic, 1995, CIX + 820 p. (*Louis Roman*); MEHMED EMIN RESULZADE, *Kafkasya Turkleri*, Istanbul, 1993, VIII + 132 p. (*Adrian Tertecel*); ALEXIS G.K. SAVVIDES (ed.), *Enkyklopaídiko Prosopographiko Lexiko Byzantines Historias kai Politismou* (Lexicon enciclopedic de istorie și civilizație bizantină), vol. I–III, Athena, Edit. Metron/ Iolkos, 1996, 1997 și 1998, 284 + 254 + 334 p. (*Tudor Teoteoi*) 193

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- „Byzantinorussica”, 1994, nr.1 (*Tudor Teoteoi*)..... 225
- „Oriente Moderno”, nuova seria, anno XV (LXXXVI), 1996 (*Nagy Pienaru*)..... 227

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME X, Nos. 1 – 2

January – April 1999

CONTENTS

THE BLACK SEA

- MICHEL BALARD, Georges I. Bratianu, Historian of the Black Sea 5
ȘERBAN PAPACOSTEA, Political Premises of the Economic Hegemony of the Ottoman
Empire in the Black Sea Area (1453–1484) 13

*

- ALEXANDRU MADGEARU, The Danube in the Byzantine Period (Tenth – Twelfth
Centuries): A Permeable Frontier 41
NAGY PIENARU, The Black Sea and the Ottomans. I. The Pontic Policy of Bayezid the
Thunderbolt 57
DUMITRU NASTASE, Prince Vladislav II of Wallachia and the 1453 Siege of
Constantinople 85
ȘTEFAN ANDRĂȘESCU, The Genoese on the “Moldavian Road” at the Middle of the
Fifteenth Century 99
ILEANA CĂZAN, The Polish-Habsbourg Rivalry in the Danube Basin and the Position of
the Romanian Principalities (1574–1593) 109

POWER AND IDEOLOGY IN SOUTH-EASTERN EUROPE

- MIHAI MAXIM, Michael the Brave’s Appointment and Investiture as Voivode in Two
Unpublished Turkish Documents 125
ANDREI PIPPIDI, Rhigas in the Light of the Sibiu Finds 143
EUGEN DENIZE, “Școala Ardeleană” and the Image of Italy in Romanian Culture 151

THE FRENCH IN THE BLACK SEA AREA

- LUCIA TAFTĂ, Unpublished Documents on the French Sea Campaigns at the Lower
Danube and in the Black Sea in the Second Half of the Nineteenth Century 163

OPINIONS

- RADU G. PĂUN, The Myths of Demystification or the Radiography of a Lost Opportunity: Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească (History and Myth in Romanian Conscience)*, Bucharest, Edit. Humanitas, 1997..... 175
- RADU MANOLESCU, The International Political Framework of the Preservation of the Romanian Principalities as States in the Sixteenth-Eighteenth Centuries)..... 184

SCIENTIFIC LIFE

- Annual Session of the "N. Iorga" History Institute, 4-5 June 1998 (*Florin Anghel*); Debate: "Was the Communist Regime in Romania Different from Communist Regimes in Central-Eastern and South-Eastern Europe?", University of Bucharest, 27 May 1998 (*Florin Müller*); The National Day of Portugal at the "N. Iorga" History Institute (*Eugen Denize*); Chronicle 187

NOTES AND REVIEWS

- . *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Lille, Librairie Arthème Fayard, 1989, 810 pp. (*Cezar Banu*); •. *Les Paston. Une famille anglaise. Correspondence et vie quotidienne illustrées*, Paris, Edit. Hachette, 1990, 288 pp. (*Ecaterina C. Petrescu*); •. *Polen und Österreich im 16. Jahrhundert*, Band XVII, ed. Walter Leitsch and Stanislaw Trawkowski, Wien, Böhlau, 1997, 196 pp. (*Ileana Căzan*); •. *Rosia i Cernomorskie prolivî (XVIII-XX stoletia)*, ed. L.N. Nejninskii and A.V. Ignatev, Moskva, 1999, 560 pp. (*Adrian Tertecel*); •. *Studi medievali e immagine del Medioevo fra Ottocento e Novecento*, Roma, Stabilimento Tipografico "Pliniana", 1997, 410 pp. (*Bulletino dell' Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, no. 100, 1995-1996) (*Șerban Papacostea*); MEHMET ABLAY, *Din istoria tatarilor de la Gînghis Han la Gorbaciiov (From the History of Tatars, from Genghis Khan to Gorbachev)*, Bucharest, Edit. Criterion, 1997, 312 pp. (*Dumitru P. Ionescu*); JAUME AURELL I CARDONA, *Els mercaders catalans el Quatre-Cens. Mutació de valors procés d'aristocratizació a Barcelona (1370 1470)*, Lleida, 1996, 428 pp. (*Eugen Denize*); MIHAI MAXIM, *Țările Române și Înalta Poartă Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu (The Romanian Principalities and the Sublime Porte The Juridical Framework of Romanian-Ottoman Relations in the Middle Ages)*. With a Preface by Prof. Halil Inalcik. Bucharest, Edit. Enciclopedică, 1993, 300 pp. (*Viorel Panaite*); TÉREZA MÓZES, *Evreii din Oradea (The Jews of Oradea)*, Bucharest, Edit. Hasefer, 1997, 412 pp. (*Bettino Diamant*); DAVID NIRENBERG, *Communities of Violence. Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton University Press, 1996, 302 pp. (*Victor Rizescu*); ION C. PETRESCU, *Mihai Viteazul și arta diplomației (Michael the Brave and the Art of Diplomacy)*, Ploiești, 1997, 372 pp. (*Marian Stroia*); AUREL RĂDUȚIU, LADISLAU GYÉMÁNI, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690-1847 (A Catalogue of Statistical Sources Concerning Transylvania, 1690-1847)*, Bucharest, Edit. Univers Enciclopedic, 1995, CIX + 820 pp. (*Louis Roman*); MEHMED EMIN RESULZADE, *Kafkasva Türkleri*, Istanbul, 1993, VIII + 132 p. (*Adrian Tertecel*); ALEXIS G.K. SAVVIDÉS (ed.), *Enkyklopaïdiko Prosopographiko Lexiko Byzantines Historias kai Politismou (Encyclopedical Lexicon of Byzantine History and Civilization)*, vol. I-III, Athena, Edit. Metron/Iolkos, 1996, 1997 and 1998, 284 + 254 + 334 p. (*Tudor Teoteoi*); 193

REVIEW OF HISTORICAL REVIEWS

- "Byzantinorussica", 1994, no 1 (*Tudor Teoteoi*)..... 225
- "Oriente Moderno", nuova seria, anno XV (LXXVI), 1996 (*Nagy Pienaru*)..... 227

MAREA NEAGRĂ

GEORGES I. BRATIANU, HISTORIEN DE LA MER NOIRE

MICHEL BALARD

Quinze ans environ après la commémoration de Georges Bratianu au Collège de France, sous la présidence de mon regretté maître Paul Lemerle, voici venu le temps de célébrer le centenaire de la naissance d'un homme dont l'œuvre a fortement marqué l'historiographie roumaine et, au-delà, toutes les recherches sur le Moyen Âge balkanique et pontique. C'est pour moi, qui n'ai été ni de ses familiers ni de ses disciples, un très grand honneur de participer à cette commémoration, et un très grand plaisir de revenir en Roumanie, vingt-sept ans après ma dernière visite, à l'occasion du Congrès international des Études byzantines en 1971. Je vois ici présents un certain nombre d'amis roumains qui, tous, ont été marqués par les travaux de Georges Bratianu, leur devancier et parfois leur maître. En ce qui me concerne, ses œuvres n'ont cessé de constituer une base de référence. Car l'historien des régions pontiques, même s'il doit parfois critiquer l'interprétation de ses prédécesseurs, au nom des nouvelles sources qu'il vient de découvrir ou d'un éclairage nouveau apporté à la compréhension de sources bien connues, est toujours stimulé par la lecture des ouvrages de Bratianu. Il y trouve, formulées dans un style alerte et dans une langue élégante, quelques intuitions fondamentales éclairant l'histoire du Sud-Est Européen, et souvent même de l'ensemble du monde occidental au Moyen Âge.

L'itinéraire historique de Bratianu ressemble à celui qu'empruntent bien des historiens: dans leur jeunesse des travaux approfondis sur un thème ou une période limités, à l'âge mûr de vastes synthèses éclairées par la masse des connaissances acquises au long du chemin. Comme tous les historiens des pays balkaniques, Bratianu s'est d'abord intéressé aux principautés ayant donné naissance à sa patrie, à la géographie historique, encore si controversée, des rives de la mer Noire, bref aux origines du peuple roumain. Cette recherche l'a conduit à la rencontre des Occidentaux, et particulièrement des Génois, qui ont si fortement marqué par leurs œuvres de pierre, aujourd'hui bien disparues, et par leur dynamisme commercial les régions littorales de la mer Majeure. L'expansion occidentale passe, bien sûr, par le verrou byzantin des Détroits. Aussi Constantinople a-t-elle fourni à Georges Bratianu un observatoire particulier. Il appartient à d'autres de rappeler tout ce que l'histoire byzantine doit à ses travaux: l'approvisionnement en blé de Constantinople,

la monnaie d'or byzantine, les franchises municipales dans l'empire ont fait l'objet d'observations critiques, dont certaines ont gardé toute leur pertinence.

Ces investigations dans les domaines balkanique et pontique devaient conduire l'historien à élargir son propos et à réunir les diverses séquences de l'histoire de la mer Noire en une vaste synthèse, allant de l'Antiquité à la période contemporaine. Seul le premier volume vit le jour, grâce aux bons soins du père Vitalien Laurent, mais seize ans après la mort de son auteur. Cet ouvrage montre à quel point Bratianu était soucieux d'insérer l'histoire des régions pontiques dans les grands courants de la civilisation universelle, et d'y retrouver des constantes permettant de mieux comprendre les événements de son époque. Il pensait, à juste titre, qu'il était du devoir de l'historien d'éclairer ses contemporains, mais ne se faisait aucune illusion sur les leçons que ceux-ci pourraient éventuellement tirer de ses remarques. Je me contenterai ici de souligner l'originalité de l'œuvre de Bratianu dans le domaine de l'histoire pontique.

En un temps où le territoire de l'historien était trop souvent circonscrit à la lecture critique des chroniques et des actes de chancellerie, un des premiers mérites de Georges Bratianu est d'avoir considérablement élargi son investigation dans les sources disponibles. En même temps que les historiens de l'université du Wisconsin – Byrne, Reynolds, Krueger – que le Génois d'origine Roberto Sabatino Lopez ou le Français André Sayous, Bratianu a d'emblée compris l'intérêt considérable que pouvaient offrir les actes de la pratique, et en particulier ces minutes notariales que conservent, par dizaines de milliers, les grands dépôts d'archives italiens. Il y fallait un certain mérite: le désordre des minutiers notariaux génois, à la suite du bombardement des archives de Gênes par la flotte de Louis XIV, le médiocre état de conservation des registres ou des filze (liasses) avaient de quoi décourager le chercheur dépourvu à l'époque de tout inventaire sérieux. Mais Bratianu sut découvrir aux archives de Gênes ces humbles mémoriaux de la vie quotidienne, contrats de vente ou de mise en apprentissage, testaments, dots, mandats ou procurations, et surtout ces actes commerciaux qui allaient lui fournir la matière de ses premiers travaux. À travers le lent perfectionnement des techniques de «commande» et de change, de prêt et d'assurance, il y voyait naître l'homme d'affaires et le capitalisme moderne.

Lorsqu'il entreprend ses recherches à Gênes, les minutiers notariaux n'étaient pas totalement inconnus. Dès la fin du XIXe siècle, des archivistes et des historiens locaux avaient préparé des éditions de textes abrégés, excluant le formulaire juridique, soit des régestes. Bratianu ne pouvait s'en satisfaire, sachant que le moindre détail d'une minute pouvait avoir son utilité, que les repentirs du scribe pouvaient être révélateurs, et que donc la même rigueur devait présider à l'édition d'actes notariés qu'à la publication de diplômes royaux ou impériaux. De ce souci d'une connaissance directe et précise des sources est né l'un de ses premiers

articles où se trouvent rassemblés les actes notariés concernant Vicina et Cetatea Albă, une œuvre que Bratianu souhaite compléter en 1935, tout en corrigeant quelques erreurs de la première édition. Mais on retiendra surtout sa publication de 1927, les Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle. Pour la première fois voyait le jour de façon systématique l'édition d'un corpus d'actes notariés de l'outre-mer génois: plus de trois cent trente documents s'y trouvent publiés in extenso, et j'ai pu contrôler la sûreté d'une lecture attestant les grandes compétences paléographiques de l'éditeur. Tout juste peut-on regretter qu'en un temps où les contraintes financières de l'édition étaient sans doute moindres qu'aujourd'hui, Bratianu ait présenté sous forme de régestes 450 autres documents, qu'il jugeait sans doute de moindre intérêt, mais on ne discerne pas toujours les critères de ses choix. Dans ces résumés, même si les éléments essentiels du texte ne sont pas altérés, tout le formulaire disparaît. Or l'historien du droit sait maintenant quel prix il faut attacher chez un notaire à la plus minime des variations dans les formules juridiques, dont la monotone répétition obsède et décourage le chercheur non averti.

Avec les actes de Vicina et de Cetatea Albă, puis avec ceux de Péra et de Caffa, Bratianu avait réuni un gros corpus d'actes notariés lui permettant de s'intéresser à la fois aux villes roumaines du littoral pontique et à l'expansion des Occidentaux dans la mer Intérieure.

Bratianu n'était évidemment pas le premier à s'attaquer au problème des cités maritimes des bouches du Danube et du Dniestr: Vicina et Cetatea Albă. Avant lui, son maître, Nicolas Iorga, aux intuitions éblouissantes, mais pas toujours appuyées sur une base documentaire incontestable, avait essayé de reconstituer l'histoire de ces deux ports, qui se confond avec celle du Levant et du trafic international dans l'Europe orientale à la fin du Moyen Âge. Il faut noter que si l'existence de Kilia était connue, sans que l'on puisse encore en déterminer la position exacte, celle de Licostomo semble avoir échappé à l'historien roumain. Mais son honnêteté et sa rigueur scientifique ne sont jamais prises en défaut. En utilisant avec prudence les données des sources notariales alors connues, Bratianu, selon la belle expression du père Laurent, «débarrasse la science roumaine de ce phylétisme qui est la grande œillère de l'historiographie balkanique». En d'autres mots, loin de s'intéresser exclusivement aux origines du peuple roumain et à l'exaltation nationaliste qui en découle, Bratianu recherche patiemment toutes les mentions de Vicina dans les sources de toute nature, byzantines, musulmanes et occidentales. Il les confronte, les passe au filtre d'un esprit critique impitoyable, avant de tenter de reconstruire l'histoire de la Dobroudja, non pour fonder historiquement les droits du peuple roumain sur la région, mais pour insérer celle-ci dans l'histoire générale. En 1940, dans des circonstances peu propices au travail scientifique, il intervient à nouveau pour mettre à bas les thèses extravagantes de l'Américain Bromberg qui plaçait

Vicina dans le Caucase et Maurocastron – Cetatea Albă – loin de l'embouchure du Dniestr. Mais Bratianu savait bien que la critique textuelle, si raffinée fût-elle, était insuffisante. Il concluait en donnant la parole aux archéologues. Ceux-ci gênés par des circonstances politiques défavorables, n'ont pu encore localiser exactement Vicina. En tout cas, Bratianu a eu le grand mérite de lancer le débat, de montrer tout le parti que l'on pouvait tirer des minutes notariales. Ses travaux constituent le point de départ dans la recherche de tous les historiens roumains (Pascu, Giurescu, Diaconu, Papacostea, Iliescu, Nasturel, Eskenazy, Spinei entre autres) et non-roumains (Pistarino, Airdi, Petti Balbi et moi-même) qui se sont intéressés au problème. De nouvelles sources récemment éditées et la perspective de sondages archéologiques sérieux devraient permettre de poursuivre la recherche.

Ces monographies des villes littorales préparaient une synthèse plus ample. Celle-ci vit le jour en 1929, sous la forme d'une thèse de doctorat ès-lettres soutenue en Sorbonne. Recherches sur le commerce génois en mer Noire au XIIIe siècle. Avec cet ouvrage, Bratianu se plaçait dans une autre perspective, celle des Occidentaux découvrant la mer Intérieure. Pourquoi cette époque et pourquoi cet argument? Bratianu s'en est longuement expliqué. Entre les travaux de Desimoni portant sur la colonie génoise de Constantinople aux XIIe et XIIIe siècles, et les publications de Belgrano et de Vigna éclairant le destin des comptoirs génois aux XIVe et XVe siècles, il y avait place pour une recherche globale traitant de la première phase de l'expansion occidentale à Constantinople et en mer Noire, celle qui suit immédiatement la conclusion du traité de Nymphée entre Michel VIII Paléologue et la commune de Gênes (1261). Une phase marquée par la découverte des espaces pontiques par les Occidentaux, par la rencontre des Mongols et les premiers affrontements entre Gênes et Venise pour la domination de la mer. Pour Bratianu, donc, l'expansion occidentale représente un chapitre important de la Question d'Orient et de l'histoire générale du commerce. Il établit d'abord les modalités de l'implantation génoise dans les divers domaines géographiques considérés: Constantinople et Péra, l'empire de Trébizonde, la Crimée. A ce tableau des retouches importantes ont été apportées récemment, mais sans en changer les grandes lignes. L'historien s'intéresse ensuite aux vicissitudes des différents comptoirs, décrit les groupes ethniques qui les composent, les flux de marchandises qui les animent, le début des rivalités entre Gênes et Venise pour l'exploitation économique de la mer Noire. Au total un très bel ouvrage, sur le modèle des travaux d'histoire économique et sociale de l'École des Annales, mais avec des perspectives très larges qu'établit avec fermeté la conclusion du livre. Le médiéviste roumain est en effet frappé par le parallélisme évident à près de vingt siècles de distance, entre les colonies grecques du Pont-Euxin et l'essor des colonies italiennes sur les côtes de la mer Noire. Derrière les unes et les autres, un empire stable: les Scythes, la Horde d'Or; une scène identique: des villes littorales vivant des échanges entre les profondeurs de l'Eurasie et le monde méditerranéen;

une vie économique presque semblable: l'exportation des denrées brutes de la forêt et de la steppe, l'importation de vin, d'huile, d'étoffes et de produits de l'artisanat; un même mouvement de rapprochement entre les sédentaires des cités méditerranéennes et les nomades des steppes eurasiatiques. L'histoire ne serait-elle qu'un perpétuel recommencement?

Bratianu ne s'arrête pas à ces rapprochements. Nourri, en effet, des travaux de son contemporain Werner Sombart, il utilise l'exemple des comptoirs génois pour décrire la naissance des formes modernes du capitalisme. Contrairement aux campagnes d'Occident et de son propre pays, engluées dans les liens d'homme à homme, les relations sociales et la vie économique dans les colonies mercantiles de Gênes et de Venise ne se fondent que sur le régime exclusif du contrat de salaire. Point de seigneur, point de servage, mais des hommes libres dont la réussite sociale doit tout à leur esprit d'entreprise. Le sort de chacun dépend de sa réussite en affaires et non du bon vouloir d'un maître. C'est là que progresse la technique des opérations financières et commerciales, c'est là que se perfectionnent les institutions bancaires et les entreprises maritimes. Dans la vie coloniale des comptoirs du Levant se forme la mentalité du capitalisme moderne.

De tels progrès ne sont possibles que dans un climat de liberté où puissent s'épanouir l'esprit d'entreprise et le dynamisme des hommes d'affaires. Négligeant les pulsions passagères qui poussent les Tatars du Kiptchak et les Il-Khanides de Perse contre les établissements occidentaux – raids sans lendemain que l'on peut tenir pour de simples rides de l'histoire – Bratianu relève que l'intensification de la vie d'échanges, l'ouverture de vastes régions à la vie palpitante du monde méditerranéen n'ont été rendues possibles que par un état d'équilibre faisant coexister dans la paix Byzance, les Occidentaux et les khanats mongols. L'expansion des Ottomans vient-elle à rompre cet équilibre? Alors la vie de relations s'anémie, et les régions pontiques retournent à la servitude et à l'engourdissement originels, à peine rompus par des flambées de violence. «Toute puissance, écrit Bratianu, qui essaie d'établir dans les mers du Levant une suprématie politique ou commerciale rallume l'éternel foyer de discorde». Les conclusions du médiéviste sont pour l'homme politique que va devenir Bratianu dans les années Trente un outil d'analyse du temps présent.

Mais, à son tour, l'expérience politique nourrit la réflexion de l'historien lorsqu'arrive l'heure des vastes synthèses. Bratianu envisageait la composition d'un ouvrage qui, depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'époque contemporaine, traiterait de l'histoire de la mer Noire et de la Question d'Orient. Comme on le sait, seule la première partie de cette entreprise vit le jour en 1969, grâce aux bons soins du père V. Laurent. La mer Noire des origines à la conquête ottomane fut composée dans des circonstances peu propices au travail scientifique. Astreint à une résidence forcée depuis septembre 1947, coupé de toute relation

avec l'extérieur, ne doutant pas du sort qui l'attendait, Bratianu put cependant trouver l'énergie nécessaire pour brosser cette fresque impressionnante de l'histoire pontique, qui représente non seulement la première grande synthèse sur l'histoire de la mer Intérieure, mais surtout l'aboutissement de l'itinéraire intellectuel de l'historien. Loin de se limiter à des événements étroitement locaux ou régionaux, ou de se faire l'écho de préoccupations patriotiques, Bratianu a le souci constant de replacer l'histoire pontique dans le cadre des grands courants de la civilisation. Cette histoire est celle des liens multiples qu'entretient la mer Majeure avec la Méditerranée, l'Occident médiéval, l'Europe centrale et orientale, le continent asiatique. La mer Noire est «une zone de transition et de croisement entre l'Europe et L'Asie», avec tout ce que cette expression sousentend de bouleversements constants et d'échanges de tous ordres.

Sans ignorer ces flux et ces reflux, Bratianu s'attache plutôt à souligner quelques constantes, de l'Antiquité jusqu'à la conquête ottomane: l'expansion du commerce méditerranéen vers l'Extrême-Orient et vers l'Extrême-Nord, le mouvement périodique des invasions poussant les peuples nomades de l'Asie centrale vers l'Europe, les luttes des puissances maritimes pour contrôler les Détroits, enfin les tendances opposées qui portent les empires du Sud à dominer la mer Intérieure et les empires du Nord à se frayer un passage vers la mer libre à travers les Détroits. Ces continuités transparaissent, de manière symbolique, dans les différentes appellations de la mer: Ottomans et Occidentaux retrouvent à partir du XVe siècle le Mare nigrum ou Kara Deniz, qualificatifs anciens des Iraniens, alors que les Grecs avaient adopté un terme hypocoristique, le Pont-Euxin et que les Italiens au Moyen Âge étaient surtout sensibles aux dimensions de la mer qualifiée de Mare Majus.

Ces permanences affirmées, l'historien s'intéresse d'abord à l'époque gréco-iranienne où il voit se réaliser une certaine osmose culturelle entre Grecs et Scythes au sein des cités helléniques du Pont-Euxin. Après l'héphemère empire pontique de Mithridate VI, les cités helléniques survivent sous la domination romaine. où la culture des vainqueurs se mêle aux anciennes traditions de la steppe en une synthèse féconde et originale, que l'apport des fouilles récentes conduirait sans doute à nuancer. A partir du IIIe siècle, déferlent les invasions des peuples nomades. Les soubresauts de l'histoire pontique ont leur origine dans l'Asie lointaine, bien qu'ils soient aggravés par la jonction des Barbares germaniques et iraniens. Goths et Huns construisent de grandes fédérations des peuples nomades, dont les restes sont absorbés par la vague suivante ou péniblement contrôlés par Byzance, au-delà de la ligne du Danube, qui constitue pour l'empire l'extrême avancée tolérable des peuples de la steppe. Grâce aux places byzantines de Crimée – Cherson et Matracha – la continuité des échanges commerciaux est assurée avec les Khazars d'abord, les Varègues ensuite, jusqu'à ce que les invasions des Turcs, des

Petchénègues et des Coumans ferment les grandes routes intercontinentales du commerce.

La rencontre des Mongols et des Italiens les rouvre et l'attention de Bratianu se concentre sur ce phénomène qu'à juste titre il juge capital. La mer Noire devient à la fin du XIIe siècle la plaque tournante des échanges internationaux, le laboratoire d'une économie capitaliste alors en plein essor. Elle se révèle comme un facteur de rapprochement et d'unité entre les contrées dont elle borde les rivages; des liens d'interdépendance s'établissent; grâce à la coopération des Mongols et des marchands occidentaux, les régions pontiques entrent dans cette vaste communauté commerciale – un Commonwealth économique – qui s'étend de Londres et Bruges jusqu'aux khanats mongols. Elles deviennent l'un des éléments de cette «économie-monde», dominée et animée par les républiques marchandes italiennes. Celles-ci, bien sûr, s'en disputent l'exploitation. Les trois guerres qui opposent Gênes à Venise ont la même âpreté que les luttes coloniales du XVIIIe siècle entre la France et l'Angleterre. Elles laissent le champ libre aux Ottomans pour édifier en un siècle un nouvel empire, malgré les revers que leur inflige Tamerlan, la vaine résistance des principautés roumaines et les efforts dispersés des croisés de Nicopolis et de Varna. Après 1481, l'horizon se rétrécit; l'hégémonie ottomane brise la prospérité et la liberté des contrées pontiques et danubiennes.

Telle est, résumée en quelques mots, la vaste synthèse élaborée par Bratianu, dans le cadre d'une réflexion d'ensemble sur la Question d'Orient. Certes, sur tel ou tel point, des retouches pourraient aujourd'hui être apportées. Ce n'est pas malice de relever qu'animé de la ferveur d'une famille qui a beaucoup servi son pays, Bratianu néglige quelque peu l'apport bulgare pour insister sur l'originalité des principautés roumaines. Il souligne les aspects négatifs des conquêtes ottomanes, sans rendre compte des réalisations d'une civilisation qui ne manqua pas de grandeur. Il passe quasiment sous silence l'expansion missionnaire de l'Occident dans les régions pontiques et la création, certes peu durable, des Églises locales sous l'obédience roumaine. Il n'a pas vu, non plus, que le réseau d'affaires italien s'est étendu jusqu'aux Indes et à Pékin dans la première moitié du XIVe siècle. Il oppose, de manière trop systématique, la prospérité des années 1290–1300 et la retombée du siècle suivant, alors que la courbe des échanges a sans doute atteint son sommet dans les années 1340. Surtout, il est excessif de faire naître de la rencontre des Mongols et des Italiens les formes modernes du capitalisme commercial. L'essor qu'elles connaissent en mer Noire n'est que la contre-partie de ce que l'on peut observer, quelques décennies plus tôt, dans l'ensemble du trafic italien en Méditerranée.

Mais que sont ces réserves, imputables pour la plupart d'entre elles aux sources dont Bratianu disposait, en regard de la nouveauté de l'ouvrage et de la vigueur de la thèse? Loin d'être un appendice négligé de la Méditerranée, la mer Noire, carrefour des civilisations et du négoce, mais aussi des invasions et des

guerres, a servi au cours des âges de trait d'union entre l'Orient et l'Occident. Elle ne peut pleinement jouer ce rôle que si ses accès et ses régions bordières sont libres de toute hégémonie. L'on devine avec quelle passion l'historien insiste sur ce point, en rédigeant, tel Marco Polo dans sa geôle, ce qui devait être sa dernière œuvre. Parvenu au seuil de la mort, Bratianu, à travers l'étude de la mer Noire, adresse à ses contemporains un ultime message qu'hélas bien peu entendent: l'histoire affranchit du passé, éclaire le présent et sait prendre sa revanche sur ceux qui n'en tiennent pas compte.

PREMISELE POLITICE ALE HEGEMONIEI ECONOMICE A IMPERIULUI OTOMAN ÎN SPAȚIUL MĂRII NEGRE (1453–1484)*

ȘERBAN PAPACOSTEA

În primăvara anului 1452, sultanul Mehmed al II-lea a început construcția fortăreței Rumeli Hisar, pe malul european al Bosforului. Prin aceasta, el a declanșat un proces istoric care, în decursul câtorva decenii avea să asigure dominația politică și economică absolută a Imperiului Otoman asupra Mării Negre. Prin introducerea controlului asupra traficului naval în Bosfor¹, Mehmed al II-lea a reușit să creeze premisele unui sistem care, în următoarele secole, a permis Imperiului Otoman să exploateze economic regiunile pontice și să le subordoneze scopurilor sale politice și militare. Ridicarea fortăreței Rumeli Hisar a anunțat așadar începutul dominației otomane în spațiul Mării Negre; dar, pentru ca posibilitatea ce decurgea din inițiativa lui Mehmed al II-lea să se transforme în realitate, a fost necesar un interval de timp îndelungat, în decursul căruia țelurile politicii otomane asupra Mării Negre au fost aduse treptat la îndeplinire.

Instituirea dominației otomane în spațiul Mării Negre este numai un aspect al extinderii Imperiului Otoman și al confruntării sale cu puterile adversare creștine și necreștine din Europa și Asia în a doua jumătate a secolului al XV-lea; această extindere poate fi înțeleasă numai în cadrul sistemului de relații interstate creat prin expansiunea simultană turcească în regiunile concomitent amenințate ale Peninsulei Balcanice, Mării Egee, Asiei și Mării Negre.

Vestea cuceririi Constantinopolului și primele măsuri luate de noul stăpân al Strâmtorilor au declanșat o mare panică la toate popoarele limitrofe Mării Negre: „nemo prope est... qui nesciat quantus terror et animi consternatio populos invaserit pontici maris tunc cum capta Constantinopoli Machumetus turcarum rex thracium Bosphorum clausisse visus est”, semnaleză o sursă contemporană căreia i se alătură altele².

*Expunere prezentată în cadrul simpozionului „Căderea Constantinopolului 1453 – Antecedente și consecințe” (München, 13–14 iunie 1973), organizat de Comisia pentru istoria spirituală a Europei de Est. Originalul german a fost publicat în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde”, I, 1978, p. 217–245.

¹ Ducas, *Historia Turcobyzantina (1341–1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 307–309; D.M. Vaughan, *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances, 1350–1700*, Liverpool 1954, p. 69.

² A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'Ufficio di S. Giorgio (1453–1475)*, I, Genova, 1871, p. 32–33, 385–386; „Contremiscunt etiam omnia christianorum loca ipsis thetcris finitima”: *ibidem*, p. 20.

Marea spaimă care i-a cuprins pe locuitorii regiunii pontice s-a dovedit dacă nu neîntemeiată, cel puțin prematură, întrucât imediat după cucerirea Constantinopolului, ca de altfel și înainte de acest eveniment, sultanul a trecut spațiul Mării Negre pe un loc secundar în cadrul Țelurilor sale strategice. Întrucât amenințarea cea mai serioasă pentru Imperiul Otoman venea din partea Ungariei – din această direcție au fost întreprinse cele mai puternice atacuri împotriva dominației otomane în sud-estul Europei (1396, 1443, 1444, 1448), fiind de așteptat de asemenea încercări de recucerire a Constantinopolului și de alungare a turcilor din Europa – era natural ca forța militară otomană să fie utilizată în principal pentru a înfrunța pericolul care se anunța din această direcție³.

Printr-un acord de pace neașteptat de avantajos, prin care Veneția și-a menținut hegemonia în Egeea și libertatea de comerț în Marea Neagră (aprilie 1454)⁴, sultanul a reușit să neutralizeze a doua putere care ar fi putut avea o influență hotărâtoare asupra desfășurării evenimentelor. Acordul a permis sultanului să-și concentreze forțele armate ani de-a rândul în Serbia, pentru a preîntâmpina o acțiune militară ungară și a organiza și aici Dunărea ca linie de apărare a imperiului⁵.

Cu toate că programul politic al lui Mehmed al II-lea nu lua la început în considerare cuceriri teritoriale în spațiul Mării Negre, aceasta nu înseamnă că sultanul nu a desfășurat o politică pontică. Existența acestei politici și tendințele sale principale au fost evidente imediat după cucerirea Constantinopolului, când Mehmed al II-lea a somat prin soli toate puterile pontice să recunoască noua realitate de la Strâmători și, ca semn al recunoașterii, să plătească tribut⁶.

În cadrul eforturilor programatice de aducere sub control otoman a teritoriilor aflate odinioară sub stăpânire bizantină – „terrae quae quondam fuerunt sub

³ J.W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, II, Gotha 1854, p. 66–68.

⁴ S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, IV, Veneția, 1913, p. 528-531.

⁵ C. Marinescu, *Le pape Calixte III (1455–1458), Alfonso d'Aragon, roi de Naples et l'offensive contre les Turcs*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine”, 19 (1935), p. 81.

⁶ Conform informațiilor lui Ducas, cererea ultimativă de plată a tributului a fost adresată puterilor pontice și unor insule din Egee după întoarcerea lui Mehmed al II-lea la Adrianopol, Ducas, *op.cit.*, p. 395; similare sunt informațiile unui raport genovez din Pera (23 iunie 1453): „In Constantinopoli dimisit subassi et cadi cum janizeris 1 500 in circa, misit in Chio, ut fertur, sclavum pro requirendum charachium, et hic dicitur vult mittere et in Caffa et omnibus locis Maris Majoris”; Silvestre de Sacy, *Pièces diplomatiques tirées des Archives de la République de Gênes*, în: „Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi”, XI, Paris, 1827, p. 77. În orice caz, destinatarii au primit mesajul încă de la începutul lui septembrie; cardinalul Zbigniew Olesnicki îl transmite mai departe, la 10 septembrie, lui Enea Silvio Piccolomini: „Jam magnam partem Europe, jam Grecie imperium Turchus occupavit, jam et a vaivoda Moldavie feudali regni nostri Polonie ceterisque principibus gravia tributa requirit”, în *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, ed. R. Wolkan, III, 1, Viena, 1918, p. 253 (Fontes rerum Austriacarum, Diplomata et acta, vol. 68); cf. A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 20.

imperio Graecorum”⁷ – sultanul a luat măsuri adecvate pentru a neutraliza regiunea Mării Negre. Aceste măsuri s-au impus întrucât cea mai mare parte a forțelor otomane au trebuit folosite în altă parte; dar, în același timp, imperiul a simțit reluarea comerțului pontic ca o necesitate economică.

La puțin timp după cucerirea Constantinopolului, puterile pontice au fost silite să accepte plata tributului, măsură care, într-un interval de trei ani, a fost adusă la îndeplinire. Întrucât nu toate puterile s-au grăbit să se supună ultimatumului otoman, iar pe de altă parte sultanul era hotărât să ducă la îndeplinire programul său pontic cât mai repede posibil, în anul imediat următor (1454) o flotă otomană a fost trimisă în Marea Neagră cu misiunea de a impune celor refractari stăpânirea otomană. În succesiune rapidă au fost atacate Maurocastrum, coloniile genoveze din Crimeea, Sebastopol în Georgia⁸ și probabil și alte porturi importante la Marea Neagră⁹. Dacă urmăm acum, cu ajutorul izvoarelor istorice, periplul flotei otomane, descoperim realitățile vieții politice din spațiul Mării Negre, acele *dramatis personae* care au ocupat scena în următorii ani și în următoarele decenii.

Țărmlul vestic al Mării Negre până la Dunăre se afla sub stăpânire otomană; granița imperiului se desfășura deja de ani de-a lungul fluviului, începând de la Vidin și până la vărsarea în Marea Neagră. Menținerea controlului asupra acestei linii de apărare, garanție a dominației asupra Peninsulei Balcanice, a fost una din direcțiile majore ale politicii otomane, care s-a impus cu succes împotriva repetatelor încercări ale Ungariei, Țării Românești și Moldovei de a-l anula.

La nord de Dunăre se afla Țara Românească, obligată de la sfârșitul secolului al XIV-lea la plata tributului către Imperiul Otoman¹⁰, o situație care, cu excepția câtorva efemere refuzuri de plată, a caracterizat și secolul următor. La începutul domniei lui Mehmed al II-lea solii valahi s-au aflat printre cei care au jurat credință sultanului și, prin aceasta, au confirmat statutul Țării Românești de stat tributari¹¹.

⁷ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, IV, București, 1915, p. 79: faptul că „ideea bizantină” a jucat un anumit rol în programul de cuceriri al lui Mehmed al II-lea, a fost dovedit de curând de H. Inalcik, *Mehmed the Conqueror (1432–1481) and his time*, în „Speculum”, 35 (1960), 3, p. 408–427.

⁸ A. Vigna, *op.cit.*, p. 87–89, 112–113; cf. F. Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1957, p. 505–506, și Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, p. 314–315 (Societas Academica Daco-romana, Acta historica, IX); afirmația lui E. Zevakin și N.A. Pěnčko, *Ricerche sulla storia delle colonie genovesi nel Caucaso occidentale nei secoli XIII–XV*, trad. dal russo di M.T. Dellacassa, în *Miscellanea di studi storici*, I, Genova, 1969, p. 19, conform căreia Maurocastrum a fost cucerit în cursul acestei expediții de intimidare, nu corespunde realității.

⁹ În vara lui 1454 au fost trimiși mercenari de la Caffa la Matrega „eo tempore quo isthuc venerunt fuste LX turcorum, ad custodiendum dictum castrum”; A. Vigna, *op.cit.*, II, p. 846.

¹⁰ F. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.–15. Jahrhundert)*, München, 1944, p. 18–19.

¹¹ Ducas, *op.cit.*, p. 290.

Acordul ungaro-otoman încheiat în iarna anului 1451 a confirmat statutul internațional al Țării Românești: stat vasal Ungariei, pe de o parte, obligat la tribut față de Poartă, pe de altă parte¹².

Cu toate că, după pierderea Dobrogei, Țara Românească încetase de a mai fi stat riveran Mării Negre, ea păstra în continuare legătura directă cu marea prin cetatea insulară Chilia, punctul final al unuia dintre cele mai importante drumuri comerciale terestre ce lega, prin intermediul centrelor comerciale transilvănene, Europa Centrală cu Marea Neagră. Într-adevăr, Chilia stăpânea intrarea pe singurul braț navigabil al Dunării, fiind, datorită dublei sale funcții, militare și comerciale, unul dintre cele mai importante puncte de fixație a rivalităților și conflictelor dintre statele care revendicau controlul Dunării de Jos în cursul secolului al XV-lea.

Dacă urmăm în continuare itinerariul flotei otomane, ajungem în Moldova, neamputată încă de expansiunea otomană la data căderii Constantinopolului. Pe teritoriul acestui principat trecea un alt drum comercial de mare importanță, care făcea legătura între comerțul hanseatic și cel al Mării Negre. Punctul final al acestei artere de trafic era orașul Cetatea Albă (Maurocastrum, Moncastro, Asprocastron, turcește Akkerman), stăpânit succesiv de bizantini, tătari, genovezi și moldoveni. Luarea în stăpânire de către moldoveni a Chilie în anul 1465 a permis Moldovei să controleze singură legăturile continentale dintre Europa Centrală și Marea Neagră. Aceasta explică în mare măsură excepționala importanță politică dobândită la un moment dat de acest principat, când coloniile genoveze de la Marea Neagră au căutat drumuri alternative pentru legăturile maritime cu Genova, controlate de turci. Politic, Moldova era un stat vasal al regatului Poloniei; Ungaria a încercat permanent – dar numai cu succese temporare – să scoată Moldova de sub dependența polonă, pentru a o aduce în propria vasalitate.

De partea cealaltă a Cetății Albe, între Nipru și Crimeea, se aflau în dependență polono-lituaniană așa-numitele „câmpuri pustii”; expusă repetatelor invazii ale tătarilor, regiunea nu s-a putut dezvolta din punct de vedere economic. Întreaga activitate de comerț dintre steпа nordpontică, Marea Mediterană și Asia se desfășura în Crimeea și în regiunea Mării de Azov; agentul principal al acestui comerț erau coloniile genoveze, în fruntea cărora se afla Caffa, unul dintre cele mai importante centre comerciale europene în evul mediu târziu¹³. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea Caffa a reușit să-și întindă stăpânirea asupra întregului țărm „gotic” și în acest mod să monopolizeze, în interesul coloniilor genoveze din Crimeea, comerțul cu celelalte regiuni ale Mării Negre. Caffa a devenit astfel cel mai important centru de export al produselor pontice – cereale, sclavi etc. – către piața mediteraneană.

¹² *Ibidem*, p. 290, 342; N. Iorga, *Privilegiul lui Mohamed al II-lea pentru Pera (1-iu iunie 1453)*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice”, seria II. t. XXXVI, 1913, p. 69–91.

¹³ Istoria Caffei de la căderea Constantinopolului până la cucerirea ei de către turci a fost amănunțit cercetată de M. Malowist, *Kaffa kolonia genuieńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453-1475*. Varșovia, 1947 (Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. II).

Împotriva acestui monopol din Crimeea s-a ridicat principatul Mangop (Theodoro), ultima relicvă a stăpânirii bizantine din nordul Mării Negre, dependent în secolul al XIII-lea de Imperiul Comnenilor de la Trapezunt, iar apoi de Hanatul tătar. După ce Mangopul a fost obligat, încă din secolul precedent, să cedeze genovezilor câteva poziții-cheie în Crimeea, în secolul al XV-lea a încercat în mod repetat, cu ajutor venețian și tătar, să recâștige pozițiile pierdute și să dezvolte un centru comercial (Calamita) care urma să concureze Caffa, ceea ce, desigur, a avut ca urmare o continuă rivalitate cu colonia genoveză¹⁴.

Țărmlul răsăritean al Mării Negre era locuit de cerchezi, alani și georgieni, din rândul cărora provenea cea mai mare parte a sclavilor, în acel timp marfa cea mai de preț a comerțului pontic, aflat aproape exclusiv în mâinile genovezilor. Georgia, fărâmițată în mai multe principate, era dependentă de Ilhanatul mongol și, mai apoi, de succesorii acestuia.

Pe coasta de sud a Mării Negre și-a continuat pentru câțva timp existența fantomatică Imperiul de Trapezunt, ultim stat-simbol bizantin. Trapezuntul s-a aflat, alternativ, sub suzeranitatea statului turcoman al lui Uzun Hasan (Akkoyunlu, Mielul Alb) și sub amenințarea constantă a otomanilor. Controlul asupra ultimului segment al celei mai importante rute comerciale, care în acel timp lega Asia Centrală cu Marea Neagră și prin care erau aduse în Vest o parte importantă din mărfurile orientale, conferea Imperiului de Trapezunt o deosebită importanță¹⁵.

La vest de Trapezunt, emiratul Sinope controla punctul terminus al unei alte rute comerciale, și anume aceea care lega Anatolia Centrală cu Crimeea; în același timp, Sinope era un important releu naval pe coasta de sud a Mării Negre. Să mai menționăm ultimul centru important neotoman pe țărmul Mării Negre, anume colonia genoveză Amastri (Samastro), unde acostau vasele genoveze care, după trecerea Bosforului, luau drumul Trapezuntului sau al Crimeei¹⁶.

Așadar, privit din punct de vedere politic, țărmul pontic era format dintr-o alăturare de state mici și centre comerciale care își împărțeau câștigul comercial rezultat din intensul trafic din Marea Neagră, spațiu care, încă din secolele precedente, fusese transformat de puterile maritime genoveză și venețiană într-una dintre cele mai active zone ale comerțului internațional. Competiția pentru controlul marilor rute comerciale a determinat permanentele rivalități și conflicte dintre statele și emporiile pontice; abia cucerirea otomană avea să pună capăt acestei competiții.

¹⁴ v. expunerea amănunțită a lui A.A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge. Massachussets, 1936, (Monographs of the Mediaeval Academy of America, 11).

¹⁵ J.Ph. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München, 1827; W. Miller, *Trebizond, the last Greek Empire*, Londra, 1926; E. Janssens, *Trébizonde en Colchide*, Bruxelles, 1969 (Université Libre de Bruxelles, „Travaux de la Faculté de Philosophie et Lettres”, XL).

¹⁶ W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, I, Leipzig, 1885, p. 298, 531, 532; pentru situația generală în spațiul Mării Negre la sfârșitul evului mediu. v. M. Berza, *La Mer Noire à la fin du Moyen Âge*, în „Balcania”, 4, 1941, p. 409-435.

Dincolo de aceste mici formațiuni politice se aflau cinci mari puteri – Veneția, Ungaria, Polonia, Hanatul Crimeii și statul lui Uzun Hasan – capabile să influențeze decisiv desfășurarea evenimentelor din spațiul Mării Negre în perioada cuceririi otomane.

Trimiterea unei flote otomane, în vara anului 1454, împotriva puterilor pontice neobediente, acțiunile similare următoare și presiunea exercitată prin blocarea Strâmtoarelor și paralizarea comerțului au condus inevitabil la rezultatele dorite de sultan: porturile Mării Negre s-au supus toate în cele din urmă, în momente și în condiții diferite, nu întotdeauna exact cunoscute. Cel mai bine suntem informați asupra situației Caffei și a Moldovei, care s-au împăcat cu plata tributului în cursul aceluiași an (1455).

În toamna anului 1453, Genova a încercat să-și protejeze coloniile din Egeea și din Marea Neagră printr-un acord general cu sultanul¹⁷; încercarea însă a eșuat. Câteva luni mai târziu, sultanul, urmând exemplul bizantin, a înțeles deplin cum să se folosească de rivalitățile dintre orașele comerciale italiene, arătându-se mult mai concesiv față de cererile similare ale Veneției. Ca purtătoare de cuvânt a tuturor coloniilor genoveze din Marea Neagră, Caffa a preluat sarcina de a negocia direct cu sultanul condițiile noului lor statut. După o serie de tratative încheiate fără succes¹⁸, Caffa s-a văzut nevoită, în toamna aceluiași an, să reia negocierile¹⁹, acceptând în cele din urmă condițiile puse de sultan: plata unui tribut anual de 3 000 ducăți venețieni, acord din care era exceptat însă Amastri, dovadă a intenției sultanului de a cuceri această localitate și de a-și extinde stăpânirea asupra țărmului sudic al Mării Negre. În virtutea acestui acord, coloniilor genoveze li se asigura pacea și libertatea de comerț²⁰.

Acceptarea plății tributului de către Caffa a grăbit probabil și decizia Moldovei de a se supune ultimatumului sultanului și de a răscumpăra pacea. Hotărâtoare pentru orientarea politică a Moldovei a fost relația polono-otomană. Hotărârea finală i-a fost impusă țării de două realități: în primul rând de repetatele manevre de intimidare ale flotei otomane, la care s-au adăugat incursiunile de pradă ale trupelor neregulate turcești; în al doilea rând de faptul că nu putea spera la nici un sprijin polon, întrucât Polonia tocmai în acel timp era angajată într-un război decisiv cu Ordinul Cavalerilor Teutoni (1454–1466).

Atenția principală a Poloniei era îndreptată spre nord, anume spre Baltica; de aceea, a refuzat consecvent, după cucerirea Constantinopolului, orice participare la coalițiile antiotomane. Abia după ce puterea otomană a reușit, în 1484, să se

¹⁷ N. Iorga, *Notes et extraits*, IV, p. 79; Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, Gotha, 1909, p. 44.

¹⁸ Pentru începutul tratativilor dintre Caffa și otomani. v. A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 103–110.

¹⁹ *Ibidem*, p. 114–115, 117, 118–121.

²⁰ Pentru desfășurarea tratativilor în toamna anului 1454 și în primăvara anului 1455, v. A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 118–121, 298–300, 660; cf. M. Malowist, *op.cit.*, p. 158–160.

stabilească ferm pe pământul Moldovei, Polonia a deviat, dar numai pentru scurt timp, de la această atitudine. De altminteri, presiunea otomană asupra Ungariei nu contravenea întru nimic intereselor polone, întrucât pe această cale erau contracarate imixtiunile ungare în Moldova, țară care se afla din nou sub suzeranitate polonă, situație din care fusese scoasă temporar de către Ungaria. În cadrul acestei convergențe de interese între Polonia și Imperiul Otoman s-au dezvoltat în anii următori relațiile diplomatice dintre Moldova și Poartă²¹. După ce Moldova solicitase fără întrerupere, timp de doi ani, sfatul suzeranilor ei poloni, în septembrie 1455 s-a declarat gata să plătească tribut, răscumpărându-și în acest mod pacea, ca și permisiunea ca negustorii moldoveni să practice comerț liber la Constantinopol, Adrianopol și Brussa, pe baza unui privilegiu acordat de sultan în cursul anului următor²². Reglementarea raporturilor de pace dintre Moldova și

²¹ Jan Dabrowski, *Il Mar Nero nei rapporti fra la Polonia e l'Italia nel Medioevo*, în: *La Pologne au VI-e Congrès international des sciences historiques*, Oslo, 1928. Varșovia-Lvov, 1930, p. 47–52; Boleslas Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcyi i akcji antitureckiej w wieku XV do utraty Kili i Bialogrodu (1484)*, Lvov, 1930, p. 110–158; M. Malowist, *op.cit.*, p. 129–130.

²² Decizia de a accepta somația Porții de a plăti tribut a fost luată în cadrul unei adunări extraordinare a stărilor moldovenești. Textul deciziei a fost publicat de mai multe ori sub dată inexactă: v. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II. Iași, 1932, p. 797–800, cu trimitere la ediții mai vechi; data exactă a fost stabilită pentru prima dată de F. Babinger, *Cel dintâi bir al Moldovei către sultan*, București, 1936, p. 32–37 (extras din culegerea *Fraților Alexandru și Ion I. Lepădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, p. 29–37); Idem, *Beginn der Türkensteuer in den Donaufürstentümern (1394 bzw. 1455)*, în „Südostforschungen”, 8, 1943, p. 21–29; cf. A.C.G., [= P.P. Panaitescu], *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în „Studii”, 5, 1952, 3, p. 189–198. Textul privilegiilor comerciale acordate de Mehmed al II-lea negustorilor din Cetatea Albă a fost descoperit și publicat de Fr. Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Osmanischen Diplomatie*, Viena, 1922, p. 44–46 („Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse”, vol. 197, nr. 3); traducerea românească la N. Iorga, *Actul lui Mohamed al II-lea pentru negustorii din Cetatea Albă (1456)*, în „Revista istorică”, 10, 1924, 4–6, p. 105; cf. și M.A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul Otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii”, 13, 1960, 5, p. 167–168.

Negocierile polono-moldovenești referitoare la noua situație internațională creată prin cucerirea Constantinopolului au început încă din iulie, când o delegație moldovenească a comunicat vestea fatală conducerii poloneze; J. Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, în *Opera Omnia*, ed. Al. Przedziecki XIV, Cracovia, 1878, p. 142–143. În cercurile conducătoare polone, vestea ultimatumului adresat de otomani Moldovei s-a răspândit cel mai târziu la începutul lui septembrie 1453; la 10 septembrie a fost transmisă de Sbniew Oleśnicki lui Enea Silvio Piccolomini; v. nota 6.

Înnoirea raportului feudo-vasalic polono-moldovenesc din 1 octombrie 1455 (M. Costăchescu, *op.cit.*, p. 773–777), câteva zile după ce Moldova se obligase să plătească tribut turcilor, este un indiciu în plus pentru presupunerea că noua reglementare a relațiilor otomano-moldovenești se realiza pe baza unei înțelegeri precedente cu Polonia. Sultanul Mehmed al II-lea a transmis regelui polon știrea înțelegerii cu Moldova; v. *Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium*, ed. Anatol Lewicki, Cracovia, 1888, p. 362, nr. 3 148 (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, XI). Strânsa legătură dintre atitudinea Poloniei față de turci și acceptarea tributului de către Moldova a fost sesizată de Martin Kromer: „Nam is [Mehmed al II-lea] post

Poartă s-a înfăptuit, așadar, în cadrul unui compromis polono-turc. Acest compromis nu a fost doar temelia unei păci durabile între Polonia și Imperiul Otoman, dar a și permis negustorilor poloni accesul liber la comerțul Mării Negre prin Maurocastrum.

Deși nici o sursă directă nu se referă la tratative de pace între Mangop și otomani, există indicii pentru existența unei înțelegeri de acest gen, care probabil a avut loc înainte de acordurile încheiate cu Caffa și Moldova. Faptul că, în septembrie 1454, la Calamita, portul cetății Mangop, erau descărcate mărfuri turcești – spre indignarea negustorilor din Caffa, puternic amenințați în interesele lor – dovedește că relațiile comerciale dintre Mangop și Poartă fuseseră restabilite probabil pe baza unui acord politic sau poate că nici nu fuseseră întrerupte²³.

Emirul din Sinope, pe țărmul sudic al Mării Negre, era deja obligat la tribut în august 1455. Afirmția se bazează pe o știre conform căreia un vas turcesc, încărcat cu tributul de cupru din Sinope, a fost atacat și prădat de nave genoveze²⁴.

Neclar este momentul în care Trapezuntul a fost constrâns la plata tributului. Două vești ne-au parvenit referitor la aceasta. Una provine de la genovezii din Caffa, care în septembrie 1454 își justificau înclinația de a accepta plata tributului prin constatarea că Imperiul Marilor Comneni, Chios și Lesbos erau deja tributare. A doua știre, mai verosimilă, o transmite Chalcocondil; el informează că abia în anul 1456 Trapezuntul a renunțat la rezistența față de cererile de tribut otomane, după ce guvernatorul Amasiei atacase orașul, la ordinul lui Mehmed al II-lea²⁵.

subactum Constantinopolitanum imperium vehementer vexabat Valachiam et distinebantur tunc Poloni bello prussico, ne sociis et clientibus opem ferre possent"; *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae, 1568, p. 352. Atitudinea adoptată de regele Cazimir față de Moldova în anii critici de după căderea Constantinopolului a fost analizată și de M. Malowist, *op.cit.*, p. 133–134.

Interesul conducerii polone pentru reglementarea relațiilor comerciale turco-moldovenești este dovedit prin prezența unei traduceri, în arhivele poloneze, a privilegiului comercial acordat de Mehmed al II-lea; V.A. Ul'janickij, *Materialy dlja istorii vzaimnich otnošenii Rosii, Polši, Moldavii, Valachii i Turcii v XIV–XVI vv.*, Moscova, 1887, p. 88; cf. F. Babinger, *Cel dintîi bir*, p. 36.

Nici în anii următori Polonia nu s-a abătut de la atitudinea sa distantă față de inițiativele antiotomane ale puterilor europene; nu e greu de înțeles sensul reproșurilor adresate de papa Calixt al III-lea regelui Cazimir, îndemnat să renunțe la tratativele cu otomanii: „...paci seu treugarum faciendarum cum perfido Turcho conciones nullas acceptes, sed ne verbum quidem de eis faciendis patiaris fieri, idque sub anthematis et maledictionis perpetue pena tue Serenitati precipiamus et mandamus...”; A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, II, Roma, 1861, p. 141. Această orientare de principiu a politicii externe polone avea să iasă la iveală și mai evident în cursul Congresului de la Mantova; L. Pastor, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance*, II, Freiburg in Breisgau, 1904, p. 68.

²³ „... (quae) ex Turchia veniunt ad Calamitam conducuntur”, A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 111; cf. A.A. Vasiliev, *The Gots in the Crimea*, p. 230.

²⁴ A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 362.

²⁵ L. Chalcocondil, *Historiarum libri decem*, ed. I. Becker, Bonn, 1843, p. 416, 466, 490; cf. J.Ph. Fallmerayer, *op.cit.*, p. 255; W. Miller, *op.cit.*, p. 87–88 și F. Babinger, *Maometto il Conquistatore*, p. 286. Când dogele Genovei s-a adresat, la 11 iulie 1456, papei Calixt al III-lea,

Relațiile statelor și populațiilor din Caucaz, ca și de pe coasta estică a Mării Negre, cu otomanii se sustrag cunoașterii exacte, în lipsa unor izvoare de referință; sigur este doar că turcii, atât în 1454, cât și în anul următor, au întreprins acțiuni de intimidare în regiunea Sebastopol (Suhumi)²⁶. Atitudinea principilor georgieni în anii următori, respectiv participarea lor la coalițiile antiotomane, ne îndreptățesc să tragem concluzia că și în această regiune, Imperiul Otoman a ridicat pretenții de stăpânire.

Până în anul 1456 cele mai importante puteri pontice s-au supus și au plătit tribut Porții, ceea ce echivalează cu o recunoaștere a hegemoniei noului stăpân de la Constantinopol. Cu aceasta s-a încheiat prima etapă a politicii pontice a lui Mehmed al II-lea. Spațiul Mării Negre era pe această cale subordonat politic și neutralizat²⁷, fără ca sultanul să fi întreprins o acțiune militară de dimensiuni mai mari, acțiune care ar fi deviat forțele militare otomane de la sarcinile lor majore în alte direcții. Tratatul politic era completat prin acorduri comerciale, de o importanță vitală atât pentru statele învecinate, cât și pentru Imperiul otoman.

Abia a reușit sultanul Mehmed al II-lea să supună spațiul Mării Negre și să-i impună plata tributului, și unele regiuni ale acestuia au și început să se răscoale. Trei decenii de-a rândul, puterile pontice au luptat pentru înlăturarea regimului ce le-a fost impus și pentru a împiedica previzibila înăsprire a stăpânirii otomane. Încercările lor de eliberare s-au manifestat spontan individual sau organizat solidar; ele au devenit eficace în legătură cu lupta altor state amenințate de expansiunea otomană. Prin reacție, aceste mișcări l-au constrâns pe Mehmed al II-lea să deschidă o nouă etapă în politica sa pontică, aceea a cuceririi și anexării teritoriale. Atât în cazul țărmlui de sud, cât și al celui de nord al Mării Negre și al gurilor Dunării, inițiativa nu a mai pornit de la sultan, ci de la puterile care au încercat succesiv să se elibereze de regimul păcii otomane care le obliga la plata tributului.

Prima revoltă a izbucnit în sud-estul spațiului Mării Negre, acolo unde, după cucerirea Constantinopolului, extinderea puterii otomane s-a lovit de rezistența unei alte mari puteri, cea a statului turcoman Akkoyunlu. Lupta deschisă între cele două puteri, aflate în conflict pentru dominație asupra întregii Anatolii, a izbucnit din cauza rivalității generate de controlul asupra Trapezuntului. Deși nu este posibil să urmărim cu toată exactitatea, din pricina caracterului lacunar al surselor.

pentru a-i atrage atenția asupra atitudinii șovăielnice a unor state creștine din Orient, care se angajaseră în tratative de pace cu otomanii, el pare să se fi referit la Trapezunt, v.A. Vigna. *op.cit.* I, p. 641–642.

²⁶ A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 317–318.

²⁷ Concludent este refuzul Caffei și al Genovei de a se lăsa implicate de lăncu de Hunedoara în războiul cu turcii din anul 1456. Politicos, dar categoric, Banco di San Giorgio – care la sfârșitul lui 1453 preluase controlul asupra coloniilor din Levant ale Genovei – a refuzat propunerea lui Iancu de a lăsa vase de război din Caffă să ia parte la operațiunile de pe Dunăre împotriva otomanilor; A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 534–536.

succesiunea relativ rapidă a evenimentelor, liniile generale ale procesului pot fi stabilite suficient de clar.

Imperiul Trapezuntului a creat o situație nouă acceptând tributul pretins, probabil în 1456, de Mehmed al II-lea. Răspunsul lui Uzun Hasan nu s-a lăsat mult așteptat; de la începutul lui 1458 la Veneția era înregistrată cu mare satisfacție știrea din Orient care anunța „la presa di Trebizonda fatta dal gran Tamburlan”²⁸; aceasta înseamnă fără îndoială încheierea alianței între împăratul Ioan Comnenul și Uzun Hasan și se referă la evenimentele care au avut loc în cursul anilor precedenți.

Relația restabilită între Trapezunt și statul Akkoyunlu a pus bazele unei vaste coaliții a statelor orientale, dintre care unele amenințate direct de expansiunea otomană; altele au fost atrase în acțiune prin relațiile lor de dependență față de Uzun Hasan.

Coaliția orientală, care reunea sub conducerea lui Uzun Hasan Imperiul Trapezuntului, Armenia, Georgia și Emiratul Sinope²⁹, și-a intensificat relațiile cu Occidentul, unde papa Pius al II-lea se străduia să coalizeze toate forțele inamice Imperiului otoman. Congresul convocat în acest scop în 1459 la Mantova, care trebuia să organizeze și să accelereze lupta antiotomană, a născut mari speranțe și în rândurile adversarilor asiatici ai lui Mehmed al II-lea. Papa se îngrijise să le comunice acestora convocarea și scopurile congresului³⁰.

Acțiunile de război au fost precedate de un ultimatum prin care Uzun Hasan l-a somat pe Mehmed al II-lea să renunțe în favoarea sa la tributul impus Trapezuntului³¹; acțiunile militare ale coaliției – în fond, ale trupelor lui Uzun

²⁸ G.B. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica dei Veneziani*, Veneția, 1912. p. 41 (Miscellanea di storia veneta. S. III, t. IV); și Fallmerayer menționează oferta de alianță a lui Uzun Hasan către Trapezunt, din anul 1457. Alianța urma să fie consolidată prin căsătoria fiicei penultimului împărat al Trapezuntului, Ioan Comnenul, cu Uzun Hasan; Fallmerayer, *op.cit.*, p. 259–261.

²⁹ Pentru liga orientală, care a încercat, în anii 1458–1461 să îngrădească expansiunea otomană în Asia Mică. v. Fallmerayer. *op.cit.*, p. 259–268; M. Brosset, *Additions et éclaircissements à l'histoire de la Georgie depuis l'antiquité jusqu'en 1469 de J.C.*, Sankt Petersburg, 1851, p. 408–411. Fr. Babinger, *Maometto il Conquistatore*. p. 277–285. subapreciază nefondat importanța contactelor dintre puterile apusene și liga orientală de sub conducerea lui Uzun Hasan; Barbara von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1453–1600*, Wiesbaden, 1968, p. 11–13 (Freiburger Islamstudien. I); Emile Janssens, *op.cit.*, p. 143–150; A. Bryer, *Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460–1461*, în „Bedi Kartlisa”, 19–20, 1965, p. 178–198.

³⁰ La 22 aprilie 1459, împăratul David al Trapezuntului se adresa ducelui Burgundiei. căruia îi propunea o acțiune comună și concomitentă împotriva otomanilor: „Itaque nos et ipsi parati sumus et expectamus adventum vestrum contra infideles, quem admodum dominus Papa ad nos scripsit, et per suum oratorem nobis significavit, quod vos Latini principes debeatis inire consilium in civitate Mantuana ut faceretis exercitum contra infideles...”; E. Janssens, *op.cit.*, p. 148.

³¹ Chestiunea premiselor și a desfășurării războiului dintre Mehmed al II-lea și coaliția orientală a fost cercetată în ultima perioadă de Bekir Sitki Baykal, *Die Rivalität zwischen Uzun Hasan*

Hasan – s-au limitat la început la operațiuni de graniță³². Sultanul nu putea tolera ca Trapezuntul să se detașeze din rândul puterilor pontice obligate la tribut; altminteri ar fi fost amenințată întreaga sa politică în Marea Neagră. Obligat să intervină personal în Moreea, pentru a înăbuși revolta despotului Toma, încurajat și susținut de Occident, Mehmed al II-lea și-a limitat acțiunile militare în Anatolia, unde armata concentrată de el a ocupat fără luptă cetatea genoveză Samastro și a încercat, fără succes, o acțiune împotriva orașului Sinope și poate chiar contra Trapezuntului. Uzun Hasan a obținut însă o importantă victorie prin cucerirea cetății de importanță strategică Koylu-Hisar³³, ceea ce l-a determinat pe Mehmed al II-lea, ale cărui forțe armate erau în continuare angajate în principal în Moreea, să câștige timp prin tergiversări. Tratatul, despre care suntem informați de cronică lui Abu Bakr-ı Tihrani³⁴, au condus la o înțelegere, prin care Trapezuntul rămânea în continuare în sfera de influență a lui Uzun Hasan³⁵.

und Mehmed II. um das Kaiserreich von Trapezunt, în: „Trudy dvacat' pjatogo mezhdunarodnogo kongressa vostokovedov, Moskva, 9–16 avgusta 1960 g.”, II, Moscova, 1963, p. 442–448.

Demn de luat în atenție este faptul că atât împăratul Ioan, cât și fratele său, David, nu au cutezat să denunțe relația de dependență față de otomani; în cursul anului 1458, împăratul Ioan l-a trimis pe fratele său la Constantinopol, cu misiunea de a reglementa obligația de tribut față de Imperiul Otoman: L. Chalcocondil, *op.cit.*, p. 461. Numai o inițiativă a lui Uzun Hasan, care, în anul 1459, în cadrul tratatelor cu Mehmed al II-lea, solicitase din partea sultanului renunțarea la tributul Trapezuntului, a schimbat situația creată prin acceptarea tributului. Afirmatia împăratului David, în ajunul capitulării Trapezuntului în anul 1461, că imperiul său nu ar fi încălcat niciodată acordul încheiat cu sultanul, corespunde probabil numai formal adevărului.

³² Împăratul David comunica astfel papei Pius al II-lea, izbucnirea ostilităților între Uzun Hasan și Mehmed al II-lea: „...cum quo bellum jam gerere incepit, multasque illi regiones et oppida pugnando cepit, quae prope confinia erant sua, nunc vero reversus est in patria sua”; E. Janssens, *op.cit.*, p. 148.

³³ Cetatea era un punct de control foarte important, care lega, prin Tokat și Erzerum, Constantinopolul de Trapezunt; era centrul unui mic principat care reușise până în acel moment să-și mențină independența în zona de conflict dintre Imperiul Otoman și Uzun Hasan; Bekir Sitki Baykal, *op.cit.*, p. 446–447.

³⁴ Abu Bakr-ı Tihrani, *Kitāb-ı Diyārbakriyya. Ak-koyunlular tarihi*, ed. N. Lugal, F. Sümer, vol. 2, Ankara, 1964, p. 383–385, care a ocupat o poziție înaltă la curtea lui Uzun Hasan, afirmă că atacul domnitorului turcoman a fost reluat în iarna anului 1459–1460.

³⁵ Șirul evenimentelor din anii 1459–1460, îndeosebi corelația în timp dintre operațiunile militare și tratativele de pace, nu poate fi urmărit cu exactitate. Sigur este doar că Amastri a căzut în intervalul de timp dintre ultimele luni ale anului 1459 și primăvara anului 1460; Tursun Beğ plasează acest eveniment după cucerirea cetății Smederevo (1459); cf. H. Inalcik, *Mehmed the Conqueror*, p. 421–422; la fel Chalcocondil, care plasează acest eveniment după cucerirea cetății Smederevo și înainte de campania din Moreea (1460); după Chalcocondil, cauza cuceririi a fost încercarea genoveză de a-l constrânge pe sultan să retrocedeze Pera. Papa Pius al II-lea, referitor la anul 1461, deci înainte de cucerirea Trapezuntului afirmă cu privire la orașul Sinope: „Machumetus Turcarum imperator, thesauros inhians, anno superiore exercitum ad capessendam Sinopem misit, qui turpiter rejectus est”; Aenae Sylvii Piccolominei, postea Pii II Papae, *Cosmographia*, în: „Opera Geographica et Historica”, Helmstadii, 1699, p. 110; capitularea Sinopei, *ibidem*, p. 106; cf. Așik-paşa-zade. *Vom*

De-abia eliberat de problemele din Moreea, Mehmed al II-lea s-a grăbit să restabilească situația din Asia Mică în favoarea sa; printr-una dintre cele mai strălucite campanii militare ale sale (1461), în cursul căreia s-a dovedit un strateg și un diplomat de cel mai înalt rang, sultanul a reușit să destrame coaliția condusă de Uzun Hasan. Mehmed al II-lea și-a izolat pe rând adversarii, a ocupat fără luptă Sinope și, printr-o campanie-fulger, a obligat pe adversarul principal să treacă la tratative. Compromisul care a încheiat prima dispută dintre sultan și Uzun Hasan a readus Trapezuntul în sfera hegemoniei otomane³⁶. În aceste împrejurări, o capitulare fără condiții a pus capăt existenței ultimului fragment al Imperiului Bizantin.

Ca urmare a acestei campanii militare, tot țărmul meridional al Mării Negre a fost inclus de Mehmed al II-lea în Imperiul Otoman. Din punct de vedere militar, puterea otomană era considerabil întărită în bazinul Mării Negre în urma cuceririi importantelor puncte strategice de sprijin de pe țărmul nordic anatolian; din punct de vedere economic, acțiunile militare din 1461 au sporit simțitor veniturile imperiului prin asigurarea controlului asupra unor importante centre de comerț și a unor regiuni bogate în zăcăminte de minereu și lemn de construcții de calitate excepțională.

Mișcarea de eliberare declanșată în sud-estul spațiului pontic s-a extins și la Dunărea Inferioară, unde domnitorul Țării Românești, Vlad Țepeș, s-a folosit de slăbiciunea puterii otomane în Europa pentru a refuza plata tributului; apoi, domnul Țării Românești s-a angajat direct în luptă, atacând pozițiile turcești de pe cursul inferior al Dunării și distrugând în scurt timp întregul dispozitiv militar turcesc din acest spațiu³⁷. Ca și în ocaziile similare anterioare sau ulterioare, și de această dată

*Hirtenzelt zur Hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik 'Denkwürdigkeiten und Zeitläufe des Hauses Osman' übersetzt und eingeleitet von Richard F. Kreutel, Graz-Viena-Köln, 1959, p. 215. Faptul că prima campanie otomană pe țărmul de nord al Anatoliei s-a desfășurat între toamna anului 1459 și primăvara anului 1460, este confirmat și de un izvor occidental: la 29 aprilie 1460, ducele de Milano a fost înștiințat din Veneția că otomanii ar fi suferit o grea înfrângere în cursul campaniei contra Trapezuntului; Picotti, *op.cit.*, p. 386. Dacă în 1460 otomanii au ajuns până sub zidurile Trapezuntului, este îndoielnic: sigur este, în schimb, faptul că, în această perioadă, ei și-au desfășurat campania în nordul Anatoliei.*

³⁶ Tratativele dintre Mehmed al II-lea și Uzun Hasan, care au avut loc în ultima fază a campaniei otomane, s-au încheiat cu un compromis. În urma căruia Trapezuntul a reintrat în sfera de influență a sultanului; de partea sa, Mehmed al II-lea probabil s-a obligat să renunțe la alte cuceriri (îndeosebi Armenia și Georgia). Chalcocondil afirmă că, potrivit înțelegerii, ambii stăpânitori se obligaseră ca, după reglementarea situației Trapezuntului, să renunțe la alte atacuri și să-și respecte reciproc ariile de dominație; *op.cit.*, p. 493. Renunțarea neașteptată la Trapezunt de către Uzun Hasan, fapt care a surprins pe unii istorici, se explică parțial prin desfășurarea fulgerătoare a campaniei otomane, urmată de destrămarea rapidă a coaliției, și parțial prin situația amenințătoare pentru Akkoyunlu în est.

³⁷ Voievodul Țării Românești îl informa la 11 februarie 1462 pe Matia Corvin, din cartierul său general de iarnă, asupra planurilor de atac ale otomanilor împotriva țării sale:qui tamen vada

dislocarea forțelor militare otomane din Europa în Asia a dat semnalul ridicării la luptă împotriva Porții la Dunărea de Jos³⁸. Dacă atacul domnitorului Țării Românești, care acționa cu știința și acordul lui Matia Corvin³⁹, a venit prea târziu pentru coaliția puterilor orientale, care solicitaseră și așteptaseră o campanie militară creștină din partea Ungariei, el a fost totuși o amenințare serioasă pentru Imperiul otoman, întrucât a pus în pericol cea mai importantă linie defensivă a sa în Europa. Pentru a restabili situația, Mehmed al II-lea s-a văzut nevoit să preia din nou personal conducerea unei mari operațiuni militare terestre și navale, acțiune ce ascundea pericolul unei înfruntări cu Ungaria. Întrucât Matia Corvin nu s-a decis pentru intervenție, sultanul a reușit în scurt timp, în vara lui 1462, printr-o înțelegere cu boierii Țării Românești și, cel puțin indirect cu Ungaria, să controleze criza; în consecință țara era din nou obligată la plata tributului, fără a fi intervenit însă schimbări teritoriale. Din această perspectivă istorică generală, campania militară turcă împotriva Țării Românești din 1462, încheiată cu restabilirea *status quo*-ului, are o importanță secundară. Acum însă atenția sultanului era atrasă de perspective mai ispititoare, dar și de pericole mai mari.

Cucerirea Lesbos-ului, care a urmat curând după campania din Țara Românească, și cucerirea Bosniei în 1463, au extins stăpânirea otomană dincolo de granițele de protecție a intereselor vitale venețiene în estul Mării Mediterane, amenințând chiar metropola. Urmarea a fost îndelungatul război turco-venețian din 1463-1479 căruia, în ciuda mării sale importante, nu numai pentru cei doi adversari principali dar și pentru toate puterile implicate succesiv în luptă, nu i s-a dedicat o lucrare cuprinzătoare după cum ar fi cerut-o rolul său istoric.

Războiul turco-venețian a fost o confruntare între un imperiu continental, care tocmai în această perioadă devenea o putere maritimă, și o thalassocrație intrată în declin, sprijinită pe un stat depășit de evoluția general europeană. Veneția a folosit toate resursele aflate la dispoziția ei pentru a îngradi expansiunea otomană în limite conforme cu interesele sale fundamentale. Prin implicarea succesivă a

non habent, quoque omnia vada ipsorum super Danubium excepto Bodon <=Vidin> comburri fecimus et destrui desolarique; quod per vada Bodon minime nocere possunt, sed vada et naves ex Constantinopoli et Gallipoli per mare ad Danubium volunt adducere et intendunt"; I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*. București, 1966, p. 80.

³⁸ Strânsa legătură dintre atacul lui Vlad Țepeș împotriva otomanilor și campania lui Mehmed al II-lea în Anatolia este scoasă în evidență de cronicile turcești contemporane: *Cronici turcești privind țările române, Extrase, I, Sec. XV – mijlocul sec. XVII*, ed. de M. Guboglu și M. Mehmet. București, 1966, p. 42, 68, 125. Un atac mai vechi al unui domn al Țării Românești împotriva otomanilor, în timpul lui Baiazid I, care s-a desfășurat în cursul complicațiilor anatoliene ale Porții, este menționat de Fr. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.–15. Jahrhundert)*, München, 1944, p. 11.

³⁹ „Igitur sciat e. vestra serenitas quod nos pacem cum ipsis non propter nos, sed propter honorem et serenitatis vestrae ejusque sacrae coronae tociusque christianitatis conservationem fideique catholicae roborationem violavimus”; I. Bogdan, *op.cit.*, p. 79–80.

celorlalte puteri amenințate de expansiunea otomană, războiul turco-venețian s-a transformat într-o conflagrație vastă care a cuprins treptat Peninsula Balcanică, Mediterana răsăriteană, Ungaria, Dunărea Inferioară, Anatolia și Marea Neagră. Războiul a determinat o reîmpărțire a sferelor de influență în întreaga arie cuprinsă de conflict, corespunzător raportului de forțe manifestat în cursul desfășurărilor militare. Ca urmare a războiului, hegemonia în Marea Egee a trecut de la Veneția la Imperiul Otoman, iar Marea Neagră și gurile Dunării au căzut definitiv sub stăpânirea turcească. Unitatea izbitoare a evenimentelor de pe întreaga întindere a teatrului de război a fost rezultatul expansiunii simultane a otomanilor în Europa și Asia; în tabăra adversarilor Imperiului Otoman, Veneția a preluat rolul coordonator.

În prima etapă, cursul războiului a îndepărtat pericolul de spațiul Mării Negre. Coaliția ungaro-venețiană (septembrie 1463), pe care aproape toți contemporanii au privit-o ca premisa indispensabilă a oricărei acțiuni antiotomane decisive – printr-un atac simultan terestru din Europa Centrală și un altul pe mare din Marea Mediterană –, a blocat forțele militare otomane ani de-a rândul în nord-vestul Peninsulei Balcanice și în Marea Egee. Cât timp se menținea alianța puterilor inamice – pe care anterior Mehmed al II-lea reușise să o evite – acțiunea militară a turcilor nu putea ieși din impas. O întorsătură decisivă a intervenit atunci când diplomația otomană a reușit să destrame alianța ungaro-venețiană. Aceasta s-a întâmplat în 1468, când Matia Corvin, ademenit de perspectiva coroanei Regatului Boemiei, a schimbat direcția cruciadei, care dintr-un război antiotoman a devenit un război antihusit. Totuși, aceasta nu s-a petrecut decât după ce regele Ungariei a încheiat un acord cu sultanul, care elibera ambele părți de pe unul dintre fronturile în care erau angajate⁴⁰. Ca și celelalte acorduri ungaro-otomane care l-au precedat sau i-au urmat⁴¹, înțelegerea din 1468 s-a răsfrânt decisiv asupra evenimentelor din alte zone cuprinse de politica otomană de expansiune. Acum sultanul era liber să întreprindă o campanie pentru a ocupa focarul endemic de revoltă care era Caramania⁴²; apoi putea să pregătească lovitura decisivă împotriva Veneției. În cursul anului 1470 o acțiune de amploare pe mare și pe uscat condusă de sultan a pus capăt stăpânirii venețiene în Eubeea, considerată pe drept a fi principalul punct de sprijin al întregului sistem colonial venețian din Marea Egee. Acest eveniment a marcat trecerea dominației în Egeea de la venețieni la otomani. Iluzia celor mai mulți contemporani cu privire la slăbiciunea navală a Imperiului otoman pe mare – „de potentia maritima turchorum non est facienda multa cura” sau „rudes enim

⁴⁰ Ș. Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1478. En marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi-Callimachus*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 11, 1972, 1, p. 6–7.

⁴¹ Importanța tratatelor de pace și a armistițiilor ungaro-otomane pentru evoluția situației internaționale în sud-estul Europei în secolul al XV-lea nu a fost până azi apreciată corespunzător. Menționăm numai tratatele din 1428, 1451 și 1483, toate fiind de o importanță considerabilă pentru spațiul sud-est-european.

⁴² F. Babinger, *Maometto il Conquistatore*, p. 397–401.

maritimarum rerum ac parum docti”⁴³ – pe care o împărtășesc și unii dintre istoricii zilelor noastre, s-a dovedit însă înșelătoare. Noua putere a preluat definitiv spațiul egeean, închis ei anterior datorită superiorității Veneției. Toate tratatele precedente dintre Veneția și Imperiul Otoman interzisese flotei otomane să traverseze strâmtoarele în direcția Egeei.

În cele din urmă, Veneția a fost obligată să se încline în fața superiorității otomanilor, firește, nu înainte de a mai fi încercat încă o dată să respingă puterea otomană și să recucerească pozițiile pierdute. Inițiativele militare și mai ales cele diplomatice legate de această încercare aveau să atragă acum în acțiune și Marea Neagră și să accelereze instaurarea dominației otomane asupra aproape întregului țărm pontic.

Cele mai eficace dintre numeroasele inițiative diplomatice venețiene au fost întreprinse în Asia Mică, unde Uzun Hasan a reintrat în scenă cu forțe întărite. Foarte curând după ce sultanul a dobândit marea sa victorie asupra Veneției, a fost nevoit să-și îndrepte din nou atenția asupra Anatoliei, unde o nouă ciocnire cu Uzun Hasan devenise inevitabilă, dar aceasta era acum mult mai periculoasă decât în 1461; Uzun Hasan era eliberat de presiunea hoardei rivale, Karakoyunlu (Mielul Negru), a cărei putere o nimicise, întinzându-și stăpânirea asupra Azerbaidjanului și a Armeniei (1467)⁴⁴, ca și a statului timuridului Abu-Said, ale cărui teritorii de asemenea le încorporase (1469), astfel încât devenise un adversar mult mai periculos pentru sultan. Fundamental, acțiunea declanșată de Uzun Hasan împotriva Imperiului Otoman, în înțelegere cu câteva puteri europene, a deschis perioada cea mai critică a domniei lui Mehmed al II-lea⁴⁵. Demersurile diplomatice bine pregătite ale lui Uzun Hasan și campaniile flotei venețiene și papale au înregistrat importante succese în 1471 și mai ales în 1472; trupele otomane din Anatolia au fost înfrânte și forțele militare ale suveranului turcoman s-au instalat în Tokat. În ciuda înfrângerii suferite la Trapezunt, victoriile obținute, în urma cărora forțele otomane regionale au fost scoase din luptă, au deschis perspectiva unei noi campanii victorioase pentru înlăturarea stăpânirii otomane din Anatolia⁴⁶. În

⁴³ A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 226, 300; II, p. 193; N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, p. 230.

⁴⁴ *Očerki istorii SSSR, period feodalizma IX–XV vv.*, II, Moscova, 1953, p. 721; R. Grousset, *L'Empire des steppes. Attila, Genghis-khan, Tamerlan*, Paris, 1939, p. 543.

⁴⁵ Bogata bibliografie pentru alianța dintre Uzun Hasan și puterile occidentale poate fi găsită parțial în lucrarea citată a lui Barbara von Palombini: lucrarea lui B.S. Baykal, *Uzun Hasanin Osmanlılara karşı kat'i mücadelede hazırlıkları ve Osmanlı Akkoyunlu harbinin başlaması*, în „Belleten”, 1957, 82, p. 253-284. mi-a rămas inaccesibilă.

⁴⁶ La 22 septembrie 1472. Senatul venețian transmitea ambasadorului său la Roma că, potrivit ultimelor vești, „...eundem dominum Ussonum movisse numerosissimum et validissimum exercitum suum et personaliter venire ad oppresionem Ottomani, et deliberasse ibernare proximo hieme in Aydino, Sarchano et aliis locis marittimis circa foleas et altum locum...”; E. Cornet, *Le guerre dei Veneti nell' Asia, 1470–1474. Documenti cavati dall'Archivio ai Frari in Venezia*, Viena, 1856, p. 41.

Orient, ca și în Occident, membrii coaliției antiotomane și cei care se pregăteau să i se alăture erau cuprinși de entuziasm și speranțe. În timp ce armata aceleia care, în ochii contemporanilor, părea chemat să devină un nou Tamerlan, urma să mărșăluiească până la țărmul vestic al Anatoliei, Veneția proceda la delimitarea atentă a teritoriilor destinate fiecăruia dintre învingători. Prin această nouă „Partitio Romaniae” Republica Lagunelor urma să-și restaureze stăpânirea în Egee și libertatea de navigație în Marea Neagră. Ca prim pas, Veneția dorea să întărească fortărețele care permisese turcilor controlul asupra Strâmtorilor⁴⁷. Deja rivalii italieni se temeau că Veneția, datorită alianței cu Uzun Hasan, avea să-și însușească, odată cu sfărâmarea puterii otomane, moștenirea europeană a Bizanțului⁴⁸.

Mehmed al II-lea a înțeles gravitatea situației. În ciuda marilor riscuri pe care și le-a asumat, sultanul a retras cea mai mare parte a trupelor din regiunile europene, le-a concentrat la Adrianopol în septembrie 1472 și, în octombrie același an, le-a transferat în Anatolia⁴⁹. Pentru a executa această operațiune și pentru a-și aproviziona trupele, sultanul a mobilizat toate mijloacele disponibile.

Victoria obținută de otomani în august 1473, grație superiorității organizării lor militare și utilizării masive a artileriei, a eliminat pericolul ce amenințase posesiunile orientale ale Porții, fără să schimbe totuși în favoarea sa situația teritorială stabilită în 1461. Între timp însă, mișcarea pornită din sud-estul Mării Negre s-a repercutat și la Dunărea Inferioară, de unde s-a extins și în nordul acestui spațiu, declanșând ultima mare luptă a statelor din bazinul pontic împotriva stăpânirii otomane.

De data aceasta, acțiunea a pornit din Moldova; domnitorul ei, Ștefan cel Mare (1457–1504), a renunțat deschis în 1473 la linia politică externă ce fusese urmată de țara sa începând din 1455. Moldova a ieșit acum din cadrul creat de înțelegerea polono-turcă, a încetat să plătească tribut și s-a alăturat puterilor ostile Imperiului otoman – Veneția, statul lui Uzun Hasan și Ungaria – ceea ce urma să provoace în curând redeschiderea luptei. În toamna lui 1473 Ștefan a declanșat atacul; oștile sale au adus Țara Românească sub autoritatea sa alungându-l pe domnitorul de acolo – un vasal al sultanului. Ștefan a deschis astfel un nou front; Mehmed al II-lea a devenit conștient de întreaga gravitate a situației, chiar dacă cu o anumită întârziere.

Lupta începută de Ștefan în 1473 a fost în primul rând o înfruntare pentru controlul cursului inferior al Dunării; și de această dată Imperiul Otoman a trebuit,

⁴⁷ *Ibidem*, p. 80.

⁴⁸ F. Babinger, *Maometto il Conquistatore*, p. 480.

⁴⁹ „Et ha fatto metter insieme tutta la zente che l' ha possuto trazer della Grecia, della Valachia e d'altri paesi circonvicini”, D. Malipiero, *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500*, în „Archivio storico italiano” 7 (1843), 1–2, p. 80–81; cf. Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300–1514)*, ed. I. Ursu. București, 1909, p. 44–46 și Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera, V, ed. Nagy Iván și B. Nyári Albert, Budapest, 1877, p. 245–247.

ca și mai înainte, să reacționeze cu toată energia pentru a apăra această linie strategică esențială. După ce Țara Românească trecuse de mai multe ori din mâinile Moldovei în cele ale trupelor otomane, lui Mehmed al II-lea i-a devenit clar că situația creată de ofensiva domnului Moldovei nu putea fi rezolvată doar cu forțele armate locale ale beilor de la Dunăre și s-a decis să întreprindă o acțiune militară de mare anvergură împotriva Moldovei. Situația devenise cu atât mai serioasă cu cât apăreau semnale tot mai clare că Matia Corvin intenționa să reia lupta împotriva Imperiului Otoman. În fața acestui pericol, Mehmed al II-lea a întrerupt campania împotriva pozițiilor venețiene din Albania și a trimis armata Rumeliei, sub comanda lui Soliman Pașa „Eunucul” împotriva Moldovei⁵⁰. Înfrângerea suferită de acesta în ianuarie 1475 în pădurile Moldovei – una dintre cele mai grele înregistrate de forțele otomane în timpul lui Mehmed al II-lea – a extins teatrul general de război, războiul turco-venețian atingând cea mai mare întindere⁵¹.

Atât Ștefan, cât și sultanul, s-au orientat acum în direcția Crimeei, unde s-a deplasat centrul de greutate al războiului în 1475. Sesizând importanța excepțională a Crimeei pentru cursul general al conflictului, domnul Moldovei a încercat să atragă în coaliție atât Caffa, cât și Mangopul, și să influențeze în același timp luptele pentru putere în Hanatul tătar în sens antiotoman. Imediat după înfrângerea suferită de armata lui Soliman Pașa, Ștefan a propus Caffei o alianță împotriva Imperiului otoman și a satelitului acestuia, principele Isaac de Mangop. Cum Caffa s-a manifestat rezervat față de această inițiativă, Ștefan a organizat o expediție împotriva Mangopului doar cu forțe proprii și l-a înscăunat pe principele devotat lui, Alexandru, pe care l-a lăsat sub protecția unei garnizoane moldovene⁵².

Uzun Hasan, trezit oarecum de acțiunea Moldovei din letargia în care căzuse după înfrângerea sa din 1473, a anunțat prin soli puterilor europene decizia sa de a intra din nou în acțiune; și Matia Corvin a reluat lupta împotriva turcilor.

Perspectiva intrării Crimeei în întregime în coaliția antiotomană și pericolul unei grupări generale a spațiului, urmare a revenirii lui Uzun Hasan în acțiune, l-au determinat pe Mehmed al II-lea să lovească în grabă, pentru a înăbuși în fașă noua coaliție antiotomană. Cu clarviziunea care îl caracteriza, el a lovit punctul slab al acestui front în formare⁵³; în iunie 1475, în timp ce sultanul staționa cu armata în

⁵⁰ M.C. Sabellicus, *Historiae rerum venetiarum ab urbe condita ad Marcum Barbadicum libri XXXIII*, în *Degli storici delle cose veneziane*, I, Veneția, 1718, p. 786–787.

⁵¹ Ș. Papacostea, *Venise et les pays roumains au Moyen Age*, în *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Florența, 1973, p. 599–624.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ „Dapoi adunque vedendo Mehmet che il principe di Gothia havea amazzato il suo fratele maggiore et usurpatosi lo stato, mandò lo suo biglierbei, cioè uno di capitani generali di terra ferma et assediò detto principe...”; Teodoro Spandugino, *De le origini delli imperatori otomani*, apud C.N. Sathas, *Documentis inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age. Première série. Documentis tirés des archives de Venise (1400–1500)*, IX, Paris, 1890, p. 155.

nordul Peninsulei Balcanice, gata să întâmpine un atac moldo-ungar pe Dunăre, o impunătoare flotă turcească a intrat în Marea Neagră și s-a îndreptat spre Caffa.

Cucerirea marelui centru comercial genovez nu ar fi fost posibilă dacă turcii nu ar fi fost susținuți de tătari. Întrucât evenimentele interne din Hanatul Crimeei au influențat decisiv cursul evenimentelor atât în anul 1475, cât și în anii următori, este necesară o scurtă privire de ansamblu.

Încă din 1454, când, pentru prima dată de la cucerirea Constantinopolului, a apărut o flotă turcească în fața Caffei, colonia genoveză a înțeles gravitatea pericolului care ar fi rezultat pentru ea de pe urma unei eventuale alianțe turco-tătare. De acest pericol Caffa s-a eliberat acceptând să plătească tribut atât turcilor, cât și tătarilor; în anii următori conducerea coloniei genoveze s-a străduit să se mențină în afara tensiunilor turco-tătare; această încercare a fost încununată de succes încă din timpul hanului Hadji Ghirai (decedat în 1466), întrucât acesta a întreținut, cel puțin la sfârșitul domniei sale, relații excelente cu orașul genovez. Protecția polonă, solicitată și obținută de Caffa în 1462, a contribuit în mare măsură la îmbunătățirea climatului. Un progres important în această direcție a fost obținut după moartea hanului, când Caffa a intervenit în lupta pentru succesiune și a reușit în fine să îl impună pe Mengli Ghirai, pretendentul său. Prin intermediul acestui han, dependent în continuare de sprijinul Caffei, colonia genoveză a exercitat o influență permanentă în viața politică a hanatului. Această dependență a împins o bună parte a nobilimii tătare într-o opoziție care s-a orientat spre turci. Mehmed al II-lea a folosit în favoarea sa această stare de lucruri când a pregătit campania din Crimeea din 1475; în această direcție se îndreptau acum inițiativele domnitorului moldovean care spera că, prin cucerirea Mangopului, ar putea atrage Caffa și pe tătari în lupta împotriva turcilor, proiect cu urmări incalculabile pentru Imperiul otoman. De îndată ce flota turcă a acostat pe țărmul Crimeei, Mengli Ghirai împreună cu pușinii săi susținători s-au refugiat în Caffa, în timp ce majoritatea tătarilor, sub conducerea lui Eminek, adversarul hanului, s-au alăturat turcilor. În fața acestor forțe reunite și slăbită de acțiunea unei puternice facțiuni interne care se pronunța împotriva rezistenței, Caffa a capitulat fără luptă⁵⁴. Curând după aceea turcii au cucerit și celelalte colonii italiene, între care Tana, la Marea de Azov. La sfârșitul anului, după o mai îndelungată rezistență, a fost cucerit și Mangopul. Centrele comerciale ale Crimeei au ajuns astfel sub stăpânire otomană, iar Hanatul Crimeei sub suzeranitatea Porții.

Marele succes al flotei otomane pe țărmul de nord al spațiului pontic nu putea fi de durată atât timp cât nu era îngenuncheată Moldova. La rândul său, domnul Moldovei era pe deplin conștient că, fără înlăturarea nou instauratei stăpâniri otomane în Crimeea, lupta țării sale pentru libertate era fără perspective. Întrucât noua situație era considerată de ambii adversari ca o soluție intermediară, ei s-au

⁵⁴ M. Malowist, *op.cit.*, p. 329–338.

strădui să ajungă la o soluție finală avantajoasă. Această încercare urma să devină problema cheie a luptei la Dunărea de Jos în ultima ei fază.

Evenimentele din 1475 au oferit sultanului o poziție avantajoasă pentru campania pe care o pregătea acum împotriva Moldovei. Noul element strategic principal decurgea din faptul că Hanatul Crimeei intrase sub dependență otomană. Tătarii din Crimeea erau obligați să acorde sprijin militar turcilor; Moldova era acum expusă unui atac turco-tătar bifrontal. Această primejdie serioasă era percepută nu numai în Moldova, cea dintâi amenințată de acțiunea comună turco-tătară, ci pretutindeni în Europa, unde era urmărită desfășurarea luptei în spațiul pontic. La Veneția, pericolul era perceput în întreaga sa gravitate, după cum rezultă din raportul unui informator al ducelui de Milano: „Questa perdita di Caffa dicta Signoria la riputa importantissima e periculosissima per la intelligentsia seguita tra Turchi e Tartari”⁵⁵.

În sens invers, sultanul se vedea confruntat cu forța armată a Ungariei, întrucât, imediat după căderea Caffei, Ștefan încheiase alianță cu Matia Corvin. Prin implicarea în acțiune a regelui Ungariei, întreaga linie a Dunării de Jos a fost atrasă în zona de conflict.

În ciuda uriașelor forțe militare terestre și navale otomane concentrate și cu toată coordonarea înaintării lor cu cea a tătarilor din Crimeea, marea campanie pe apă și pe uscat contra Moldovei pe care Mehmed al II-lea a condus-o personal (vara lui 1476), s-a încheiat cu un grav eșec. Deși a învins armata moldovenească, obligată din cauza invaziei tătarilor să-și împartă forțele pe două fronturi, sultanul nu a reușit să încununeze succesul militar cu o victorie politică. Orașele întărite ale Moldovei, pe care le-a asediat zadarnic, retragerea pripită a tătarilor din Crimeea, împotriva cărora Veneția și Moldova știuseră să mobilizeze pe tătarii Marii Hoarde de pe Volga, înaintarea unei armate ungare în direcția Moldovei, care amenința să taie căile de retragere ale armatei otomane, l-au obligat pe Mehmed al II-lea să se retragă în grabă, fără a fi reușit să aducă țara în sfera sa de influență sau să cucerească Chilia și Maurocastrum.

Rezultatul acestei campanii nu a fost numai un eșec total în Moldova, unde speranțele sultanului au fost complet spulberate, ci și o răsturnare a situației în alte două importante sectoare ale înfruntării dintre Imperiul otoman și adversarii săi. Pe de o parte, tătarii de pe Volga, aliații Moldovei și ai Veneției, au reușit să ocupe poziții în Crimeea, unde au scos hanatul de sub controlul otoman (stăpânirea otomană era acum limitată la așezările cucerite în 1475 și chiar și acestea erau sever amenințate, având în vedere noua situație creată); de altă parte, trupele moldovenești și ungare au pătruns în Țara Românească, între timp din nou desprinsă din dependența față de turci, și au adus-o iar în tabăra puterilor antiotomane, instalându-l pe tron pe Vlad Țepeș. Victoria părea să treacă în cealaltă

⁵⁵ Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera, V, p. 271.

tabără. În timp ce situația lui Mehmed al II-lea a devenit din nou critică, speranțele adversarilor Porții păreau întemeiate. Nu mai puțin nădăjduia Ștefan, care considera posibil să-i elimine complet pe otomani din Crimeea și să elibereze Caffa și celelalte cetăți din Crimeea deținute de turci: „Oltre zo jo dico puy che, se questi castelli (Chilia și Cetatea Albă) se conserveranno, i Turchi porano perder e Caffa e Chieronesso, et sera facil cossa...”⁵⁶ declarau la Veneția trimișii lui Ștefan în primăvara lui 1477.

Speranța avea însă să fie de scurtă durată; încă de la sfârșitul anului 1476 sultanul a restabilit controlul asupra Țării Românești; slăbirea presiunii antiotomane a Ungariei, care s-a implicat din nou în luptele pentru putere din Europa Centrală, a permis sultanului să reia lupta împotriva Veneției în Albania. Ultimele încercări ale Veneției de a reface frontul dunărean, care oferise orașului lagunelor un răgaz de mai mulți ani, – fie reaprinzând flacăra luptei în Ungaria, fie implicând nemijlocit pe tătarii Marii Hoarde, care stăpâneau încă Crimeea, – împotriva turcilor – un proiect urmărit convergent de Veneția și Moldova în 1477–1478⁵⁷ – au eșuat. Pierzând orice speranță într-o diversiune salvatoare, Veneția a capitulat în 1478 și a acceptat clauzele dictate de sultan. Prin armistițiul încheiat cu Ungaria și pacea la care a fost obligată Moldova, Mehmed și-a consolidat poziția la Dunăre; la sfârșitul lui 1478 sau la începutul anului următor a fost restabilită influența otomană și în Crimeea, Mengli Ghirai fiind reinstalat, ca vasal al Porții, în fruntea hanatului, în vreme ce tătarii Marii Hoarde au fost alungați⁵⁸. Cu aceasta, marea coaliție antiotomană și-a găsit sfârșitul. În îndelungata încercare de forțe a războiului turco-venețian (1463–1479), care cuprinsese toate puterile inamice Porții din Europa și Asia, Imperiul otoman și-a dovedit superioritatea.

Moartea lui Mehmed a deschis ultima etapă a luptei pentru Marea Neagră în secolul al XV-lea. Când Cuceritorul a murit în mai 1481, el a lăsat urmașului său o moștenire grea, în cadrul căreia un loc important îl ocupa problema cetăților Chilia și Maurocastrum, lăsată nerezolvată de Mehmed al II-lea, în ciuda marilor sale succese în bazinul pontic. Întrucât chestiunea nu fusese reglementată, stăpânirea otomană la Dunărea de Jos și în nordul Mării Negre avea să fie din nou contestată în primii ani ai domniei lui Baiazid al II-lea, în timpul grelei crize interne și externe provocate de moartea lui Mehmed al II-lea⁵⁹.

⁵⁶ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, III, *Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, București, 1914, p. 56.

⁵⁷ Boleslas Stachoń, *Polska wobec weneckich projectów uzycia Persów i Tartarów przeciw Turcji w 2 pol. XV wieku*, în *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia akademickiego kola historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878-1928*, Lvov, 1929, p. 147–172.

⁵⁸ B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland (1223 1502) 2. erweiterte Auflage*, Wiesbaden, 1965, p. 180.

⁵⁹ Aspectele interne ale crizei Imperiului Otoman la începutul domniei lui Baiazid al II-lea au fost evidențiate de H. Inalcik, *The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and*

Lupta pentru succesiune dintre frații Cem și Baiazid i-a pus din nou în mișcare pe adversarii Imperiului otoman. Printre popoarele subjugate din Peninsula Balcanică au început mișcări de eliberare⁶⁰, în timp ce Matia Corvin și Ștefan cel Mare au reînnoit alianța antiotomană și au reluat ostilitățile de-a lungul Dunării⁶¹. În iulie 1481 Ștefan a atacat din nou Țara Românească și a supus-o; în același timp, trupele ungare au înaintat în Serbia⁶². În Italia, garnizoana otomană din Otranto a capitulat în septembrie 1481. Prinsă în curentul general, Genova făcuse planuri de recuperare a Caffei și a celorlalte poziții pierdute din Marea Neagră. Delegații ai Republicii Ligure au luat legătura cu Mengli Ghirai, a cărui fidelitate față de Poartă a cedat în fața influenței genoveze⁶³. Și din nou focul amenința să se întindă de la Dunărea de Jos până în nordul Mării Negre și să pună în pericol recent instaurata dominație.

Biazid al II-lea a dovedit însă aptitudini de om de stat și a reușit în scurt timp să stăpânească criza pe care Mehmed al II-lea i-o transmisese odată cu imperiul. Sultanul a îmbinat concesiile cu acțiunile militare și a reușit să elimine fără luptă o serie întregă de adversari, pentru a se putea îndrepta apoi împotriva celor mai periculoși inamici.

the Byzantine Buildings of the City. în „Dumbarton Oaks Papers” 23–24, 1969–1970, p. 229–249; criza externă a imperiului e tratată parțial de Selâhattin Tansel, *Sultan II Bâyezit'in siyasi hayatı*, Istanbul, 1966, p. 1–2, 37–49, 94, 133–146 (dl. Tahsin Gemil a avut amabilitatea de a-mi traduce pasajele menționate). Întreaga problemă a crizei Imperiului Otoman în acest scurt dar decisiv interval de timp necesită încă o cercetare temeinică.

⁶⁰ Îndată după moartea lui Mehmed al II-lea, au fost înregistrate tulburări amenințătoare în Peninsula Balcanică: la începutul lui iunie, un grup de sclavi trimis din Constantinopol către Raguză a fost oprit la Filipopol: „...sed superveniente nuntio mortis Imperatoris, fluctuantibus provinciis, Philipoppoli detenti sunt...”; „Bosnam Vlathus dux, Albaniam Nicolaus Ducagnus ingressi sunt. In motu omnia sunt confinia. Modicus favor si presto adsit. e Bosna et Albania Thurcos exterminare posset, cupientibus populis res novas de eorum natura. et quia duram tyrranidem defuncti perpassi sunt...”; V. Makušev. *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum*, II. Belgrad. 1882. p. 101–102. 103–105 (Glasnik srpskog učenog društva, XV); cf. *Hronikon peri ton Turkon Sultanon (kata tov Barberinon kodika 111)*, ed. Gheorghios Th. Zoras, Atena, 1958, p. 123.

⁶¹ „(Matthias Corvinus) cum Stephano Vaiвода Valachiae principe, quam inferiorem quandam Mysiam appellabant, foedus iniiit; qua quidem societate, nonnulla in superiore Mysia vi Turcis ablata. hinc Joannem Scanderbecci filium, aliosque regulo Illyrico ab Ottomano ejectos, ut paterna bona recuperarent, hinc Ferdinandum socerum, qui Aulonis spe frustratus Chymiram dolo ceperat, in Bajasetem hortatur et irritat”; Antonii Bonfinii, *Historia Pannonica sive Hungaricarum decades IV et dimidia*, Coloniae Agrippinae, 1690, p. 450.

⁶² *Mátyás kiraly levelei, Külügyi osztaly*, II, 1480–1490, ed. Franknói Vilmos, Budapesta, 1895, p. 191–198.

⁶³ Silvestre de Sacy, *Pièces diplomatiques*, p. 90–93. Răspunsul favorabil dat de Mengli Ghirai la propunerile genoveze a fost publicat de Fr. Miklosich și Jos. Müller, *Acta et diplomata graeca res graecas italasque illustrantia*, III, Viena, 1865, p. 287–288; cf. și W. Heyd. *op.cit.* p. 406–407 și G. Grasso, *Documenti riguardanti la costituzione di una lega contro il Turco nel 1481*, „Giornale Ligustico”, 6, 1879, p. 321–494.

Operații militare ferme au adus Țara Românească în toamna lui 1481 din nou sub stăpânirea otomană. Ca mai înainte, și acum angajamentele militare în Europa Centrală, au diminuat zelul antiotoman al regelui Ungariei. În 1482 Matia Corvin a limitat sensibil acțiunile militare împotriva turcilor și, în anul următor, a încheiat un armistițiu de cinci ani cu sultanul. Întrucât cursul evenimentelor politice a izolat Moldova, Ștefan s-a retras în defensivă și s-a pregătit să întâmpine inevitabilul atac otoman.

În vara lui 1484, Baiazid a întreprins o acțiune care era consecința necesară a moștenirii transmise de tatăl său. Pentru a consolida pe termen lung cuceririle lui Mehmed al II-lea în nordul Mării Negre și la Dunărea de Jos, noul sultan a organizat o expediție pe apă și pe uscat împotriva Moldovei.

Moldovei i-a lipsit de această dată susținerea Ungariei; ea a căzut în cleștele turco-tătar, care, spre deosebire de 1476, a funcționat în 1484. La 2 august 1484, sultanul Baiazid al II-lea a comunicat supușilor săi cucerirea Chilieii și a Cetății Albe și a subliniat cu toată tăria deosebita importanța strategică a acestui eveniment⁶⁴. Cu excepția țărmului răsăritean, Marea Neagră se afla acum sub puterea otomană. Procesul istoric care începuse în 1452 prin blocarea Bosforului își afla astfel încununarea.

Evenimentele politice și militare înfățișate în linii mari în comunicarea noastră au contribuit la schimbarea fundamentală a situației politice și strategice în regiunea Mării Negre, care acum era în cea mai mare parte fie încorporată Imperiului Otoman, fie intrată sub hegemonia acestuia. În timp ce țărmurile de vest și de sud deveniseră posesiuni otomane, Poarta și-a asigurat controlul asupra întregii regiuni a cursului inferior al Dunării, ca și al țărmului de nord al Mării Negre, printr-o rețea de avanposturi militare: Turnu, Giurgiu în Țara Românească, Chilia, Cetatea Albă în Moldova, Caffa și Mangop în Crimeea și Tana în zona Mării de Azov. Acest cordon militar, amplasat în afara frontierelor Imperiului Otoman, extins în secolul următor, avea să asume o extraordinară însemnătate în istoria politică a Europei de Est în timpul stăpânirii otomane. De pe aceste poziții, Poarta și-a asigurat un control eficient și constant asupra teritoriilor învecinate, inclusiv asupra Poloniei. Rolul acestei frontiere militare a fost sporit prin vasalitatea Hanatului Crimeii, convertit de statul otoman într-un instrument de intimidare și supunere extrem de eficace.

Prin instituirea acestei linii strategice defensive și ofensive, ca și prin supunerea tătarilor din Crimeea, Poarta a diminuat pericolul acțiunilor inamice în regiunea cursului inferior al Dunării, ca și a nordului Mării Negre, de felul celor pe care otomanii au trebuit să le înfrângă în anii 1461–1462, 1473–1478 și 1481–1486. Ultimele încercări de înlăturare a stăpânirii otomane în regiunea nordică a Mării Negre au fost întreprinse mai întâi de Moldova și Polonia, imediat după cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă, în 1485–1486, iar apoi în 1497 de Polonia singură,

⁶⁴ V. Makušev, *op.cit.*, II, p. 134–136.

admițând că această campanie declanșată de regele Jan Olbracht, care s-a încheiat cu o înfrângere totală în Bucovina, a avut într-adevăr ca țel recucerirea cetăților moldovenești. Eșecul acestei încercări a semnat includerea irevocabilă și necontestată a regiunii nordice a Mării Negre sub hegemonia otomană⁶⁵.

*

Țelurile economice și efectele cuceririi turcești a bazinului pontic rezultă în primul rând din derularea acțiunilor militare și politice. Primul dintre aceste țeluri a fost preluarea directă a controlului asupra arterelor comerțului internațional care se întâlneau în Marea Neagră. Excepționala importanță a acestor drumuri comerciale pentru istoria economică a Europei Răsăritene și a Asiei nu are nevoie de o subliniere deosebită; totuși, știm mult prea puțin despre rolul lor în dezvoltarea relațiilor internaționale în evul mediu târziu, deoarece problema nu a reținut în măsura cuvenită atenția istoriografiei. Marile drumuri comerciale, ca și principalele centre sub controlul cărora se aflau, erau surse considerabile de venit pentru puterile care le dețineau; și tocmai de aceea ele au devenit focare ale conflictelor internaționale, care în principal nu au fost decât manifestarea concurenței pentru controlul piețelor de desfacere și pentru perceperea taxelor vamale. În acest sens, construirea unei fortărețe pe malul Bosforului în 1452, barieră vamală inevitabilă pentru toate navele care se îndreptau spre sau veneau din Marea Neagră, a fost începutul unui proces care și-a găsit împlinirea în cucerirea celor mai importante centre comerciale ale țărmului Mării Negre. Concomitent a dispărut vechea concurență dintre statele pontice pentru împărțirea veniturilor obținute din traficul internațional din Marea Neagră și a fost instaurată unitatea exploatații în folosul Imperiului Otoman. Documente otomane recent publicate atestă grija noului stăpânitor al Strămtorilor pentru menținerea și dezvoltarea în continuare a activității comerciale în orașele cucerite.

Politica vamală a Imperiului Otoman în spațiul pontic a fost o parte a unei politici economice cu bătaie lungă; controlul Strămtorilor i-a permis Porții să folosească resursele economice ale statelor riverane în favoarea sa. Rapida dezvoltare a capitalei imperiului, stimulată prin măsurile de colonizare ale lui Mehmed al II-lea, ca și campaniile întreprinse de sultan, au pus conducerea imperiului în fața unor serioase probleme de aprovizionare⁶⁶. Resursele economice ale regiunilor de coastă, și în primul rând producția agrară a Țărilor Române și a sudului Rusiei, au fost puse de la început în serviciul rezolvării acestor grele probleme ale administrației civile și militare otomane. În primii ani după cucerirea

⁶⁵ Ș. Papacostea. *De la Colomea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica” 17, 1970, p. 538–546.

⁶⁶ Gh. I. Brătianu, *Etudes sur l’approvisionnement de Constantinople et le monopole du blé à l’époque byzantine et ottomane*, în *Études byzantines d’histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 168–177.

Constantinopolului, Poarta a încheiat acorduri comerciale cu puterile pontice, pentru a asigura aprovizionarea neîntreruptă a capitalei cu alimentele necesare. În acest scop, administrația otomană a interzis exportul cerealelor prin Strâmțori fără o aprobare prealabilă. Existența unui oficiu, care urmărea exportul de cereale prin Bosfor, e atestată încă din anul 1456, când Genova s-a străduit să obțină aprobarea sultanului pentru trecerea liberă a unui important transport de cereale din Caffa⁶⁷. Așadar, în 1456 sau chiar mai devreme funcționa un oficiu special⁶⁸ care controla și înregistra transportul alimentelor prin Strâmțori, fapt care dezvăluie eforturile puterii otomane de a îndruma spre Constantinopol produsele din Câmpia Dunării și din sudul Rusiei.

Războiul turco-venețian și celelalte conflicte derivate din el au făcut din problema aprovizionării o chestiune extrem de serioasă. De altfel, în această perioadă s-au făcut remarcate în Constantinopolul otoman primele crize de aprovizionare, anume cu prilejul pregătirii marilor campanii militare organizate de Mehmed al II-lea. În anul 1465 s-a produs prima criză de aprovizionare, pe care Poarta a depășit-o printr-un import suplimentar din Caffa⁶⁹. Câțiva ani mai târziu, pregătirea campaniei pentru cucerirea insulei Eubea a declanșat o nouă criză de aprovizionare, care a fost însoțită de revolte ale populației din capitală. Atunci când, în 1472, pregătirile pentru campania împotriva lui Uzun Hasan erau în plină desfășurare, întreruperea aprovizionării cu alimente din Marea Neagră a determinat o masivă creștere a prețurilor la Constantinopol, „perchè de Mare Maggiore non sono per havere victualie questo inverno che e quello che abonda questo paese”⁷⁰.

Acum s-a manifestat, în întreaga sa semnificație, importanța vitală a regiunilor nord pontice pentru capitala otomană și pentru armată; percepție care, fără îndoială, a întărit hotărârea din anii următori de a înăbuși în fașă mișcările de independență de la Dunărea de Jos și din Crimeea.

În strânsă legătură cu nevoile de aprovizionare ale capitalei și ale armatei otomane, care trebuiau acoperite cu ajutorul produselor din regiunile pontice, s-a aflat și controlul instituit de Poartă asupra traficului naval din Marea Neagră în Marea Mediterană. Întrucât nu a fost încă cercetat regimul impus de turci la Bosfor, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XV-lea, ne limităm la constatarea că exigentul control al Porții nu a condus la blocarea Strâmțorilor, cum s-a considerat în trecut. O asemenea măsură imediat după cucerirea Constantinopolului ar fi

⁶⁷ A. Vigna, *op.cit.*, II, p. 339–341, 359.

⁶⁸ „praeses Constantinopolis et castrorum strictorum”; *ibidem*, p. 359.

⁶⁹ Potrivit unui raport genevez din Constantinopol și Pera, situația aprovizionării capitalei otomane era critică în toamna lui 1465: „dice etiam che in Constantinopoli e de là era questo anno grandissima carestia de formento, e che male haria facto si li Zenocsi de Casa (=Caffa) con le lor nave, non li havessero portato grande quantità e portaveno tuta via”; *Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera*, IV, 1458–1466, ed. Nagy Iván și B. Nyáry Albert, Budapest, 1875, p. 370.

⁷⁰ D. Malipiero, *op.cit.*, p. 45; *Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera*, V, p. 243.

contravenit intereselor politice ale Porții. Faptul că, în urma acordului din aprilie 1454 dintre Poartă și Republica Lagunelor, vaselor venețiene le era asigurată navigația liberă în Marea Neagră⁷¹, dovedește că Poarta era interesată să țină Veneția departe de coaliția antiotomană. Când Genova s-a străduit, în 1454, să-și întărească coloniile pontice cu trupe și muniții, navele genoveze, care doreau să-și netezească drumul prin Strâmțori, au arborat drapelul venețian⁷².

Izbucnirea războiului turco-venețian a pus capăt acestei situații avantajoase pentru Veneția; pe de altă parte, există indicii că în timpul acestei perioade genovezii s-au bucurat de o mai mare libertate de navigație decât înainte.

Chiar după marile succese dobândite în bazinul pontic de Mehmed al II-lea spre sfârșitul domniei sale, Poarta nu a blocat Strâmțorile pentru navele italiene. Acordul venețiano-turc din anul 1479 a reînnoit libertatea de navigație pentru venețieni în Marea Neagră. Izvoarele atestă faptul că la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, nave italiene continuau să frecventeze porturile Mării Negre⁷³.

*

În rezumat: politica pontică a lui Mehmed al II-lea s-a desfășurat în cadrul a două etape bine delimitate. În prima etapă, sultanul s-a străduit să *neutralizeze* puterile pontice impunându-le obligația de a plăti tribut; în acest răstimp, Imperiul Otoman a fost silit să utilizeze forțele sale armate prioritar în alte direcții și în același timp să asigure funcționarea drumurilor comerciale prin care era asigurată aprovizionarea capitalei cu produsele regiunilor riverane. Țelul celei de a doua etape a fost *cucerirea* acestui spațiu și dominarea sa directă.

Trecerea de la prima etapă la cea de a doua s-a înfăptuit ca urmare a reacției otomane la încercările unor puteri pontice de a se sustrage de la plata tributului, încercări stimulate de lupta antiotomană a unor mari puteri: de la statul Akkoyunlu al lui Uzun Hasan, la Ungaria și Veneția. În anii 1460-1461 a fost încorporat Imperiului Otoman întregul țărm meridional al Mării Negre, ca urmare a unei prime înfruntări cu statul lui Uzun Hasan.

Lupta decisivă pentru spațiul pontic s-a desfășurat în timpul marelui război turco-venețian (1463-1479), când a crescut și pericolul întreruperii livrărilor de alimente din regiunile pontice pentru Constantinopol și armată.

Pentru a înfrunta această dublă amenințare, Poarta a decis să-și subordoneze nemijlocit regiunea Dunării de Jos și țărmul nordic al Mării Negre. Sultanul și-a atins țelul în urma consolidării și extinderii rețelei de fortificații dincolo de

⁷¹ M.C. Sabellicus, *op.cit.*, p. 822; Philippi Loniceri, *De origine Turcorum*, în: „Chronicorum Turcicorum tomus I”, Francoforti ad Moenun, 1578, p. 25.

⁷² A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 330-332.

⁷³ N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, I, Paris, La Haye, p. 52-53; Ch. Verlinden, *Le commerce en Mer Noire des débuts de l'époque byzantine au lendemain de la conquête de l'Égypte par les Ottomans (1517)*, Moscova, 1970, p. 7 (XIII Congrès international des sciences historiques, Moscou).

granițele propriu zise ale Imperiului Otoman. Acum o arie întinsă a Europei răsăritene a intrat în raza de acțiune a pustiitoarelor raiduri ale turcilor și ale tătarilor din Crimeea, care, după îndelungate înfruntări, au fost aduși la ascultare față de Poartă.

Constituirea acestei rețele de fortificații a permis Porții să-și urmărească cu succes și țelurile economice: taxele vamale percepute la stațiile terminale ale arterelor comerciale curg de acum către Constantinopol, în vreme ce economia otomană era aprovizionată suficient cu produsele spațiului pontic.

Mai târziu, pe măsura dezvoltării capitalei imperiului și a extinderii intervențiilor trupelor otomane, Poarta a supus regiunile subordonate, îndeosebi principatele române, la un nou sistem de exploatare economică. Acum a început timpul livrărilor obligatorii de produse, ale căror prețuri erau stabilite arbitrar la Constantinopol. Odată cu aceasta s-a înfăptuit trecerea de la regimul controlului economic și al însușirii vămilor la constrângerea economică, proces care însă aparține secolului al XVI-lea și se situează în afara cadrului cronologic al expunerii noastre.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

De la data apariției articolului nostru bibliografia temei s-a îmbogățit considerabil. Din această bogată recoltă semnez câteva din lucrările mai însemnate:

- N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et Cetatea Albă par Bayezid II*, „Südostforschungen”, 23, 1964, p. 36–90.
- M. Berindei, *L'emprise ottomane sur la route moldave avant la conquête de Kili et d'Aqkerman*, „Journal of Turkish Studies”, 1987.
- M. Cazacu, *A propos de l'expansion lithuanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe – XVIe siècles: Czarnigrad, „la cité noire” de l'embouchure du Dniestr*”, Mélanges Bennigsen. 1986.
- M. Cazacu și K. Kévonian, *La chute de Caffa en 1475 à la lumière de nouveaux documents*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 17, 1976, 4, p. 495–538.
- H. Inalcik, *The Questions of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans*, „Arheion Pontou”, 35, 1979, p. 74–110.

POLITICAL PREMISES OF THE ECONOMIC HEGEMONY OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE BLACK SEA AREA (1453–1484)

Abstract

There were two distinct stages in the Pontic policy of Mehmet II. In the beginning, the Sultan tried to neutralize the Pontic powers by forcing upon them

the obligation of paying tribute: during this stage, the Ottoman Empire was compelled to employ its armed forces prioritarily in other directions, and at the same time to ensure the operation of the commercial roads by which the capital was supplied with products from the Black Sea regions. The second stage had as a goal the conquest of this space and its placing under direct domination.

The embarkment upon this second stage was marked by the Ottoman reaction to the attempts of some Pontic powers to cease payment of the tribute, attempts stimulated by the anti-Ottoman struggle of some great powers, including the Akkoyunlu State of Uzun Hasan, Hungary, and Venice. In 1460–1461, the whole southern shore of the Black Sea was incorporated into the Ottoman Empire, as a result of a first confrontation with the State of Uzun Hasan.

The decisive battle for domination in the Pontic Space was given during the great Turco-Venetian war (1463–1479), when the danger increased of food supplies from the Pontic regions to Constantinople and the army being interrupted.

Faced with this double threat, the Porte decided to subordinate the Lower Danube and the northern shore of the Black Sea directly. The Sultan's goal was achieved with the consolidation and extension of a network of fortresses beyond the borders proper of the Ottoman Empire. Thus, a vast area of Eastern Europe came under the action of the devastating raids by the Turks and Tatars of Crimea who, after long confrontations, were brought into obedience by the Porte.

This network of fortresses also enabled the Porte to pursue its economic goals with success: customs duties perceived at the terminal stations of the commercial arteries flowed into Constantinople, while the Ottoman economy was supplied plentifully with products from the Pontic space.

As the capital of the Empire developed and the interventions of the Ottoman troops gained momentum, these subordinated regions, especially the Romanian Principalities, were submitted by the Porte to a new system of economic exploitation, with compulsory deliveries of products whose prices were set arbitrarily by Constantinople. The regime of economic control and perception of customs duties was turned into an economic constraint, a process which belongs to the sixteenth century and lies beyond the scope of our paper.

DUNĂREA ÎN EPOCA BIZANTINĂ (SECOLELE X–XII): O FRONTIERĂ PERMEABILĂ

ALEXANDRU MADGEARU

Pentru Imperiul Roman, Dunărea a reprezentat frontiera ideală, o demarcație netă între *Oikumene* și *Barbaricum*. O frontieră nu numai politică și militară, ci și mentală. Depășirea ei prin cucerirea Daciei a fost o situație de excepție¹. Dealtfel, Imperiul Roman a renunțat destul de repede la acest avanpost nord-dunărean, repliind apărarea exclusiv pe Dunăre prin retragerea efectuată de Aurelian. După 275, fortificarea Dunării s-a intensificat. Au existat două mari etape de consolidare a *limes*-ului dunărean prin construirea a numeroase noi fortificații, la sfârșitul secolului al III-lea și la începutul celui următor, iar a doua în prima jumătate a secolului al VI-lea. *Limes*-ul Dunării de Jos a rezistat destul de mult. Armata romano-bizantină a purtat lupte grele cu avarii și cu slavii pentru menținerea stăpânirii asupra Dunării. Importanța controlului asupra fluviului reiese și din faptul că tratatul de pace bizantino-avar din 598 prevedea ca Dunărea să rămână sub stăpânirea Imperiului. Căderea *limes*-ului nu s-a petrecut brusc, ci a fost un proces relativ îndelungat (ceea ce arată că Imperiul s-a străduit să mențină cât mai mult controlul asupra frontierei dunărene).

Flota bizantină a exercitat un control asupra fluviului chiar și după ce zona Dunării de Jos a fost pierdută de Constantinopol. În secolele VII–X au existat mai multe împrejurări în care Imperiul Bizantin și-a apărat interesele prin ofensive desfășurate la Dunăre (vezi mai jos)².

Dunărea a redevenit frontieră a Imperiului Bizantin prin războaiele purtate de Ioan Tzimiskes în 971 și apoi de Vasile II în 1000–1001. Teritoriul recucerit de la Bulgaria a fost apoi organizat într-o *themă*, care a căpătat denumirea de *Paradunavon* sau *Paristrion*. A avut oare Dunărea aceeași poziție în strategia

¹ Este adevărat că Dacia lui Decebal se afla într-o poziție intermediară între civilizația romană și *Barbaricum*, sau, cum spunea Eugen Cizek, un regat de tip elenistic, astfel încât cucerirea lui Traian poate fi privită ca o integrare în lumea romană a unui spațiu care făcea parte deja din *Oikumene* (E. Cizek, *L'image de l'autre et les mentalités romaines aux Ier–IVe siècles de notre ère*, în „Cahiers roumains d'études littéraires”, 1988, 4, p. 8).

² Vezi A. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII–VIII*, București, 1997, atât pentru procesul de destrămarea a *limes*-ului, cât și pentru menținerea unor forme de dominație bizantină în secolele VII–X.

generală a Imperiului Bizantin ca și în epoca romană? Cu alte cuvinte, a fost Dunărea aceeași frontieră menținută cu tenacitate și aceeași limită mentală între două lumi? La prima vedere, da. În realitate, se pot constata unele deosebiri, care evidențiază atât mutațiile petrecute în politica militară a puterii de la Constantinopol, cât și un nou mod de a percepe spațiul barbar și, respectiv, zona periferică a *Romaniei*.

Nu vom prezenta aici amănunțele organizării militare și administrative ale zonei dunărene în epoca bizantină³. Ne vom opri asupra unor fapte care scot în evidență poziția regiunii în concepția strategică a Imperiului și, de asemenea, în universul mental al bizantinilor.

Rețeaua de castre, legate prin drumuri și – în unele sectoare – prin turnuri de observație, pe care au dezvoltat-o romanii la Dunărea de Jos, avea misiunea de a preveni orice agresiune venită din *Barbaricum*. Au fost speculate diferitele avantaje oferite de teren și s-a acordat o atenție sporită punctelor aflate în apropierea vadurilor. În secolele IV–VI, fortificațiile de pe *limes* erau ocupate cu trupe permanente (ale căror nume le cunoaștem mai ales din *Notitia Dignitatum*). În secolul al VI-lea începe să se producă o modificare în concepția apărării frontierei. Se mențin unitățile de frontieră (*limitanei* sau *ripariensis*), dar crește rolul trupelor compuse din barbari *foederati*. În același timp, deși multe fortificații sunt refăcute sau construite *a fundamentis* sub Anastasios și Justinian, se constată o anumită neglijare a frontierei dunărene. Cronicarii vremii o evidențiază. Agathias spunea (exagerând, dar nu prea mult) că invazia kutrigurilor din 558/559 a fost posibilă deoarece ei au găsit fortificațiile de la Dunăre „pustii” (în sensul că nu aveau trupe)⁴.

Realitatea este că *limes*-ul epocii lui Justinian nu a fost prea eficient, deși densitatea fortificațiilor era mare. Unele dintre orașele de pe frontieră au simțit nevoia să-și organizeze singure apărarea, spre sfârșitul secolului al VI-lea. Theophylact Simocatta (VII. 3) amintește o asemenea gardă cetățenească din orașelul Asamum. S-au ridicat chiar fortificații modeste, cu val de pământ, de către comunitățile locale, precum cea de la Nova Černa⁵. Astfel, secolul al VI-lea poate fi privit ca o perioadă de tranziție spre viitoarea concepție strategică bizantină (din secolele IX–XI), bazată pe preeminența forțelor locale – stratioți sau *symmachoi* barbari. Aceste forțe locale nu erau însă suficient de puternice pentru a rezista presiunii invadatorilor barbari. Victoriile - atâtea câte au existat în secolul al VI-lea – au aparținut armatei de manevră (*comitatensis*), care se deplasa acolo unde era nevoie.

³ Vezi și studiul nostru *The military organization of Paradunavon*, „Byzantinoslavica”, 60, 1999, 2.

⁴ FHDR II, p. 479.

⁵ A. Milcev, S. Angelova, *Archäologische Ausgrabungen und Forschungen in der Gegend „Kaleto” (Die Festung) beim Dorfe Nova-Cerna, Regierungsbezirk Silistra, während der Jahren 1967–1969*, Sofia, 1971.

Cu toate neajunsurile pe care le constatăm în secolul al VI-lea, frontiera dunăreană a rămas un sistem defensiv bine pus la punct, compus din fortificații solide (cu caracter mixt, militar și civil), care au continuat să fie folosite și reparate până la finele secolului al VI-lea și chiar până la începutul celui următor. În cele mai multe cazuri, funcția lor militară s-a menținut până în anii '90 (atacul avar din 593 a fost foarte grav). Destrămarea *limes*-ului s-a petrecut destul de lent și în mai multe etape. Unele sectoare au rezistat până în jurul anului 614. Cu alte cuvinte, unele așezări fortificate au reușit să supraviețuiască destul de mult, în pofida numeroaselor încercări prin care a trecut zona Dunării de Jos începând cu anii '70 ai secolului al VI-lea. Practic toate aceste fortificații au suferit distrugerii de-a lungul secolului al VI-lea, dar în cele mai multe cazuri ele au fost refăcute (unele de mai multe ori). Distrugerile finale se constată în general în jurul anului 614. Unele așezări (de acum ruralizate) s-au stins treptat, fără a exista un sfârșit violent. Au existat deci voința și puterea de a menține cât mai mult viața urbană. Caracterul urban al fortificațiilor din provinciile dunărene se păstrează până în ultimele două decenii ale secolului al VI-lea, uneori până la începutul secolului al VII-lea⁶. Prin aceasta, fortificațiile de la Dunăre au reprezentat cu adevărat o demarcație netă față de lumea barbară de pe malul stâng al fluviului, o *frontieră a civilizației*, înțeleasă chiar etimologic (de la *civitas*).

Această situație contrastează cu cea pe care o vom întâlni în cazul secolului al XI-lea: un număr de fortificații care de la bun început au avut un aspect mai mult rural și dintre care unele au fost rapid abandonate.

În epoca romană și romană târzie, Dunărea a fost apărată nu numai prin cetăți, ci și de către o puternică flotă constituită încă din sec. I d. Chr. (*Classis Flavia Moesica*). Ea era folosită în operațiuni combinate de ofensivă la nord de Dunăre. Mai multe dintre fortificațiile de pe *limes*-ul dunărean serveau și ca porturi (Halmyris, Noviodunum, Carsium, Capidava etc.)⁷. Forța navală bizantină nu a dispărut de pe Dunăre după căderea *limes*-ului. O serie de conflicte din secolele VII–X au implicat participarea flotei militare bizantine pe Dunăre. Misiunea sa era de a opri înaintarea inamicului în direcția capitalei sau de a efectua manevre de învăluire asupra inamicului aflat la sud de Dunăre (bulgarii, rușii lui Sviatoslav). Războaiele împotriva Bulgariei purtate de Constantin V (în 756, 763, 767) au avut succes datorită înaintării flotei bizantine pe Dunăre până la Durostorum. S-a vorbit chiar de existența unui comandament naval bizantin la Dunăre, în secolul al IX-lea, cu sediul la Lykostomon (Chilia sau Vâlcov). Nu există însă temeiuri suficiente pentru a identifica acel Lykostomon menționat în dedicația „Lexiconului” patriarhului Photios, cu localitatea de la gurile Dunării. În orice caz, o serie de

⁶ Am prezentat pe larg procesul de destrămare a *limes*-ului în studiul *The Downfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier*, RRH, 36, 1997, 3–4, p. 315–334.

⁷ Vezi acum O. Bounegru, M. Zahariade, *Les forces navales au Bas-Danube et à la Mer Noire aux Ier–VIe siècles*, Oxford, 1996.

sigilii atestă o anumită prezență militară bizantină la Dunăre, în secolele VIII–IX⁸. Ultimul caz în care este relatată în mod amănunțit participarea flotei bizantine la operațiuni pe Dunăre este războiul din 971 contra lui Sviatoslav. Atunci, ca și pe vremea lui Constantin V, prezența flotei a fost decisivă în câștigarea asediului orașului Dristra, mai ales dacă ne gândim la efectul pe care l-a avut utilizarea „focului grecesc”.

După recucerirea zonei Dunării de Jos, Ioan Tzimiskes a hotărât ca Dunărea și orașul Dristra să fie puse sub protecția flotei. Așa se explică de ce la Păcuiul lui Soare a fost construită imediat o cetate care avea funcția de bază navală. Rolul ei era de a preveni alte atacuri rusești⁹.

După 971, mai sunt cunoscute unele referiri sporadice la operațiuni desfășurate de flotă. Astfel, în 1046 sau 1047, ea a primit de la împăratul Constantin IX ordinul să împiedice trecerea Dunării de către triburile pecenege conduse de Tyrach. Au fost trimise de la Constantinopol 100 de trireme¹⁰. Folosirea flotei este atestată și în cursul războiului lui Alexios I Comnenul contra pecenegilor, în anul 1088. Ea era comandată de Gheorghios Euphorbenos și avea misiunea să taie retragerea pecenegilor¹¹. În aceste împrejurări a ajuns probabil la Dristra și mesajul comandantului flotei imperiale Constantin Dalassenos (*droungarios ton ploimon*), al cărui sigiliu a fost publicat recent¹². În ambele cazuri, este vorba de nave trimise de la Constantinopol, nu de o flotă a Dunării. *Nu mai exista o forță navală staționată permanent pe Dunăre*, care să poată preveni incursunile pe care barbarii le puteau declanșa folosindu-se de numeroasele vaduri. Se pare că misiunea apărării navale a Dunării era încredințată flotei care staționa la Anchialos (Pomorje) sau la Messembria (Nesebăr)¹³. În orice caz, atunci când avem informații despre trimiterea unei flote la Dunăre, știm că aceasta era trimisă de la Constantinopol¹⁴.

În epoca existenței themei Paradunavon (secolele XI–XII), celebra thalassocrație bizantină începea să decadă¹⁵ și nu va mai trece mult timp până la cedarea controlului asupra mării venețienilor, iar apoi genovezilor. Chiar Alexios I a fost cel care a fost nevoit să apeleze la ajutorul flotei venețiene pentru a pune capăt agresiunii regatului normand din Sicilia, în 1081–1082. Rolul redus al flotei în apărarea și menținerea frontierei dunărene constituie o deosebire însemnată față de

⁸ Vezi A. Madgearu, *Continuitate...*, p. 144–149 – cu bibliografia problemei.

⁹ P. Diaconu, *Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare, d'après les dernières fouilles archéologiques*, „Dacia”, NS, 10, 1966, p. 370.

¹⁰ Skylitzes-Kedrenos, FHDR, III, p. 155.

¹¹ Ana Comnena, FHDR, III, p. 99.

¹² I. Jordanov, *Neizdadani vizantijski olovni pečati ot Silistra* (III), „Izvestija na Narodnija Muzej”, Varna, 24 (39), 1988, p. 96, nr. 11.

¹³ H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe–XVe siècles*, Paris, 1966, p. 167.

¹⁴ Vezi și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 370.

¹⁵ Vezi H. Ahrweiler, *op. cit.*, p. 117–130.

epoca romană. Dealtfel, unele dintre vechile porturi nici nu au mai fost utilizate (Capidava, de exemplu). Cetatea de la Păcuiul lui Soare a fost transformată în așezare fortificată fără funcție navală, după noua ofensivă bizantină din 1000/1001 (după ce fusese abandonată între circa 976 și 1000/1001)¹⁶. În acel moment, rușii nu mai prezentau nici un pericol (anterior ei desfășuraseră ofensive pe mare și pe Dunăre, folosind mici ambarcațiuni). Pecenegii, chiar deveniți ostili, nu erau o putere navală. Astfel, s-a renunțat la apărarea liniei Dunării printr-o flotă staționată pe fluviu. A fost și acesta un aspect al declinului general al puterii navale bizantine în secolele XI–XII.

Apărarea provinciei dunărene în vremea lui Vasile II se baza aproape exclusiv pe fortificarea malului drept al Dunării. În această privință, s-a întreprins o activitate constructivă considerabilă (care o continua pe cea din vremea lui Ioan Tzimiskes). Cercetările arheologice au constatat refacerea mai multor foste fortificații romane, pe aceleași amplasamente (Garvăn, Hârșova, Capidava și altele, mai puțin cunoscute prin săpături), sau ridicarea altora noi (Păcuiul lui Soare, Nufăru). Este adevărat că frontiera dunăreană bizantină rămâne încă destul de puțin cunoscută, în comparație cu *limes*-ul roman. Aceasta, și din cauza unui anumit dezinteres al arheologilor bulgari pentru fortificațiile de epocă bizantină. (Situția este diferită în cazul sectorului iugoslav al frontierei bizantine, unde există o serie de cercetări exemplare). Încă nu poate fi elaborată o monografie a frontierei bizantine de la Dunăre, fiindcă sectoare întregi rămân foarte puțin cunoscute (de exemplu, între Vidin și Sviștov).

După 971, strategia Imperiului a mizat un timp pe prietenia pecenegilor, cu care s-a încheiat un tratat de alianță chiar cu prilejul înfrângerii lui Sviatoslav. Relațiile cu pecenegii s-au menținut pașnice până în 1027. Gravitatea atacului peceneg din 1027 se explică, poate, prin efectul de surpriză, care a ținut nu numai de atacul în sine, ci și de locul pe unde s-a desfășurat, prin vest (eventual prin așa-numitul *Vad al Cumanilor* de la Calafat-Vidin). Se știe că în 1027 a fost afectată thema Bulgaria, adică zona occidentală a Dunării de Jos¹⁷. Au urmat însă alte atacuri, succedate la intervale scurte, în anii 1034–1036. Cel mai devastator a fost cel din 1036 (de fapt, în primăvara aceluși an au avut loc trei invazii)¹⁸. Arheologia confirmă distrugerea mai multor fortificații de pe Dunăre și din interiorul provinciei Paradunavon în anii 1034–1036: Tulcea¹⁹, Garvăn (Dinogetia)²⁰, Turcoaia (Troesmis) (cetatea de est)²¹, Capidava²², Tzar Asen²³ și altele.

¹⁶ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 369.

¹⁷ P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 40–42.

¹⁸ *Ibidem*, p. 43–49.

¹⁹ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Raport final asupra locuirii medievale timpurii de la Aegyssus-Tulcea (secolele X–XV)*, „Peuce”, 11, 1995, p. 364.

²⁰ I. Barnca, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 355.

²¹ Gh. Mănușu-Adameșteanu, D. Georgescu, *Monede bizantine din colecția Georgescu (secolele X–XIII)*, „Peuce”, 12, 1996, p. 285–286.

²² P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 44.

²³ V. Dimova, *Rannosednovkovnata krepost do selo Tzar Asen, Silistrenko*, „Dobrudža”, Varna, 10, 1993, p. 65, 73.

Una dintre urmările mării invazii pecenege din 1036 a fost abandonarea fortificației de la Dervent. Distrusă, ea nu a mai fost refăcută²⁴. Astfel, vadul de acolo, unul dintre cele mai importante în antichitate și evul mediu, a fost lăsat neapărat. (Pe malul opus, cetatea de la Păcuiul lui Soare se transformase într-o simplă așezare fortificată). A fost un fapt foarte grav, fiindcă acest vad se află la o distanță foarte mică de Dristra, reședința provinciei. O neglijență incredibilă, care denotă gravitatea situației în această provincie periferică, în vremea de totală nepăsare față de armată și apărarea statului, care a caracterizat perioada care a urmat după moartea lui Vasile II. Neglijența era cu atât mai mare cu cât știm sigur că și Dristra a fost afectată de invaziile în 1034–1036 (edificii incendiate, datate cu monede anonime tip B, emise în intervalul 1028–1034, descoperite în stratul de dărâmătură)²⁵.

Nimic de mirare în această situație. Urmașii lui Vasile II, Constantin VIII (1025–1028), Roman III (1028–1034) și Mihail IV (1034–1041), au neglijat cu totul apărarea statului și chiar au subminat baza acesteia fiindcă au abandonat protejarea proprietăților stratiotilor – adică a celor care în epoca împăraților macedoneni au constituit elementul esențial al armatei. Mai mult, a fost încurajată destrămarea sistemului stratiotic, prin autorizarea răscumpărării obligațiilor militare prin bani. Sumele obținute au fost folosite mai ales pentru cheltuieli de natură civilă și doar în mică măsură pentru crearea unei armate de mercenari bine puse la punct²⁶.

Strategia generală a lui Roman III nu s-a bazat pe o analiză lucidă a realității, ci pe pofta de glorie. Mihail Psellos scria că el avea ambiția de a cuceri „toate pământurile barbare de la răsărit și de la apus”, dar că pe popoarele barbare de la apus „nu le prea lua în seamă, chiar dacă le-ar fi putut îngenunchea lesne; în schimb, de câte ori își îndrepta gândurile spre cele de la soare-răsare, socotea că acolo s-ar putea el impune și și-ar putea dura o domnie măreață”²⁷. Neglijarea Peninsulei Balcanice a îngăduit dezastrul din anii 1034–1036.

Invaziile din 1034–1036 au fost decisive pentru slăbirea frontierei. Decăderea militară din vremea nedemnilor urmași ai lui Vasile II își găsește la Dunăre un exemplu elocvent. Chiar dacă unele fortificații au fost refăcute, ele nu au mai alcătuit elementele unui sistem defensiv bine pus la punct, capabil să respingă atacurile. *Acest sistem se atomizează*. Așezările fortificate devin din ce în ce mai mult centre autonome, care se apărau singure, după puterile lor, fără a mai aștepta ajutorul puterii imperiale. Unele fortificații nu mai sunt refăcute după aceste

²⁴ P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 44; Idem, *Dervent*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, II. București, 1996, p. 50.

²⁵ Vezi S. Angelova, *Sur la caractéristique de la céramique du Haut Moyen Âge, provenant de Drastar (Silistra)*, în vol. *Dobrudža. Études ethno-culturelles*, Sofia, 1987, p. 94.

²⁶ Vezi de ex. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1956, p. 346–347, 354–355.

²⁷ Mihail Psellos, *Cronografia*, trad. R. Alexandrescu, Iași, 1998, p. 34 (III, 4), p. 35 (III, 7).

invazii²⁸. Prin efectele lor, invaziile din anii 1034–1036 marchează ceea ce am putea socoti o primă etapă a destrămării sistemului defensiv creat de Tzimiskes și Vasile II.

A doua etapă de disoluție a acestui sistem defensiv a fost reprezentată de instalarea unui grup de 20.000 de pecenegi pe teritoriul Imperiului, în sudul Dobrogei și în nordul Bulgariei actuale (în 1045). Pecenegii conduși de Kegen au fost primiți de împăratul Constantin IX, pentru că aceștia erau în conflict cu un trib rival, al lui Tyrach. Scopul era dublu: oprirea atacurilor săvârșite de acești pecenegi și folosirea lor ca armă contra fraților lor de dincolo de Dunăre. Kegen s-a creștinat, a primit titlul de *patrikios* și a fost declarat aliat al Imperiului (*symmachos*). Oamenii lui au fost colonizați, au primit pământuri și li s-au acordat, de asemenea, trei fortificații (neidentificate)²⁹. Este posibil ca lui Kegen, devenit creștin, să-i aparțină sigiliul cu inscripția *Ioannes magistros kai archon Patzinakia to...*, descoperit recent la Silistra³⁰. În acest caz, sigiliul ar atesta un moment ulterior din cariera șefului peceneg, căci titlul de *magistros* era superior celui de *patrikios*. Termenul *Patzinakia* sugerează existența unui teritoriu peceneg autonom, aflat undeva la Dunărea de Jos. Fiindcă mai târziu pecenegii apar ca stăpâni în nord-estul Bulgariei, probabil că acolo poate fi localizată *Patzinakia* (vezi mai jos).

Colonizarea de *foederati* barbari a mai fost practică și în epoca romană târzie, chiar în aceeași zonă (carpi, goți). Dar pe atunci, trupele de *foederati* erau o forță auxiliară a armatei regulate. La mijlocul secolului al XI-lea, acești pecenegi au devenit imediat un inamic interior, care a creat mari probleme în deceniul care a urmat. Faptul că s-a apelat la contribuția acestor barbari nesiguri pentru apărarea themei Paradunavon arată că situația sistemului defensiv era foarte dificilă. Cedarea a trei cetăți și acordarea unui teritoriu autonom evidențiază rolul efectiv încredințat acestor pecenegi în apărarea provinciei.

Slăbiciunea sistemului defensiv de la Dunăre este evidențiată de trimiterea în ajutorul armatei din Paradunavon a unor trupe terestre și navale din alte zone ale Imperiului. Invazia pecenegilor lui Tyrach din 1046 (1047) a fost posibilă și din cauza nepriceperii comandanților – o spune Kekaumenos³¹. Este vorba de ducele themei Paradunavon (Mihail), dar și de Constantin Arianites și Vasile Monachos (duci de Adrianopole și, respectiv, Bulgaria), care fuseseră trimiși în ajutor. Iată că

²⁸ P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 44 și R. Florescu, Z. Covacef, *Stratigrafia Cupidavei romane târzii și feudale timpurii*, „Pontica”. 21–22, 1988–1989, p. 244 susțin distrugerea definitivă a Cupidavei în 1036. Unele descoperiri monetare ulterioare arată însă că locuirea a mai continuat până la 1046/1047. Vezi G. Custurea, *Catalogul monedelor bizantine anonime descoperite la Cupidava*, „Pontica”, 28–29, 1995–1996, p. 301.

²⁹ Vezi P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 57–61; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 126.

³⁰ I. Jordanov, *Sceau d'archonte de PATZINAKIA du XIe siècle*, „Études Balkaniques”, 28, 1992, 2, p. 79–82.

³¹ Kekaumenos, FHDR, III, p. 23.

nici atunci când erau reunite efectivele mai multor corpuri de armată nu se putea apăra în mod eficient frontiera dunăreană. Dealtfel, potrivit cronicarului Skylitzes, Tyrach a trecut Dunărea atât de ușor fiindcă „lipsea orice fel de pază”³².

Un alt caz semnificativ este cel al încercării de respingere a invaziei uzilor din 1065, încercare eșuată în ciuda concentrării unor forțe comandate de ducii Nikephor Botaneiates și Vasile Apokapes (acesta din urmă, aflat în fruntea unei armate aduse din orient)³³.

A treia etapă a disoluției sistemului defensiv bizantin de la Dunăre este reprezentată de un fenomen totodată militar și social-politic: transformarea acelor grăniceri pecenegi instalați de către împăratul Constantin IX într-o forță ostilă autorității centrale, o forță care a provocat secesiunea provinciei dunărene timp de aproape 20 de ani. Pentru epoca respectivă, nu era nimic neobișnuit. Imperiul a fost confruntat cu mai multe mișcări separatiste și revolte, care au fost înăbușite doar prin acțiunea hotărâtă a lui Alexios I Comnenul (1081–1118). După cum bine s-a observat, rebeliunea orașelor paristriene a fost un semn al disperării populației care s-a văzut lipsită de protecția autorității imperiale și, totodată, un simptom al slăbiciunii acestei autorități³⁴.

În 1073, stratiotii și locuitorii orașelor s-au revoltat contra politicii fiscale a împăratului Mihail VII, aliindu-se cu pecenegii. Împreună cu aceștia, au întreprins atacuri contra capitalei. În 1078, rebelii se supun noului împărat Nikephor III, dar ulterior cetatea Dristra a continuat să fie stăpânită de șeful peceneg Tatós, care a respins asediul organizat de armata bizantină în 1088. Nu este aici locul unei expuneri amănunțite a evenimentelor³⁵. Ne interesează doar faptul că ele pun în evidență ieșirea acestei zone de sub autoritatea efectivă a Bizanțului și extinderea dominației pecenegilor de la nord de Dunăre asupra unei părți din thema Paradunavon. Teritoriile stăpânite de Tatós, Sesthlav și Satza se localizează cel mai probabil în sudul Dobrogei (avem în vedere Dobrogea istorică) și în Deliorman. Nordul Dobrogei a continuat să aparțină efectiv Imperiului³⁶. Mai recent, unele cercetări numismatice au demonstrat că la Isaccea a funcționat în secolul al XI-lea un atelier monetar, care asigura necesarul de monede pentru Dobrogea. După rebeliunea din 1073, aceste monede au continuat să fie emise până în timpul

³² Skylitzes-Kedrenos, FHDR, III, p. 155. Pentru evenimente, vezi I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 127–129.

³³ Skylitzes Continuatus, FHDR, III, p. 61–63; Mihail Attaliates, FHDR, III, p. 69–71; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 133–135. Problema funcției deținute de Vasile Apokapes în 1064/1065 este prea complexă pentru a fi tratată aici. Vezi articolul nostru *Unele observații asupra istoriei themei Paradunavon (despre Vasile Apokapes)*, „Pontica”, 31, 1998, p. 239–244.

³⁴ N. S. Tanașoca, *Les Mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XIe siècle*, RRH, 12, 1973, I, p. 80.

³⁵ Vezi pe larg în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 135–153.

³⁶ Vezi P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 112–115.

domniei lui Nikephor III (1078–1081), dar ele au circulat aproape numai în partea de nord a Dobrogei. Deci, jumătatea de nord a Dobrogei rămăsese sub autoritatea puterii centrale³⁷.

Istoriografia românească a acordat o atenție deosebită evenimentelor petrecute în Paristrion în anii 1073–1091, deoarece N. Iorga și N. Bănescu au văzut indiciile unei evoluții către forme statale românești în revolta celor trei conducători Tatós (zis și Chalis), Satza și Sesthlav³⁸. Această teorie a „primelor formațiuni statale românești” amplasate pe întregul cuprins al Dobrogei a căpătat un anumit caracter „oficial”, deși izvoarele se opun în mod categoric unora dintre punctele de vedere susținute de Iorga și Bănescu. Teoria nu a fost contestată doar de către cei care, tendențios, au căutat să elimine factorul românesc din istoria themei Paradunavon³⁹. Studii temeinice, datorate unor specialiști români, arată că teoria Iorga-Bănescu este lipsită de fundament⁴⁰. În primul rând, interpretarea numelui *Tatós* (*Tatouís*) ca o transcriere a numelui românesc *Tata* este neîntemeiată și a fost contestată de lingviști⁴¹. Cronicarul Mihail Attaliates spune clar că acesta era căpetenia pecenegilor. Supranumele său *Chalis* amintește altă etnie tūrcică, khvalizii, pe care un alt izvor bizantin (cronica lui Kinnamos) îi atestă în părțile dintre Dunăre și Sava după câteva decenii⁴².

În 1073 a luat naștere o secesiune față de autoritatea centrală a populației locale, care era compusă din diferite etnii, de la români până la pecenegi. Unele căpetenii pecenege și-au asumat puterea, creând în Dobrogea un teritoriu care a devenit practic independent, dar care astfel s-a barbarizat din punct de vedere

³⁷ E. Oberländer-Târnoveanu, *Un atelier monétaire inconnu de la deuxième moitié du XIe siècle dans le thème de Paristrion*, RESEE, 21, 1983, 3, p. 261–270; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Din nou despre monedele bizantine turnate, din secolul al XI-lea, descoperite în Dobrogea*, „Peuce”, 12, 1996, p. 321–376; Idem, *Un atelier monetar dobrogean din secolul al XI-lea*. „Studii și cercetări de numismatică”, 12, 1997 (1998), p. 119–149.

³⁸ N. Iorga, *Les premières cristallisations d'État des Roumains*, „Bulletin de la Section Historique”, 58, 1920, 1, p. 33–46; N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains de Bas-Danube*, „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher”, 3, 1922, p. 287–310.

³⁹ M. Gyóni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion (Archaïsierende Volksnamen und ethnische Wirklichkeit in der „Alexias” von Anna Komnene)*, extras din „Archivum Europae Centro-Orientalis”, 9–10, 1943–1944, p. 1–106; V. Tăpkova-Zaimova, *La population du Bas-Danube et le pouvoir byzantin (XIe–XIIe s.)*, în *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines*, (Athènes, Septembre 1976), IV, Athènes, 1980, p. 332–335.

⁴⁰ C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, „Revista Istorică Română”, 7, 1937, 1–2, p. 122–151; V. Spinei, *Realitățile etno-politice de la Dunărea de Jos în secolele XI–XII în cronică lui Mihail Sirianul* (II), „Revista de istorie”, 37, 1984, 2, p. 134. Vezi istoricul problemei la I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 139–147.

⁴¹ V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 49–50; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 573–575.

⁴² V. Bogrea, *op. cit.*, p. 35; P. Pavlov, *Beležki za nakoј ličnosti ot bălgarskoto srednovekovne s ogled istorijata na Dobrudža prez XI–XIII v.*, „Dobrudža”, Varna, 9, 1992, p. 169–172.

politic, ajungând o prelungire a „imperului stepelor”. Tatós și ceilalți conducători locali s-au aliat cu pecenegii goniți de cumani din Moldova și Muntenia.

Prin luarea puterii de către pecenegi în sudul Dobrogei, frontiera dintre lumea barbară și lumea bizantină se estompează aici. Barbarizarea etnică începuse deja, prin pătrunderea masivă a pecenegilor. Urmele acestora (precum și ale cumanilor) le găsim atât în toponimia dobrogeană (*Peceneaga, Comana* și altele)⁴³, cât și pe cale arheologică. Pandantivele foliforme specifice pentru pecenegi s-au descoperit în toate părțile Dobrogei, în așezările fortificate și în mediul rural⁴⁴. Termenul de „barbarizare” îl socotim potrivit, dacă este să judecăm din punctul de vedere al bizantinilor. Attaliates afirma că sciții (adică pecenegii) le-au impus locuitorilor din Paristrion „modul de viață scitic”⁴⁵. Este o expresie care ne amintește de spusele lui Ovidiu despre barbarizarea grecilor din orașele Sciției Minore.

O seamă de discuții au fost purtate pe marginea semnificației termenului de *mixobarbaroi* aplicat de Attaliates și Ana Comnena rebelilor de la Dunăre, conduși de Tatós, Sesthlav și Satza. Unii cercetători au înțeles acest termen ca o referire fie la un mozaic etnic (real), fie la un amestec de populație bizantină și barbară (în general)⁴⁶. Se pare că opinia cea mai întemeiată este aceea că *mixobarbaroi* este un termen „tehnic” aparținând vocabularului autorilor savanți, un cuvânt care este binecunoscut în alte contexte istorice (de epocă clasică) și care se referă la o comunitate sau la o persoană cu un statut ambiguu și intermediar între civilizație (elenism) și barbarie⁴⁷. Pentru reprezentanții elitei intelectuale, Ana Comnena sau Mihail Attaliates, rebelii de la Dunăre nu puteau fi decât semibarbari, deci inferiori, deci refractari la ordinea definitivă pentru civilizație. Aceasta, *indiferent de originea lor etnică*. Prin urmare, zona mixobarbară este o periferie din punct de vedere imaginar, nu numai geografic. Ea este mixobarbară nu din cauza unui procent mai mic sau mai mare de populație negreacă, ci fiindcă ea este situată între

⁴³ P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucarest, 1978, p. 26–34; Idem, *Câteva considerații pe marginea unor toponimice din dreapta Dunării de Jos (zona Ostrov-Cochirleni)*, „Pontica”, 10, 1977, p. 62.

⁴⁴ I. Barnea, *Pendantive din epoca feudală timpurie de la Dinogetia*, SCIVA, 27, 1976, 2, 275–278; P. Diaconu, *Două pendantive foliforme de bronz de la Păcuiul lui Soare*. „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”. Călărași, 3-4, 1987, 113–114; I. Oberländer-Târnoaveanu, *Stațiuni antice pe raza comunei Mahmudia (jud. Tulcea)*, „Peuce”, 8, 1980, p. 66; T. Papisima, *Pendantiv foliaceu descoperit în Dobrogea*. „Pontica”. 23, 1990, 359–361 (de la Valea Dacilor, jud. Constanța; trimeri și la exemplarele de la: Garvăn, Histria Târnușor, Păcuiul lui Soare, Nufăru, Mahmudia, Isacea); Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Aspecte ale culturii materiale vechi românești în lumina descoperirilor de la București (secolele IX–XI)*, „Cercetări arheologice în București”, 4, 1992, p. 64 (Nufăru).

⁴⁵ FHDR, III, p. 73.

⁴⁶ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 101; P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 101.

⁴⁷ E. Stănescu, *Les „Mixobarbares” du Bas-Danube au XIe siècle (Quelques problèmes de la terminologie des textes)*. „Nouvelles Études d'Histoire”. 3, 1965, p. 45–49; N. S. Tanașoca, *op. cit.*, p. 66–74.

două lumi. Astfel, Dunărea încetează a mai fi o frontieră clară între Bizanț și barbari. Ea devine o *frontieră permeabilă*. Între Imperiu și ținuturile de la nord de Dunăre nu mai este o linie, un *limes*, ci o zonă de tranziție, o periferie în care populația și modul de viață al acesteia sunt pe jumătate barbare.

Imaginea provinciei Paradunavon ca un teritoriu de întrepătrundere a civilizației cu barbaria corespunde perfect cu realitatea militară – o frontieră care din anul 1036 nu mai era capabilă să oprească invaziile barbare și care se descompusese într-o seamă de așezări fortificate autonome față de puterea centrală.

Restabilirea autorității centrale asupra Paristrionului după 1091 nu a adus decât câțiva ani de pace. O invazie cumană petrecută în 1094 a avut efecte serioase, mai ales că ea a urmărit și instalarea pe tronul imperial a unui impostor care câștigase încrederea cumanilor. Acest Constantin (care se dădea drept fiu al împăratului Roman IV Diogenes) a găsit sprijin și la unii locuitori din imperiu, care au predat cetățile de bună voie⁴⁸. Cercetările arheologice și numismatice au demonstrat că în 1094 sudul Dobrogei a suferit distrugerii foarte grave, în timp ce zona de nord, cu gurile Dunării, a fost mai ferită⁴⁹. Două alte invazii ale cumanilor, în 1114 și 1122, au provocat noi distrugerii pe frontiera dunăreană⁵⁰.

În secolul al XII-lea, strategia bizantină a acordat Dunării o atenție destul de mare, dar numai sectorului apusean, aflat în contact cu Ungaria. Împărații Ioan II Comnen (1118–1143) și Manuel I Comnen (1143–1180) au întreprins o acțiune sistematică de respingere a ofensivei maghiare către sud-est care a caracterizat această epocă. În acest scop au fost inițiate mai multe operațiuni militare, care au condus și la ofensive la nord de Dunăre (în Banat și chiar în Transilvania, prin pasurile Carpaților Orientali). Războaiele s-au conjugat și cu o acțiune diplomatică: atragerea cnezatului rus de Halici într-o alianță contra Ungariei. În acest fel, era asigurată și apărarea contra cumanilor (combătuți de ruși)⁵¹. De asemenea, a fost consolidat sistemul de fortificații dintre Vidin și Belgrad⁵². Conflictele cu Ungaria au implicat îndeosebi apărarea căilor de comunicație terestre către Vidin, Branicevo și Belgrad. Efectul a fost concentrarea atenției către sectorul vestic al frontierei dunărene. Tocmai de aceea știrile despre sectoarele bulgar și dobrogean ale Dunării în secolul al XII-lea sunt sporadice. Se poate vorbi de o neglijare a

⁴⁸ Ana Comnena, FHDR, III, p. 113–117.

⁴⁹ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Aspecte ale politicii împăratului Alexios I Comnenul la Dunărea de Jos în lumina ultimelor descoperiri sfragistice și numismatice*. „Revista Istorică”, SN, 6. 1995. 3–4, p. 358–359.

⁵⁰ I. Barnea, Șt. Ștefănescu. *op. cit.*, p. 153–154.

⁵¹ T. Wasilewski, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècles*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, Belgrad, 8, 1964, 2, p. 481–482; G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 78–92; P. Diaconu, *Despre situația politică de la Dunărea de Jos în secolul al XII-lea*, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 293–307.

⁵² Vezi M. Popović, *Les forteresses du système défensif byzantin en Serbie au XIe–XIIe siècle*, „Starinar”, NS, Belgrad, 42, 1991, p. 169–185.

apărării acestei zone, care transpore și din reproșul aceluia barcagiu de la Dunăre, adresat împăratului Manuel, cu prilejul inițierii contraofensivei din 1148⁵³. Cumanii erau considerați un inamic mai puțin periculos decât Ungaria.

Revolta Asăneștilor din 1185 a distrus ceea ce mai rămăsese din sistemul defensiv bizantin de la Dunărea de Jos. Fapt semnificativ, rebelii au apelat la ajutorul cumanilor de la nord de Dunăre, la fel cum făcuseră orașele răsculate în 1073, care se aliașeră cu pecenegii din afara imperiului. Astfel, dispariția dominației bizantine la Dunărea de Jos a fost ultimul moment al unui șir de fapte care au marcat o treptată destrămarea a sistemului defensiv creat de Ioan Tzimiskes și Vasile II. Fortificațiile ridicate de-a lungul Dunării nu au fost capabile să oprească extinderea dominației centrelor de putere de la nord de fluviu (pecenegii, apoi cumanii), care au acționat în cooperare cu forțele centrifuge interne.

A fost Dunărea o veritabilă frontieră a civilizației bizantine în secolele XI–XII? În secolul al VI-lea, provinciile dunărene erau cu adevărat zone urbanizate, profund deosebite de ținutul barbar de la nord. În schimb, constatăm că thema Paradunavon a devenit din ce în ce mai mult o zonă intermediară între lumea bizantină și cea barbară.

Dacă facem abstracție de Dristra (un oraș cu adevărat dezvoltat), în așezările fortificate de pe frontiera dunăreană nu s-au descoperit până acum edificii publice, militare sau civile, cu excepția unei mici biserici de la Garvăn. Aceasta era de fapt o capelă de mici dimensiuni, care a fost ridicată imediat după 971 pentru soldații care au refăcut și ocupat cetatea, în vremea lui Ioan Tzimiskes⁵⁴. Se pare că doar în primii ani după cucerire s-a procedat la o activitate constructivă temeinică, la ridicarea unor construcții de piatră, după un plan sistematic, care erau folosite pentru încartiruirea trupelor (soldații din armata de manevră – *tagmata*). Astfel de construcții s-au descoperit la Garvăn și Capidava⁵⁵.

Este adevărat că unele mari așezări nu sunt cunoscute decât foarte sumar (Isaccea, Cernavoda-Axiopolis). La Axipolis se știe că în ultimul deceniu al secolului al XI-lea ființa o episcopie⁵⁶ – ceea ce presupune o biserică episcopală de dimensiuni mai mari, adică o viață urbană dezvoltată, de alte proporții decât locuirea modestă înregistrată la Capidava sau Garvăn. La fel de adevărat este că nu cunoaștem nimic sigur despre amplasarea acelei așezări care a cunoscut o mare

⁵³ Kinnamos, FHDR, III, p. 235.

⁵⁴ Vezi P. Diaconu, *Une information de Skylitzes-Cédrénos à la lumière de l'archéologie*, RESEE, 7, 1969, I, p. 49.

⁵⁵ Vezi P. Diaconu, *À propos de la culture matérielle byzantine du Bas Danube aux Xe–XIIe siècles*, în *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines*, vol. IV, Athènes, 1980, p. 98.

⁵⁶ Em. Popescu, *Notes on the History of Dobroudja in the 11th Century: the Bishopric of Axipolis*, în Idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, p. 421–438; P. Diaconu, *Sur l'organisation ecclésiastique dans la région du Bas-Danube (dernier tiers du Xe siècle–XIIe siècle)*, în *Études byzantines et post-byzantines*, II, București, 1991, p. 87.

înflorire în epoca ulterioară (secolele XIII–XIV) – Vicina⁵⁷. Cu toate aceste lipsuri de informație, putem afirma fără a greși că multe dintre așezările fortificate de pe frontiera dunăreană aveau *un aspect mai curând rural*, în ciuda zidurilor de incintă care le înconjurau. În fond, în evul mediu românesc sunt cunoscute sate fortificate (este drept, cu valuri de pământ, nu cu incintă de piatră)⁵⁸. Nu putem atribui un caracter propriu-zis urban unor așezări compuse din bordeie, care erau construite fără a respecta nici un plan și fără o rețea stradală bine definită. *Această formă de habitat era mai apropiată de cea specifică lumii barbare de la nord de Dunăre, decât de civilizația bizantină propriu-zisă, din interiorul Imperiului*. Desigur, intensitatea circulației monetare și existența unor ateliere meșteșugărești constituie trăsături ale unor așezări de tip urban. Cu toate acestea, deosebirea dintre așezările de la Garvăn sau Păcuiul lui Soare și, de exemplu, Varna sau Nesebăr, este uriașă. Lumea urbană bizantină se termina undeva în sudul Dobrogei (Dristra-Caliacra-Varna). Doar Isaccea, prin poziția sa deosebită, precum și enigmatică Vicina (mai târziu, însă), pot aspira la statutul de adevărate orașe.

Orașe sunt considerate și fortificațiile de la Nufăru și Păcuiul lui Soare (în virtutea funcției lor militare). Se apreciază că fortificațiile bizantine de la Dunăre, prin funcția lor militară, definesc un anumit tip de așezare urbană, și anume una militară⁵⁹. Dacă admitem acest criteriu al funcției militare, atunci toate așezările fortificate cercetate pe Dunăre ar trebui considerate orașe – ceea ce nu este cazul, fiindcă unele sunt de dimensiuni cu totul reduse (Tulcea, Derwent, chiar Capidava). Atunci, criteriul de definire a caracterului urban rămâne tot gradul de dezvoltare economică și urbanistică. Prin activitatea comercială și meșteșugărească, așezările fortificate de la Dunărea de Jos pot fi socotite orașe. Dar tipul lor de habitat este pronunțat rural. Astfel, condiția lor a fost una *intermediară* între orașul bizantin propriu-zis și așezările de tip rural, iar aceasta este o fațetă a caracterului „mixobarbar” al provinciei bizantine dunărene.

Aceasta este situația pe care ne-o dezvăluie arheologia. Cum să explicăm atunci mărturia atât de diferită din vechea cronică rusă? Cele 80 de orașe care ar fi existat la Dunăre încă de pe vremea lui Sviatoslav⁶⁰ (deci puțin înaintea recuceririi lui Tzimiskes!) sunt probabil o creație rezultată din hipertrofierea lumii bizantine și a ținuturilor dunărene în imaginarul rusesc.

⁵⁷ Potrivit ultimei ipoteze, este posibil ca Vicina să se fi aflat pe o insulă înghițită de apele Dunării. Vezi M. Botzan, *Pour localiser Vicina: histoire et milieu géographique*, RESEE, 30, 1992, 1–2, p. 61–73.

⁵⁸ Cazul cel mai bine cunoscut este cel al satului Coconi, din secolele XIV–XV, situat în zona lacului Mostiștea. Vezi N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*. București, 1972. Pentru etimologia cuvântului *sat* din *fossatum* vezi în special V. Bogrea, *op. cit.*, p. 256–259.

⁵⁹ M. D. Matei, *Probleme fundamentale ale genezei vieții urbane medievale în Țara Românească a Munteniei și Țara Românească a Moldovei*, „Revista de Istorie”, 40, 1987, 3, p. 227–228.

⁶⁰ I. Barnea. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 13–14.

Condiția semi-urbană și semi-barbară a așezărilor de pe malul drept al Dunării a înlesnit funcția lor de mediere a schimburilor economice și culturale cu lumea pur barbară de la nord, tot așa cum slăbiciunea frontierei a înlesnit contactele și schimburile de populație dintre cele două maluri ale Dunării. Dacă nu a existat o dominație bizantină la nord de fluviu, în schimb a existat o iradiere economică și culturală, manifestată în Oltenia, Muntenia și Moldova, precum și în Banat și chiar mai departe, în Transilvania. Pătrunderea monedelor bizantine o dovedește și o măsoară. Este de observat că pătrunderea monedelor bizantine nu a fost stânjenită de consolidarea dominației cumanilor, în secolul al XII-lea⁶¹. Era vremea în care, în ciuda ofensivelor lui Ioan II Comnen și mai ales Manuel I Comnen (contra ungarilor), puterea bizantină la Dunăre era labilă.

Precaritatea stăpânirii bizantine la Dunăre în secolul al XII-lea a favorizat evoluția convergentă a comunităților de pe cele două maluri ale Dunării. La sud, deteriorarea condițiilor de viață a apropiat habitatul de acolo de cel nord-dunărean. Barbarizarea a devenit din ce în ce mai accentuată. Frontiera fiind slab păzită, circulația persoanelor putea fi foarte ușoară. Nu ar fi exclus ca în perioadele dificile din punct de vedere economic și militar, să fi existat deplasări de populație de pe un mal pe celălalt.

Cert este că atunci când izvoarele vor deveni mai numeroase, ele îi vor aminti pe români în tot spațiul care făcuse parte din thema Paradunavon, până spre Munții Balcani (adică nu doar în Dobrogea).

Autoritatea imperiului în provincia Paradunavon a avut de multe ori de suferit. Cu toate acestea, nu putem admite opinia exagerată exprimată de Vasilka Tăpkova-Zaimova, cum că această zonă de frontieră „ne faisait pratiquement pas partie du vrai territoire d'État”⁶². Provincia Paradunavon a fost o periferie, dar o periferie a statului și a civilizației bizantine.

THE DANUBE IN THE BYZANTINE PERIOD (10th–12th CENTURIES): A PERMEABLE FRONTIER

Abstract

The Byzantine frontier was not so well defended as the Roman *limes*. Some of the fortified settlements of the 10th–12th centuries were soon abandoned and even the important ford of Dervent was left without defense after 1036. It was easy

⁶¹ Pentru răspândirea monedelor bizantine în Muntenia și Oltenia după 1081. vezi D. Ciobotea. *Circulația monetară în Oltenia în preajma constituirii statului feudal independent Țara Românească (sec. X–XIV)*, „Arhivele Olteniei”, SN. 2, 1983, p. 74–86; Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Aspecte ale politicii...*, p. 359–360; E. Oberländer-Târnoveanu, *Numismatic Historical Remarks on the Byzantine Coin Hoards from the 12th Century at the Lower Danube*, RESEE, 30, 1992, 1–2, p. 41–60.

⁶² V. Tăpkova-Zaimova, *La population...*, p. 336.

to penetrate the frontier. The sources about the inroads of 1034–1036, 1047 and 1065 are testifying the weakness of the defensive system of the province Paradunavon. A major difference between the Byzantine and the Roman frontier was the absence of a permanently stationed fleet on the Danube. The naval forces were brought from Constantinople or from Messembria and Anchialos, only when it was a danger beyond the Danube. The defense of Paradunavon was based on the fortified settlements restored or built by Tzimiskes and Basil II. The alliance with the Petchenegs was regarded in 971 as a way to ensure the frontier, but this people attacked the Danubian area several times after 1027.

The defensive system established by Basil II was disintegrated by the Barbarian inroads and also by the unrest of the local population allied with the Petchenegs. An important group of Petchenegs was settled in Paradunavon in 1045; they became after an internal enemy. The way of life turned into a “Mixobarbarian” one, a kind of civilization at the crossroad of Byzantium and the Barbaricum. In fact, the frontier was not a line, a real *limes*, but a gray zone, a periphery where the population and the way of life were semi-barbarian. The repeated inroads emphasized this evolution and, moreover, the rebellion of 1073 against the central power led to the extension of the Petcheneg domination south of the Danube up to 1091. In the next century the Cumans caused other major destructions. They were not regarded as the main enemy, because of the long wars between Byzantium and Hungary. In this way, the attention turned to the Western sector of the Danubian frontier.

The fortified settlements on the Danube had semi-rural features. The people lived in huts and there were no street network and public buildings, except a small chapel at Garvăn, built just after 971. The single real town was Dristra. The way of life was more alike to that of the North-Danubian area than with the proper Byzantine one. The weakness of the frontier and the “mixobarbarian” type of civilization improved the contacts across the frontier and the convergent evolution of the communities of the two banks of the Danube.

MAREA NEAGRĂ ȘI OTOMANII.

I. POLITICA PONTICĂ A LUI BAYEZID FULGERUL

NAGY PIENARU

Bayezid Fulgerul (1389–1402) poate fi apreciat ca primul sultan otoman care a promovat o strategie coerentă în bazinul Mării Negre și totodată ca întâiul lider militar care a plănuțit utilizarea flotei în operațiuni ofensive, în care asaltul terestru a fost combinat cu desantul maritim.

Obiectivele politicii pontice promovate de Bayezid au fost: capturarea Constantinopolului, transformarea Dunării de Jos într-o frontieră maritimă sigură și achiziționarea centrelor strategice, creștine și islamice, de pe litoralul occidental și meridional al Mării Negre. Țintele din bazinul pontic au fost subordonate unei duble direcții prioritare: expansiunea teritorială spre vest și est. Angajarea în permanență, atât în segmentul european cât și în cel asiatic, în confruntări cu forțe terestre și imposibilitatea recuperării decalajului dintre marina otomană și flotele rivale ale Venetiei și Genovei, l-au determinat pe Bayezid să încerce îndeplinirea țelurilor din Strâmțori, Dunăre și malurile Mării Negre cu mijloace tradiționale, prin tăria infanteriei și cavaleriei.

Deși Bayezid a stăpănit două fortificații în mediana strâmțorii Dardanele – Galipole/Gelibolu și Lapsaki – și o altă pereche în nordul strâmțorii Bosfor, la ieșirea în Pont – Rumeli Feneri și Anadolu Feneri –, lipsit de flotă de război competitivă și artilerie capabilă să tragă la distanță, sultanul nu a reușit să obțină supremația asupra defileului maritim care unea Marea Neagră de Marea Egee. În 1396 flota cruciată a străpuns nestingherită Strâmțorile, a navigat prin Marea Neagră și în amonte pe Dunăre, revenind după înfrângerea creștinilor la Nikopole pe același traseu. În 1399 mica flotă a mareșalului Boucicaud a ajuns fără nici o problemă la Constantinopol, l-a transferat pe împăratul Manuel II pe cale maritimă în Occident și a operat cu succés asupra marinei turcești.

Din cele trei zone complementare de expansiune otomană, Dunăre, Strâmțori și litoralul Mării Negre, ultima este cea mai puțin cunoscută. Investigații recente au pus în evidență legăturile care au funcționat în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea între forțele terestre din nordul Dunării și Bizanț în vederea barării expansiunii otomane¹. În vreme ce problemele majore legate de dominația otomană la Dunărea de Jos și de tentativele succesive de cucerire a Constantinopolului au fost dezlegate

¹ Șerban Papacostea, *Byzance et la croisade au Bas-Danube*, în R.R.H., t. 30, 1991, nr. 1–2, p. 3–21.

de specialiști – rămânând în suspensie doar teme minore –, subiectul extinderii hotarelor otomane pe țărmul meridional și occidental al Pontului nu a constituit tema unor cercetări speciale.

Pentru descifrarea modului în care otomanii au avansat punctual dinspre vest spre est pe litoralul anatolian al Mării Negre, în prima etapă în segmentul dintre gura Bosforului și portul Sinope și ulterior în porțiunea Bafra-Samsun până în vecinătatea portului Giresun, știrile prezente în cronicile persane și arabe sunt extrem de importante. Aceste izvoare orientale cu o cronologie mai precisă modifică radical informația amalgamată și contradictorie oferită de analele otomane asupra politicii pontice a lui Bayezid Fulgerul².

Cele mai consistente lămuriri asupra politicii pontice a lui Bayezid Fulgerul sunt incluse în cronică persană *Bez̄m u Rez̄m* (Sfat și Război) alcătuită de Aziz Esterâbâdî. Acest cronicar a reușit să fugă în anul 1393 din Bagdad în preziua cuceririi orașului de trupele lui Timur Lenk și a găsit un refugiu salvator la curtea emirului Burhaneddin Ahmad din Sivas. Aici a elaborat o cronică amănunțită care narează evenimentele din Anatolia până în anul 1398, adică până în momentul dispariției protectorului său³. Pentru perioada ulterioară, cea a confruntării finale dintre Bayezid și Timur Lenk, pot fi utilizate știrile din cronicile lui Șerefeddin Alı Yezdi (*Zafar-nama*), Nizameddin Șami (*Zafar-nama*) și Hafız Abru (*Zubdet ut-Tevarih*).

Cronicile arabe, în care evenimentele sunt prezentate în succesiune cronologică, pe lângă faptul că ne permit să răspundem la întrebarea de ce Bayezid în anii 1393–1396 a fost dinamic pe plan militar în apus și pasiv în răsărit – ceea ce a însemnat răsturnarea direcției dinamismului otoman din intervalul 1389–1392, când sultanul otoman a fost combativ în Anatolia și inactiv în Rumelia –, oferă detalii asupra interesului politic manifest al sultanului mameluc Berkuk pentru ansamblul arealului circumscris Mării Negre⁴. O solie egipteană îndreptată în 1394

² Vezi referințele oferite de cronicarii arabi: Makrizi (*Kitab as-suluk li marifat duval ül-mülük*); Bedreddin Ayni (*Ikd ül-cuman fi tarih ehl uz-zaman*); Ibn Hacer Askalani (*Inba al-cumur bi-anba al-umr*); Ahmad ibn Kadi Șuhba (*Tarih*); Ibn Arabșah (*Acayib ul-makdur fi tarihi Taymur*) și Ibn al-Furat (*Tarih ad-duval va ül-mülük*). Pentru perioada de la sfârșitul secolului al XIV-lea cronicarul Ibn Tagribirdi (*An-nucum az-zahira fi muluk Mısr va'l Kahire*), deși l-a compilat masiv pe Makrizi (*Kitab us-suluk*) totuși oferă și informații inedite, deoarece tatăl său a ocupat dregătoria militară importantă (*atabeg*) în vremea sultanului Farac (1399–1412), fiul și succesorul lui Berkuk (1382–1399).

³ Istoricii europeni au cunoscut această cronică prin ediția rezumativă a lui H. Giesecke, *Das Werk des Aziz ibn Ardasir Astarabadî*, Leipzig, 1940, care a „prelucrat” ediția Istanbul, 1928.

⁴ În vremea sultanului Berkuk, circasian provenind din nordul Pontului, interesul economic al Egiptului pentru Marea Neagră a scăzut. Urmărind reformarea administrației civile și militare prin eliminarea elementelor originare din Deșt-i kıpcak – care dețineau posturile cheie din administrație și controlau provinciile siriene – și promovarea în compensație a etnicilor circazieni. Berkuk a redus importurile de robi din Crimeea și a mărit achizițiile din nordul Transcaucazului. Robii din această zonă care urmau să constituie nucleul unei armate loiale, erau transferați spre Egipt pe ruta terestră

spre Saray, capitala Hoardei de Aur, care a traversat la ducere și întoarcere Marea Neagră pe ruta Samsun – Caffa, a fost martora debutului invaziei timuride în nordul Pontului (aprilie 1395). În 1396 o ambasadă condusă de Tuman Ali Şah, același diplomat care anterior îl vizitase pe hanul Toktamîş, după ce a traversat strâmtoarele prin Galipole s-a aflat în tabăra lui Bayezid în cursul confruntării de la Nikopole dintre creștini și musulmani.

Până în prezent știrile despre bazinul Mării Negre risipite în izvoarele orientale nu au fost cercetate metodic și uneori valoarea lor a fost alterată de concluzii pripite. Un asemenea ultim caz îl oferă modul în care a fost analizată o veste sosită la Cairo, înregistrată de analele arabe sub data de 11 aprilie 1399. În această comunicare – care a fost conexată fals de istorici cu politica vest pontică a lui Bayezid Fulgerul – se specifică: „și în aceeași vreme a venit vestea că Toktamîş, stăpânul țării Deștului și al Sarayului, s-a înfruntat cu unele forțe ale lui Ibn Osman și au fost pierderi în ambele tabere”. Extrapolând acest fragment din cronica lui Bedreddin Ayni, istoricul turc Zeki Velidi Togan a plasat în anul 1398 o confruntare imaginară în vestul Mării Negre, la nordul Dunării, între Bayezid și hanul Toktamîş⁵. Aurel Decei, un specialist al izvoarelor orientale, a dat gir științific acestei ipoteze – neconfirmată de nici o altă sursă – cu amendamentul deplasării coliziunii turco-tătare în sudul Dunării⁶. Cei doi cercetători l-au identificat pe „Ibn Osman” din cronica lui Bedreddin Ayni cu Bayezid Fulgerul, care deseori, ca și alți dinasți osmani, a fost denumit în izvoarele arabe sub forma *Ibn Osman* (fiul lui Osman). În realitate sub acest nume se ascunde liderul Ak-koyunlu, Kara Yülük fiul (*ibn*) lui Osman Beğ. Cu certitudine în vremea lui Bayezid trupele otomane nu au penetrat prin Dobrogea până la frontiera nordică, fluvială, a acestei provincii⁷.

Politica pontică a lui Bayezid în segmentul microasiatic a debutat la sfârșitul anului 1390 și a fost rezultatul unor răsturnări spectaculoase de alianțe interanatoliene, în miezul cărora a fost direct implicat emirul Süleyman II Paşa (1385–1391) din principatul pontic Candar (denumit și Isfendiyar). Trupe din acest emirat au participat alături de Murad I la confruntarea de la Kossovopolje (1389),

din vestul Mării Negre. Berkuk a fost mai interesat în funcționarea acestui drum terestru care lega Egiptul de Hoarda de Aur, decât de ruta maritimă Caffa-Alexandria, care era controlată de venețieni și genezezi.

⁵ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk tarihine giriş*, vol. I *En eski devirlerden 16. Asra kadar*, Istanbul, 1946, p. 348. Pasajul din cronică la p. 491, n. 154: „vafıva ca' a'-haber bianna Toktamîş Han sahib bilad al-Daşt va Saray iltika ma'a ba'di asakiri Ibn Usman ve innahu fakad min bayn al-askarayni”.

⁶ Aurel Decei, *Établissement de Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire Ottoman, au temps de Yıldırım Bayezid*, în vol. A. Zeki Velidi Togan *Armaganı*, Istanbul, 1955, p. 91–91.

⁷ În opinia lui Halil Inalcik, art. *Babadaghi*, în EI², vol. I, 1960, p. 865–866 regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră a fost fără îndoială ocupată de Bayezid I în cursul campaniilor sale dunărene. dar anexarea sa finală de otomani pare a data din perioada 1416–1417.

cum indică Cartea victoriei (*Fatih-name*) emisă de Bayezid Fulgerul⁸. Sultanul osman victorios în Balcani s-a confruntat însă în Anatolia cu o situație extrem de dificilă, determinată de revolta simultană a emirilor din Aydın, Menteşe, Teke, Hamid, Saruhan și Germiyan. Susținuți de emirul Ali Alaaddin din Karaman, acești dinști anatolieni, utilizând criza din vârful conducerii osmane, au reușit să recupereze parțial fostele lor patrimonii teritoriale.

Situația excepțională din statul osman este descrisă în detaliu de cronică persană contemporană *Bezm u Rezm* a lui Aziz Ibn Erdeşir Esterâbâdî: „Atacat din toate părțile și înconjurat de dușmani, Osmanoglu <Bayezid> a trimis un sol la Süleyman Paşa <emirul pontic> cu cerere de ajutor și sprijin”⁹. Informația este confirmată de cronicarul arab Ibn Hacer¹⁰.

Asistat de trupe auxiliare din Serbia, Bizanț și emiratul Candar, ultimele conduse personal de Süleyman II, Bayezid a reușit prin mai multe campanii succesive derulate între sfârșitul anului 1389 – toamna anului 1391, să reocupe emiratele egeene. Pierderea unor aliați l-a determinat pe sultanul osman să renunțe la planul inițial al unei confruntări decisive cu Karamania. În aprilie 1390 Manuel Paleologul a părăsit Anatolia sudică și a debarcat în insula Rodos pentru a obține ajutorul naval și militar al cavalerilor contra împăratului uzurpator Ioan VII¹¹.

Se pare că Bayezid a stopat acțiunile din Anatolia egeană și a revenit în zona Strâmtoarelor pentru a profita de disensiunile interbizantine. Dobândirea unor poziții în capitala bizantină¹² și achiziționarea portului Heraclea Pontica – prima captură a lui Bayezid în Marea Neagră – nu au fost rezultatele unor operațiuni militare otomane, ci consecințele imediate ale disputei pentru tron dintre pretendenții Ioan VII și Manuel.

⁸ Feridun Beğ, *Munşeat es-selatin*, vol. I, Konstantiniye, 1264H./1848, p. 111–113. Cele două scrisori adresate kadiului din Bursa de Murad I și Bayezid I, înainte și după luptă, – incluse în 1574 de Feridun Beğ în colecția de scrisori sultanale – au fost considerate false deoarece conțin detalii și pasaje întregi din narațiunile cronicarilor din secolul al XVI-lea, Al. A. Olesnicki, *Dva turska falsifikata XVI stoljeca o Kosovskom boju*, în vol. *Serta Hoffilleriana (Hoffillerov Sbornik): Commentationes gratulatorias Victori Hoffiller sexagenario obtulerunt collegae, amici, discipuli A.D. XI kal.Mar. MCMXXXVII*, Zagreb, 1940, p. 495–512.

⁹ Aziz B. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, ed. Mursel Öztürk, Ankara, 1990, p. 359.

¹⁰ Şevkiye Inalcik, *Ibn Hacer' de osmanlılara dair haberler. II*, în D.T.C.F.D., t. 6, 1948, nr. 4, p. 350.

¹¹ P. Wirth, *Manuel II Palaiologus und der Iohanniterorden. Zur Genesis der Allianz gegen Johannes VII (1390)*, în „Byzantina”, t. 6, 1974, p. 385–389.

¹² După Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341–1461)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 76–77. Manuel II încă de la începutul domniei a fost nevoit să accepte prezența în Constantinopol a unor judecători turci (kadii) deoarece în conformitate cu legislația islamică „pe musulman trebuie să-l judece un musulman”. Un „cadi”, prezent probabil accidental, este menționat la Pera în octombrie 1390, N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, vol. I, Paris, 1899, p. 42.

Susținut inițial de sultan, Ioan VII a reușit în 14 aprilie 1390 să ocupe capitala și tronul imperial¹³. Influența politică decisivă a învingătorului de la Kossovopolje asupra medianei Strâmtoarelor este relevată de instrucțiunile adresate de Senatul venețian la 9 aprilie 1390 plenipotențiarilor săi trimiși în Bizanț. În dispoziția venețiană era inclusă și varianta posibilă a unei instalări „a fiului lui Murad în Constantinopole”¹⁴.

Bayezid, deși prins în problemele anatoliene, după decesul în februarie 1391 a lui Ioan V – care reușise probabil tot cu sprijin otoman să-l înlăture pe Ioan VII în septembrie 1390 –, a arbitrat între Ioan VII și Manuel în favoarea ultimului. Drept răsplată, noul împărat a cedat lui Bayezid portul Heracleea Pontica. Această cesiune bizantină pe litoralul anatolian al Mării Negre s-a realizat formal printr-un act de vânzare-cumpărare încheiat între Bayezid și Manuel II (1391–1425)¹⁵. În toamna anului 1390, sultanul osman a încercat, fără succes, să cucerească fortăreața pontică Amastris, port situat în imediata vecinătate a frontierei vestice a emiratului Candar-oğullari¹⁶. Într-un izvor narativ se relatează, într-un context încâlcit, însă înainte de campania otomană contra lui Mircea cel Bătrân, că Bayezid „a subjugat Colhi și Amastris și pe sultanul de acolo Ed Din l-a fugărit”¹⁷. Acest cârmuitor musulman de la Marea Neagră: *Ed Din* poate fi identificat cu Isfendiyar, succesorul lui Süleyman II Pașa, care a purtat titulatura de *Mübarizeddin* (din ar. *Bürüz*, Duelistul pentru credință) din care cronicarul a reținut doar particula finală *ed-din* (credință), deoarece sursa îl indică printre cei care „alungați din domnie au venit la împăratul Demir, plângându-se de nedreptatea ce li s-a făcut”.

Direcția de dezvoltare a teritoriului otoman, pas cu pas, pe fațada sudică a Mării Negre și introducerea de către Bayezid a administrației directe otomane în zonele achiziționate – ceea ce a marcat renunțarea la metoda vasalizării aplicată de Murad I – a declanșat o cotitură ireversibilă în raporturile otomano-candafile.

¹³ G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956, p.567.

¹⁴ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II. Legături cu turcii și cu creștinii din Balcani de la Kossovo până la cea de la Nicopole (1389–1396)*, în A.A.R. M.S.I., s. II, t. 26, 1914; doc. XVII, p. 1104: „in casu quo reperires filium Morati in Constantinopoli acepisse dominium Imperij”.

¹⁵ Singura mărturie documentară este jurnalul călătorului Ruy Gonzalez de Clavijo (*Embassy to Tamerlane 1403-1406*, ed. G. L. Strange. London, 1928, p. 104), în care se menționează: „în urmă cu 13 ani. mai mult sau mai puțin. așa cum mi-au spus. Împăratul <Manuel II> a vândut orașul Pontoraquia pentru câteva mii de ducați sultanului Bayezid.”

¹⁶ Înainte de noiembrie 1390, Bayezid a intervenit pe lângă autoritățile din Pera pentru eliberarea „turcilor deținuți în Amastris”. Afacerea a fost încredințată notarului Antonio de Castellione în urma trimeriei de către sultan a unor „litteris factis Turchis detentis in Samastro. et quas litteras debebant solvere dicti Turchi”, N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 43. Nu cunoaștem gradul de rudenie dintre Antonio de Castellione și Pietro de Castellione menționat în aceleași surse noveze. În anul 1390 în dregătoria de consul la Sinope.

¹⁷ Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, *Cronica, 1258–1481*. ed. V. Grecu, București, 1966, p. 223.

Süleyman II Paşa, după ce a participat ca vasal la recuperarea emiratelor Aydın și Saruhan, simțindu-se periclitat, a renunțat brusc la „protecția otomană” și a trecut total de partea conducătorului din Sivas, Kadi Burhaneddin Ahmad, rivalul lui Bayezid. Contra sultanului otoman, ale cărui detașamente începuseră invazia în Karamania, s-a constituit rapid o alianță tripartită cu participarea lui Süleyman II Paşa, Kadi Burhaneddin Ahmad și Ali Alaaddin. Însă abilul emir karamanid a utilizat spectrul ofensivei aliaților săi pentru a obține condiții avantajoase în parafarea unei păci separate cu Bayezid Fulgerul. Sultanul otoman nu a întreprins imediat operațiuni militare împotriva lui Kadi Burhaneddin Ahmad, ci a încercat să slăbească flancurile inamicului prin atragerea de partea sa a cârmuitorului din Amasya, emirul Ahmed. Țelul acestei mișcări era blocarea legăturilor terestre dintre emirul pontic și cel din Sivas.

La sfârșitul anului 1390 pentru Bayezid Fulgerul obiectivul imediat a devenit eliminarea emirului Süleyman II și cucerirea progresivă a principatului Candar-oğulları. Înainte de sosirea iernii anului 1390–1391, Bayezid a dirijat împotriva lui Süleyman II o primă incursiune militară cu rol distructiv și totodată pentru a afla capacitatea de reacție a emirului din Sivas¹⁸. În replică, Kadi Burhaneddin Ahmad s-a îndreptat cu unitățile sale spre frontiera dinspre Amasya, dar deplasarea a fost stopată deoarece au sosit iscoade cu știri despre retragerea lui „Osmanoğlu”¹⁹. Bayezid nu a renunțat însă la decizia de a cuceri Kastamonu și în iarna anului 1390–1391, când emirul din Sivas a iernat în tabără la Tokat, a organizat o nouă incursiune asupra principatului pontic²⁰. Kadi Burhaneddin Ahmad a intervenit din nou în favoarea aliatului pontic și s-a deplasat spre cetatea de frontieră Madem. Din motive care nu sunt precizate în cronica persană *Bezm u Rezm*, Bayezid a evitat din nou o confruntare decisivă și a preferat să-și retragă trupele.

În condițiile în care statul osman nu avea capacitatea militară de a susține campanii simultane în Anatolia și Balcani, iar frontiera dunăreană nu era încă consolidată, considerăm că lipsa de decizie și aceste retrageri strategice ale lui Bayezid trebuie puse în legătură cu operațiunile ofensive întreprinse la sudul Dunării de Mircea cel Bătrân. Izvoarele narrative otomane sunt unanime în a-l considera drept instigator al incursiunii de la Karınovası pe emirul din Sinope și în a plasa inițiativa acestuia *înaintea* căderii cetății Kastamonu. Raidul românesc în sud-vestul Mării Negre, datat de majoritatea istoricilor în anul 1393, s-a produs,

¹⁸ Aziz B. Erdeşir Esterâbâdi, *Bezm u Rezm*, ed. M. Öztürk, p. 363 relatează că după sosirea la Sivas a emisarilor lui Süleyman II cu știrea: „Osmanoğlu și-a ațintit ochii asupra ținuturilor noastre și vine contra noastră”. Kadi Burhaneddin Ahmad a întrunit un consiliu de război care a cerut ultimativ ambasadorului lui Bayezid – sosit între timp pentru a spiona – ca sultanul să-și retragă imediat unitățile din emiratul Candar.

¹⁹ *Ibidem*, p. 364.

²⁰ *Ibidem*. Cronicarul persan nu a precizat anul, dar a indicat anotimpul iarna. Este ultima iarnă menționată înainte de căderea cetății Kastamonu, ceea ce înseamnă că al doilea atac otoman s-a produs cu certitudine la sfârșitul anului 1390 sau în primele luni ale anului următor.

după opinia noastră, în iarna anului 1390/1391, cu mai multă probabilitate în primele luni ale anului 1391 și a amânat cu câteva luni concentrarea forțelor otomane asupra frontierei sudice a emiratului candarid²¹.

Reducerea presiunii otomane, Bayezid fiind nevoit să organizeze în grabă o ripostă la linia Dunării (*nu o campanie sultanală*), a permis lui Süleyman II să intre în raporturi de colaborare cu emirul din Amasya, Ahmed Beğ și cu liderii clanurilor turcomanilor Taceddin-oğulları, care controlau un segment – ale cărui limite sunt greu de precizat – din litoralul dintre porturile Samsun și Terme.

Regiunea maritimă dintre Candar-oğulları și Taceddin-oğulları era dominată de triburile Kubad-oğulları. În zona capului Bafra – port situat la egală distanță între Sinope și Samsun – se constituise un microemirat pontic despre care izvoarele ne-au conservat puține detalii. În porțiunea dintre porturile Ordu și Giresun – ultimul aparținea imperiului din Trapezunt – sălășluiau triburile Emir-oğulları. Aceste triburi seminomade erau într-o pendulare permanentă în patruleterul delimitat de litoralul pontic și frontierele emiratului Candar, statului osman, emiratului din Sivas-Kayseri și imperiului din Trapezunt. Pentru Bayezid câștigarea competiției cu Kadi Burhaneddin Ahmad era condiționată de obținerea adeziunii liderilor acestor clanuri. Turcomanii Taceddin-oğulları conduși de Mahmud Çelebi, Alp-Arslan și Kılıç-Arslan, temându-se mai mult de intențiile emirului din Sivas de a deschide un culoar pentru principatul său spre Marea Neagră, erau înclinați spre colaborare cu sultanul osman.

Pregătirile masive ale otomanilor pentru a treia intervenție în Anatolia nordică l-au determinat pe oscilantul Süleyman II să abandoneze legăturile cu turcomanii pontici și să recurgă încă o dată la sprijinul lui Kadi Burhaneddin Ahmad. Însă apelul a fost tardiv. În tabăra din Tavra, unde emirul din Sivas așteptase întrunirea aliaților săi, a sosit o iscoadă (*kasid*) cu știrea: „Osmanoğlu <Bayezid> a intrat în Kastamonu, în cursul luptei Süleyman Paşa a fost ucis și orașul și regiunea au fost alipite la statul osman”²². Tot aici a venit și ambasadorul otoman purtând o misivă cu mesajul: „prietenul dumneavoastră a fost exterminat iar teritoriul său a fost luat sub dominația noastră”²³. Condițiile și momentul căderii cetății Kastamonu (vara 1391), descrise în amănunțime de cronică *Bezm u Rezm*, sunt confirmate de documentele genoveze. În registrul de cheltuieli al Massariei din Pera sub data de 5 iulie 1391 s-a consemnat sosirea unui emisar osman care a făcut cunoscută victoria asupra „Pașei din Kastamonu”, eliminarea fizică a acestuia și ocuparea întregului său patrimoniu teritorial²⁴.

²¹ Nagy Pienaru, *Relațiile lui Mircea cel Bătrân cu emiratul pontic Candar-oğulları*, în R.I., t. 7, 1996, nr. 7–8, p. 483–510.

²² Aziz B. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, ed. M. Öztürk, p. 370.

²³ *Ibidem*, p. 371.

²⁴ L. T. Belgrano, *Prima serie di documenti riguardanti la Colonia di Pera. Secondo saggio delle spese della Masseria*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria” t. 13, 1877–1884, p. 164:

După acest succes Bayezid nu a mărșăluit direct spre litoralul pontic, asupra portului-cetate Sinope, unde s-a retras Mübarizeddin Isfendiyar, fratele minor al defunctului Süleyman, ci a căutat să obțină înainte de asaltul final poziții fortificate spre frontiera orientală cu emiratul din Sivas. Obiectivele pontice ulterioare sunt cunoscute din corespondența lui Manuel II, un participant direct la aceste evenimente. Conform unei scrisori emise din Asia Mică în noua direcție de deplasare a otomanilor în platoul nord anatolian, Sinope, noua capitală candaridă, a rămas la dreapta, iar râul Helis (Kızıl ırmak) pe partea stângă. Ținta primei etape era subordonarea emirului „Peitzas”²⁵, dominatorul litoralului dintre Sinope și „Amisus” (Samsun). Realizarea acestui țel ar fi însemnat izolarea dinspre uscat a emiratului candarid. În a doua etapă urma „supunerea lui Spentare” (Mübarizeddin Isfendiyar) cu impunerea jurămintelor de credință. Ulterior, sultanul osman solidarizat cu emirul candarid și cu șefii clanurilor turcomane din zona maritimă ar fi urmărit o confruntare deschisă cu cârmuitorul din „Sebastia” (Kadi Burhaneddin Ahmad)²⁶.

În primăvara anului 1392, Bayezid a pregătit cu minuțiozitate planul unei campanii pontice care avea ca obiectiv capturarea portului Sinope, ultimul centru maritim important al emiratului Candar. Pentru prima dată într-o expediție anatoliană, sultanul osman a preconizat combinarea ofensivei terestre cu un desant al flotei. Operațiunea maritimă urma să fie comandată de împăratul din Bizanț²⁷. Sub incidența unor evenimente de la frontiera occidentală²⁸ și din Orientul Apropiat, Bayezid a renunțat la proiectul pontic.

„quondan Jhansio turcho nuncio domini Jhalabi <Bayezid>, qui portavit literam domini Jhalabi ad dominum potestatem de victoria quam habuit de Basa de Castamen <Süleyman II Paşa> et quo modo percussit cum et obtinuit totum suum territorium”.

²⁵ Elizabeth A. Zachariadou, *Manuel II Palaeologos on the Strife Between Bayezid I and Kadi Burhan al-din Ahmad*, în B.S.O.A.S., t. 63, 1980, p. 477. A identificat „Peitzas” cu unul dintre emirii din Bafra sau din dinastia Taşan-oğulları. Deoarece acest clan controla zona continentală, ținuturile Merzifon și Havza, un segment redus din drumurile care bifurcau din Amasya spre nord în direcția Sinope și Samsun. credem că sub termenul „Peitzas” se ascund triburile Taceddin-oğulları care stăpâneau o parte din țărmul Mării Negre.

²⁶ *The Letters of Manuel II Paleologus. Text. Translation and Notes*, ed. G. T. Dennis, Washington, 1977, doc. 16, p. 43–49.

²⁷ La 26 aprilie 1392 în Senatul venețian se discuta despre creșterea puterii lui Bayezid pe uscat și mare în detrimentul creștinătății și pregătirile navale „in partibus Constantinopolis et Salonichi et in alijs diversis partibus sibi subiectis galeas plures et ligna in magna quantitate pro eundo, ut pro maiori parte dicitur, contra Sinopim (s.n.), sed, quia videtur vocasse in suum capitaneum armate predictae maritime dominum Imperatorem Constantinopolitanum”, N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II.*, doc. XXVII, p. 1107–1108. Raymond J. Loenertz, *Démétrius Cydones. Correspondance*, vol. II, Città del Vaticano, 1960, *Appendix*, doc. 18, p. 446–448. Rezumat în *Régestes des délibérations du sénat de Venise concernant la Roumanie*, t. I, 1329–1399, ed. Freddy Thiriet, Paris, 1958, doc. 813, p. 194.

²⁸ Pentru reactivarea frontului dunărean în urma deciziei lui Mircea cel Bătrân de a coopera cu Sigismund de Luxemburg, „evoluție încheiată la sfârșitul anului 1391”, vezi Șerban Papacostea *Bizanțul și cruciata la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului XIV*, în M.S.Ș.I., s. IV, t. 15, 1990, p. 141.

Presiunea invaziei l-a determinat pe emirul din Sinope să admită suzeranitatea sultanului osman. Mübarizeddin Isfendiyar a acceptat soluția politică și frontierele impuse de Bayezid, inclusiv cesiunea orașului Kastamonu, cel mai mare centru producător de aramă din Orientul islamic. Normalizarea raporturilor otomano-candaride, ceea ce a însemnat redeschiderea drumului comercial dintre Kastamonu și Sinope, este atestată de surse documentare, care indică reluarea traficului cu aramă practicat de negustorii genovezi pe ruta maritimă Sinope-Caffa²⁹.

Bayezid Fulgerul a părăsit Asia Mică înainte de a fi aplicat soluția finală pentru cele două focare de rezistență, Karamania și Candar, și când era evident că pierduse duelul cu emirul din Sivas pentru dominația în Anatolia centrală. Răspunsul la această dilemă îl aflăm în cronicile arabe. În martie 1392/*rebi ül-ahır* 794 H. a plecat din Cairo o solie care s-a îndreptat pe calea cea mai rapidă, pe drumul maritim care unea Alexandria de litoralul egeean al Anatoliei, spre Bursa, unde se afla sultanul Bayezid³⁰. Misiunea era condusă de fostul guvernator (*naiib*) din Kerak, Husameddin Hasan el-Keçkeni (Hasan cel Mic)³¹. Cronicarii Makrizi³², Ibn Hacer³³ și Kadi Şuhba³⁴ deși au precizat momentul plecării ambasadei, nu au menționat și mandatul încredințat. Aceleași surse narative au consemnat în detaliu rezultatele legăției în momentul descrierii revenirii ei în capitala mamelucă după un sejur de aproape un an și jumătate. În intervalul 8 septembrie – 7 octombrie 1393 (*zilkade* 795 H.) s-a reîntors de la sultanul Bayezid (*Sultan Ebu Yezid ibn Osman sahib ar-Rum*) marele emir (*Emir ül-ahır*) Husameddin el-Keçkeni, „după ce din porunca sultanului <Berkuk> a dezamorsat disensiunile și a încheiat înțelegere (*and*) între Ibn Osman <Bayezid> și Ibn Karaman <Ali Alaaddin> și cârmuitorul din Sivas <Kadi Burhaneddin Ahmad>”. Împreună cu solul mameluc a sosit la

²⁹ G. G. Musso, *Navigazione e commercio genovese con il Levante nei documenti dell'Archivio di stato di Genova (secc. XIV–XV)*, con appendice documentaria a cura di Maria Silvia Jacopino. Roma, 1975. doc. 10, p. 249–250. Act rogat la Caffa la 4 iunie 1395 care se referă la un transport de 10 „cântare” de aramă angajat în 1394 de negustorul genovez Nichita Cochomo din Sinope pentru a fi transportate. Alături de genovezi la comerțul cu aramă din Kastamonu spre Europa participau și negustorii venețieni. Un document venețian din 18 august 1394 indică cantitatea de cupru rafinat achiziționat „in partibus Castemene vel Turchie”, *Régestes*, I, ed. Fr. Thiriet, doc. 863, p. 204.

³⁰ Prezența sultanului la Bursa este precizată de sursele genoveze. La 2 iunie 1392 în registrele de socoteli ale Perei a fost consemnată soldarea cheltuielilor determinate de adresarea unor scrisori „pro parte domini potestatis in Bursia Turchie, ad dominum Jhalabi...”, N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 54.

³¹ În 1390, Hasan el-Keçkeni a jucat un rol cheie în operațiunea de reinstalare a lui Berkuk pe tronul din Cairo, organizând evadarea acestuia din citadela fortăreții Kerak.

³² Makrizi, *Kitab as-suluk li marifat duval ül-mülük*, ed. S. A. Aşur, vol. III/2, Kahire, 1972, p. 763.

³³ Ibn Hacer al-Askalani, *Inba al-cumr bi-anba al-umr*, ed. Hasan Habaşi. vol. I. Kahire. 1969. p. 434.

³⁴ *Tarih ibn Qadi Şuhba par Abū Bakr b. Ahmad Qadi Şuhba al-asadi ad-Dimaşqi (779/1377 851/1448)*, tome premier 781/1379–800/1397 (*Ms.3*), ed. Adnan Darwich. Damas, 1977, p. 424.

Cairo și un emisar (*resul*) al lui Bayezid, care a fost primit de Berkuk cu un protocol fastuos³⁵.

Cauzele șederii prelungite a soliei mameluce în spațiul otoman nu sunt precizate de izvoarele arabe, dar ele pot fi intuite prin alte surse. Mandatul inițial – care a devenit curând caduc – consta în medierea conflictului dintre Bayezid și emirul din Karaman și punerea bazelor unei alianțe trilaterale (mameluci, otomani și karamanizi) împotriva „kadiului” din Sivas. Dimensiunea ofensivă a alianței dintre Bursa și Cairo, acord politic și militar care nu a avut timpul necesar pentru a fi pus în practică, este dezvăluită de cronica *Bezm u Rezm*. Aziz ibn Erdeşir-i Esterâbâdî relatează: „Înainte de evenimentul cu Timur <1393>, sultanul Egiptului <Berkuk>, deși la vedere se declara prieten cu sultanul <Kadi Burhaneddin Ahmad>, pe ascuns acționa în înțelegere cu Osmanoğlu <Bayezid>. Ei luaseră decizia ca el însuși din Egipt și Osmanoğlu din Anatolia, împreună să atace teritoriile sultanului. Însă ivindu-se chestiunea Timur această hotărîre a rămas fără consecințe”³⁶.

Cea de a doua apariție a lui Timur Lenk în Orientul Apropiat (sfârșitul anului 1392) a modificat total dinamica relațiilor dintre statele din regiune. Deoarece nu reușise încă să-și consolideze tronul și temându-se ca, sub impulsul știrilor care anunțau ca iminentă o nouă campanie vestică a lui Timur, revolta emirilor sirieni să ia din nou amploare, Berkuk a trimis emisarului său la Bayezid instrucțiuni noi, prin care planul unei operații ofensive simultane asupra lui Kadi Burhaneddin Ahmat a fost substituit cu unul opus. Prin al doilea proiect Berkuk a propus o alianță între Cairo, Bursa și Sivas împotriva lui Timur Lenk. Bayezid, deși nu era amenințat direct de invazia timuridă, a dat curs inițiativei diplomatice mameluce³⁷ din motive strategice.

În coaliție a fost atras și hanul Hoardei de Aur, Toktamîș, aflat în competiție cu Timur Lenk pentru stăpânirea culoarului dintre Marea Neagră și Marea Caspică. Disputa intertătară cu substrat economic s-a focalizat asupra regiunii Azerbaigean, o placă turnantă a drumurilor comerciale, locul în care se întretaiau rutele dintre est-vest și nord-sud. Prin Tabriz erau distribuite produse orientale (mătăsuri, porțelanuri, pietre prețioase, mirodenii) spre porturile din Marea Neagră: Caffa, Tana, Trapezunt, Samsun și Sinope. În penultimul deceniu al secolului al XIV-lea redeschiderea confruntării dintre Toktamîș și Timur Lenk a determinat reluarea legăturilor diplomatice dintre Cairo și Saray, chiar în condițiile reducerii interesului economic al Egiptului pentru piețele din Marea Neagră.

³⁵ Makrizi, *Kitab as-suluk*, ed. S. A. Așur, p. 790; *Tārih ibn Qadi Šuhba*, ed. A. Darwich, p. 471.

³⁶ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, ed. M. Öztürk, p.425.

³⁷ În opinia lui Gemil Tahsin, *Raporturile româno-otomane în vremea lui Mircea cel Mare*, în vol. *Marele Mircea Voievod*, București, 1987. p. 343–344, coaliția împotriva lui Timur s-a constituit din inițiativa lui Kadi Burhaneddin. Pentru Bernard Lewis, *Egypt and Siria*, în vol. *The Cambridge History of Islam*, vol. I. A. *The Central Islamic Lands from Pre-Islamic Times to the First World War*, ed. P. M. Holt, A.K.S. Lampton, B. Lewis, Cambridge. London. New York. Melbourne, 1970, p. 220. Berkuk a acceptat doar propunerea de alianță venită din partea sultanului Bayezid.

La sfârșitul lunii martie 1394 la Damasc – unde Berkuk sosise la 23 martie/20 *cūmazi ūl-evvel 796 H.*³⁸ – au venit din nordul Pontului solii hanului Toktamîș care au solicitat „ajutor și asistență contra lui Timur Lenk” și din „bilad-i Rum” (Anatolia) emisarul (*resul*) al lui „sultan Ebu Yezid ibn sultan Murad”. Ambasadorii au declarat că împotriva lui Timur vor acționa „împreună și uniți”³⁹. După relatarea lui Ibn Tagribirdi la Damasc: „au sosit la sultan <Berkuk> solii lui Toktamîș, stăpânul din Deșt-i Kıpçak, care au oferit alianță contra lui Timur Lenk, ofertă acceptată de sultan. Ulterior au venit ambasadorii lui Bayezid, stăpânitorul din ar-Rum cu 200 000 dirhemi în ajutorul lui az-Zahir <Berkuk> și care au comunicat că <Bayezid> așteaptă poruncile sultanului <mameluc> și la apropierea lui Timur Lenk va înainta în direcția care i se va specifica. Conform dorinței sultanului, acestor conducători le-au fost trimise scrisori de laudă și mulțumire”⁴⁰.

Această insolită ofertă de ajutor militar osman este adevărată de Ibn Kadi Șuhba, care precizează: „Solul osman a declarat că Bayezid își pregătește trupele pentru a le trimite în ajutorul sultanului din Sivas”⁴¹.

În martie 1394, la Damasc s-au pus bazele unei alianțe antitimuride care reunea forțele Egiptului, statului otoman, Hoardei de Aur și emiratului Sivas-Kayseri. Deși arhitectul acestei axe care lega nordul Mării Negre de gurile Nilului a fost sultanul mameluc, cel care a cules roadele imediate a fost sultanul osman. Prin noul suport logistic, cu frontiera orientală asigurată, prin neutralizarea Karamaniei și a emiratului din Sivas, Bayezid a putut să-și degajeze forțele din Anatolia și să înceapă o politică militară activă în Europa.

Otomanii și-au modificat radical strategia față de Strămtori și frontiera dunăreană. În primăvara anului 1394, Bayezid a reînceput asediul Constantinopolului, însă de data aceasta cu obiectivul declarat de a pune stăpânire pe capitala bizantină. În toamnă, trupele otomane au traversat Dunărea în teritoriul Țării Românești unde au suferit însă o gravă înfrângere.

Asupra duratei asediilor și a utilizării de Bayezid Fulgerul a flotei în operațiunea de împresurare a Constantinopolului informațiile oferite de sursele narative islamice și creștine sunt contradictorii. Cronicarul Așıkpașazade este unicul din prima generație de analiști otomani care, relatând asediul Bizanțului, a

³⁸ Adile Abidin, *Aynî'nin İkdūlcuman fî tarihi ehlizzeman adli tarihinde Osmanlılara ait verilen malumatın tetkiki*, în „Tarih Semineri Dergisi”, t. 2, 1938, p. 186.

³⁹ Ibn Hacer, *Inba*, ed. Hasan Habași, vol. I, p. 471. Makrizi, *Kitab as-suluk*, ed. S.A. Așur, vol. III/2, p. 817.

⁴⁰ Ibn Tagribirdi, *An-nucum az-zahira fî muluk Mısır va'l Kahire*, vol. XII, Kahire, 1956, p. 59. *History of Egypt 1382–1468*, Part I, 1382–1399 A.D., translated from Arabic Annals of Abu'l Mahasin ibn Taghribirdi, ed. William Popper, Berkeley, Los Angeles, 1954, p. 148.

⁴¹ *Tarih Ibn Qadi Șuhba*, ed. A. Darwich, p. 517. Acest cronicar a utilizat surse necunoscute celorlalți naratori arabi ai întrunirii de la Damasc, fiind unicul care a indicat sosirea în localitate a unor trimiși ai regelui din Cipru înaintea emisarilor lui Bayezid.

indicat că orașul „a fost înconjurat dinspre mare și uscat”⁴², fără a preciza activitatea flotei. Cronicarul Hadîdî l-a prelucrat în stihuri pe Aşikpașazade, dar a adăugat prezența corăbiilor (*gemi*) lui Bayezid în sectorul maritim al orașului⁴³. În privința duratei împresurării se poate observa că partizanii islamici ai asediului, pentru a minimaliza eșecul sultanului, au redus-o la câteva luni. Cronicarul Enveri⁴⁴ a menționat doar două luni, iar Idris Bitlisi a indicat șapte luni⁴⁵. Adepții creștini ai asediaților au înregistrat perioade mult mai lungi, punând accent pe consecințele emoționale ale asediului islamic. Într-o cronică bizantină minoră se precizează că în anul 6903 indiction 3 a început Bayezid războiul și asediul a durat șapte ani, adică în intervalul septembrie 1394 – vara 1402⁴⁶. Laonic Chalcocondil a relatat că asediul a fost declanșat „când pentru Baiazid era lucru lămurit că el <Manuel II> nu mai are de gând să vină la Poartă <și> a pornit asupra Bizanțului și-l împresura. Pe unde mergea, pământul îl rădea și jefuia fiecare localitate și, după ce a robit satele din preajmă, deoarece cu cucerirea orașului nu-i mergea de loc, însuși s-a întors acasă. Și, an de an, trimițând oaste de jur împrejur, a continuat o lungă împresurare zece ani de zile; în anii aceștia Bizanțul a avut multe pierderi din cauza foametei și a trecerilor la barbar”⁴⁷.

Blocada asupra capitalei din Bosfor este relatată în termeni similari de Ducas: „asupritorul <Bayezid> nu a început cu război în contra ei <Constantinopole> și n-a adus asupra ei nici mașinării de război să distrugă întăriturile și zidurile, nici tunuri să bată orașul de departe nici alte arme ceva, ci numai oameni peste zeci de mii, stând de departe de jur-împrejur și păzind drumurile, ca nimic să nu iasă sau să intre în oraș”⁴⁸.

Specialiștii au identificat unul din factorii care au dus la eșecul tentativei lui Bayezid de a ocupa Constantinopolul în lipsa flotei militare. Această afirmație este parțial adevărată. Sultanul otoman a utilizat în împresurare flotila, dar aceasta a fost cu totul ineficientă în cursul asalturilor datorită zidurilor înalte și solide dinspre mare ale Constantinopolului.

⁴² *Die altosmanische Chronik des 'Aşıqpaşazade* ed. Fr. Giese, Leipzig, 1929, p. 60: „Istanbul'un ustune indiler. Denizden ve karadan kuşattılar”.

⁴³ Hadîdî, *Tevarih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, ed. N. Öztürk, Istanbul, 1991, p. 112.

⁴⁴ Cronicarul Enveri (*Düstürname*, ed. Mükrimin Halil, Istanbul, 1928, p. 88-89) a plasat asediul Constantinopolului – cu o durată de două luni – după două campanii contra Țării Românești și o expediție împotriva Thessalonikului (*Selanik*) însă înainte de lupta de la Nikopole.

⁴⁵ Idris Bitlisi, *Heşt Behişt*, în *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I sec. XV – mijlocul sec. XVII, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, București, 1966, p. 159.

⁴⁶ Paul Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I *Einleitung und Text*, Wien, 1975, p. 111 (Cronica nr. 12), traducere germană în vol. III. 1979, p. 37.

⁴⁷ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, 1958, p. 66. Asediul Constantinopolului este pus imediat după relatarea confruntării cu Mircea cel Bătrân.

⁴⁸ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 78-79.

În anul 1392 când bizantinii și genevezii se pregăteau să reziste împreună în fața forțelor turcești care amenințau orașul⁴⁹, autoritățile venețiene – în luna aprilie, la debutul sezonului propice activităților maritime – erau stupefiate de creșterea puterii lui Bayezid „în paguba creștinătății, pe uscat și pe mare” (*ad damnum christianitatis, per terram et per mare*) și de activitatea febrilă a turcilor de construire a numeroase galere și ambarcații. La 8 aprilie conducerea Genovei l-a anunțat pe podestà din Pera despre trimiterea a cinci galere în Strâmători pentru securitatea și paza fortăreții geneveze din Cornul de Aur⁵⁰. În registrele Massariei au fost consemnate, în aceeași vreme, cheltuielile ocazionate de arendarea unei bărci, lansate în cursul nopții, pentru a captura „o limbă” despre mișcările navelor turcești⁵¹.

În Strâmători și în exterior, în Marea Egee, corsarii turci și-au extins aria de activitate. Pirații musulmani au devenit atât de periculoși, încât Veneția a decis, în 13 martie 1392, să trimită un sol la Bayezid cu rugămintea ca cei care infestau marea să cruce insula Negroponte⁵².

Dintre bizantini doar Ducas oferă detalii asupra flotei lui Bayezid. Conform acestui cronicar, sultanul otoman, după cucerirea Anatoliei meridionale, a pregătit o flotă și a trimis în Chios șaizeci de corăbii de război. Escadra de nave corsare a jefuit insula și apoi a navigat cu aceleași scopuri spre insulele Ciclade, Eubeea și regiunile Atenei⁵³. Această apreciere cantitativă este confirmată de surse occidentale din vremea lui Bayezid Fulgerul. La începutul secolului al XV-lea Ruy Gonzales de Clavijo descriind Galipole, principala bază maritimă otomană, a consemnat prezența în acest port a patruzeci de galere turcești.

Prezența activă în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea a marinarilor osmani în spațiul maritim – nu avem știri asupra activității lor în apele Mării Negre și ale Dunării –, unde prin agresivitatea lor pun în pericol rutele maritime din Marea Egee și Strâmători, a fost rezultatul unei duble întreprinderi a sultanului Bayezid. Prin achiziționarea emiratelor egeene s-a produs o creștere apreciabilă pe plan cantitativ și calitativ a marinei otomane, deoarece pe litoralul sudic al Anatoliei exista o tradiție a luptelor navale contra creștinilor.

Bayezid poate fi considerat ca fondatorul flotei otomane, deoarece a întemeiat și dezvoltat șantierul naval din Galipole. La sfârșitul secolului al XIV-lea

⁴⁹ Michel Balard, *La Romanie génoise (XIIe – début du XVe siècle)*, Paris, 1978, p. 96.

⁵⁰ L.T. Belgrano, *Prima serie*, doc. XXXVII, p. 168–169. Dogele Genovei a recomandat podestei o vigență sporită „per la sicurezza e la tutela di Pera”.

⁵¹ *Ibidem*, doc. XL, p. 172.

⁵² N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II.*, doc. XXVI, p. 1106. Cu o zi mai devreme Senatul a cerut supracomitelui, care urma a fi numit în Creta, să nu provoace pagube porturilor lui Bayezid pentru a nu declanșa represalii din partea piraților turci, Hippolyte Noiret, *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485. Tirés des Archives de Venise*, Paris, 1892, p. 47–48.

⁵³ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, p. 74–75.

acest port a devenit principala bază navală a otomanilor. Aici erau construite atât nave de luptă, cât și de transport. Ultimele au fost utilizate în Strâmători – în transferurile de trupe din Asia în Europa și viceversa – și în incursiunile piraterești asupra insulelor aflate în apropierea țărmurilor continentale.

La Galipole erau cazarmate și trupe auxiliare (azapi) care participau la operațiunile maritime. Azapii constituiau corpul militar al flotei și erau implicați în luptele pe mare și în acțiunile de desant. Echipajele (marinarii) erau multietnice, de confesiune creștină și musulmană. Probabil văslașii – care îndeplineau munca cea mai dificilă – proveneau în mare măsură din rândul prizonierilor de război.

Se pare că personalul militar angrenat în activitatea arsenalului din Galipole era destul de numeros. La începutul secolului al XV-lea Bayezid, pentru a reface potențialul armatei terestre din Anatolia, în urma primelor pierderi masive pricinuite de călăreții lui Timur Lenk, a ordonat dezarmarea navelor și galerelor din Galipole și trimiterea tuturor oștenilor licențiați din Galipole spre frontul asiatic contra trupelor tătărești⁵⁴.

Înțelegând rostul militar și economic al portului Galipole, Bayezid a fortificat locul. Din porunca sultanului s-a renovat zidul de incintă, s-a construit o nouă cetate interioară și intrarea în port – care adăpostea un golf natural în care se puteau refugia corăbiile în caz de furtună sau atac inamic – a fost întărită cu două fortărețe care controlau traficul naval. Cu protecția portului și a legăturii dintre cele două continente Bayezid l-a însărcinat pe Sarica Pașa⁵⁵.

Alături de rolul de arsenal naval, poziția Galipole a îndeplinit în Strâmători o funcție militară multiplă: supraveghea circulația dintre Marea Egee și Marea Marmara și asigura securitatea transferurilor de trupe dintre continentul asiatic și cel european. Pe plan strategic Galipole era pentru otomani pandantul continental a ceea ce reprezenta Tenedos pentru Genova și Veneția. Insula din fața Dardanelelor a fost descrisă de cronică Zancaruola drept: „*la chiava dela bocha atuti quelu che vol navigar in lo mar mazor ala tana de trabizona e in assa altre parte*”⁵⁶. În toamna anului 1402, după înfrângerea lui Bayezid, bizantinii și venețienii sperau ca prin ocuparea fortăreței Galipole să redobândească dominația în Anatolia și asupra „întregii Grecii”⁵⁷.

⁵⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. III, București, 1893, p. 4–5. Raport din Creta datat 3 martie 1401. Documentul a fost republicat de N. Iorga (R.H.S.E.E., t. 14, 1937, p. 90–91) sub data de 3 martie 1402. Cu ultima datare la G.T. Dennis, *Three Reports from Crete on the Situation in Romania 1401–1402*, în S.V., t. 12, 1970, doc. 2, p. 246–247.

⁵⁵ Fevzi Kurtoğlu, *XVI inci asrın ilk yarımında Gelibolu*, în „*Türkiyat Mecmuası*”, t. 7–8, 1940–1942, p. 292.

⁵⁶ Cronică Zancaruola, apud Ivan Đurić, *Sumrak Vizantije (Vreme Jovana VIII Paleologa 1392–1448)*, Beograd, 1984, p. 21, n. 16.

⁵⁷ Marino Sanuto, *Vitae duchum Venetorum*, în *Rerum Italicarum Scriptores*, Mediolani, vol. XXII, 1733, col. 799A–800B, misivă din Chios scrisă de Tommaso de Molino: „speramo che

Pasul Galipole și-a îndeplinit rolul de trecătoare otomană între Anatolia și Rumelia. Traversarea în siguranță și în mare viteză, în ambele sensuri, a trupelor otomane, care a permis concentrarea la locul și momentul oportun a forțelor din ambele segmente ale statului – în condițiile în care otomanii nu aveau capacitatea de a lupta simultan pe două fronturi – i-au asigurat lui Bayezid superioritatea în fața adversarilor și porecla acordată de ostașii săi de sultanul Fulger (Yıldırım).

Forța navală otomană era însă incomparabilă cu cea a Veneției care, după mărturia dogelui Mocenigo, dispunea de o flotă de 45 de galere, de 300 de nave, fiecare cu un tonaj mai mare de 120 t și 3 000 de ambarcațiuni cu un tonaj mai redus⁵⁸. Inferioritatea flotei otomane l-a determinat pe Bayezid Fulgerul să evite luptele navale deschise, preferând organizarea incursiunilor maritime care mizau pe efectul surprizei. În momentul în care marina nu a mai putut conlucra cu forțele terestre au apărut și primele insuccese. Adversarii lui Bayezid au profitat în 1399 de angajarea trupelor otomane în răsăritul Anatoliei. Flota mareșalului Boucicaud, întărită cu câteva nave (galere și galiote) din Veneția, Genova, Rodos și Lesbos a înfrânt în canalul Dardanele o escadră otomană alcătuită din 17 galere. Flota internațională a navigat în nord, pe brațul Bosfor, până la intrarea în Marea Neagră, debarcând și ocupând portul Hieron situat pe malul asiatic. Ulterior flota creștină a distrus un corp naval otoman compus din 20 de corăbii care blocau Constantinopolul⁵⁹.

Succesul flotei lui Boucicaud nu a însemnat eliminarea totală a pericolului maritim otoman. Sub presiunea abordării de navele turcești, galerele venețiene care frecventau La Tana au fost înlocuite în 1399⁶⁰ cu cocca, o ambarcație cu tonaj superior și viteză sporită. Înfrângerea din Strâmători a avut însă consecințe majore asupra politicii lui Bayezid, care a renunțat la agresivitate față de puterile maritime.

Reducerea operațiunilor navale otomane din anii 1400–1401 își are cauza în teama lui Bayezid de a fi prins în clește în Anatolia între brațul terestru, constituit din forțele lui Timur Lenk, și cel maritim, format din flotele Genovei, Veneției și Bizanțului. În august 1401, când în capitala bizantină au sosit solii lui Timur Lenk – care s-au deplasat prin Marea Neagră, pe ruta Trapezunt–Constantinopol, pe o navă genoveză (emisarii orientali au revenit pe galera armată a lui Bartolomeo de Spinola) –, Bayezid a devenit concesiv față de puterile italiene din bazinul pontic și a promis împăratului din Bosfor retrocedarea „cetăților maritime și a teritoriilor

arendo Gallipoli, debbamo essere signori in Turchia da ricapo. Di che fossero state dicci galere di qui, e fossero andate su per lo Stretto, avrebbero avuto Gallipoli e tutta la Grecia”.

⁵⁸ Robert-Henri Bautier, *Les relations économiques des occidentaux avec les pays d'Orient, au moyen âge. Points de vue et documents*, în vol. *Société et compagnies de commerce en Orient et dans l'Océan Indien*, ed. M. Mollat, Paris, 1970, p. 299.

⁵⁹ Luptele sunt relatate de Ruy Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, ed. G.L. Strange, p. 100.

⁶⁰ Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *La Tana-Azaq. De la présence italienne à l'émprise ottomane (fin XIIIe–milieu XVe siècle)*, în „Turcica”, t. 8, 1976, nr. 2, p. 124–125.

avute înainte de război” (*castra maritima et loca que habebat ante gueram*). Această schimbare de poziție este vizibilă încă de la sfârșitul anului 1400.

La începutul primăverii anului 1401 – după începerea negocierilor preliminare cu Bayezid – Senatul venețian a ordonat căpitanului Golfului să nu provoace un conflict naval cu turcii. În toamnă, la Veneția se știa că la Galipole galerele nu erau armate și despre zvonul că unele dintre galerele otomane din Galipole navigau spre Thessalonik (*in Galipoli non erat aliqua armata galearum, sed dicebatur quod alique galee Galipolis iverunt ad partes Salonichi*)⁶¹.

În vremea lui Bayezid, marina otomană a îndeplinit patru misiuni distincte: patrularea coastelor cu obiectivul protejării teritoriilor frontaliere, participarea la împresurarea capitalei bizantine, asigurarea în canalul Dardanele a tranzitului unităților militare și organizarea de raiduri maritime asupra porturilor continentale și insulare din Marea Egee.

Analele arabe nu includ știri asupra luptelor navale ale otomanilor și a tentativelor lui Bayezid de a cuceri capitala bizantină. În aceste izvoare, prima informație asupra încercărilor otomane de a captura orașul de pe malul Bosforului este consemnată sub anul 1411, când Musa Çelebi, cu sprijinul lui Mircea cel Bătrân, a repetat tentativa părintelui său⁶².

În anii 1394 și 1395, angajat în segmentul european, Bayezid a fost pasiv pe plan militar în Anatolia pontică. În conjunctura în care sultanul și-a concentrat forțele pentru preluarea sub control a liniei Dunării prin neutralizarea Țării Românești, pare puțin verosimilă ipoteza că otomanii au organizat în intervalul 1394–1395 o expediție de capturare a portului Sinope. Utilizând un pasaj din cronica lui Oruç ibn Adıl, s-a afirmat că în anul Hegirei 797 (27.10.1394–16.10.1395) „în urma luptei de la Rovine, finalizată cu intrarea Țării Românești sub dominație osmană, Bayezid Fulgerul s-a întors în Anatolia și sosind la Kastamonu, l-a asediat pe Isfendiyar la Sinope, dar nu a putut captura orașul. Însă Isfendiyar Bey a încheiat o înțelegere cu Bayezid Fulgerul în condițiile cedării unei părți din teritoriu și recunoașterii calității de vasal”⁶³. Această construcție ipotetică, neconfirmată de altă sursă, nu se poate fundamenta pe informația din analistul osman, a cărui cronică nu are un fir cronologic.

Fragmentul din Oruç este: „Apoi Yıldırım Han s-a stabilit la Bursa în anul Hegirei 796 <6.11.1393–26.10.1394>. Ridicându-se după aceea, s-a dus la Taraklu Burlu, pe care a cucerit-o. De acolo, a ajuns la Kastamonu iar Isfendiyar oğlu a

⁶¹ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 112–114; G.T. Dennis, *Three Reports*, doc. I, p. 244–246.

⁶² M.C. Şehabedin Tekindağ, *Mısır, Suriye ve Hicâz'da yazılmış arabça eserlerin Osmanlı tarihi bakımından önemi*, în vol. *Türk Tarih Kongresi, Ankara 25-29 Eylül 1970. Kongreye sunulan bildiriler*, vol. II, Ankara, 1973, p. 538.

⁶³ Yaşar Yücel, *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar. XIII-XV. yüzyıllarda kuzey-batı Anadolu tarihi. Coban-oğulları Beyliği. Candar-oğulları Beyliği*, ed. II, vol. I, Ankara, 1988, p. 86. Punct de vedere adoptat de Gemil Tahsin, *Români și Otomanii în secolele XIV-XI*. București, 1991, p. 80.

fugit și s-a retras la Sinope. Apoi trimițând ambasadori la Yıldırım Han, s-au împăcat, punând frontiera la drumul Kurumului. Această porțiune a rămas definitiv în stăpânirea lui Yıldırım Han”⁶⁴.

Cronologia acestui cronicar este deficitară. În pasajul precedent celui redat se relatează despre decesul cărmuitorului din Karamania, Ali Alaaddin (eveniment întâmplat în 1397/1398), iar în pasajul următor se narează episodul capturării de către otomani a orașului Sivas (fapt petrecut după decesul în vara anului 1398 a emirului Kadi Burhaneddin Ahmad). Frântura citată din Oruç se referă la conjunctura din anii 1391–1392. Cu toate acestea, s-a ajuns la concluzia că în 1395 „Isfendiyar profitase de intervenția lui Timur în Anatolia pentru a recupera regiunea Kastamonu, anexată de otomani în 1392”⁶⁵.

Pentru a-și îndeplini obiectivele din Strâmtori și de la Dunăre, Bayezid, pragmatic, a practicat un joc dublu față de aliați. Sultanul osman nu s-a implicat în confruntările din Orient. În primăvara anului 1395, când Timur, prin Transcaucaz, a început invazia în nordul Pontului pentru a-l elimina pe rivalul său Toktamîș, Bayezid, în loc de a interveni în sprijinul hanului Hoardei de Aur, a organizat cu succes o campanie contra lui Mircea cel Bătrân, pentru a scoate Țara Românească de sub influența Ungariei catolice. Prin instalarea voievodului prootoman, Vlad, în nordul Dunării, sultanul osman a încercat să asigure un supliment de securitate frontierei fluviale în segmentul dintre Silistra și Nikopole.

Simultaneitatea dintre cele două expediții organizate în zona circumpontică, dar în extremități aproape opuse, nu a fost întâmplătoare, ci consecința ofertei lansate de Timur Lenk lui Bayezid în toamna anului 1394. Într-o scrisoare adresată de cuceritorul tătar conducătorului osmanilor, expeditorul propunea partenerului său o campanie comună în nordul Mării Negre cu o partajare a sferelor de influență, adică o lume islamică bipolară, în care lui Timur, în calitate de urmaș al lui Hulagu Han, îi revenea partea orientală, iar lui Bayezid cea occidentală⁶⁶. Timur, care era informat că Bayezid era angajat în „războiul sfânt” în Europa, a urmărit prin această mișcare diplomatică să elimine posibilitatea acordării de către otomani a unei susțineri militare hanului nord pontic și să-l decupleze pe sultanul osman din axa Cairo-Sarai.

Înfrângerea decisivă a lui Toktamîș – cu care Bayezid întreținuse relații diplomatice și comerciale⁶⁷ – și pierderea rapidă de către acesta a tronului din

⁶⁴ Franz Babinger, *Die fruhsmanischen Jahrbucher des Urudsch. Nach den Handschriften zu Oxford und Cambridge*, Hannover, 1925, p. 32 (mss. Oxford); p. 101 (mss. Cambridge).

⁶⁵ G. Tahsin, *Raporturile româno-otomane*, p. 344.

⁶⁶ Zeki Velidi Togan, *Timurs Osteuropa-Politik*, în *Z.D.M.G.*, t. 108, 1958, nr. 2, p. 294–298 (textul persan al scrisorii).

⁶⁷ Într-o scrisoare adresată de către Uluğ Muhammed lui Murad II. la 14 martie 1428. sunt menționate relațiile cordiale dintre hanul Toktamîș și „gaziul” Bayezid. ce includeau schimburi de ambasadori, trimiterea reciprocă de daruri și afaceri comerciale comune prin negustori „ortaci”. A.N.

Saray, l-au surprins pe suveranul otoman, care a început să vadă în Timur un competitor, deși ultimul nu instalase în nordul Mării Negre o administrație proprie.

În 1396, Bayezid s-a transferat în Asia Mică. De aici l-a informat pe Berkuk – știre sosită la Cairo în mai 1396 – asupra revenirii lui Timur din teritoriile Hoardei de Aur, prin estul Mării Negre, în extremitatea orientală a Anatoliei⁶⁸. În primăvara anului 1396, Timur nu a mai avut însă resursele necesare unei noi campanii împotriva Egiptului mameluc sau a emiratului din Sivas-Kayseri.

Probabil în jurul anului 1395, pentru a întări blocada asupra Constantinopolului, Bayezid a început construirea unei fortărețe pe malul asiatic al Strâmtorilor, la nord de punctul vama Üsküdar (Scutari). După edificarea cetății – denumită în analele otomane în forme diverse: Güzelce-Hisar, Yenice-Hisar⁶⁹ și Akça-Hisar – conform relatării lui Mehmed Neşri, Bayezid a cerut lui Manuel II predarea capitalei bizantine. În acest nou context, împăratul din Bizanț ar fi făcut noi concesii: mărirea tributului, acceptarea judecătorilor turci, construirea unei moschei și înființarea unei cartier (*mahala*) turcesc în Constantinopol⁷⁰. Acest acord bizantino-otoman pare a fi confirmat de o sursă documentară persană. Într-o scrisoare de răspuns adresată suveranului din Bagdad, Ahmed Celayir, cu data 10 mai – 7 iunie 1396/*şaban 798 H.*, Bayezid îl informa că în urma știrilor primite de la corespondentul său a încheiat pace cu „Împăratul” (*Tekfur*) și a avansat până la Tokat pentru a susține stoparea invaziei lui Timur⁷¹. Este mai verosimilă varianta că ultimatumul adresat de Bayezid Fulgerul lui Manuel II a fost consecutiv victoriei otomanilor la nordul Dunării, în Țara Românească (1395), iar parafarea și aplicarea clauzelor învoielii otomano-bizantine s-au realizat după înfrângerea cruciaților la Nikopole (toamna 1396).

Controlul asupra Strâmtorilor în segmentul dinspre Marea Neagră și strângerea cleștelui asupra Constantinopolului s-au accentuat după capturarea cetății Şile (Achillea), ultima posesiune bizantină de pe litoralul anatoliano-pontic. În expunerea lui Aşıkpaşazade se menționează că Şile a fost achiziționat de otomani prin „înțelegere jurată”⁷². Rostul fortăreței Güzelce-Hisar din Strâmtori a

Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler*, Istanbul, 1940, p. 9–11.

⁶⁸ Tilman Nagel, *Timur der Eroberer und die islamische Welt des späten Mittelalters*, München, 1993, p. 320.

⁶⁹ Ibn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman. VII. Defter*, ed. Şerafettin Turan, Ankara, 1991, p. 32, a relatat că în vremea lui Bayezid a fost edificată cetatea Yenice (*Anadolu yakasındaki Yenice Kal'a'nun Yıldırım Han zamanında imaret olmuştu*).

⁷⁰ Mehmed Neşri, *Kitâb-i Cihan-nümâ. Neşri Tarihi*, ed. F.R. Unat, M.A. Köymen, vol. I, Ankara, 1987, p. 328–331.

⁷¹ Feridun Beğ, *Munşeat es-selatin*, vol. I, Konstantiniye, 1274 H./1858, p. 125; răspunsul (*cevab*) lui Bayezid la scrisoarea adresată de Ahmed Celayir sultanului osman (p. 124–125). Nu este exclus ca scrisoarea să dateze de fapt din anul 1400, iar data *şaban 798 H* să fi fost pusă de editor.

⁷² *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ed. A.N. Atsız, Ankara, 1975, p. 69: *Şile hisarını and ile aldı*.

fost punctat de cronicarul Hoca Saadeddin: „de a tăia drumul navelor creștine care vor veni din Marea Neagră”⁷³.

Continuarea blocadei Strâmtoarelor și dezvoltarea influenței otomane la linia Dunării au grăbit încheierea unei alianțe creștine de mare anvergură. La sfârșitul anului 1395 s-a încheiat la Buda un prim acord între regele Sigismund de Luxemburg și Manuel II. În acest pact a fost atrasă și Veneția. La începutul lunii martie 1396, în urma informațiilor oferite de solul bizantin venit din Ungaria, Senatul venețian discutase planul ofensiv al lui Sigismund. Regele ungar proiecta să ajungă în luna iunie 1396 până la Constantinopol, armând zece corăbii bizantine care urmau să acționeze în zona Dunării⁷⁴. Veneției îi revenea sarcina să împiedice transferul turcilor prin strâmtoare din Anatolia în Rumelia (*ad prohibendum transitum Turchis intra strictum*)⁷⁵.

Declanșarea cruciatei – care avea ca obiective salvarea Constantinopolului și eliberarea Locurilor Sfinte – l-a surprins pe Bayezid în Anatolia. Sultanul a traversat fără probleme trecătoarea maritimă de la Galipole și la 25 septembrie 1396 a obținut o victorie zdrobitoare la Nikopole. Succesul otoman nu a fost urmat de o contraofensivă în teritoriile creștine din nordul Dunării. După ce a întărit cu puternice garnizoane cetățile din Silistra, Nikopole, Vidin și Turnu – care controlau principalele locuri de traversare ale fluviului –, Bayezid a reblocat capitala bizantină cu intenția ca printr-o criză alimentară să determine abdicarea lui Manuel II și ascensiunea unui împărat marionetă în persoana pretendentului Ioan.

La sfârșitul anului 1396, presiunea terestră și maritimă otomană asupra Constantinopolului s-a accentuat. Împăratul Bizanțului și genovezii din Pera au început negocieri cu sultanul. Senatul venețian era informat de inițiativa lui Manuel II – parțial similară cu cea din 1394 – de a ceda Republicii Lagunelor capitala bizantină împreună cu insulele Imbros și Lemnos⁷⁶. În directivele din 7 aprilie 1397, adresate căpitanului general al Golfului, Benedetto Soranzo, Senatul recomanda dregătorului său să descurajeze negocierile independente ale bizantinilor și genovezilor cu Bayezid. În situația alternativă în care Ioan VII era

⁷³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacû't-Tevarih*, ed. Ismet Parmaksızoğlu, vol. I, Ankara, 1992, p. 226: *Bu hisar deryayı şimal yani Karadeniz'den gelecek kâfir gemilerin yolların keser*. Același cronicar a precizat că Bayezid l-a însărcinat pe Yahşi Beğ, fiul lui Timurtaş Paşa, cu capturarea punctelor strategice care controlau traversarea Strâmtoarelor. Primul pas realizat de dregătorul otoman l-a constituit ocuparea cetății Şile.

⁷⁴ S. Ljubić, *Listine o odnošajih ismedju južnoga slavenstva i mletačke republike*, vol. IV, *od godine 1358 do 1403*, Zagreb, 1874, doc. DIC, p. 361. *Régestes*, I, ed. Fr. Thiriet, doc. 900, p. 211; doc. 901, p. 211–212.

⁷⁵ *Ibidem*, doc. DXVII, p. 374–376. La 21 iulie 1396 Senatul a luat decizia ca flota venețiană să intervină doar „casu quo d. rex Hungarie veniat ad partes Constantinopolis”, N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II.*, p. 1089–1090.

⁷⁶ J.W. Barker, *Manuel II Paleologus (1391–1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1969, p. 146.

deja pe tron și era cooperant cu turcii, căpitanul venețian era însărcinat să trateze cu noul împărat reînnoirea acordurilor veneto-bizantine. Clauza principală a încheierii unei viitoare înțelegeri cu Bayezid, în cazul acceptării de sultan a achizițiilor venețiene, era acordarea păcii maritime pentru otomani doar în interiorul Strâmtorilor⁷⁷.

În problema Strâmtorilor, Veneția a practicat un joc dublu atât față de otomani, cât și față de Genova și Ungaria. Profitând de presiunea otomană asupra Constantinopolului, Veneția a cerut Genovei la începutul anului 1397 acceptarea refortificării insulei Tenedos, contrar stipulațiilor tratatului de la Turin din 1381, ca premiază pentru organizarea cu succes a unui atac maritim asupra bazei din Galipole. Pentru admiterea ofertei venețiene s-a adus ca argument raționamentul lui Sigismund de Luxemburg – aliatul Genovei – care considera dezarmarea Tenedosului drept cauza principală a creșterii puterii maritime otomane în Strâmtori⁷⁸. În 1397, de teama unei agresiuni maritime otomane asupra Constantinopolului, o escadră genoveză (cinci corăbii) și una venețiană au patruleat prin Bosfor și Dardanele.

Consolidând frontiera dunăreană, începând cu anul 1397, Bayezid a renunțat practic la o politică ofensivă de achiziționare de noi regiuni europene. Această pasivitate din Occident a fost compensată de începerea unui nou program de cuceriri în Anatolia. Probabil după rezolvarea problemei Karamaniei, Bayezid a intervenit din nou pe fațada pontică a Asiei Minore. Țelul acestei campanii nu poate fi precizat. O mărturie indirectă a interesului lui Bayezid pe litoralul sudic al Mării Negre o aflăm în instrucțiunile acordate de Genova la 18 aprilie 1397 soliei trimise la „Illustrissimo et potentissimo domino Baysita Jhalaby Magno Amirato Amiratorum Turchie”. Ambasada genoveză, însărcinată să trateze și să încheie „paxes et concordias” cu sultanul, trebuia să-l caute pe conducătorul turcilor „în părțile Romaniei și Turciei <Asia Mică> și chiar la Marea Neagră” (*ad partes Romanie et Turchie ac etiam maris maioris*)⁷⁹.

Amenințarea atacului flotei turcești asupra capitalei bizantine asediate a continuat și în anul 1398. La 7 septembrie 1398 Senatul venețian a cerut căpitanului Golfului, în cazul în care turcii ar fi atacat orașul dinspre apă cu un escadron din Galipole, să intrevină de partea asediaților⁸⁰. Autoritățile venețiene erau înclinate spre o confruntare maritimă cu otomanii, cu atât mai mult cu cât în luna mai corsarii lui Bayezid, ambarcați în „ligna turchorum”, au prădat din nou insula Negroponte⁸¹ și pe supușii venețieni din Creta⁸².

⁷⁷ *Régestes*, I, ed. Fr. Thiriet, doc. 933, p. 218.

⁷⁸ *Ibidem*, doc. 926: dispoziții ale Senatului din 8 februarie 1397 pentru ambasada condusă de Pietro Emo.

⁷⁹ Rezumat de L.T. Belgrano, *Prima serie di documenti*, doc. XL, p. 175. Integral la John W. Barker, *Miscellaneous Genoese Documents on the Levantine World of the Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries*, „Byzantine Studies. Etudes Byzantines”, t. 6, 1979, parts 1-2, p. 63–66.

⁸⁰ *Régestes*, I, ed. Fr. Thiriet, doc. 249, p. 221.

⁸¹ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II.*, p. 1 090.

⁸² *Régestes*, II, ed. Fr. Thiriet, doc. 1 047, p. 25. Document din 18 martie 1402 care relatează jafurile întreprinse în 1398 de corsarii musulmani (*per asapos Sii, Rodi, Eni et Metelini*).

Momentul culminant al expansiunii otomane spre răsărit l-a constituit vara anului 1399, când au fost capturate orașele Malatya, Darende, Behisni și Divriği. Acum statul lui Bayezid avea frontieră comună atât cu timurizii, cât și cu mamelucii. În anul 1399, profeția sultanului Berkuk și a cronicarului Ibn Khaldun, că otomanii constituie un pericol de moarte pentru imperiul mameluc, s-a adevărit⁸³. În luna august 1399/*zilhicce 801 H.*, la Cairo au sosit știri că „Bàyezid după ce a asediat Malatya și Elbistan, le-a ocupat prin predare și apoi a împresurat Darende”⁸⁴.

Dacă asupra avansului terestru osman spre est izvoarele orientale au conservat numeroase informații, aceleași surse sunt aproape mute în privința evoluției hotarului în periferia maritimă din răsăritul emiratului Candar. S-au păstrat doar știri răzlețe.

În 1398, sau mai probabil în 1399, Bayezid, după absorbția emiratului din Sivas, a organizat o ultimă campanie spre litoralul Mării Negre în segmentul din estul portului Sinope⁸⁵. După relatarea lui Johannes Schiltberger, un participant la expediția pontică, Bayezid, în vara următoare ocupării Sivasului, „cu o forță de 80 000 oșteni a intrat în provincia Canik și a împresurat capitala Samsun al cărei cârmuitor era *Simaid*. Sultanul l-a expulzat pe acesta din oraș și populația i s-a supus. Bayezid a introdus administrația sa în oraș și provincie”⁸⁶. Conducerea noii unități administrative otomane a fost acordată fiului islamizat al lui Șișman, fostul țar din Târnovo.

În acest mod emiratul pontic Candar, limitat la zona înconjurătoare portului Sinope, era total izolat în spațiul otoman. Probabil după capturarea Samsunului Bayezid a încercat din nou să cucerească prin asalt portul Sinope⁸⁷. Această ultimă tentativă eșuată este consemnată într-o misivă adresată de Timur Lenk sultanului otoman. În această scrisoare, redactată în persană și al cărei termen *post-quem* poate fi plasat în vara anului 1400, cuceritorul tătar l-a sfidat pe Bayezid amintindu-i eșecurile proiectelor de a cuprinde Sinope și de a nu fi reușit să mențină sub stăpânire orașul Malatya⁸⁸.

⁸³ Ibn Hacer. *Inba*, ed. H. Habași, vol. I, p. 492, menționează afirmația lui Berkuk, care ar fi declarat: „eu nu mă tem de Timur pentru că toți mă vor ajuta contra lui. Eu mă tem de Ibn Osman”. Același autor relatează că deseori l-a auzit pe Ibn Khaldun, un admirator al lui Timur, spunând: „Egiptul poate să se teamă doar de Ibn Osman”.

⁸⁴ Şevkiye Inalcık. *Ibn Hacer*, p. 352.

⁸⁵ I.H. Danişmend, *Izahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, vol. I, M.1258–1512/H.656–918, Istanbul, 1971, p. 115–116 a plasat campania pontică în 1398.

⁸⁶ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394–1427). Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394–1427*, ed. Turgut Akpınar, Istanbul, 1995, p. 48–51. Editorul l-a identificat pe „Simaid” cu Isfendiyar Beğ. De fapt emirul local era Kubadoğlu Cüneyd.

⁸⁷ La mijlocul secolului XVII Evliya Çelebi (*Şevahatnamesi*, ed. T.T. Kuran, N. Aktaş, vol. 1–2, Ankara, 1975, p. 406.) a consemnat tradiția conform căreia Bayezid Fulgerul a reușit să captureze fortăreața Sinope în anul Hegirei 796 (6. 11. 1393–26. 10. 1394) în urma celui de al treilea asediu.

⁸⁸ Feridun Beğ. *Munşeat*, p. 127–128. Corespondența poate fi datată deoarece Timur menționează avansul trupelor sale în direcția Sivas, oraș care a căzut în mâinile tătarilor în august 1400.

Însă eroarea strategică de a nu fi lichidat această enclavă a fost fatală pentru Bayezid. În momentul în care se purtau tratative între sultanul osman și Timur Lenk, ultimul revenit la sfârșitul anului 1399 pentru a treia oară în Anatolia orientală, în tabăra timuridă din Karabağ au sosit emirii anatolieni dezmoșteniți de Bayezid Fulgerul prin facilitățile navale acordate de emirul din Sinope. După relatarea lui Aşıkpaşazade, foștii emiri din Aydin, Menteşe și Germiyan, însoțiți de solii lui Mübarizeddin Isfendiyar, l-au incitat pe Timur contra lui Bayezid⁸⁹. Mai mult, emirul pontic a mijlocit legăturile lui Timur Lenk inițiate prin Trapezunt cu împăratul din Bizanț și genovezii din Pera. Creștinii din Strâmtori trebuiau să taie retragerea lui Bayezid și să asigure mijloacele navale necesare trupelor timuride pentru urmărirea oștenilor otomani.

După pornirea campaniei în Anatolia (februarie 1402) emirul din Sinope l-a întâmpinat pe Timur la Erzincan și au străbătut împreună traseul anatolian până la Sarıkamış. Victoria lui Timur Lenk la Ankara (iulie 1402) a salvat de ocupația otomană emiratul pontic Candar și Imperiul din Bizanț. Efectul succesului tătar în Strâmtori a fost remarcat de Laonic Chalcocondil: „<Bayezid> deoarece cu cucerirea Bizanțului nu-i mergea cu toate atacurile, l-a blocat cu foamea. Și ar fi cucerit orașul, dacă nu i s-ar fi anunțat că Temir vine cu mare oaste asupra lui; atunci și el însuși a fost prins de Temir și partea cea mai mare din împărăția lui din Asia s-a prăbușit.”⁹⁰

O comparare a dezvoltării teritoriale a otomanilor în segmentul litoral european cu cel asiatic ne permite să punem în evidență existența unui decalaj extrem de mare care apare contrar principiului expansiunii graduale și metodice.

Etapele avansului otoman pe malul occidental al Mării Negre, dinspre sud spre nord, în segmentele dominate de bizantini, de despotul Ivanco și în cel anexat ulterior de Mircea cel Bătrân, nu pot fi refăcute decât în linii aproximative. Se pare că din teritoriul cedat Bizanțului în 1367 de Amedeo de Savoia, porțiunea litorală delimitată de porturile Sozopolis și Messembria – implicit și portul Anhyalos dispus între aceste limite – a rămas doar pentru scurtă vreme sub stăpânire bizantină. După știrile incluse în Cronică scurtă de la Bologna⁹¹ în anul 1380 otomanii au capturat orașul Messembria – probabil nu și citadela –, după ce anterior ocupaseră punctul strategic Vizye/ Vize și zona înconjurătoare. De conjunctura dispariției lui Ivanco (decedat în 1388 sau 1389) – suprimat după anele otomane în cursul luptelor cu turcii – au profitat în nord Mircea cel Bătrân, iar în sud otomanii. Pentru moștenirea teritorială a despotatului dobrogean a existat

⁸⁹ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ed. A.N. Atsız, Ankara, 1975, p. 75–76.

⁹⁰ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, p. 66.

⁹¹ Pasajul din Cronică (din Codex nr. 3 622) la A. Bakalopoulos. *Les limites de l'Empire Byzantin depuis la fin du XIV siècle jusqu'à sa chute (1453)*, în, „Byzantinische Zeitschrift”, 1962, nr. 1, p. 48. Autorul a presupus că toate orașele bizantine din vestul Mării Negre au căzut în mâinile turcilor între 1357-1380.

și un al treilea competitor, Bizanțul, ale cărui acțiuni militare și diplomatice nu sunt dezvăluite de izvoare. Însă integrarea Dobrogei în hotarele Țării Românești a creat un diferend teritorial între Mircea cel Bătrân și Manuel II, ale cărui urme tardive sunt vizibile în primele două decenii ale veacului al XV-lea. După redobândirea regiunilor pontice cedate de Süleyman Çelebi, în vara anului 1403, cei doi lideri ortodocși de la Dunăre și Strâmători au susținut candidați rivali la tronul lui Bayezid. În debutul luptelor civile dintre succesorii lui Bayezid Fulgerul, Manuel II a profitat de situația lui Süleyman Çelebi, primul care a pus stăpânire pe brațul european al statului otoman, și i-a smuls „localitățile de la Panidos până la Hieron Stomion și de la Hieron Stomion până la Varna, toate cetățile așezate la țărmul Mării Negre”⁹². Formularea lui Ducas a fost înțeleasă de istorici în sensul că portul Varna a fost inclus în cadrul cesiunilor acceptate de sultanul otoman⁹³. Însă, în textul tratatului semnat de Süleyman Çelebi cu puterile creștine, litoralul pontic cedat Bizanțului e delimitat între Panido și Messembria (*e hò li dado dalo Panido fina in Mesembria* cu varianta *et holi dado da Panido fina in Mesembria*)⁹⁴. Genovezii, care nu suportaseră în Pont pierderi teritoriale în favoarea lui Bayezid, beneficiau de scutirea plății tributului pentru fortărețele din Marea Neagră (*li castelli che ha Zenouesi in loro Mar mazor, che eli non sia tegnudi de pagar tributo*).

Afluxul bizantin pe țărmul Mării Negre, inclusiv asupra zonei Vizye, care asigura legătura cu noile achiziții pontice, în care Manuel a introdus propria administrație, este confirmat de cronică lui Constantin Filosoful⁹⁵. Teritoriile europene litorale din Pont cedate de Süleyman, ocupate anterior de Murad I și Bayezid Fulgerul, au intrat din nou, însă parțial, în componența statului otoman în vremea lui Musa Çelebi (1411–1413). Acest sultan rumeliot – ginerele lui Mircea cel Bătrân, căruia, după mărturia cronicilor otomane, i-a cedat în mod oficial teritorii maritime, probabil între Dunăre și Marea Neagră, legalizând o situație *de facto* – dacă dăm crezare aserțiunilor lui Evliya Çelebi, a reocupat regiunea maritimă dintre Sozopolis și Messembria⁹⁶. Probabilitatea că Musa a reocupat și

⁹² Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, p. 110–113. Prin Hieron Stomion/ Gura Sfântă, cronicarii bizantini au desemnat atât zona de la intrarea în Marea Neagră, cât și strâmtoarele Bosfor sau Dardanele, V. Grecu, *La signification de Hieron Stomion*, în „Byzantinoslavica”, t. 15, 1954, p. 209–213.

⁹³ E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300-1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Weimer, 1985, p. 197; Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453*, vol. V, München-Berlin, 1965, doc. 3201, p. 75. I. Đurić, *Sumrak*, p. 138 a apreciat că în Strâmători și Marea Neagră posesiunile Bizanțului au revenit la situația anterioară anului 1396.

⁹⁴ *Diplomatarium Veneto-Levantinum, sive Acta et Diplomata res Venetas graecas atque levantis illustrantia*, pars. 2 a. 1351–1454, ed. R. Predelli, Venetiis, 1899, doc. 159, p. 290–293; N. Iorga, *Privilegiul lui Mahomed al II-lea pentru Pera (1-iu iunie 1453)*, în A.A.R. M.S.I., s. II, t. 36, 1913, p. 17–19.

⁹⁵ *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarević von Konstantin dem Philosophen*, ed. Max Braun, Gravenhage-Wiesbaden, 1956, p. 22.

⁹⁶ H.J. Kissling, *Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1956, p. 45–46, a dat credit călătorului de la mijlocul veacului al XVII-lea.

Vizye este confirmată de menționata Cronica de la Bolognă în care s-a precizat că în anul 1411/6919⁹⁷ s-a cedat localitatea lui Manuel. De fapt, data corectă este 1413, anul eliminării lui Musa Çelebi. În acest an, Mehmed Çelebi (1413–1421) a traversat Strâmtoarele în dreptul Constantinopolului cu flota pusă la dispoziție de Manuel II și l-a înfrânt în cele din urmă pe Musa „în părțile dinspre Marea Neagră”. Victorios, conform angajamentului asumat față de împăratul bizantin, Mehmed Çelebi i-a cedat „cetățile de la Marea Neagră și localitățile și cetățile dinspre Tesalia și toate câte sunt pe țărmul Propontidei”⁹⁸.

Asupra expansiunii dirijate de Bayezid Fulgerul pe fațada de apus a Mării Negre s-au conservat puține informații indubitabile. Imprecizia izvoarelor a permis unor istorici să aprecieze că în ultima decadă a secolului al XIV-lea, teritoriul despotatului lui Dobrotici, împreună cu fortăreața maritimă Caliacra, a căzut sub dominație turcă⁹⁹ și că în urma confruntării de la Nikopole otomanii au atins frontiera nordică a Dobrogei, unde au capturat cetatea fluvială Tulcea¹⁰⁰.

În perioada 1388–1390 asupra teritoriului țaratului de la Târnovo, condus de Șișman, cât și a regiunii pontice a ultimului despot Ivanco a existat o dublă presiune agresivă: dinspre nord, exercitată de Mircea cel Bătrân, și dinspre sud, îndeplinită de otomani. În jurul anului 1388, marele vizir Candarlı Ali Pașa a organizat o invazie asupra țaratului de Târnovo, al cărui cârmuitor, până la încheierea armistițiului cu otomanii, a fost nevoit să se retragă în cetatea Nikopole. Probabil în cursul acestei campanii au fost atinse și regiunile periferice Mării Negre. Este plauzibil ca otomanii, respectând recentul tratat încheiat cu Genova (acordul din 1387 a fost reînnoit în octombrie 1389), să nu fi atacat punctele fortificate deținute de genezezi pe malul vestic al Pontului. În această zonă a acționat și domnul Țării Românești. La scurtă vreme după înfrângerea creștinilor la Kossovopolje, în două acte cu caracter internațional – emise la 20 ianuarie 1390 (Lublin) și 6 iulie 1391 (Lemberg) – Mircea cel Bătrân s-a intitulat „despot al ținuturilor lui Dobrotici și stăpân al Silistrei” (*terrarum Dobrodictii despotus et Tristri dominus/Trestri dominus ac terrarum Dobrodictii despotus*)¹⁰¹. Cetatea Silistra, care aparținuse țarului Șișman, a fost capturată de voievodul Țării Românești prin mijloace pe care nu le cunoaștem. Este verosimil ca titulatura lui Mircea cel Bătrân să acopere nu o simplă pretenție, ci o realitate. Pornind de la această titlatură, s-a emis conjetura că domnul muntean a instituit un control politico-militar în dreapta Dunării, la Silistra și în regiunea învecinată spre

⁹⁷ A. Bakalopoulos, *Les limites*, p. 61.

⁹⁸ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, p. 132-133.

⁹⁹ Peter Koledarov, *West Black Sea Coast Parts in the Late Middle Ages (14th–16th Centuries) Listed on Nautical Charis*, în „Etudes Historiques”, t. 5, 1970, p. 258.

¹⁰⁰ J. Hóváry, *Customs Register of Tulça (Tulcea)*, în „Acta Orientalia”, t. 28, 1984, nr. 1–2, p. 117.

¹⁰¹ D.R.H. D. *Relații între Țările Române*, vol. 1, (1222–1456), București, 1977, doc. 75, p. 122–123; doc. 78, p. 125–127.

Bazargic și Cavarna-Caliacra, regiune ce făcuse parte din posesiunile de nord și vest ale lui Ivanco¹⁰². Mircea cel Bătrân ar fi exercitat un control cvasinelimitat asupra Dunării de Jos, gurilor Dunării și în lungul țărmului occidental al Mării Negre, pe o distanță considerabilă, de la nord de brațul Chilia până dincolo de Varna¹⁰³.

Competiția care se profila între Mircea cel Bătrân și noul sultan Bayezid – ridicat la tron de gruparea ienicerilor, grupul cel mai activ în promovarea unei politici agresive – pentru dominația în zona mediană a țărmului occidental al Mării Negre, a trezit vigilența genovezilor, dominatorii economici ai regiunii. Îngrijorați asupra destinului posesiunilor genoveze, în toamna anului 1390, doi notari din Pera: Antonio de Castellione și Antonio de Clavaro au copiat tratatul din mai 1387, încheiat între Genova și despotul Ivanco, probabil cu intenția de a dovedi noilor competitori, lui Bayezid și Mircea cel Bătrân, drepturile genovezilor pe fațada vestică a Mării Negre¹⁰⁴. Membrii familiei de Castellione – menționați deseori în registrele Perei ca susținători financiari ai contactelor publice și private cu Bayezid – erau implicați în comerțul din Pont: Pietro de Castellione era în 1390 consul la Sinope (post pe care l-a deținut probabil până în vara anului 1392 când în această dregătorie este menționat Rafael d'Albario); Alexandro de Castellione era în 1391 negustor de mirodenii (*speciario*) în Pera și, în același loc, Antonio de Castellione îndeplinea funcția de notar¹⁰⁵.

În iarna anului 1390/1391, Mircea cel Bătrân, instigat de emirul pontic Süleyman II Pașa, profitând de angajarea lui Bayezid în Anatolia septentrională, a organizat, probabil prin Dobrogea, o expediție de lichidare a cuibului de akıncı din Karınovası/Karınabad, baza militară însărcinată cu paza frontierei din aripa dreaptă, dinspre Marea Neagră. Izvoarele nu au consemnat reacția otomanilor în zona din periferia vest pontică. Doar Ducas relatează că după cucerirea Thessalonikului (1391 sau 1394?), Bayezid l-a trimis pe Turachan asupra orașelor bizantine de la Marea Neagră „pentru a le preface în pustiu”¹⁰⁶. Această informație este însă îndoielnică deoarece acest combatant de frontieră, fiul cunoscutului Pașa Yiğit, beğul mărcii de la hotarul occidental cu sediul la Skoplje/Üsküp (creat în 1391), a devenit activ la începutul domniei lui Murad II la frontiera din Tessalia.

În 1393, Bayezid a ocupat definitiv Târnovo, eveniment care a prefigurat direcția ulterioară de atac asupra Țării Românești. În cursul anilor 1394–1395, otomanii au organizat mai multe campanii în nordul Dunării, soldate cu detronarea

¹⁰² Anca Ghiată, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII–XV)*, în R.I., t. 34, 1981, nr. 10, p. 1 187.

¹⁰³ George Petre, Ion Bitoleanu, *Tradiții navale românești*, București, 1991, p. 51.

¹⁰⁴ Știre din 19 octombrie 1390, N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 55. Peste o săptămână autoritățile din Pera considerau tratatul cu Bayezid ca încheiat recent (*pace nuperfirmata*) și organizau ceremonia parafării lui în prezența ambasadorului „Casam Bey”, Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge, 1999, p. 11 și 157–157 (doc. 2 din Appendix 5).

¹⁰⁵ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 42–43.

¹⁰⁶ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, p. 78–79.

lui Mircea cel Bătrân. Victoria de la Nikopole (1396) a consolidat pozițiile otomanilor la Dunăre. Bayezid a achiziționat, în detrimentul Țării Românești, cetatea Silistra și în nordul fluviului fortăreața Turnu¹⁰⁷.

Asupra evoluției hotarului de la Marea Neagră dintre Țara Românească și statul otoman părerile istoricilor sunt contradictorii. Unii au optat pentru ipoteza generalizată că în preajma luptei de la Nikopole, Dobrogea a trecut vremelnic sub stăpânire turcească, fiind recucerită de Mircea în anul 1404. Alții au considerat, fără a aduce argumente documentare, că „ținutul transdunăreano-pontic rămâne neîntrerupt în hotarul de est al Țării Românești”¹⁰⁸. S-a imaginat că în intervalul 1394–1397 garnizoanele otomane de frontieră au agresionat hotarul dobrogean al Țării Românești și au devastat localitățile Mangalia, Constanța, Kara-harman și Babadag. Aceste atacuri ar fi determinat o replică militară din partea lui Mircea¹⁰⁹.

Diferitele ipoteze, mai mult sau mai puțin verosimile, nu pot fi eliminate datorită sărăciei documentare. Chiar în aceste condiții știm, însă cu certitudine, că la sfârșitul anului 1396, Bayezid Fulgerul nu reușise să ocupe cetatea Caliacra, aflată în posesiunea genovezilor¹¹⁰. La începutul anului 1397, la Veneția se cunoștea despre măsurile adoptate de Sigismund de Luxemburg, în contextul pregătirii cruciatei antiotomane, în porturile „*Licostomo, Chaliachera et in Constantinopoli*”¹¹¹. Capul Caliacra cu fortăreața genoveză – descrisă de Johannes Schiltberger ca îndeplinind rolul de capitală a celei de a treia Bulgariei – nu a fost cucerit de Bayezid. Într-un document emis de Sigismund de Luxemburg, în toamna anului 1402, sunt menționate vexațiunile și sechestrările practicate de Bartolomeo de Grimaldi, căpitanul din Caliacra, față de negustorii unguri, care reveneau în patrie pe un drum maritim, deși aceștia posedau salv-conducte acordate de podestà din Pera¹¹². Rezultă că la această dată, Caliacra continua să fie în mâinile genovezilor. În schimb, Bayezid a reușit să ocupe două cetăți mai sudice, Varna și Galata, amplasate în același golf. În Cronica minoră de la Messembria se

¹⁰⁷ Ștefan Andreescu, *Acte medievale din arhivele străine*, în R.I., t. 34, 1981, nr. 9, p. 1 733, a plasat aceste cuceriri în primăvara anului 1397. Pe baza unui document inedit, rogat la Licostomo în 6 iunie 1398, autorul a eliminat ipotezele despre extinderea autorității lui Mircea asupra acestui port înainte de această dată.

¹⁰⁸ Anca Ghiță, *Aspecte ale organizării politice*, p. 1 887. Autoarea a apreciat că Mircea s-a impus stăpân asupra coloniei genoveze Chilia-Licostomo pe la 1389–1391.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 1 887–1 888. În martie 1395 prin tratatul da la Brașov Mircea ar fi preconizat un atac comun „ad partes Dobroticii”. În textul tratatului (F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. III, 1391 bis 1415, Hermannstadt, 1902, doc. 1 349, p. 135–137; *D.R.H., D.*, vol. I, doc. 87, p. 138–142) pasajul apare însă sub forma *ad p<...>dicii*. Lacuna a fost întregită artificial de editori *ad p<artes Dobro>dicii*.

¹¹⁰ Șerban Papacostea, *Genovezii la Caliacra: un document ignorat*, în „Pontica”, t. 30, 1997, p. 282.

¹¹¹ S. Ljubić, *Listine*, vol. IV, doc. DCLVIII, p. 398–400.

¹¹² Elemér Mályusz, *Zsigmondkori Oklevéltár*, vol. II/ 1, 1400–1406, Budapest, 1956, p. 223–224. Documentul a fost pus în evidență de Șerban Papacostea (v. n. 110).

menționează lapidar, sub data de 2 februarie 1399 (*indiction 7, 6907*), că „tătarii au cucerit Varna”¹¹³. Izvorul nu a indicat prezența turcilor în operațiunea de capturare a fortificației de pe malul mării. La această dată, Bayezid era prins în operațiunea de extindere a hotarelor spre fluviul Eufrat. Tătarii citați de izvorul bizantin sunt cei din clanurile emirului Aktau (Aktav/Akdağ), care după înfrângerea lui Toktamîș, în primăvara anului 1395, sub loviturile trupelor timuride, au migrat din nordul Mării Negre în segmentul european al statului otoman. Bayezid i-a colonizat cu scopuri militare pe fațada vestică a Mării Negre pentru apărarea frontierei nordice. Probabil în aceeași vreme – în care Mircea îl avertiza pe Sigismund de Luxemburg „că Bayezid însuși, stăpânul turcilor, se află cu o armată foarte mare în orașul Adrianopole, dincoace de mare, de unde în cinci zile ar putea ajunge cu ușurință până la Dunăre”¹¹⁴ – a fost capturată întărirea Galata, din sudul Varnei. Dominația otomană a fost însă de scurtă durată. După înfrângerea de la Ankara și începerea competiției pentru tron între fiii lui Bayezid, corsarul Salagruso di Negro a restaurat în 1403 dominația genoveză la Galata¹¹⁵. Acest cursier genovez a fost deosebit de activ în Marea Neagră, Strâmători și Marea Egee. În anul 1402, Salagruso di Negro a fost implicat în complotul urzit de Antonio de Guarco, guvernatorul Famagusteii¹¹⁶, iar ulterior a fost angajat de Süleyman Çelebi să construiască o fortăreață în fața portului Galipole, pe malul asiatic, la Lapsaki¹¹⁷.

În deceniul următor incursiunilor vizirului Ali în teritoriul urmașului lui Dobrotici, borna de frontieră pe fațada occidentală a Mării Negre nu a înaintat decât cu câteva zeci de kilometri. Disponerea asimetrică a hotarelor în Dobrogea de sud – pe linia oblică Varna-Silistra față de segmentul nordic dunărean, stabilizat prin ocuparea cetăților Silistra, Ruscük, Nikopole și Vidin – a fost consecința strategiei lui Bayezid de a nu atrage în frontul antiosman Moldova, Polonia și Lituania, în conjunctura în care principalul său inamic terestru european era considerat regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg. Pasivitatea lui Bayezid în Dobrogea maritimă a fost și rezultatul indirect al alianței cu hanul tătar nord pontic Toktamîș. Susținătorii creștini ai hanului Hoardei de Aur în confruntarea cu Timur Lenk, și ulterior în competiția pentru redobândirea tronului din Saray, au fost regele Poloniei, Vladislav Jagello, și ducele Lituaniei, Vitold, care aveau interese particulare asupra zonei pontice de la nordul gurilor Dunării. Izolarea lui Sigismund de Luxemburg și a lui Mircea cel Bătrân, prin promovarea de otomani a unei politici de cooperare între membrii din patruleterul pontic: Moldova, Polonia,

¹¹³ P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I, p. 215 (Chronik 29 – Chronik von Mesembria).

¹¹⁴ *D.R.H. D.*, vol. I, doc. 105, p. 171–174.

¹¹⁵ V. Gjuzelev, *I rapporti bulgaro-genovesi nei secoli XIII–XV*, în vol. *Genova e la Bulgaria nel Medioevo*, Genova, 1984, p. 109.

¹¹⁶ Cei doi complotiști s-au întâlnit în insula Chios, știre prezentă în raportul lui Gerardo Sagredo, din 12 octombrie 1402, în Marino Sanuto, *Vitae duchum*, col. 795E–797C.

¹¹⁷ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, p. 122–123.

Lituania și Hoarda de Aur, ceea ce a însemnat practic limitarea propriului avans pe litoralul occidental al Mării Negre, a dat roade pentru Bayezid în partea orientală a statului otoman. Însă, întregul eșafodaj, inclusiv cel pontic, construit de Bayezid într-un ritm extrem de rapid, nu a rezistat cutremurului din vara anului 1402.

THE BLACK SEA AND THE OTTOMANS.

I. THE PONTIC POLICY OF BAYEZID THE THUNDERBOLT

Abstract

An analysis is made of the various stages of Ottoman expansion in the last decade of the fourteenth century. The three complementary areas involved were the Danube, the Straits, and the Black Sea shore. In competition with Hungary and Wallachia, Bayezid Yıldırım applied himself to transform the Lower Danube into a secure maritime border by getting hold of the fortresses between Silistra and Vidin. He achieved his goal in 1393–1396, while turning his attention to the western border. To begin with 1394, the Ottomans concentrated in the corridor between the two continents, safely made in the Straits, on capturing Constantinople, Bayezid turned Gallipolis into a military bastion and had a naval site organized there. Bayezid the Thunderbolt can be considered to be the founder of the Ottoman fleet. At the end of the fourteenth century, this fleet participated in the besieging of Byzantium, ensured the transit of ground forces and organized raids against the continental and insular ports in the Aegean Sea. On the southern shore of the Black Sea, Bayezid succeeded in reaching as far as Trapezund. However, he repeatedly failed in his attempts to capture the enclave around the port of Sinope. On the western shore of the Black Sea, the Ottoman expansion was less spectacular. This discrepancy in advance on the southern and western waterfront was part of the strategy Bayezid implemented in order to prevent the rallying of Poland and Lithuania to the camp of his European adversaires.

DOMNUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI VLADISLAV II ȘI ASEDIUL DIN 1453 AL CONSTANTINOPOLULUI

DUMITRU NASTASE

În cele mai solemne hrisoave ale lor, domnii Țării Românești declară uneori că guvernează o împărăție: „...m-am străduit nu numai această împărăție să cârmuiesc (sau „să îndrumez”) (СІЕ ЦАРСТВО ОПРАВИТИ sau ВКРЪМИТИ, sau mai adesea ИСПРАВИТИ)...”¹. Această formulă poate fi citită într-un lung șir de acte, o verificare pe care am făcut-o cu ani în urmă, doar până la sfârșitul secolului XVI, relevând, cu începere din 1464, 31 de asemenea exemple publicate, provenind de la mai toți domnii din acest interval². Cel mai vechi dintre ele era un hrisov din 28 octombrie 1464 al lui Radu cel Frumos³. Data sa mă îndemnase atunci să pun apariția acestei declarații în legătură cu urmările căderii sub stăpânire otomană a Constantinopolului și, în continuare, a ultimelor posesiuni bizantine și sud-slave⁴.

Ulterior, am regăsit însă aceeași formulă într-un document muntenesc, emis exact cu o lună înainte de 29 mai 1453, ziua căderii Constantinopolului. E vorba de un hrisov pe care Vladislav II (1447–1456, cu o scurtă întrerupere în 1448) îl acordă la 29 aprilie 1453 mănăstirii cu hramul Bunei Vestiri, „din pădurea cea mare la Bolintin”. Originalul său slavon (fig. 1), împreună cu traduceri și rezumate românești și franceze, se păstrează în arhiva românească a mănăstirii athonite

¹ Cf. Petre Ș. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains*, în „Byzantina”, 5, 1973 (comunicare prezentată în 1969), p. 399, n. 9; D. Nastase, *Ideea imperială în țările române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV' XVI)*, Atena, 1972 („Fondation Européenne Dragan”, 9), p. 13.

² D. Nastase, *La survie de „l'Empire des Chrétiens” sous la domination ottomane. Aspects idéologiques du problème*, în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia. „Da Roma alla Terza Roma. Studi III”*, 21 aprilie 1983, Neapole 1986, p. 462 și n. 18.

³ *Documenta Romaniae Historica* (în continuare DRH), B. Țara Românească, 1, volum întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966. doc. 127.

⁴ Dimitri Nastase, *Imperial Claims in the Romanian Principalities, from the Fourteenth to the Seventeenth Centuries. New Contributions*, în volumul colectiv *The Byzantine Legacy in Eastern Europe*. Lowell Clucas Ed., New York, Columbia University Press, 1988. p. 202. După cum se știe, turcii au cucerit Serbia moravă în 1459, despotatul de Moreea în 1460 și micul imperiu de Trapezunt în 1461: aceste date sunt urmate îndeaproape de aceea a hrisovului citat al lui Radu cel Frumos.

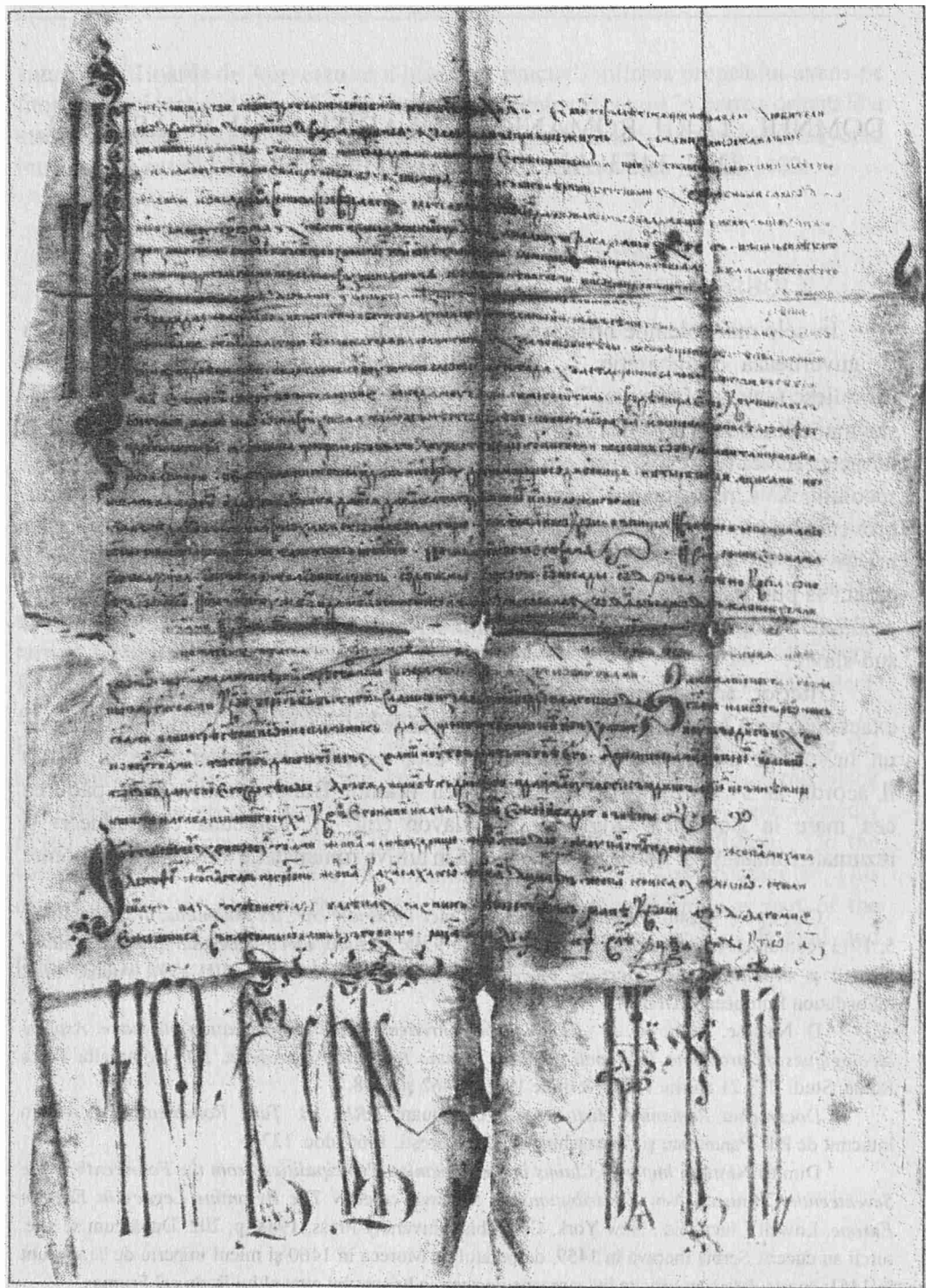

Fig. 1. – Hrisov din 29 aprilie 1453, al lui Vladislav II
(foto L. Ananiadis, Atena).

Simonopetra⁵, ale cărei acte le-am putut cerceta în 1981⁶. Cunoscut până atunci doar sub formă de rezumat⁷, el a fost editat foarte recent de către Constantin Bălan, după o copie xerox a originalului⁸. Iată câteva din datele sale arheografice, așa cum le-am înregistrat în 1981, la Simonopetra:

Locul și data emiterii: Târgoviște, 6951 = 1453, aprilie 29. Pergament, 42 × 33,3 cm. Cerneală sepia; inițială și subscripție cu roșu. Pecete atârnată, dispărută. Însemnări tergalte târzii în limba greacă⁹.

Dar din întregul hrisov, de prim interes aici este următorul pasaj din întinsul său preambul:

...ΜΗΨΙ Ц(Α)ΡΪΕ ΒΨ Ц[Α]Ρ[С]ΤΒЀА <СИ ВΨСЕΛΙΨΕ> СΑ
 ΝΨ ΜΑΛΥ Ν[Ε]Β[ΕС]ΝΑГО Ц[Α]Ρ[С]ΤΒЀА ΝΑСЛΨДΨΑΨΕ.
 ΤΨЦΨ БО СΑ И ΑΖΨ ΝΕ ΤΨ<ЧΨΨ> СΙ Ц[Α]Ρ[С]ΤΒΟ
 ИСПРАВИТИ...

„[Iată mi-am adus aminte domnia mea că] mulți împărați <s-au veselit> în împărăția <lor>, dar puțini au moștenit împărăția cerurilor. De aceea m-am străduit și eu, nu numai această împărăție să conduc, ...”¹⁰.

–Categorica de suverani în care se plasează de la bun început autorul acestei declarații este aceea, supremă, a împăraților. Ca atare, el se străduiește să poarte de grijă împărăției sale, dar – continuă el după pasajul reprodus – și sufletului său. Drept care emite acest hrisov (sl. хрисовоул <χρυσόβουλλον, cel mai important act imperial bizantin!) în favoarea unei mănăstiri, însemnate pe acea vreme¹¹.

⁵ D. Nastase – F. Marinescu, *Les actes roumains de Simonopétra (Mont Athos). Catalogue sommaire*, Atena, 1987, p. 15, nr. 3.

⁶ D. Nastase, *Les documents roumains des archives du couvent athonite de Simonopétra. Présentation préliminaire*, în „Σύμμεικτα”, (Atena, Fundația Națională de Cercetări Științifice), 5, 1983, p. 373–380, 7 il. + rezumat grec.

⁷ În ultimul rând, în DRH, B. I, doc. 109, p. 191 (cu edițiile anterioare).

⁸ Constantin Bălan, *Hrisoavele mănăstirii Bolintin din 1453 și 1479*, în volumul omagial *În Honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, București, 1998, p. 87–91. Am luat cunoștință de conținutul acestei lucrări când prezentul articol era deja redactat.

⁹ Indicații de clasare și următoarea notiță:

περασμένον στον Κόδικα
 δια κρασή να δίδι ό ά | φέντης μέτρα τετρακόσια |
 χορίον Μπολεντίνου | πάς είναι όλου τοΨ μοναστη | ρίου

Traducere:

„trecut în condică/
 pentru vin să dea s/tăpânuł trei sute de măsurι/
 satul Bolintinu/că este al întregii mănăstiri”.

¹⁰ Completat după o traducere românească din 1758 a actului (cf. D. Nastase – F. Marinescu, *loc.cit.*) și după pasaje similare din alte hrisoave muntenești de același tip.

¹¹ Documentul citat. Pentru mănăstirea Bolintin, vezi, în special, articolele lui I. Ionașcu, *Vechimea mănăstirii din pădurea cea mare de la Bolintin*, în „Revista istorică română” (RIR), VIII,

Culoarea roșie a inițialei și a subscripției e și ea imperială; să înregistrăm și faptul că răspunderea pentru „bunul mers al vieții monastice” intra în obligațiile bazileului bizantin¹².

La sfârșit de aprilie 1453 Bizanțul își trăia ultimele clipe ale îndelungatei sale agonii. Asediul Constantinopolului de către Mahomed II începuse la 6 aprilie, dar încă din 1452 sultanul făcuse diferite pregătiri în vederea cuceririi orașului, pe care îl încercuise de pe atunci¹³. Situația disperată a imperiului redus la capitala sa împresurată de turci se complica cu tenacele și violentul conflict care-i împărțea pe locuitorii ei în partizani ai unirii religioase cu Roma, susținute de împărați și de o minoritate redusă din cler și din conducere, și în antiunioniști, grupați în jurul puternicei și foarte popularei „opoziiții ortodoxe”¹⁴. Deși fusese solemn proclamată la 12 decembrie 1452, în Sfânta Sofie, unirea Bisericilor nu fusese acceptată de credincioși, iar în timpul asediului Biserica bizantină rămăsese fără conducere, patriarhul unionist Grigore III fiind refugiat la Roma¹⁵.

Rezistența îndârjită împotriva unirii religioase era însă cu mult mai veche și, datorită mai ales patriarhiei ecumenice, ea dăduse naștere încă mai de demult unei adevărate coaliții a țărilor ortodoxe ce aveau de înfruntat atacul turcesc, dar și amenințarea „latină”¹⁶. Țara Românească făcuse parte de la început din această

1938, p. 323–338 și separat, București, 1938, 17 p.: *Mănăstirea Bolintinul*, extras din revista „Școala și viața Ilfovului”, p. 3–25; ed. a II-a, București, 1942, 17 p. Surse și indicații bibliografice la Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, vol. 1, [Craiova], 1970, p. 80.

¹² Tipiconul din 1045 al comunității athonite („Tipiconul lui Monomah”) prevede această obligație. Într-o introducere destul de amănunțită, rezumată astfel de ultima editoare a documentului: „L'empereur a le devoir de se soucier non seulement des affaires temporelles, mais aussi de la bonne marche de la vie monastique”. *Actes de Prôtaton*. Edition diplomatique par Denise Papachryssanthou, Paris, 1975. *Texte*, p. 218. Cf. mai sus pasajul din hrisovul lui Vladislav II, întru totul asemenea cu acest rezumat!

¹³ Pentru aceste pregătiri și pentru începutul asediului, Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului 1453*. Traducere, note, postfață și îngrijirea științifică a ediției românești de Alexandru Elian, București, 1971, capitolele V și VI.

¹⁴ Oskar Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*. Réimpression..., Londra, Variorum Reprints, 1972 (ediția originală, Varșovia, 1930), p. 50–52, 153–158, 178–179 și prima parte a cap. X. Pentru perioada prăbușirii Bizanțului și deceniile precedente. S. Runciman, *op.cit.*, *passim*, în special capitolele I, IV. Vezi și mai jos, n. 16.

¹⁵ Louis Bréhier, *Le recrutement des patriarches de Constantinople pendant la période byzantine*, în *Actes du VIe Congrès international d'études byzantines*, Paris 1948, tome I, Paris 1950, p. 226; S. Runciman, *op.cit.*, p. 82–85.

¹⁶ O. Halecki, *loc.cit.*; N. Iorga, *Croisade latine et byzantine dans le Sud-Est de l'Europe*, în idem, *Choses d'Orient et de Roumanie*, Bucarest-Paris, 1924, p. 38 sq.; Louis Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, Paris, 1969, p. 372–373; D.A. Zakythinos, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle*, Atena, 1948, p. 127 sq.; idem, *Démétrius Cydonès et l'entente balkanique au XIVe siècle*, în idem, *La Grèce et les Balkans*, Atena, 1948, p. 44–56; cf. Tudor Teoteoi, *Nicolae Iorga istoric al cruciadelor târzii*, în *Nicolae Iorga – istoric al Bizanțului*. Culegere de studii îngrijită

grupare¹⁷, iar în momentul prăbușirii Bizanțului, așa cum se va vedea și mai departe, ea se situa pe aceleași poziții categoric ortodoxe.

Nu e de mirare ca, în aceste condiții, ideea unui „imperiu în exil” să fi apărut încă înainte de căderea capitalei sale în mâinile cuceritorului musulman. Se cunoaște, de altfel, o încercare de realizare a unui asemenea proiect, chiar în preajma ei, în 1453, locul ales pentru refugiu trebuind să fie Creta¹⁸. Astfel va lua naștere în marea insulă grecească și legenda după care, în momentul cuceririi Constantinopolului, ultimul împărat bizantin ar fi cerut să i se taie capul (pentru a nu fi profanat de turci) și să fie trimis în Creta¹⁹, ceea ce nu e decât o macabră legitimizeare populară a „succesiunii imperiale” cretane.

Întorcându-ne acum la Țara Românească, trebuie să constatăm că, în toate documentele care o conțin, încunoștiințarea împărătească relevată în hrisovul lui Vladislav II face parte din lungi introduceri, constând în aplicații stereotipe ale cuvântului divin din textele sacre la cazurile respective. Or principalele mesaje comunicate de aceste intrări în materie au un caracter clar imperial, valoarea lor generală stabilind pentru domnul emitent o bază teoretică ce-i îngăduie să facă uneori și afirmații personale hotărâte, de felul celei pe care am înregistrat-o.

Și în hrisovul din 1453, declarația imperială a lui Vladislav II e introdusă de o asemenea „justificare” generală, citând pe însuși Iisus Hristos: „Veniți binecuvîntații părintelui meu și moșteniți împărăția care vă este gătită vouă de la facerea lumii”²⁰. Anterior, evanghelistul precizase în repetate rânduri că „împărăția” în chestiune e „a cerurilor”²¹. Nu însă în cuvântul Mântuitorului reținut în document și, dacă nu mă înșel, e unicul caz. Iar cum Iisus vorbea în pilde²², care – ca și, de altfel, textele biblice, în general, precum și alte scrieri

de Eugen Stănescu. București. 1971, p. 121–125. Mai recent și mai pe larg. D. Nastase. *Le Mont Athos et la politique du patriarcat de Constantinople, de 1355 à 1375*, în, „Σύμμεκτα” 3. 1979. p. 121–177 + rezumat grec.

¹⁷ *Loc.cit.*, p. 124 sq.

¹⁸ M.I. Manousakas *Η έν Κρήτη συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453–1454) καί ἡ νέα συνωμοτική κίνησις τοῦ 1460–1462*, Atena, 1960, p. 25–63.

¹⁹ E. Kriaras, *Τό Ἀνακάτης τῆς Κωνσταντινούπολις*. Κριτική έκδοση..., Salonic. 1956. p. 30. r. 30 și următoarele.

²⁰ Matei 25. 34. Subliniat D.N. Textul slavon din hrisov: Приидѣте бла(госло)вені ѿ[т]ма моего и Наслѣ[д]ствоуйте са ѣко оуготованое вам царствіе ѿт сложеніе мира.

Un amănunțit tablou tipologic comentat al formularelor utilizate în preambulele religioase din actele „de danie către mănăstiri” ale domnilor munteni. „de la sfârșitul secolului al XIV-lea pînă la Neagoe Basarab” (inclusiv), a stabilit G. Mihăilă în *Studiu introductiv*, II, la *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. ediția Florica Moșil – Dan Zamfirescu – G. Mihăilă, București. tiraje 1970, 1971, p. 87–96.

²¹ Matei 18. 1. 4, 23: 19. 23; 22. 43; 23. 13; 25. 1. La Marcu. Luca (excepțional la Matei). „împărăția lui Dumnezeu”.

²² „Și cu multe pilde... le grăia [Iisus] cuvîntul cum puteau să-l înțeleagă. Iar fără pilde nu le grăia; și ucenicilor săi le lămurea totul deosebi”. Marcu 4. 33–34. *Biblia...* București. ed. 1982/1990.

edifiante – își puteau găsi aplicare la situații felurite²³, alegerea tocmai a acestui citat trimite direct la declarația imperială ce-i urmează în hrisev, împărăția, aici neprecizată de Iisus, putând fi astfel coborâtă pe pământ spre a fi încredințată cărmuirii lui Vladislav II al Țării Românești. Bineînțeles, condiția principală pe care trebuia s-o îndeplinească acesta, potrivit și cu apartenența confesională a domnilor munteni, era aceea a dreptei credințe, „împărăția” neputând fi decât creștină, dar numai curat ortodoxă.

Invitația divină la preluarea, astfel condiționată, a succesiunii imperiale creștine predestinate începe să figureze încă de la Mircea cel Bătrân, dinainte de 1400, în hrisevurile publicate ale domnilor munteni, care o vor utiliza apoi, încă multă vreme după Vladislav II. Nu am întâlnit însă cazuri în care domni anteriori acestuia să fi susținut în continuare că ei cărmuiesc o împărăție. Nu e exclus totuși ca ele să iasă la iveală de acum încolo, mai ales arhivele românești de la Athos, a căror cercetare e de-abia la început, având a ne rezerva încă numeroase surprize. Oricum, primul act domnesc știut azi în care mai vechile preambururi cu teoretizări imperiale se încheie cu o declarație personală categoric imperială, coincide cu momentul final al Imperiului de Răsărit, și această concordanță cronologică nu e de felul hazardului.

O arată, într-adevăr, o a doua mărturie contemporană, vizuală de astă dată. E vorba de cele două cunoscute canaturi ale ușilor de lemn zise de la Snagov (fig. 2)²⁴. Decorate cu sculpturi figurative în relief, aceste uși au aparținut unei biserici zidite, după inscripția lor votivă. „în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului Io Vladislav voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, în anul 6961” = 1 septembrie 1452 – 31 august 1453²⁵. Ele sunt deci exact din aceeași vreme cu hrisevul discutat aici, al aceluiași domn.

Înainte de a aborda iconografia imaginilor ce le împodobesc, trebuie să notăm că și acestea au un fel de introducere, nu fără legătură cu cea a hrisevului contemporan, și care constă într-o lungă inscripție slavonă, încadrând fiecare din cele două panouri. Textul ei reproduce un pasaj din viziunea reconstruirii templului, avută de Iezechiel în timpul robiei babiloniene, și anume partea prevestind că Dumnezeu se va milostivi de poporul Său și-i va pofti cărmuitorul (rege, principe, vezi nota următoare) să intre în templul rezidit, prin ușa de la răsărit, închisă pentru oameni, ”căci Domnul Dumnezeul lui Israel a intrat pe ea”, și „să

²³ În Evul Mediu – dar și mai târziu – sunt nenumărate cazurile (de fapt e regula) în care pasaje alese anume din textele sacre sunt tâlcuite ca prevestind fapte sau întâmplări petrecute mult mai târziu, apropiate sau contemporane cu cărturarii care le utilizează.

²⁴ Indicații bibliografice în *Inscripțiile medievale ale României*. Al. Elian (redactor responsabil). C. Bălan. H. Chircă. Olimpia Diaconescu, *Orașul București*, vol. I, București. 1965. p. 774. Pentru proveniența lor, vezi mai jos.

²⁵ *Inscripțiile... Orașul București*, I, nr. 1177, p. 772–774. Cf. Stoica Nicolaescu, *Mănăstirea Snagov și ușa de stejar cu sculpturi de sfinți a bisericii Bunavestire, ctitoria lui Vladislav Voievod 1453*. în „Bucureștii. Revista Muzeului municipiului București”. II/1–2. 1936, p. 128.

Fig. 2. – Ușile zise de la Snagov (foto Minerva Vălean).

mănince pîine înaintea Domnului”²⁶. Alegerea inscripției cu „proorocesc cuprins”²⁷ e cum nu se poate mai elocventă: este, într-adevăr, ușor de înțeles că, în împrejurările arătate, poporul Său, de care se va milostivi Dumnezeu și cu cârmuitorul căruia va intra în comuniune directă și exclusivă, era cel al creștinilor (în speță ortodocși), „noul Israel”, și că robia din care trebuia să-l mântuie era aceea a turcilor „agareni”. Cât despre cârmuitorul profetizat, aluzia la „binecinstitorul [adică ortodoxul] și de Hristos iubitorul” domn din însemnarea votivă, bate la ochi.

Să facem acum și unele observații asupra imaginilor sculptate. Ele sunt distribuite pe trei registre, în cel superior figurând Buna Vestire, în cel median patru ierarhi (câte doi de fiecare canat), iar în cel inferior, sfântul Gheorghe și încă un sfânt militar (de admis, sfântul Dumitru), ambii călări²⁸.

Sus, scena Bunei Vestiri trebuie să fie a hramului bisericii zidite „în zilele” lui Vladislav II, „în anul 6961”. După părerea general acceptată, ar fi vorba de un paraclis al Bunei Vestiri, azi dispărut, al mănăstirii Snagov²⁹. Dar același hram –

²⁶ Iezechiel 43. 27 și 44, 1–3. Iată pasajul, în traducerea românească din ediția citată a Bibliei:

„«...Iar... în ziua a opta și mai departe, preoții vor înălța, pe jertfelnic, arderile de tot ale voastre și jertfele de împăcare și Eu Mă voi milostivi spre voi». zice Domnul Dumnezeu. (43. 27).

Apoi m-a dus bărbatul acela înapoi la poarta cea din afară a templului, spre răsărit, și aceasta era închisă.

Și mi-a zis Domnul: «Poarta aceasta va fi închisă, nu se va deschide și nici un om nu va intra pe ea. căci Domnul Dumnezeu lui Israel a intrat pe ea. De aceea va fi închisă.

Cât privește pe rege, el se va așeza acolo, ca să mănince pîine înaintea Domnului; pe calea porții va intra și pe aceeași cale va ieși»”. (44, 1–3).

În inscripție, personajul din ultimul paragraf poartă titlul de [ИР]МЕНЬ, tradus prin „povățuitorul”. atât de St. Nicolaescu. *op.cit.*, p. 126, cât și în *Inscripțiile...*, *Orașul București*, I, p. 774. n. 1. I se spune, într-adevăr, așa în Biblia lui Șerban Cantacuzino (1688), însă în Biblia contemporană românească citată el e intitulat peste tot *rege*, ba, în tălmăcirea anterioară a lui Gala Galaction, chiar *împărat*. În versiunile în alte limbi ale Sfintei Scripturi pe care le-am putut consulta, titlul său e cel de *principe* (*prinț*): Vulgata (*princeps*); Biblia de la Ierusalim (și cea franceză și cea engleză) (*prince*): la fel în Biblia franceză protestantă; Bibliile: italiană (*principe*), rusă (*knjaz*). Pentru că acest personaj nu e, evident, superiorul unei mănăstiri creștine, raportat la epoca și la împrejurările în care e utilizat, termenul de egumen trebuie luat aici în sensul din greaca veche de „ἡγούμενος, qui est en avant”, de la „ἡγέομαι-οὔμαι, marcher en avant, *c'est-à-dire, en général*, conduire, guider”, A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*. Rédigé avec le concours de E. Egger. Edition revue par L. Séchan et P. Chantraine.... Paris, f. d., s. v. (p. 890).

Indicația că „le prince” va mânca înaintea lui Dumnezeu e comentată astfel în *La Bible de Jérusalem*. Nouvelle édition entièrement revue et augmentée. Paris, 1986, p. 1291, n. b): „Il s'agit évidemment d'un repas culturel, sans doute celui qui accompagne les sacrifices de communion”.

²⁷ St. Nicolaescu, *loc.cit.* În *Biblia de la Ierusalim*, ediția citată, după autorul introducerii la Profeți (R. de Vaux O.P.). „Ezéchiel est surtout un visionnaire”. Se subliniază „la complexité de ses actions symboliques” (p. 1 083).

²⁸ Pertinentă prezentare, sub aspect artistic, a ușilor, de Florentina Dumitrescu. În *Istoria artelor plastice în România*, redactată de un colectiv sub îngrijirea acad. prof. George Oprescu. I, București, 1968, p. 283–284.

²⁹ Pentru bibliografie, vezi mai sus, n. 24. Reținem aici: Alexandru Odobescu, *Câteva ore la Snagov*, în idem, *Opere*. Ediție critică... sub îngrijirea prof. univ. Al. Dima. II, Text critic și variante Marta Anineanu. Note de Virgil Cădea. București, 1967, p. 207; St. Nicolaescu, *op.cit.*, p. 123–126.

altminteri destul de rar – are și mănăstirea Bolintin, căreia i se acorda, tot atunci, hrisovul împărătesc al aceluiași domn. S-ar putea deci prea bine ca ușile pe care le cercetăm să provină tocmai de la această mănăstire, și nu de la aceea a Snagovului³⁰. După datele sigure cunoscute, paraclisul Bunei Vestiri de la Snagov pare de altfel a trebui să iasă oricum din discuție, el fiind zidit „din temelie” abia în 1588, de către fostul mitropolit al Ungrovlahiei, Serafim, fără să i se menționeze nici un ctitor anterior³¹. Așa s-ar explica și de ce, câteva decenii mai târziu, „nimeni nu-i pomeni” lui Paul de Alep pe Vladislav II printre ctitorii Snagovului, cum observa contrariat Alexandru Odobescu³².

Dar oricare ar fi proveniența ușilor, cele două personaje ale scenei respective – câte unul pe fiecare panou – sunt urmate de profeții David (după Fecioară) și Solomon. Or, în Biblia greacă aceștia poartă titlul de βασιλεύς, în cea slavă de царь, iar în cea românească – în traduceri vechi –, de împărat. Ei sunt intitulati astfel, deoarece sunt socotiți drept prefigurări ale „împăraților creștini”, pe care ca atare îi simbolizează și care, de aceea, vor fi frecvent denumiți ei înșiși „Nou David” sau „Nou Solomon”³³. Dar pe panourile noastre, ei poartă coroane deschise, amintind pe cele ale domnilor români, în concepția despre putere a căroră vor juca un rol însemnat – mai ales David, „împărat și prooroc” în textele vechi românești. invocat de regulă și în preambulele discutate mai sus³⁴.

Sfinții din registrul median sunt cei Trei Ierarhi, Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur (pe canatul din stânga) și Grigore Teologul, însoțiți de Nicolae, episcopul Mirei³⁵. Tuspătru sunt, se înțelege, garanți caracterizați ai ortodoxiei celei mai neștirbite, sfântul mare ierarh Nicolae trecând chiar drept „unul...dintre cei mai aprigi apărători ai dreptei credințe în marele sobor dela Niceia (a. 325)”³⁶.

Însă nu e numai atât. Grupul celor Trei Ierarhi alcătuia un simbol al Sfintei Treimi³⁷. La rândul ei, în ipostaza veterotestamentară a celor trei îngeri vizitând pe

³⁰ Această ipoteză mi-a fost sugerată și „dăruită” de Ștefan S. Gorovei, care a cunoscut lucrarea de față în manuscris. Îi mulțumesc și aici.

³¹ St. Nicolaescu, *loc.cit.*, p. 124–126.

³² Al. Odobescu, *loc.cit.*

³³ André Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin. Recherches sur l'art officiel de l'Empire d'Orient*. Paris 1936 (= Londra. Variorum Reprints. 1971), p. 95. Pentru împăratul bizantin „chef suprême des Chrétiens”, mai recent, P. Yannopoulos, *Le couronnement de l'empereur à Byzance: rituel et fond institutionnel*. în „Byzantion”, 61/1, 1991 = *Hommage à la mémoire de J. Leroy*, p. 90

³⁴ Vezi D. Nastase, *Imperial Claims...* p. 187.

³⁵ St. Nicolaescu, *op.cit.*, p. 127.

³⁶ *Loc.cit.* Vezi în această privință Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești* (II), în „Studii și cercetări de istoria artei” (= SCIA), seria Artă plastică. 19/1, 1972, p. 47–48. Se știe că, de fapt, sfântul Nicolae n-a luat parte la sinodul de la Niceea, dar „pentru oamenii evului mediu... această participare era o realitate în care credeau cu toată puterea și de care cercetătorul modern trebuie să țină cu rigoare seama dacă vrea să înțeleagă una din pârgurile importante ale cultului sfântului Nicolae la popoarele ortodoxe din evul de mijloc: lupta împotriva ereziilor confessionale.” *Loc.cit.*, p. 48, n. 38.

³⁷ Constantine G. Bonis, *Worship and Dogma. John Mavropous Metropolitan of Euchaita (11th Century): His Canon of the Three Hierarchs and its dogmatic Significance*, în „Byzantinische

Avraam, aceasta căpătase în secolul XIV o conotație antiislamică și, după cum a arătat Carmen Laura Dumitrescu, ca hram al Coziei, un sens precis antiotoman³⁸.

Dar o activitate antiotomană *post mortem* i s-a atribuit și sfântului Nicolae, iar după îndreptățita afirmație a lui Sorin Ulea, importanța acestei legende „nu poate fi îndeajuns subliniată” pentru a explica însăși însemnătatea cultului de care s-a bucurat „marele ierarh și făcător de minuni» la popoarele ce s-au aflat sub amenințarea sau dominația musulmanilor, fie arabi, fie tătari, fie *turci*”³⁹.

Cât despre sfinții militari din registrul inferior, îi vom regăsi zugrăviți în vechile biserici românești, în ținută de război, în picioare, sau, ca și aici, călări și cu mantiile fâlfâind, chemați să lupte împotriva turcilor. În această din urmă ipostază și mobilizați cu acest scop, ei vor alcătui chiar adevărate oștiri, în două cazuri exemplare: într-o frescă renumită din biserica de la Pătrăuți a lui Ștefan cel Mare⁴⁰ și pe icoanele așezate de Neagoe Basarab – cu propria-i mână, zice-se – în cea mai vestită ctitorie a sa, biserica mănăstirii Argeș⁴¹. Dar, așa cum am arătat în lucrările

Forschungen”, I, 1966 (*Polychordia. Festschrift Franz Dölger...*), p. 1–23; Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc: cronicarul Macarie*. în SCIA, seria Artă plastică. 32, 1985, p. 26 sq.

³⁸ *Apud* Corina Popa, *Christian Art in Romania, 3, The 14th century*. București, 1983, p. 13–14. Text de Carmen Laura Dumitrescu, rămas în manuscris după plecarea din țară a autoarei, căreia îi mulțumesc și aici pentru a-mi fi permis să-l utilizez. Pentru semnificația antiislamică implicată în secolul XIV în reprezentarea Treimii din scena numită „Filoxenia lui Avraam”, sau „Cina de la Mamvri”. C.L. Dumitrescu precizează că se sprijină pe cercetările lui Hans Belting, din cartea sa *Das illuminierte Buch in der spätbyzantinischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1970.

³⁹ Sorin Ulea, *Originea și semnificația...* (II), p. 48 (sublinierea mea). Pentru țările române acest cult ține și de un alt atribut al sfântului Nicolae, cel puțin tot atât de important, și anume de cel de protector, de patron, al domniei, așa cum o arată încă de la bun început, hramul primelor mari necropole dinastice, bisericile Sf. Nicolae-Domnesc de la Argeș și Sf. Nicolae-Rădăuți. Această problemă este însă mult prea amplă pentru a fi, chiar sumar, prezentată, necum tratată, în limitele prezentului articol.

⁴⁰ André Grabar, *Les croisades de l'Europe orientale dans l'art*, în *Mélanges Charles Diehl*, II, Paris, 1931, p. 19–27. Reeditat în idem, *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, I, Paris, 1968, p. 169–172. Cf. Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești* (I), în SCIA, X/1, 1963, p. 75, n. 1. Vezi, de asemenea, D. Nastase, *L'héritage impérial byzantin dans l'art et l'histoire des pays roumains*, Milano, 1976, p. 10–11. În ultimul rând și cu o discuție amănunțită, idem, *Ștefan cel Mare împărat*, în „Studii și materiale de istorie medie” (= SMIM), XVI, 1998, p. 73–75. După Virgil Vătășianu, caii de pe „canaturile ușii împărătești [sic!] de la paraclisul Bunei Vestiri, acum dispărut, al mănăstirii Snagovului... pot fi asemănați cu cei din cavalcada picturii de la Pătrăuți”. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 862–863.

⁴¹ Aceste icoane sunt azi pierdute sau împrăștiate, dar Emil Lăzărescu le-a putut reconstitui iconografia și amplasarea: Emil Lăzărescu, *O icoană puțin cunoscută din secolul al XVI-lea și problema pronaosului bisericii mănăstirii Argeșului*, în SCIA, seria Artă plastică, 14/2, 1967, p. 195–199 și pl. I–II; idem, *Biserica mănăstirii Argeșului*, București, 1967, p. 24–28 și fig. 4 (în text). Cf. D. Nastase, *L'héritage impérial...* p. 11–13. Dan Zamfirescu și-i închipuie chiar pe sfinții călăreți „îndreptându-se în cavalcadă spre ieșire, ca și cum ar fi pornit de sub bolțile bisericii să înfrunte pe dușmanii țării”. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediția citată, p. 26.

citade, țelul suprem urmărit de oștile cerești era eliberarea „împărăției creștine”, pe seama domnilor citori, cărora multiple mărturii concordante le atribuie totodată rangul imperial⁴². Să mai adăugăm că Neagoe Basarab a fost asemuit pe vremea sa cu conducătorii biblici ai poporului ales⁴³, iar Ștefan cel Mare a fost uneori reprezentat simbolic sub înfățișarea lui David⁴⁴, sau chiar a sfântului Gheorghe⁴⁵.

După cum am văzut, amândouă aceste chipuri sacre sunt prezente și pe ușile descrise. Dar tot acolo, prin inscripția ce-i cuprinde numele, Vladislav II e pus vădit în legătură atât cu imaginile sfinților militari și mai cu seamă cu cea a sfântului Gheorghe, cât și cu cele ale sfinților ierarhi de deasupra lor: ne-o indică însuși felul în care e dispus textul, ce urmărește arhivele arcurilor sub care se găsesc toți acești sfinți și se continuă de la registrul din mijloc la cel de jos, cu grija ca numele domnului să fie la locul de trecere de la un rând la altul, cu cea mai mare parte a sa și a intitulației sale deasupra înfățișării călare a marelui mucenic purtător de biruință⁴⁶.

Pentru a desluși tâlcul acestei relații, voi apela la o altă mărturie figurativă, aceea, deosebit de sugestivă, oferită de piatra de mormânt a lui Radu de la Afumați, domn al Țării Românești între 1522 și 1529, cu întreruperi. Ea se află în biserica mănăstirii Argeș, la origine chiar sub locul străjuit de icoanele lui Neagoe Basarab și, contrar obiceiului Bisericii răsăritene, câmpul ei este împodobit cu efigia ecvestră, în relief plat, a prințului răposat, care, dedesubt, într-o lungă inscripție, cu caracter de cronică, își enumără postum numeroasele bătălii, afirmând apoi ritos: „Atunci m-a dăruit Dumnezeu cu împărăția...”⁴⁷. Să precizăm că majoritatea

Pentru imaginile cu caracter antiotoman, printre care cele ale sfinților Gheorghe și. s-ar zice. Dumitru, pictate pe fațada apuseană a aceleiași biserici, Pavel Chihaiia, *Considerații despre fațada bisericii lui Neagoe din Curtea de Argeș*, în SCIA, seria Artă plastică, 16/1. 1969, p. 67 sq. (în special p. 70–75).

⁴² D. Nastase, *Ideea imperială în țările române...*, p. 7–15; idem, *L'héritage impérial...*, p. 8 sq.; idem, *Ștefan cel Mare împărat*: cf. idem, *La survie de „l'empire des chrétiens”...*, p. 460–461, 462–463, 464, 466–468. Pentru titlul imperial al lui Neagoe Basarab, vezi. în primul rând. P.Ș. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale...*, p. 397–399, 408.

⁴³ Gavriil Protul, *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului...* în *Literatura română veche (1402 1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu. I, București. 1969, p. 85, 89, 94, 97–98. Cf. D. Nastase, *La survie...*, p. 467–468.

⁴⁴ Sorin Ulea, *La peinture extériorie moldave: où, quand et comment est-elle apparue*, în „Revue roumaine d'histoire” (= RRH), XXIII/4. 1984, p. 291; cf. D. Nastase, *Ștefan cel Mare împărat*, p. 96–98.

⁴⁵ P.Ș. Năsturel, *La bannière d'Etienne le Grand*, în „Anuarul Institutului de istorie «A.D. Xenopol», Iași” (= AIIX), XXVI, 1990, p. 12–16.

⁴⁶ St. Nicolaescu, *op.cit.*, p. 128, notează că. „pe arcade, deasupra sfinților martiri Gheorghe și Dimitrie... grăitoarea inscripție slovenească” e „maiestrit săpată... compusă din litere mari și frumoase, mai resărite decât cele de pe laturi”.

⁴⁷ P.Ș. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale...*, p. 408–409 și n. 42b; D. Nastase, «Βοεβόδας Οὐγγροβλαχίας καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων», *Remarques sur une inscription insolite*, în „Byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher”. XXII, 1977–1984 (extras, 1976), p. 7–8 + planșă; idem, *Ideea imperială în țările române...*, p. 14–15; idem, *L'héritage...*, p. 12. Partea din inscripție

„războaielor” consemnate de același text fuseseră purtate, cele mai multe cu izbândă, împotriva „agarenilor”⁴⁸.

Dar silueta ce paradează falnic, cu mantia involburată de vânt, este aceea, foarte caracteristică, a sfinților militari ecveștri din întreaga artă tradițională ortodoxă, așa cum erau zugrăviți și pe icoanele la poalele cărora fusese săpat mormântul acoperit cu neobișnuita lespede⁴⁹. Același tip de reprezentare ecvestră este însă specific și iconografiei imperiale, a cezarilor romani, apoi a bazileilor de la Constantinopol, și s-a bucurat de mare prețuire tocmai în perioada finală a Bizanțului, sub Paleologi⁵⁰. În cazul lui Radu de la Afumați, el corespunde deci, nu numai călăreților de pe icoane, ci, de asemenea, atât declarației împărătești, cât și luptelor cu turcii, înscrise în epitaful său⁵¹.

Pavel Chihaiia socoate că, „foarte probabil, modelul imaginii ecvestre a lui Radu de la Afumați a fost Sf. Dimitrie de pe ușile... de la ... Snagov”⁵². Nu mi se pare că efigia lapidară de la Argeș a fost inspirată direct, nemijlocit, de vreunul din chipurile de pe uși, ale sfinților Dumitru sau Gheorghe. Mai degrabă, așa cum observam într-o lucrare frecvent amintită aici⁵³, aceștia trebuie socotiți drept „precursorii ei în relief – pe lemn”. Aproximarea e deci de reținut, însă în sensul că raportarea inscripției cu numele și titlul lui Vladislav II la figurile celor doi sfinți militari ecveștri marchează o primă etapă a unei evoluții complexe, al cărei rezultat va fi înfățișarea unui domn – Radu de la Afumați – sub aspectul propriu unui asemenea sfânt, dar, în esență, și a împăraților bizantini călări.

Informațiile descifrate în micul ansamblu iconografic analizat confirmă, întăresc și întregesc pe cele scrise, relevate în hrisovul sincron al lui Vladislav II⁵⁴. Așa cum am spus, acestea din urmă nu sunt însă unice, ele repetându-se regulat îndelungă vreme și fiind însoțite și continuate de alte mărturii, concordante.

cuprinzând afirmația citată e azi distrusă, dar, din fericire, se păstrează într-o traducere românească din 1746. pentru fidelitatea căreia vezi: P.Ș. Năsturel, *loc.cit.* n. 42b; D. Nastase, «Βοεβόδας», *loc.cit.* Ultima transcriere și traducere a inscripției funerare a lui Radu de la Afumați, la Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV–1848)*, București, 1994, nr. 1241, p. 224–229. Se dă numai în notă (p. 229, n. 17) pasajul imperial de mai sus.

⁴⁸ Агаръни. С. Бăлан. *loc.cit.*, p. 226. traduce, după sens, „turcii”.

⁴⁹ Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*. București. 1971. p. 99; D. Nastase. *Ideea imperială...* *loc.cit.*; idem. *L'héritage...* *loc.cit.*

⁵⁰ A. Grabar, *L'empereur...*, p. 45–54. „L'empereur à cheval”.

⁵¹ Cf. D. Nastase, «Βοεβόδας», p. 7–8. Cf., de asemenea, relația directă dintre războiul antiotoman și titlul imperial, în cazul lui Ștefan cel Mare. idem, *Ștefan cel Mare împărat*, p. 67–78.

⁵² P. Chihaiia, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, München. 1983, p. 112. Cf. idem, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*. București, 1976, p. 227.

⁵³ *Ideea imperială...*, *loc.cit.*

⁵⁴ Această strânsă concordanță între cele două mărturii, deosebite ca formă de exprimare, oferă un sprijin solid apropiierii făcute de Ștefan S. Gorovei între scena Bunei Vestri de pe ușile iconografiate și același hram al mănăstirii beneficiare a actului corespunzător.

împreună cu care alcătuiesc grupuri semantice codificate, cu caracter specific. La rândul lor, acestea trebuie integrate dosarului general, din ce în ce mai consistent, de mărturii privitoare la ideea imperială în țările române.

În seria căreia îi aparține, revendicarea imperială românească din 1453 dobândește însă o valoare specială, datorită datei la care a fost formulată în scris și „confirmată” iconografic. Cum s-a văzut, Vladislav II a ales, în plină actualitate, chiar momentul iminentei prăbușiri a Bizanțului pentru a arăta că împărăția creștină nu va pieri, el asumându-și conducerea ei, ce-i fusese făgăduită de Dumnezeu încă de la facerea lumii și că, sub condiția păstrării nealterate a dreptei credințe, ocupanții ei „agareni” vor fi izgoniți, cu ajutorul sfinților militari, cu a căror luptă domnul se identifică el însuși⁵⁵.

Demonstrând, într-un articol din 1971, că Vladislav II comandase personal contingentul muntean ce luase parte, în 1448, la bătălia de la Kosovo, Matei Cazacu inducea, de aici, că acest domn „trebuie văzut pe viitor în cu totul altă lumină decât până acum”⁵⁶. Rezultatele anchetei de față îl îndreptățesc pe deplin, ele conducând la o concluzie generală de același fel, întemeiată însă pe o problematică deosebit de complexă, pe care factorul ideologic, sub aspectele sale dezvăluite mai sus, o lărgeste considerabil. Împreună, toate aceste date pun, în adevăr, într-o lumină cu totul nouă activitatea, gândirea politică și rolul istoric al lui Vladislav II al Țării Românești.

Atena, 1998

PRINCE VLADISLAV II OF WALLACHIA AND THE 1453 SIEGE OF CONSTANTINOPLE

Abstract

In 1981, the author had the opportunity of examining the Romanian documents in the archives of Simonopetra Monastery (Mount Athos). Among various deeds, he also found a “chrysobull” conferred by the Wallachian Prince

⁵⁵ Concepția despre putere pe care o ilustrează această revendicare și, în general, preamburile „împărătești” ale atâtor hrisoave din Țara Românească, se trage din Bizanț. Ea se întemeiază pe doctrina imperială bizantină, ale cărei rădăcini se adâncesc până la Iustinian I și pentru care vezi John Meyendorff, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*. Traducere din limba engleză de Alexandru I. Stan, f. l., 1996, p. 283 sq. Potrivit acestei doctrine, „Împărăția lui Dumnezeu s-ar fi arătat deja într-o «putere», iar „Imperiul ar fi fost manifestarea acestei puteri în lume și în istorie” (*loc.cit.*, p. 204).

⁵⁶ Matei Cazacu, *La Valachie et la bataille du Kosovo (1448)*, în „Revue des études sud-est européennes” (= RESEE), IX/1, 1971, p. 131–139, citatul la p. 135. Pentru participarea muntenească la această bătălie, cf. Ștefan Andreescu, *Une information négligée sur la participation de la Valachie à la bataille du Kosovo (1448)*, în RESEE, VI/1, 1968, p. 85–92.

Vladislav II (1447–1456) upon the nowadays destroyed Bolintin Monastery, in his country, document in which the prince states that he rules an Empire.

The author had previously noticed and pointed out that the same claim could be found in quite numerous charters of the Wallachian princes. All of those are, however, ulterior to the Ottoman conquest of the Byzantine Empire and of the other Christian states in the Balkans and Asia Minor. Yet, Vladislav II's chrysobull is dated 29 April 1453, that is exactly one month before the Fall of Constantinople (29 May 1453), when the Imperial City was still under the siege led by Mehmet II.

The supreme sovereign rank claimed at that very moment by the Romanian Prince is upheld, in the same chrysobull, by biblical quotations, deliberately selected to serve his purpose, and it is also emphasized by some other elements of imperial nature.

The written testimony is confirmed and "supplemented" by a visual one, that of the wooden panels of the so-called Snagov-doors (see picture). The two panels are decorated by carved iconographic reliefs, and belonged to a nowadays destroyed Wallachian monastery, erected in "6961", that is between 1 September 1452 and 31 August 1453, "in the days" of Vladislav II. They are therefore strictly contemporary with the analysed charter of the same sovereign. Their iconography consists of the following themes: The Annunciation, including the Prophets-Kings David and Solomon; The Three Hierarchs and Saint Nicholas; two military equestrian saints, George and, rather, Demetrius. The images are framed by a long biblical inscription containing a prophetic message, the whole conveying an anti-Ottoman and imperial symbolism, referring again to Vladislav II.

The Prince's revendication formulated in writing and "confirmed" by the iconography, was meant to proclaim that he was assuming, by divine will, the ruling of the "Christian Empire", at the very moment of the fall of the Byzantine one, and that its conquerors, the "unbelievers", would be chased with the help of the above-mentioned sacred figures, and especially of the military Saints, with the struggle of whom the Orthodox Prince Vladislav II fully identifies himself.

GENOVEZI PE „DRUMUL MOLDOVENESC” LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XV-LEA

ȘTEFAN ANDREESCU

În anul 1897 Nicolae Iorga semnala două acte din Arhivele din Genova, al căror conținut îl rezuma în chipul următor: „Certe cu orășenii din Lemberg se mai întâmpină și prin 1446, când trei Genovesi din Pera, Iacob de Oliva, Angelo Lercari și Neculai Spinola, sunt închiși de ofițerii regelui în acest oraș, ca răzbunare pentru împlinirea la Pera a unui Lemberghez, Neculai «Zindihac», care avea datorii față cu familia Spinola”. Între paranteze, Iorga indica atât fondul în care se păstrau aceste acte, precum și datele lor: 8 februarie și 11 martie 1446¹. Ulterior, în 1902, Iorga a semnalat încă odată actele cu pricina, acum corectând data celui dintâi – din 8 în 18 februarie – și prezentându-le în chip separat: „Le 18 février, le gouvernement génois renvois à une commission la demande de représailles présentée par Jacques d’Oliva et Nicolas Spinola, bourgeois de Péra, arrêtés à Lemberg. – Le 11 mars, il prend la même résolution touchant les plaintes d’Anges Lercari: le roi de Pologne avait ordonné ces arrestations pour se venger de ce que les officiers de Péra avaient fait dépouiller Nicolas Zindihac, de Lemberg, pour une dette envers la famille Spinola”².

Cele două acte i-au atras atenția și lui Jacques Heers, care a găsit în ele dovada că genovezii nu numai că își expediau mărfurile către Polonia, ci ei înșiși le transportau acolo. Iată cum rezuma domnia sa conținutul lor: „En 1446 ... le Doge adressait au Roi de Pologne une pétition de trois marchands de Chio: les barons polonais ont arrêté à Léopoli leurs marchandises, conduits par un autre Génois, Angelo Lercario. Ainsi, non seulement nos marchands expédient vers la Pologne, mais ils fréquentent eux-mêmes cette route”³.

Am regăsit de curând în Arhivele din Genova primul din cele două acte, adică pe cel ce poartă data 18 februarie 1446. Iar analiza textului său ne va îngădui

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 23, n. 1.

² Idem, *Notes et extraits pour servir à l’histoire des croisades au XVe siècle*, vol. III, Paris, 1902, p. 209.

³ Jacques Heers, *Gênes au XVe siècle: activité économique et problèmes sociaux*, S.E.V.P.N., Paris, 1961, p. 383. Indicația lui J. Heers potrivit căreia cei trei negustori ar fi fost „din Chios” este o evidentă eroare, așa cum se va vedea cu ușurință din cele ce urmează.

unele observații și clarificări cu privire la câteva din personajele implicate în comerțul pe „drumul moldovenesc” spre jumătatea secolului al XV-lea.

O primă observație: doi dintre cei trei genovezi menționați de Iorga figurează într-adevăr în acest act. Este vorba de Iacobus de Oliva și de Nicolaus Spinola de Luculo quondam Bartholomei. Dar nu ei au fost cei implicați în incidentul provocat de oamenii regelui polon, ci doar îi reprezentau, erau „procuratorii” altor trei genovezi, pe nume Nicolaus de Porta și fiul său Laurentius, împreună cu Dominicus de Ripa, cu toții având statutul de „burgenses” în Pera. Aceștia de fapt s-au constituit în parte lezată...

Și, în realitate, cum precizează mai departe documentul, numai doi dintre aceștia din urmă, adică Laurentius de Porta și Dominicus de Ripa, au fost arestați la Liov de către „baronii” regelui Poloniei, deposedați cu forța de bunurile lor și ținuți mult timp în temniță. Până la urmă, spre a fi eliberați li s-a pretins suma de cinci sute de ducați. Ea s-a adăugat altor multe cheltuieli și pagube cauzate de arestarea, prădarea și întemnițarea celor doi.

Nicolaus de Porta împreună cu fiul său Laurentius, precum și Dominicus de Ripa și-au căutat mai întâi dreptatea pe lângă autoritățile din Pera. Dar au fost duși cu vorba, așa încât au părăsit orice speranță să-și vadă aici rezolvat cazul. În consecință, s-au adresat prin „procuratorii” lor, Iacobus de Oliva și Nicolaus Spinola, cârmuirii din Genova, cerând să li se conceadă represalii contra regelui Poloniei, a „oamenilor” din Liov și a oricăror supuși ai regelui, până la acoperirea sumei de cinci sute de ducați, precum și a celorlalte cheltuieli și pagube.

Rezoluția de la sfârșitul actului atestă că plângerea a fost transferată spre examinare la *Officium Provisionis Romaniae*, organism special creat, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pentru a se ocupa de problemele coloniilor genoveze din „părțile orientale”⁴.

Apariția în actul din 18 februarie 1446 a numelui lui Dominicus de Ripa, „burghez” din Pera, ne trimite numai decît la un alt document, cu data 11 iunie 1449, de astă dată transcris și editat în întregime de Nicolae Iorga. Avem de-a face cu un ordin al cârmuirii din Genova către podestatul Benedictus de Vivaldis și Consiliul din Pera în legătură cu reclamațiile separate ale acestui genovez. El, ni se spune la începutul actului, câțiva ani mai devreme, pe când „se îndrepta către Suceava și Liov, în părțile Valahiei” (*iter suum tenderet versus Ihuchaviam et Leopolim, partium Vellachie*), a fost deposedat fără nici un motiv de bunuri, lucruri și bani de către Nicolae „Parai”, polon, supus al regelui Poloniei. Între timp, Dominicus „de Rippa” a izbutit să obțină doar restituirea unei anume cantități de țesături de mătase. Agenții săi au insistat însă pe lângă cârmuirea din Genova pentru o despăgubire completă. Iar aceasta a recomandat autorităților din Pera ca, după ce se vor informa asupra pierderilor de la însuși Dominicus, care rezida acolo,

⁴ ASG, Archivio Segreto. *Diversorum filze*, nr. 3036. Vezi și anexa.

să se adreseze în scris regelui Poloniei, adică lui Cazimir IV Jagello. În cazul în care scrisoarea nu ar fi dat nici un rezultat, la Genova urmau să se decidă măsurile ce urmau a fi luate, mergând până la acordarea de represalii⁵.

Actul mai sus rezumat are meritul că atestă în chip limpede că Dominicus de Ripa sau de Rippa, dar și, bineînțeles, Laurentius de Porta, au ajuns în Polonia pe „drumul moldovenesc”. Deoarece, dacă ținem seamă de actul precedent, din 18 februarie 1446, constatăm că, de fapt, cei doi au fost arestați și întemnițați nu în Moldova, ci la Liov. Pe de altă parte, iarăși din confruntarea celor două acte reiese că Nicolae „Parau” trebuie să fi fost unul din acei „baroni” poloni, incriminați în 1446. Nu este exclus să fie vorba de Nicolae *Porawa*, căpitan de Halicz, care în 6 septembrie 1450 a comandat una din arpile oștii polone în lupta de la Crasna, unde, după spusele lui Jan Długosz, și-a găsit chiar moartea⁶.

Există și un al treilea act genovez cu privire la același incident, publicat și el mai demult: o scrisoare a lui Janus de Campofregoso, dogele Genovei, către Benedictus de Vivaldis, podestatul din Pera, datată în 18 martie 1448. Aflăm din ea că, la insistențele lui Iacobus de Oliva – în numele lui Nicolaus de Porta și lui Thoma Spinola – și lui Angelus Lercarius, în zilele precedente a fost acordat pentru ei dreptul de represalii contra regelui Poloniei, a supușilor săi și bunurilor lor. Dar, preciza dogele, autoritățile din Pera nu trebuiau să treacă la punerea în aplicare a acestei măsuri extreme până nu vor fi primit o dezlegare specială din partea lui. În prealabil, acestea trebuiau să scrie regelui și, apoi, să analizeze efectul acestui demers. Numai după aceea, dacă rezultatul ar fi fost nesatisfăcător, ele aveau permisiunea să exercite dreptul de represalii⁷. Ne interesează în acest act faptul că vedem numele lui Angelo Lercari alături de cele ale lui Nicolò della Porta și Tommaso Spinola. Căci, potrivit celui de-al doilea act din 1446, cel din 11 martie, rezumat de Iorga, Angelo Lercari s-a aflat și el implicat în incidentul petrecut în Polonia. Mai exact, această arestare a lui Domenico de Rippa, a lui Lorenzo della Porta și a lui Angelo Lercari a fost replica polonă la un fapt petrecut la Pera: confiscarea de către autoritățile de acolo a bunurilor lui Nicolae „Zindihac”, din Liov, pentru o datorie către familia Spinola.

Wolfgang von Stromer, într-un recent studiu al său, a observat cu drept cuvânt că „Zindihac” nu poate fi decât o deformare a numelui *Zinrich*. Or, acesta făcea parte dintr-o asociație de oameni de afaceri germani, originari din Breslau (Wroclaw) și Liov, care se ocupa cu comerțul cu litoralul pontic, până la Pera și Brusa. Bazele asociației au fost puse în 1410, când negustorul Clemens von Cadan

⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 22–23.

⁶ Jan Długosz, *Historia Polonica*. t. II. Leipzig. 1712. col. 62; vezi și Vasile Pârvan, *Alexândrel vodă și Bogdan vodă. Șapte ani din istoria Moldovei*. în volumul *Studii de istorie medievală și modernă*. ed. îngrijită de I. ucian Nastasă. București. 1990. p. 88.

⁷ Vezi L.T. Belgrano, *Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria”. XIII/2, 1877, nr. CXXVIII, p. 211–212.

a devenit cetățean al Liovului. Și ea a fost activă cel puțin până în 1462, când un frate al aceluiași Clemens von Cadan călătorea pe mare de la Cetatea Albă spre Caffa, însă corabia lui a naufragiat lângă Sudak⁸.

Într-adevăr, așa după cum a arătat Wolfgang von Stromer, pe temeiul însemnărilor din registrul judecăților civile de la Liov, în primăvara anului 1445 Angelo Lercari a fost acuzat de un grup de șapte armeni din Caffa că, împreună cu alți patru genezezi, i-ar fi reținut lui Nicolas Zinrich bunurile în Pera, provocându-i o mare pagubă, estimată la suma de 1200 de „guldeni ungurești”. Însuși faptul că armeni din Caffa depuneau mărturie împotriva genezezilor din Pera atestă o aprigă luptă de concurență în spațiul pontic, pentru preponderență pe drumul comercial către Polonia⁹.

Conflictul de care ne ocupăm a cunoscut o nouă evoluție în cursul anului 1449. Acum, podestatul din Pera, Benedictus de Vivaldis, „ad instanciam dominorum Nicolai Gateluxii de Porta, Thome Spinule quondam domini Gasparis et Imperialis de Grimaldis, agentis nomine Angeli Lercarii” a trecut la represalii: un supus polon, un anume Johannes „Simicfal” din Liov – așadar din nou un Zinrich, după cum a observat W. von Stromer¹⁰ – a fost reținut și i s-a confiscat marfa. El tocmai revenise de la Brusa la Pera cu o anume cantitate de piper, care însă nu-i aparținea, ci era a unui locuitor din Suceava, „Petru Manu” (probabil, *Petermann*). Acesta din urmă îi încredințase negustorului liovean o cantitate de mărfuri, la Cetatea Albă (*Mocastro*), ca să i le schimbe, la Pera sau Brusa, pentru piper sau alte mărfuri orientale, „așa după cum este obiceiul negustorilor” (*ut mercatorum moris est*).

Drept urmare, negustorul moldovean Petru Manu, pentru paguba suferită – piperul lui, confiscat la Pera, a fost scos la mezat și vândut acolo –, și-a căutat dreptatea pe lângă domnul său, Bogdan (II). Și, din porunca acestuia, Petru Manu a interceptat marfa unui genevez în trecere prin Moldova, Petrus de Gravaigo. Era vorba de 18 saci de bumbac, o sută de căciuli (*capelli pilosi*), precum și doi saci de tafta¹¹. Față de această întorsătură pe care au luat-o lucrurile, Pietro de Gravaigo va cere și va obține, la Genova, în 17 mai 1452, un ordin de represalii, în baza căruia bunurile negustorilor moldoveni aflate în Pera trebuiau reținute, până la acoperirea

⁸ Wolfgang von Stromer, *Handel zum Schwarzen Meer: der Gesellschaft Clemens von Cadan, Johannes Zindrich und Nikolaus Zornberg von Breslau und Lemberg, în Oriente e Occidente tra Medioevo ed Èta Moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, II, Genova, 1997, p. 1174, 1178 și 1182. Vezi și I. Nistor, *Die auswärtigen Handelbeziehungen im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 34.

⁹ W. von Stromer, *op.cit.*, p. 1176–1178. Izvorul este editat în *Monumenta Leopoliensa historica ex archivio civitatis*, t. IV, *Liber iudicii civilis 1441-1448*, ed. A. Czolowski și F. Jaworski (= *Pomniki dziejowe Lwowa z Archiwum miasta*, t. IV), Lwow, 1921, nr. 1446–1451, p. 187–190.

¹⁰ W. von Stromer, *op.cit.*, p. 1178.

¹¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 27–29. Iorga a văzut în Petru Manu un „grec” (*Istoria românilor*, IV, Buc., 1937, p. 114).

valorii mărfurilor sale confiscate în Moldova¹². Iar dintr-un alt ordin, similar, emis exact un an mai târziu, rezultă că paguba acestui „burghez” din Pera se ridică la 4000 de „ducați de Moncastro”¹³.

Ajunși în acest punct credem necesar să înfățișăm câteva date despre acești genovezi din Pera, angajați în comerțul pe „drumul moldovenesc” în anii care au premers îndeaproape cucerirea Constantinopolului. Fiindcă numai astfel ne vom putea da seama – în absența unor informații amănunțite asupra comerțului propriu-zis – despre însemnătatea pe care o căpătase această axă comercială în spațiul pontic.

Vom începe cu Nicolò *de Porta* și fiul său Lorenzo. Cea dintâi mărturie sigură despre Nicolò della Porta este o scrisoare din 20 iulie 1434, pe care el a redactat-o în Pera și în care reproduce vești sosite din Crimeea, cu privire la victoria repurtată de expediția navală a lui Carlo Lomellino, cu recuperarea localității Cembalo, urmată numaidecât de înfrângerea pe uscat a genovezilor de către tătarii din Solgat (Sorcati)¹⁴. Tot în Pera, în 31 august 1443, Nicolò della Porta, alături de alți doi genovezi – dintre care unul este Tommaso Spinola, menționat și în actul din 18 martie 1448, citat mai sus –, pronunță o sentință arbitrală într-o cauză legată de vânzarea bunurilor unui grec, pe nume „Corastefanos”¹⁵. În 29 și 30 ianuarie 1453 se găsea în continuare în Pera, încercând să rezolve un conflict în familie, cu nepotul său de frate, Antonio¹⁶. De astă dată constatăm că întreaga familie intrase în *albergo*-ul Gattilusio. Căci de acum încolo membrii familiei poartă, pe lângă noul nume, adaosul *olim de Porta*¹⁷.

Din testamentul lui Lorenzo, fiul lui Nicolò, întocmit la Pera în 17 aprilie 1453, rezultă că Nicolò della Porta a avut patru fii: Baldassare, Lodisio, Lorenzo și Percivalle. Chiar acest testament, așa de altminteri cum citim din primele lui rânduri – „videns et intellegens propter bellum Teucrorum, quod cum Grecis est” –, exprimă starea de spirit a autorului lui în plină desfășurare a asediului Constantinopolului¹⁸. Nu este de prisos a aminti aici că unul din frații lui Lorenzo,

¹² *Ibidem*, p. 30; vezi și L.T. Belgrano, *op.cit.*, nr. CXLV, p. 223.

¹³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 31.

¹⁴ Actul a fost editat de Aldo Agosto, *Due lettere inedite sugli eventi del Cembalo e di Sorcati in Crimeea nel 1434*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, nuova serie, vol. XVII (XCI), 1977, p. 515–517. Domnia sa se întreba chiar dacă nu cumva Nicolò della Porta este identificabil cu autorul omonim, de la începutul secolului, al unui opuscul despre aducerea la Genova a moaștelor Sf. Ioan Botezătorul (*Ibidem*, p. 514, n. 11).

¹⁵ Ausilia Roccatagliata, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Pera e Mitilene*, t. I, *Pera, 1408–1490*, Genova, 1982, nr. 13, p. 69–72.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 23–24, p. 89–92.

¹⁷ Despre această instituție specific genoveză, vezi studiul fundamental al lui Edoardo Grendi, *Profilo storico degli alberghi genovesi*, în „Mélanges de l'École française de Rome”, *Moyen-Age – Temps modernes*, t. 87, 1975, I, p. 242–301 (vezi în special p. 244).

¹⁸ A. Roccatagliata, *op.cit.*, I, nr. 38, p. 115–119.

anume Baldassare, în 17 februarie 1453, tot în Pera, îl numea procurator al său tocmai pe Iacobus de Oliva, cetățean al Genovei¹⁹, ceea ce atestă strânsele legături ale familiei cu acest personaj, care o reprezentase și în legătură cu incidentul din Polonia²⁰. Cât despre Lorenzo, poate că încă o „urmă” a prezenței lui pe „drumul moldovenesc” are a fi deslușită în faptul că, la 10 august 1453, în Pera, el elibera o sclavă a sa, pe nume Sofia, „de genere Vlacorum”, cu condiția ca să-l slujească încă trei ani, pe el și familia lui²¹...

Să trecem acum la Domenico di Rippa. În 1 februarie 1448, acest „burghez” din Pera este numit scrib pentru „Protectoria delle Compere” din Pera²². Și tot acum, în 1448, cârmuirea din Genova era informată că a izbucnit la Constantinopol un conflict între frații Domenico și Oberto di Rippa, Tommaso Spinola și alți „burghezi” din Pera, pe de o parte, și pescarii greci, supuși ai împăratului, pe de alta. Unul din pescari și-a pierdut chiar viața, iar un altul a fost rănit. Podestatul Benedictus de Vivaldis a trimis o solie la împărat, spre a liniști lucrurile. Iar de la Genova era instruit să ia toate măsurile pentru a înlătura urâta impresie pricinuită de acest incident²³.

În decembrie 1452, Domenico di Rippa era, alături de Pietro di Gravago, Inoffio Pinello și Egidio de Carmadino, un „ufficiale” de la „Ufficio di Provvisione” din Pera. Cu alte cuvinte, era una din notabilitățile coloniei²⁴. În fine, în 1455-1456 se găsea în Cipru, la Famagusta, unde subscrie mai multe acte, în calitate de martor. Într-unul din aceste acte, din 29 februarie 1456, apare indicat și numele tatălui său: „...condam Benedictus de Peira”²⁵. Pare probabil să fi părăsit definitiv Pera.

Pietro di Gravago, genovezul care a pătimit în Moldova în 1449, din pricina confiscării la Pera a mărfurilor negustorului moldovean Petru Manu, a fost fără îndoială unul dintre cei mai influenți „burghezi” din Pera, în acest sens fiind de

¹⁹ *Ibidem*, nr. 32, p. 103–105.

²⁰ În 6 iunie 1454, aflat în Pera, Giacomo Grimaldi *olim de Oliva* se pregătea să plece spre Caffa. Iar în preajma zilei de 20 noiembrie 1468 revenea de acolo – „cum eius filio” – și se îndrepta către Brusa și, apoi, către Chios (*Ibidem*, nr. 63, p. 153–154 și nr. 74, p. 176–177).

²¹ *Ibidem*, nr. 56, p. 142–144. Ulterior, în 3 octombrie 1456, Lorenzo se găsea în Chios, alături de alți „burghezi” din Pera (Sandra Origone, *Chio nel tempo della caduta di Costantinopoli*, în *Saggi e documenti*, II–I, Genova, 1982, p. 177 și doc. 2, p. 206).

²² L.T. Belgrano, *op.cit.*, nr. CXXVI, p. 211.

²³ N. Iorga, *Notes et extraits*, III, p. 231.

²⁴ Ausilia Roccatagliata, *Nuovi documenti su Pera genovese*, în *La Storia dei Genovesi*, vol. XI, *Atti del Convegno di studi sui ceti dirigenti nelle istituzioni della Repubblica di Genova*, Genova, 29 Maggio – 1 Giugno 1990, p. 131–132 și nr. XIV, p. 142.

²⁵ Laura Balletto, *Piemontesi del Quattrocento nel Vicino Oriente*, Alessandria, 1992, p. 68 și doc. 17, p. 126. Benedictus de Ripa sau de Riva este atestat în Pera atât în 1390, cât și în 1403 (Michel Ballard, Angeliki E. Laiou, Catherine Otten-Froux, *Les Italiens à Byzance*, Paris, 1987, nr. 84–88, p. 37–38 și N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 72).

ajuns a semnala faptul că a fost cel dintâi *Protogerus* al administrației de acolo, după intrarea coloniei sub stăpânirea otomană. Dar iată cum i-a fost schițată cariera de către Ausilia Roccatagliata, care a găsit-o ilustrativă pentru amestecul dintre puterea economică și funcțiunile publice în sânul elitei genoveze din coloniile orientale: „ufficiale di Provvisione nel dicembre 1452, poi ufficiale di Balia sino al 29 maggio 1453, infine protogero di Pera dal giugno di quell’anno, ma al tempo stesso esponente di una famiglia che aveva fatto fortuna pur non vantando un cognome illustre, creditore di una ingente somma nei confronti di valacchi, imparentato e forse figlio di quel Dagnano di Gravago che nel 1404 aveva appaltato con Andrea de Mari l’introito dei 24 carati di Pera e quindi partecipe a tutti gli effetti di quella élite di uomini d’affari che controllavano la vita economica e finanziaria di Pera”²⁶. Ar mai fi de adăugat, pe temeiul unui act recent editat, că Pietro de Gravago a avut un fiu, Damiano, care în 23 mai 1468 se afla la Caffa, alături de un alt perot, Matteo di Taggia. Ceea ce indică faptul că unii din *cives Peire*, după ocupația otomană a Constantinopolului, au preferat să se îndrepte către metropola pontică a genovezilor²⁷.

Înainte de a încheia, încă două observații. Am văzut că în 1449 cei ce au exercitat presiuni pe lângă podestatul din Pera să declanșeze represalii contra supusului polon Johann Zinrich au fost Nicolò della Porta, Tommaso Spinola fiul lui Gaspare și Imperiale Grimaldi. Or ultimii doi, la 20 februarie 1453, în Pera, acceptau să fie garanți pentru o datorie a fiului lui Nicolò, Percivalle Gattilusio *olim de Porta*²⁸. De fapt, bancherul perot Tommaso Spinola este aproape omniprezent în afacerile din Pera, din ajunul căderii Constantinopolului. Ne putem chiar întreba dacă nu cumva datoria către „familia Spinola”, menționată de Iorga în rezumatul actului din 11 martie 1446, care a stat la originea incidentului din relațiile genovezo-polone, era o datorie în primul rând față de el. Căci din registrul de socoteli al lui Giacomo Badoer, ținut la Constantinopol, rezultă că în 1437 el

²⁶ A. Roccatagliata, *Nuovi documenti su Pera genovese*, p. 132. Mai nou, Paola Piano Toniolo a publicat un act al lui „Damianus de Gravaigo, burgensis Peyre”, redactat în 7 septembrie 1403 în Chios (*Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chio da Gregorio Panissaro (1403–1405)*, Genova, 1995, nr. 20, p. 72). Pentru dreptul genovezilor de a se autogoverna – recunoscut de sultanul Mehmet II prin firmanul din 1 iunie 1453 – ceea ce le-a dat posibilitatea să-și aleagă un *protogerus*, vezi Franz Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, ed. a III-a, Giulio Einaudo editore, Torino, f. a. p. 109 și Geo Pistarino, *Genovesi d’Oriente*, Genova, 1990, p. 308-310. Pietro di Gravago ocupa deja această funcție la 8 august 1453 (*Ibidem*, p. 340). Vezi și Sergiu Iosipescu, *Capitulatia lui Mehmed II pentru Pera (1453)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, t. XXII/2, 1985, p. 591–595.

²⁷ Enrico Basso, *Genova: un impero sul mare*, Cagliari, 1994, p. 147 și doc. 14, p. 318. Totuși, după cucerirea Caffei în 1475, Damiano de Gravago revine în Pera, unde se afla în 1478–1480 (A. Roccatagliata, *Notai genovesi in Oltremare...*, I, nr. 106, p. 233; nr. 111, p. 242; nr. 114, p. 248 și nr. 118, p. 253–254).

²⁸ A. Roccatagliata, *Nuovi documenti su Pera genovese*, p. 128–129 și anexa VIII, p. 142.

deja importa mari cantități de ceară din spațiul românesc (*zera de Vlahia*), ba chiar a întreprins atunci o călătorie la Cetatea Albă²⁹.

Pe de altă parte, Ausilia Roccatagliata, care a descoperit un act din 13 martie 1453 cu privire la afacerile familiei della Porta, s-a declarat impresionată de „consistenza delle partite, la varietà delle merci trattate e la molteplicità dei contatti commerciali e finanziari ... con Alessandria, Beirut, Famagosta, Chio, Caffa prima dell'inverno 1453”³⁰. Bineînțeles, pe temeul actului inedit din 18 februarie 1446, în acest „orizont comercial” al familiei trebuie incluse atât Polonia, cât și Moldova.

Toate elementele înfățișate până acum ne arată un singur lucru: participanții la comerțul pe „drumul moldovenesc”, fie că este vorba de Lorenzo della Porta, de Domenico de Rippa sau Pietro di Gravago, făceau parte din elita negustorilor genovezi din Pera, unii dintre ei fiind chiar protagoniști ai vieții politice și economice de aici în preajma momentului cuceririi Constantinopolului de către turci.

Iată în încheiere încă un exemplu, merit să întărească această concluzie. Gian Giacomo Musso a semnalat existența unui document din 7 iunie 1417, din care rezultă că un anume Bartolomeo Mosca a avut o „acomendacio” din partea lui Lodisio Bavosi, pentru cheltuieli de călătorie și diverse mărfuri, „quando ivit Rosiam”. Pe de altă parte, același genovez a fost trimis „în Licostomo in galea Nicolai De Marco”. Iar apoi: „Dictus Bartholomeus de comisione dicti Lodixii ire debebat ad partes Velachie”³¹. Deci, una din „țintele” afacerilor lui Lodisio Bavosi era „Valahia”, la care se ajungea pe mare și pe la gurile Dunării, pe la „Licostomo”. Dar cine era Lodisio Bavosi?

În calitate de fost podestat în Pera, acest personaj a făcut obiectul unei anchete, începute la 28 octombrie 1402. În cursul anchetei, el a fost acuzat, printre altele, că a participat la comerțul cu grâne și la cumpărarea dreptului de a percepe vămi pentru Comună. Or, funcția îi interzicea asemenea operațiuni³². Sigur, ceea ce ne interesează este faptul că un fost podestat al Perei s-a angajat, încă la începutul secolului al XV-lea, în negoțul cu gurile Dunării și spațiul românesc. Ceea ce confirmă încă odată interesul și importanța acestei zone pentru comerțul genovez.

Ar mai fi de adăugat că acel Bartolomeo Mosca, însărcinat de Lodisio Bavosi să meargă la Licostomo și „în părțile Valahiei”, este atestat în chip sigur ca prezent la Licostomo cel puțin încă odată. Avem în vedere un act notarial, rogat la

²⁹ Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Moldavian Merchants and Commerce in Constantinople in the 15th Century in the „Book of Accounts” of Giacomo Badoer*, în volumul: *Études byzantines et post-byzantines*. II. București. 1991. p. 174. Tommaso Spinola era ginerele faimosului Francesco Draperio, cu care chiar locuia împreună (Geo Pistarino. *Genovesi d'Oriente*, p. 309).

³⁰ A. Roccatagliata, *Nuovi documenti su Pera genovese*, p. 129.

³¹ Gian Giacomo Musso, *Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa Centro-Orientale nell'ultimo Medio Evo*, în „Revista Storica Italiana”, an. LXXXIII/1, 1971, p. 137.

³² Michel Balard *La Romanie génoise (XIV–début du XVe siècle)*, t. I, Roma, 1978, p. 365–366. Nicolaus de Marco este menționat în socotelile din Pera, sub data 24 august 1392 (LT. Belgrano. *op.cit.* p. 173).

Licostomo în 26 iunie 1398, prin care un anume Lazarinus de Levanto i se recunoaște dator cu suma de 4000 de aspri „de Licostomo”³³. El frecventa deci în mod regulat ruta către gurile Dunării, cunoștea zona și posibilitățile pe care le oferea pentru comerț...

A N E X A

18 februarie 1446, Genova.

Iacobi de Oliva et Nicolai Spinule.

Vobis illustri et excelso domino duci ianuensium vestroque magnifico Consilio dominorum Antianorum humiliter exponitur pro parte Iacobi de Oliva et Nicolai Spinole de Luculo gondam Bartholomei, procuratorum Nicolai de Porta et Laurencii, eius filii, ac Dominici de Ripa, burgensium Peyre, fidelissimorum servitorum ac subditorum vestrorum quod antea quem (?) dum predicti Laurencius et Dominicus essent in Lambarga, que est sub posse et dominio serenissimi regis Polonie, fuerunt capti a baronis dicti regis Polonie contra omne debitum et iusticiam et quod deterius et inhonestus fuit dicti barones ipsos Laurencium et Dominicum violanter depredati fuerunt et incarceraverunt et coegerunt dictos Laurencium et Dominicum solvere ducatos quingentos, ut ea dixerint. hungarescos si voluerunt dictos carceres exire in quibus diu steterant et crudeliter detempti et ex quibus captura, depredacione et carcerum detemptione fuerunt passi multas alias expensas ac dampna que tanto maiora fuerunt quanto diutius et usque ad hunc diem nulla eisdem restauracio ditorum dampnorum facta fuit, nec etiam iusticia ministrata. Nam predicti Nicolaus, Laurencius et Dominicus post predicta dampna ut eisdem nulla negligentia imputari posset coram diversis potestatibus Peyre sepius de predictis eorum querimoniam detulerunt iusticiamque sibi ministrari pecierunt set nonquam profuerunt eisdem sua sollicitudo magna iusticia quam fovebant nec frequens narratio eorum que eisdem ut supra tam enormiter et crudeliter contingerunt sed pocius ducti fuerunt per verba et alias ambages que ipsos Nicolaum, Laurencium et Dominicum hactenus detinuerunt quod fuit inhumanum et aborrendum et alienum ab omnibus honestis magistratibus quorum proprium est tueri subditos suos ita ut cum iniuria talia dampna non patiantur. Quam ob rem destituti dicti Nicolaus, Laurencius et Dominicus omni spe possendi cum officialibus Peyre indemnitati sue providere nesciverunt aliud cogitare quam ut debite et honeste recursusque ipsorum parte ad prelibatam donationem que ex more cum possibili iusticia subditis suis semper favet eosque tuetur ubi iusticia equum et honestum suadent itaque eisdem procuratoribus obnixie comisserunt ut hisdem iam dictis narratis et prout ipsis procuratoribus viderentur apud eandem dominacionem intercederent et supplicarent.

Quare humiliter supplicant dicti procuratores pretacte dominationi quatenus, attentis predictis et attento quod apud regem Polonie seu eiusdem magnificentiasque non fuit facta iusticia et ne predicti subditi vestri ita enormiter suffocati sine ulla eorum causa ledantur decernat et statuatur eisdem Iacobo et Nicolao dictis nominibus concedi represalias et represaliarum laudes contra dictum spectabilem regem Polonie et contra homines Lamberge et contra quoscunque subditos spectabilis regis Polonie ac res et bona eorum quantum pro supradictis ducatis quingentis et ultra pro aliis expensis et dampnis ut supra illatis et si contingerit velle in dictis represaliis petitis dictam

³³ Ștefan Andreescu. *Acte medievale din arhive străine*, în „Revista de Istorie”. t. 34, 1981, 9, p. 1735–1736. Lodisio Bavosi și-a părăsit funcția de podestat în Pera la 5 mai 1401 (Michel Balard, *op.cit.*, I, p. 483).

dominationem aliquam comissionem facere illam faciat sumarie et de plano sine strepitu et figura iudicii et quod comissarii et delegati sola facti veritate inspecta cognoscant quoniam supradicti principales in probandis et liquidandis supradictis in Peyre testes recipi fecerunt et processum quem sigilatam transmisserunt et verissimum in qua civitate Peyre non potuerunt habere copiam peritorum.

+ MCCCCXXXVI, die XVIII februarii

Responsio illustri et excelsi domini ducis Ianuensis et magnificorum Consilii dominorum Antianorum Officii Provisionis comunis Ianue in legitimis numeris congregatorum est quod spectatum Officium Provisionis Romanie hos supplicantes audiat probationes et scripturas diligenter examinet sumat preterea undecumque voluerit instructiones ad eam rem pertinentes postremo cum materiam ipsam recte intellexerint det ipsis illustri domino duci, Consilio et Officio quascumque sumpserit instructiones.

ASG, Archivio Segreto, *Div. Filze*, nr. 3036.

THE GENOESE AND THE "MOLDAVIAN ROAD" IN THE MIDDLE OF THE FIFTEENTH CENTURY

Abstract

Based on a unpublished document dated 18 February 1446 and preserved at the archives of Genoa, a reconstruction is made of the biographies of some Genoese of Pera, who in the middle of the fifteenth century were engaged in trading activities with Moldavia and Poland.

The conclusion is reached that they were all members of the Genoese elite, which indirectly proves the importance of this commercial artery known at the time under the name of the "Moldavian road".

RIVALITATEA POLONO-HABSBURGICĂ ÎN BAZINUL DUNĂRII ȘI POZIȚIA ȚĂRILOR ROMÂNE (1574–1593)

II.FANA CĂZAN

Alegerea lui Henric de Valois ca rege al Poloniei, în 1572, nu a rezolvat ostilitatea polono-habsburgică ivită cu ocazia candidaturii arhiducelui Ernst, în timpul primului interregnum polon. Faptul că Henric de Valois părăsea în fugă Polonia, în iunie 1574, făcea ca tronul Poloniei să redevină vacant, prilej pentru Casa de Austria de a reveni asupra planurilor sale de hegemonie central-răsăriteană¹, propunând din nou candidatura arhiducelui Ernst. De teama reacției nobilimii polone, împăratul Maximilian al II-lea a crezut că dacă își depune el însuși candidatura va câștiga sufragiile polonezilor². Nici această tentativă nu a dat rezultat și ostilitatea polono-habsburgică a rămas în stare latentă; revenind în prim plan în anul 1586, când moartea neașteptată a regelui Poloniei, Ștefan Báthory, deschidea cel de-al III-lea interregnum polon.

O schimbare de domnie avea loc și în Imperiul Otoman, prin moartea lui Selim al II-lea, în decembrie 1574; noul sultan, Murad al III-lea, urmărind cu interes situația din Polonia, ce îi putea aduce pe Habsburgi în apropierea Mării Negre. La rândul său, Imperiul German era condus de un nou împărat începând cu anul 1576, când Rudolf al II-lea prelua tronul.

În mod evident situația internațională a influențat și a fost și ea la rândul ei influențată de evoluția politică din Țările Române. Această evoluție se poate caracteriza prin tendința domnilor români de a-și căuta protectori în afară, pentru a-și menține tronul în fața intrigilor țesute de candidații la tron, susținuți întotdeauna și de către o grupare boierească nemulțumită.

Jocurile politice se schimbă în bazinul Dunării de Jos datorită lipsei de interes a Casei de Austria pentru spațiul românesc, în condițiile în care Rudolf al II-lea dorea să mențină bunele relații cu Poarta. În schimb apare o nouă putere în zonă – Franța –, care încerca, prin Petru Cercel (1583–1589), să își extindă influența politică aici, după eșecul din Polonia. La rândul ei, Polonia era din ce în ce mai alarmată de o posibilă rupere a relațiilor cu Poarta, datorită amestecului permanent al cazacilor din Ucraina în luptele pentru tron din Moldova. Acest amestec periclită

¹ A. Blues, *Die habsburgische Kandidatur für die polnischen Thron, während des Ersten Interregnums in Polen 1572–1573*, Wien, 1984, p. 22–23.

² *Die Gesandtschaft Johann Kobenzls*, f. 1, 1896, p. 11.

tratatele de pace polono-otomane și regii Poloniei (Ștefan Báthory și Sigismund al III-lea) au adoptat poziția deja bine cunoscută din timpul revoltei antiotomane conduse de Ioan-Vodă: au negat orice legătură dintre regalitate și conducătorii cazacilor, care „nu ascultă de nimeni și de nimic”. Mai mult, încălcând dreptul de azil politic pe care Polonia, prin tradiție, l-a oferit tuturor fugarilor din Moldova, Ștefan Báthory a executat doi candidați la tronul Moldovei (pe Ioan Potcoavă în 1578 și pe Iancu Sasu în 1582).

În general atitudinea Poloniei și mai ales a Casei de Austria, cu prilejul deselor schimbări de domnie din Țările Române, nu a depășit faza unui ajutor de moment, a tratatelor și a promisiunilor vagi, Imperiul Otoman rămânând singurul arbitru al luptelor dintre domni și eventualii pretendenți, în timp ce cazacii ucraineni, erijându-se în luptători antiotomani, nu scăpau ocazia de a jefui de fiecare dată teritoriile moldovene, când însoțeau pe câte unul dintre pretendenții la tron³.

Sfârșitul tragic al domniei lui Ioan-Vodă, în 1574, aducea pe tronul Moldovei pe Petru Șchiopul, fratele domnului muntean Alexandru-Mircea⁴, fapt ce reprezenta un succes al partidei Mihneștilor din Țara Românească (urmașii lui Mihnea-Vodă cel Rău), care controla acum ambele țări române. Din nefericire nici Alexandru-Mircea, nici Petru Șchiopul nu s-au putut folosi de această uniune de familie pentru a relua lupta antiotomană, deoarece amândoi erau amenințați – atât din interior, cât și din exterior – să își piardă tronul. Între 1574–1575 la Constantinopol se țeseau intrigi împotriva domnului muntean, al cărui tron era râvnit de Iancu din Rodos (probabil viitorul domn Iancu Sasu)⁵, sprijinit chiar de Ștefan Báthory și de marele-vizir Mehmet Söğöllü. Din fericire pentru Alexandru-Vodă, poziția marelui-vizir începea să fie amenințată din 1574, când noul sultan Murad al III-lea se vădea a fi nemulțumit de atotputernicia demnitarului⁶.

Cu toate acestea, intrigile la Poartă nu conteneau și acest fapt apare cu prisosință din scrisorile doamnei Ecaterina, soția lui Alexandru-Mircea, către sora sa Maria Fabrizio. La 1 mai 1577 și la 24 februarie 1578 doamna Ecaterina încerca să își convingă sora că nu este momentul să vină să se stabilească în Țara Românească, unde cuplul domnesc era departe de a duce o viață fără griji, pentru că – spunea Ecaterina Salvaresso – „dacă aș crede că e de cuviință aș fi trimis să te aducă, însă aici, în țara aceasta, au oamenii deprinderi nenorocite și nu poți locui aicea”⁷. Într-adevăr, în anul 1577 apărea un nou pretendent, un anume „doctor Rosso”, pentru care câțiva boieri munteni jurau că ar fi fost din spița Basarabilor,

³ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*. vol. II, partea I, București. 1937. p. 221.

⁴ Petru Șchiopul și Alexandru Mircea sunt fiii lui Mircea și nepoții lui Mihnea cel Rău (1508–1510), nu sunt fiii naturali ai lui Mircea Ciobanu, cum greșit îi identifica N. Iorga.

⁵ Gh. David, *Petru Șchiopul*. București. 1984. p. 85 și N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V. p. 165.

⁶ N. Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei în a II-a jumătate a veacului al XVI-lea*. București. 1896. p. 17–19.

⁷ *Ibidem*, p. 20.

dar, de această dată marele-vizir Mehmet-Söğöllu trimitea pe conjurați direct la galere. Bunăvoința sultanului față de familia Mihneștilor rămânea constantă. În iulie 1577 Murad al III-lea îi trimitea „steag de domnie” fiului lui Alexandru al II-lea, Mihnea, care își începea domnia la 25 iulie 1577 sub tutela mamei sale, fiind încă minor⁸. Deși conducea efectiv treburile țării, doamna Ecaterina revenea la 24 februarie 1578 cu o nouă scrisoare către sora sa spunându-i: „Ești adevărat sora mea, ești sângele meu și te iubesc și te doresc, dar locul acesta nu suferă ca eu de atâta vreme să mă port după ritul grecesc... și acum Domnia Ta să vii să mergi la o biserică frâncă <catolică> și noi pe de altă parte la altă biserică grecească. E rușine și ne disprețuiește lumea. Aici sunt locuitorii oameni sălbatici, nu sunt ca la Constantinople și Pera, unde sunt amestecați grecii și frâncii la un loc și iarăși pe de altă parte, această țară *nu e moștenirea noastră*; azi suntem, mâine nu suntem, după voia lui Dumnezeu și ne aflăm *în mâna turcului și nici noi nu știm unde vom fi până la capăt*”⁹.

Poate observațiile amare ale doamnei Ecaterina sintetizează cel mai bine situația politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului al XVI-lea. În Moldova fratele lui Alexandru-Mircea, Petru-Șchiopul, trecea prin încercări și mai grele. Din 1574 sistematic domnia lui Petru-Vodă a fost amenințată de așa numiții „domnișori” (de fapt uzurpatori) care veneau din ținuturile cazacilor, care îi însoțeau în virtutea relațiilor ce le avuseseră cu Ioan-Vodă. Mai mult, acești pretendenți aveau pretenția că sunt frați sau rude ai domnului-martir, Ioan-Vodă. Așa apărea în 1575 „Nicoară zis odinioară Potcoavă” (*Nikore Olim Podkowa famuli*)¹⁰. Acesta susținea că este fratele lui Ioan-Vodă și probabil că în inima moldovenilor vremurile de vitejie ale defunctului domn aveau încă rezonanță. Astfel și boierii fugiți din țară se alăturau acestui Ioan-Potcoavă¹¹, care în 1577 reușea să îl înlătore din domnie pe Petru Șchiopul.

Prezența cazacilor în oastea noului domn putea aduce asupra regelui Poloniei, Ștefan Báthory, suspiciunea Porții, că ar fi contribuit la detronarea domnului agreat de sultan. De aceea Ștefan Báthory se grăbea să profite de bunacredința a lui Ioan Potcoavă, care se retrăsese din Moldova și căuta refugiu tradițional în Polonia. Regele Poloniei îl aresta pe Potcoavă și, mai mult, din exces de zel față de sultan, îl decapita în piața publică a orașului Lvov, la 16 iunie 1578¹².

Aceeași atitudine o avea Ștefan Báthory și față de alți pretendenți, în cursul anului 1578. La 27 septembrie 1578 ambasadorul venețian la Praga – Di Cavalli – informa Senioria că nunțiul papal trimis în Polonia a revenit la Praga aducând noi știri din acest regat. În principiu misiunea nunțiului fusese aceea de a-l împăca pe

⁸ C.C. Giurescu, *op.cit.*, p. 212.

⁹ N. Iorga, *op.cit.*, p. 30–31.

¹⁰ *Hurmuzaki*, vol. XI, p. XXXIV, nota 3.

¹¹ *D.I.R. (Moldova)*, sec. XVI, vol. III, doc. 514, p. 425.

¹² Gh. David, *op.cit.*, p. 97.

împărat cu regele Poloniei, în vederea luptei cu turcii. Ceea ce observa trimisul papei era departe de a încuraja o inițiativă antiotomană. Acesta mărturisea că datorită faptului că Polonia „are graniță cu turcii se teme de puterea acestora”¹³. În plus când „cei 5 000 – 6 000 de cazaci au mers să îl alunge din nou pe valahul <Petru Șchiopul> repus în drepturi, regele fără a i se cere l-a trimis pe Békés deîndată cu mulți oameni în ajutorul valahului, împotriva alor săi”. Interesantă este explicația lui Di Cavalli, care considera că acest gest îndepărta orice bănuială de cooperare a regelui cu cazacii („*per rimouver da se tutta la colpa*”) și, mai ales, că Ștefan Báthory încerca să mențină existența statală a Moldovei, care avea o importanță strategică deosebită pentru Polonia și Transilvania („*il che per la congiontion delle Provincie saria di estremo pregiudicio alla Polonia et Transilvania*”¹⁴).

Evenimentele relatate de ambasadorul venețian se refereau probabil la încercările „domnișorilor” din vara anului 1578, care fuseseră toate respinse de Petru Șchiopul, deși cu mari eforturi¹⁵. Sultanul, însă, sătul de incapacitatea domnului Moldovei de a menține ordinea în țară, acorda credit unui alt pretendent, Ioan sau Iancu, care se prezenta a fi fiul nelegitim al lui Petru Rareș, născut dintr-o legătură cu o săsoaică, din Transilvania, de aici și porecla domnului – Sasu.

Originea sa transilvană l-ar fi recomandat pe noul domn ca un posibil aliat al Casei de Austria¹⁶. Protestant, ca fostul domn Despot, ar fi putut face o punte de legătură cu cercurile reformate din Polonia și din Imperiu sau cu lumea transilvană. Nimic din toate acestea nu s-a întâmplat. Ascensiunea sa la tron s-a datorat exclusiv inițiativei vizirului Sinan-pașa, adversar al lui Mehmet-Söqöllü, care dorea să îl pună pe acesta într-o postură cât mai dificilă în fața sultanului. Söqöllü fusese susținătorul Mihneștilor, iar Petru Șchiopul se dovedise a fi un domn total lipsit de autoritate, care provocase incursiuni repetate ale cazacilor în Moldova. În iulie 1579 Sinan-pașa găsea ocazia să sprijine un contracandidat pentru tronul Moldovei și să își ajute și un apropiat, pe Bartolomeo Brutti, pe care îl aștepta la Constantinopol spânzurătoarea sau galerele¹⁷. Așa se face că acest Brutti și-a găsit imediat un protector de ocazie, pe Iancu Sasu, aflat în Rodos, de unde încercase – fără succes până atunci – să își afirme drepturile la tron. Bartolomeo Brutti îi punea la dispoziție cea mai mare parte din suma considerabilă necesară obținerii tronului – 120 000 galbeni¹⁸. Drept recompensă domnul îl lua cu sine în Moldova, unde, la 21 noiembrie 1579, Petru Șchiopul primea ordinul de mazilire. La 7 ianuarie 1580

¹³ Vitez Kárpáthy, *Rudolf uralkodásának elso tiz eve (1576–1586)*, Budapest, 1933, p. 139.

¹⁴ *Ibidem*, p. 140.

¹⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 178.

¹⁶ Istoriografia săsească contemporană îi acordă spații largi tocmai datorită originii sale germane-transilvane. A. Armbruster, *Dacoromania-Saxonica*, București. 1980. p. 212–213.

¹⁷ *Hurmuzaki*, vol. XI, Apendice I, p. 637.

¹⁸ C.C. Giurescu, *op.cit.* p. 223.

Iancu Sasu își începea domnia, iar Brutti devenea nu numai un apropiat al domnului, ci primea și funcția de mare postelnic („Brut postelnicul”). Originea sa albaneză sau italiană și prietenia cu Sinan-pașa, viitorul mare-vizir, îl făcea pe istoricul F. Braudel să îl considere pe Brutti „spion dublu sau triplu”, în posibilă legătură cu curtea imperială.

În timp ce marele-vizir Mehmet-Sököllü era asasinat, în octombrie 1579, în Țările Române se declanșase, după cum am arătat, lupta pentru domnie. Dacă Iancu-Sasu rămânea în amintirea moldovenilor ca un domn eretic, care a spoliat țara, stabilind noi biruri („zeciuiala din boi”) și a dus un trai caracterizat prin lăcomie și desfrâu¹⁹, în Imperiul German împăratul Rudolf nu dădea nici un semn că ar dori să își dispute cu Poarta zona de influență politică asupra Țărilor Române.

Rudolf poate fi numit „împăratul contrastelor”. S-a comportat ca un pacifist convins, dublat de ambiția de a nu fi mai prejos decât iluștrii săi predecesori (Carol Quintul) sau contemporani (Filip al II-lea al Spaniei, Elisabeta I a Angliei sau chiar țarul Ivan al IV-lea). De aici a rezultat un comportament nevrotic, lipsit de coerență și logică în hotărâri. A fost omul impulsului de moment, dependent total de prezicerile astrale și de interpretarea textelor ezoterice. A fost mai preocupat de universul științelor decât de imperiul său, ce se voia universal. Rudolf, conștient de limitele sale, cădea adeseori pradă dezamăgirii, descurajării și „melancoliei” (semn de nebunie pentru contemporani), din care se trezea brusc prin crize de autoritate rănită, soldate cu ieșiri violente.

În timp ce Rudolf guverna imperiul cu destulă apatie, frații săi dădeau semne de ambiție politică, dorind să se implice inclusiv în lupta antiotomană. Sub presiunea familiei și a emisarilor papali, Rudolf încerca să tatoneze disponibilitățile Poloniei pentru o coaliție antiotomană. Semnalele primite din Polonia erau însă clar negative. La 10 februarie 1579 ambasadorul venețian Di Cavalli scria din Praga că emisarii regelui Poloniei au arătat că există două dificultăți în calea unei alianțe antiotomane, în care să se implice Polonia. În primul rând regele Poloniei a încheiat pace cu sultanul (*gia fatto col Turco giuramento et capitoli d'esser amico delli amici et inimico delli inimici*); în al doilea rând Ștefan Báthory, ca voievod al Transilvaniei, a devenit vasal al Porții și nu dorește să își calce jurămintele²⁰. La 15 februarie 1579 același Di Cavalli informa la Veneția că datorită tratatului cu sultanul Polonia nu se poate implica în lupta antiotomană, pentru că astfel atât Polonia, cât și Transilvania sunt ușor de invadat de otomani²¹.

¹⁹ Pentru personalitatea lui Rudolf și epoca sa vezi. Ph. Erlanger. *L'empereur insolite Rodolphe II de Habsbourg (1552–1612)*, Paris, 1971; R.J.W. Evans, *Rudolph II and his world*, Oxford, 1973, Karl Vocelka, *Rudolf II und Seine Zeit*. Wien, 1985; Gertrude von Schwarzenfeld. *Rudolf II der saturnische Kaiser*, München, 1961.

²⁰ V. Kárpáthy, *op.cit.*, p. 140–141.

²¹ *Ibidem*, p. 141.

La 26 iulie 1580 ambasadorul venețian Badoer informa, de această dată, că au sosit vești din Ungaria că turcii intenționează să întreprindă o campanie în Transilvania și să pună ca voievod *un român*, dacă noul voievod Christophor Báthory nu va preda otomanilor două cetăți. Răspunsul lui Christophor Báthory este interesant. Considerând că a devenit voievod prin decizia vărului său, Ștefan Báthory, Christophor declara că el *nu este vasalul sultanului* și că nu poate fi obligat să întreprindă nimic la poruncă. Mai mult, se arăta gata să își apere granițele, mai ales că știa clar că sultanul nu poate veni personal în Transilvania, fiind angrenat în campania din Persia²².

Mazilirea lui Iancu Sasu, care nu se remarcase prin nimic bun în politica internă sau externă, a dat prilejul regelui Poloniei, Ștefan Báthory, să își reafirme bunele relații cu Poarta. Domnul Moldovei încerca să fugă împreună cu avutul său spre Ungaria superioară, unde își cumpăraseră un domeniu, dar pe drum era arestat în Polonia și la 28 septembrie 1582 era decapitat, tot la Lvov, precum înaintașul său Ioan Potcoavă. Acest gest îl făcea pe Ștefan Báthory să apară în ochii sultanului ca fiind leal tratatelor de pace încheiate și, în plus, se pare că i-a adus și o mare sumă de bani. Iancu Sasu fugise cu tezaurul țării prețuit la 600 000 – 1 000 000 de ducați, bani lichizi. Inventarul făcut de poloni, în noiembrie 1582, nu menționa decât 200 000 de ducați, care au fost predați în contul tributului neplătit al Moldovei²³.

Acest incident dădea ocazie Habsburgilor să plătească Poloniei vexațiuni mai vechi. După 1580 relațiile dintre Casa de Austria și Polonia deveniseră reci, cauza fiind problema retrocedării cetăților Satu-Mare și Baia Mare, ocupate abuziv de trupele imperiale staționate în Ungaria superioară²⁴. Cum împăratul Rudolf al II-lea avea probleme în legătură cu plata tributului față de Imperiul otoman, în toamna anului 1582 trimitea la Poartă un emisar cu daruri pentru sultan, la care adăuga, în locul tributului, informația că regele Poloniei a „prădat și uzurpat tezaurul pe care l-a luat de la principele român ... pe care l-a omorât”. Informația aceasta a fost reluată de la Viena de ambasadorul venețian, Gerolamo Lippomano, care însă nota greșit numele domnului – Alexandru în loc de Ioan²⁵.

În anul 1582, când Petru Șchiopul își începea a doua domnie, plătită cu bani grei la Constantinopol, inclusiv prin darurile nepotului său Mihnea-Vodă, domn în Țara Românească, în mintea papei Grigore al XIII-lea încolțea ideea unei cruciade antiotomane. Această idee a avut la bază propunerea de alianță împotriva pericolului turco-tătar pe care o aducea, în Dieta imperială de la Augsburg, ambasadorul țarului Ivan al IV-lea, Scevreghin. La prima vedere Rudolf a îmbrățișat cu entuziasm ideea, dar decizia a amânat-o la infinit, după cum îi era în

²² *Ibidem*, p. 145-146.

²³ Gh. David, *op.cit.*, p. 111.

²⁴ V. Kárpáthy, *op.cit.*, p. 161.

²⁵ *Ibidem*, raportul din 16 nov. 1582, p. 167 (*tesoro che ha depredata et usurpato il Polaco con la morte che ha fatto dare ad Alexandro Principe di Valachia*).

fire. Papa însă a crezut că țarul moscovit, deși infanticid și ortodox, era mai demn de încredere, deoarece îi învinsese pe tătari și dăduse dovadă de fervoare religioasă, construind una din cele mai impresionante biserici ale Răsăritului – Vasilii Blajenâi. De aceea îl trimitea la Moscova pe Antonio Possevino. În schimb despre Rudolf al II-lea, Grigore al XIII-lea nu putea spune decât că trăiește „ca un turc printre concubine” și că întreține „o curte de vrăjitori”²⁶.

În toată perioada luată în discuție, după 1574, un singur candidat la tronul Țărilor Române s-a încrezut în destinul european al spațiului politic din bazinul Dunării de Jos. Este vorba despre Petru Cercel, fiul natural al domnului muntean Pătrașcu cel Bun. Deși crescuse ca ostatec la Constantinopol, peregrinând la Alep și în insula Rodos, Petru Cercel a crezut că sprijinul pentru preluarea domniei îi va veni din Apusul Europei și nu de la sultan. Tânărul prinț, crescut în cercurile învățaților italieni și francezi din Levant, a considerat probabil că domnia obținută cu bani de la Înalta Poartă poate fi efemeră, în timp ce ajutorul unui mare principe european l-ar putea face respectat, în calitate de domn al Țării Românești, chiar de către sultan.

La instigațiile neobositului Albert Laski, care nu renunța la planul său de a deveni domn al Moldovei, cu sprijin francez, principele Petru afla încă din anul 1572, când se găsea la Alep²⁷, despre intențiile Franței de a-și extinde sfera de influență politică spre Europa central-răsăriteană, ocupând – prin Henric de Valois – tronul Poloniei. Treptat Petru află despre situația politică din Franța, unde regina mamă, Catherina de Medici, își conducea cu o mână de fier familia și regatul, inclusiv pe regele Carol al VIII-lea. Contând pe ajutor francez, Petru fugea din Imperiul Otoman, în 1574, și intenționa să ceară sprijin regelui Poloniei, Henric de Valois. Fuga acestuia din Polonia îl determina pe tânărul prinț să ia calea pribegiei, sperând că împăratul Maximilian al II-lea, care își depusese personal candidatura la tronul Poloniei (1575) avea să îl ajute²⁸.

În anul 1575 Petru ajungea la Viena și îi propunea împăratului o alianță în vederea unei cruciade antiotomane. Deși prezența lui a făcut o bună impresie împăratului (principele vorbea germana, franceza, italiana, greaca și limbile Orientului: araba și turca), propunerile au rămas fără rezultat, chiar dacă Petru promitea ajutor în cazul candidaturii Habsburgilor la tronul Poloniei, dacă ar fi devenit domn al Țării Românești²⁹. Pribegia pretendentului român a continuat de la Viena și la curțile altor principii din Imperiul German, până în 1577 când pleca,

²⁶ J. Dauxois, *L'empereur des alchimistes*, Paris, 1996, p. 138.

²⁷ Amănuntele biografice redată de secretarul domnului. Franco Sivori. în *Călători străini despre țările române*. vol. III. București, 1971, p. 1–5 și urm.

²⁸ M. Stoy, *Rumänische Fürsten im frühneuzeitlichen Wien*, în „Jahrbuch des Vereins für Geschichte des Stadt Wien”, Bd. 46/1990, p. 154.

²⁹ Lola Stere-Chiriacu, *Doi voievozi munteni la Viena. Petru Cercel și Mihai Viteazul*, în „Almanahul Parohiei ortodoxe române din Viena”, 13/1974, p. 102–103.

dezamăgit, spre Italia, de unde se îndrepta spre mult visata Franță, unde spera că regele Henric al III-lea îl va lua în serios. Într-adevăr, prin intervenția regelui Franței sultanul accepta candidatura lui Petru Cercel la tronul Țării Românești și îi acorda domnia în iunie 1583, mazilindu-l pe Mihnea al II-lea, care lua calea exilului, la Tripoli³⁰.

Petru Cercel sosea în Țara Românească cu o adevărată curte formată din francezi, italieni și greci, care aduceau aici suflul Renașterii. Întreaga activitate a lui Petru Cercel s-a aflat sub semnul epocii Renașterii, domnul dorind să aducă și în Țara Românească ceva din modul de viață al însoritei Italii. Mitropolia din Târgoviște, palatul domnesc, aprovizionarea cu apă a capitalei, dotarea armatei cu tunuri de bronz, după modelul italian, sunt câteva din realizările lui Petru Cercel. Anturajul domnului a devenit însă rapid un prilej de nemulțumire pentru boierii tradiționaliști, pentru care moda și cultura Apusului erau semne de stricăciune și desfrâu. Cum activitatea edilitară fusese costisitoare și Petru Cercel preluase și datoria fostului domn, creditorii sosiți în țară au început să ceară banii cu insistență, ceea ce a dus la mărirea birului, introducându-se „goștina de oi”³¹. Toate acestea au sporit nemulțumirea boierilor, ce nu au întârziat să ceară readucerea lui Mihnea, care, la rândul său, nu încetase să revendice întoarcerea sa pe tronul Țării Românești.

La 16 aprilie 1585, în urma ordinului de mazilire, Petru Cercel fugea spre Transilvania, ducând cu el 43 de care pline cu tezaurul și cu obiecte de valoare. Din nefericire tezaurul era prădat, chiar de garda ce îl însoțea, iar domnul era arestat la Mediaș și trimis în cetatea Huszt³². Fugea și de aici, în 1587, și, prin Varșovia și Kosiče, revenea la Viena; în ianuarie 1588³³, unde relua demersurile pe lângă arhiducele Ernst, care îl primea prietenește, fără a se angaja cu nimic față de domnul pribeag. De aceea Petru Cercel pleca mai departe, spre Italia, sperând că papa Sixtus al V-lea (care reactualizase ideea cruciadei antiotomane) și regele Franței îl vor ajuta să-și reia tronul. Cu această speranță domnul fugar se îndrepta, din nou, spre Constantinopol, mizând pe sprijinul francez. Problemele interne ale Franței, zguduită încă de „războaiele religioase”, nu au lăsat prea mult loc interesului regelui pentru imixtiunea politică într-o țară atât de îndepărtată cum era Țara Românească, deși acesta a făcut unele demersuri la Poartă. Petru-Cercel nu era însă primit cu bunăvoință la Constantinopol datorită uneltirilor lui Mihnea, la insistențele căruia era asasinat, în drum spre Rodos, în martie 1590³⁴.

Intrigile domnului muntean au avut cu atât mai mult succes cu cât la 2 august 1589 protectorul lui Petru-Cercel, Henric al III-lea, fusese asasinat.

³⁰ Șt. Pascu. *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului XVI*. Cluj, 1944, p. 40.

³¹ C.C. Giurescu. *op.cit.*, p. 215.

³² *Ibidem*.

³³ M. Stoy. *op.cit.*, p. 155.

³⁴ Gh. David. *op.cit.*, p. 130.

Dacă la sfârșitul anului 1589 situația lui Mihnea al II-lea era consolidată, acesta acceptând să plătească noi sume de bani pentru a-l înlătura pe Petru Cercel, în Moldova situația lui Petru Șchiopul era din ce în ce mai dificilă, deoarece marele vizir, Sinan-pașa, se pregătea „să tragă câștigurile cuvenite dintr-o nouă numire de domni”³⁵. Pentru a potoli setea nestăvilită de bani a dregătorilor otomani, Petru Șchiopul a hotărât să ofere chiar el o nouă candidatură la tron, pe cea a mezinului său Ștefan, în vârstă de numai 5 ani, pe care automat l-ar fi tutelat tatăl său, Petru-Vodă. Pentru prima dată era pusă în discuție la Poartă candidatura unui copil de 5 ani, deși în țările române mai fuseseră domni minori, niciodată atât de mici. Deși tratativele se arătau dificile, până la urmă a primat argumentul banilor, Petru-Vodă plătind 200 000 de galbeni sultanului și 60 000 de galbeni lui Sinan-pașa pentru a accepta numirea micului Ștefan³⁶. La 2 ianuarie 1590 acesta își începea, formal, domnia, în realitate însă adevăratul domn al țării rămânea Petru Șchiopul.

În timpul celei de a doua domnii, începute la 27 octombrie 1582, Petru Șchiopul se arătase mai interesat de contextul politic al Europei central-răsăritene. Sub influența lui Bartolomeo Brutti, pe care îl păstrase în funcție, domnul Moldovei se arăta favorabil propagandei catolice, care, mai ales prin ordinul iezuit, încerca să contracareze și să diminueze efectele Reformei, care câștigase teren în Transilvania și Ungaria Inferioară. Relațiile papalității cu Petru Vodă nu au avut neapărat la bază ideea convertirii Moldovei la catolicism, dar se căuta obținerea bunăvoinței domnului pentru misiunea iezuiților, care vegheau la păstrarea catolicismului, acolo unde el câștigase teren, și la împiedicarea răspândirii Reformei în noi teritorii, care să sporească puterea bisericii protestante.

Petru Șchiopul s-a implicat direct în al treilea interregnum polon (1586), oferindu-și el însuși candidatura și cheltuind la Constantinopol sume însemnate pentru a obține bunăvoința sultanului³⁷, care, se știa, din 1572 avea un cuvânt greu de spus în alegerile pentru tronul Poloniei³⁸. Faptul că Petru Vodă promitea să plătească *tribut* sultanului, plus „100 de poveri de bani” nu era în măsură să îl recomande mândrilor nobili poloni ca pe un candidat demn de a fi luat în serios.

Moartea neașteptată a lui Ștefan Báthory (la sfârșitul anului 1586) a readus însă în actualitate conflictul polono-habsburgic, deoarece neobosiții Habsburgi nu pregetau să își depună candidatura, de această dată pe cea a arhiducelui Maximilian, fratele împăratului³⁹.

Alegerile Seimului pentru tron au dus la un conflict grav între Polonia și Casa de Austria. În urma votului rezultatul era clar: marea nobilime îl preferase pe

³⁵ Hurmuzaki, vol. XI, p. LXX.

³⁶ Gh. David, *op.cit.*, p. 131.

³⁷ C.C. Giurescu, *op.cit.*, p. 225.

³⁸ A. Blues, *op.cit.*, p. 148.

³⁹ J. Macurek, *Zápas Polska Habsburku o prístup k Cernemu Mori na skolnku 16. Stol.*, Pragae, 1931, p. 147.

principele suedez Sigismund (Vassa), înrudit pe linie maternă cu Jagellonii, arhiducelui Maximilian. Pentru a stopa definitiv orice tentativă a Habsburgilor de a mai candida la tronul polon, marele cancelar Jan Zamojski îl aresta pe arhiduce, sosit în Polonia cu ocazia alegerilor⁴⁰. Acest episod putea duce ușor la declanșarea unui război de anvergură și numai intervenția hotărâtă a papei a pus capăt crizei.

Legatul papal Aldobrandini (viitorul papă Clement al VIII-lea) era trimis în Polonia să negocieze o înțelegere între Habsburgi și „Republica nobiliară”. Negocierile s-au încheiat abia în anul 1589, când, la 9 martie, se încheia tratatul de la Bedzin-Bytom, prin care Seimul cerea arhiducelui Maximilian să nu mai reclame niciodată titlul de rege al Poloniei, iar împăratului îi punea condiția de a nu oferi ajutor Moscovei, împotriva uniunii polono-lituaniene, perfectate în 1587. Tratatul urma să intre în vigoare după ce împăratul și frații săi ar fi jurat respectarea lui, în acel moment fiind eliberat și arhiducele Maximilian⁴¹. Deși împăratul a validat tratatul, Maximilian a evadat din prizonierat, nu a depus jurământul cerut și a continuat să se autointituleze „rege al Poloniei”.

Regele Poloniei, Sigismund al III-lea, a încercat să aplaneze conflictul cu Habsburgii, căsătorindu-se cu o reprezentantă a Casei de Austria, Ana de Habsburg, preconizând chiar să îl desemneze pe arhiducele Ernst ca viitor succesor la tronul Poloniei, dacă nu ar fi avut urmași. Riposta nobilimii a fost atât de vehementă, încât Sigismund al III-lea era să își piardă tronul, iar Dieta „de judecare” a regelui, din 1592, respingea definitiv orice tentativă viitoare a Habsburgilor de a mai candida la tronul polon.

În aceeași perioadă conflictul polono-habsburgic a avut ca miză și situația politică din bazinul Dunării, cancelarul Jan Zamojski având propriul său program politic pentru această zonă. Zamojski a considerat că pentru apărarea Poloniei este eficace menținerea existenței statale a Țării Românești, Moldovei și, mai ales, a Transilvaniei, care rezistaseră expedițiilor otomane succesive sau își orientaseră politica externă de o manieră maleabilă, care să evite dorința otomanilor de a le transforma în *beilerbeilicuri*. Ori tocmai existența statală a celor trei principate ar fi fost amenințată dacă Habsburgii ar fi intervenit în zonă, deoarece armata lui Rudolf era incapabilă să le apere, iar otomanii, în fața imixtiunii imperialilor, ar fi fost siliți să ia măsuri drastice. Ca atare Zamojski era adeptul ideii „statelor-tampon” care să se interpună între Polonia și Imperiul otoman⁴². Mai mult, Zamojski aspira la controlul politic asupra acestor state, control pe care Polonia îl exercitase de multe ori în decursul timpului. La începutul ultimului deceniu al secolului al XVI această dorință trebuia însă disimulată pentru a nu stârni animozitatea Porții și pentru a nu leza susceptibilitățile regelui, căsătorit cu Ana de Habsburg. Așa se explică atitudinea Poloniei și după izbucnirea „războiului celui lung”, când, în

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 147–148.

⁴² *Ibidem*, p. 152–153.

1595, adera la *Liga antiotomană*, dar în secret ducea tratative cu otomanii pentru a dejuca planurile Habsburgilor; din conflictul dintre cele două puteri sperând să obțină supremația în zonă.

Preludiul conflictului habsburgo-otoman dintre 1593–1606 se regăsește în imposibilitatea împăratului Rudolf de a plăti tributul anual de 30 000 de galbeni datorat sultanului, prin tratatul din 1547⁴³.

În 1584 Rudolf reușea să obțină prelungirea tratatului încheiat de Maximilian (în 1568) pentru încă 8 ani, timp în care spera să fie capabil să adune o armată corespunzătoare, cu care să îl înfrângă pe Murad al III-lea, ale cărui victorii în Persia îi aduseseră numele de „învingătorul Persiei”⁴⁴. În același timp împărații germani s-au simțit mereu lezați de poziția de vasali ai sultanului, pe care o acceptaseră odată cu plata tributului, pe care de altfel se încăpățâneau să-l numească „dar onorific” (*Ehrengeschenk*)⁴⁵. De aceea Rudolf al II-lea a crezut că poate adormi pretențiile sultanului trimițând daruri scumpe și rare, care soseau anual la Constantinopol, dar fără a fi însoțite de tribut. Sultanul era obișnuit să primească daruri pentru bunăvoința sa, dar tributul însemna o sursă de venituri importantă pentru visteria Imperiului, care avea de făcut față unor cheltuieli din ce în ce mai mari, mai ales pentru întreținerea unei armate, echipate cu arme de foc moderne.

Astfel în 1585 Rudolf trimitea ca dar sultanului orologiul de argint, ce reprezenta curtea sultanului, realizarea tehnică și artistică ce făcea din această piesă una din capodoperele epocii⁴⁶. Un martor ocular spunea că „la fiecare oră ceasul bătea, se deschidea o poartă, apăreau statui toate din argint <ce îl reprezentau> pe sultan călare cu suita și cu pașalele ... Toate erau atât de minunate că înșiși creștinii se mirau, dar turcii rămâneau de-a dreptul vrăjiți”⁴⁷.

La 11 noiembrie 1586 împăratul se plângea chiar sultanului că aflase de la ambasadorul său Bartolomeu Pezzen că este folosit pretextul neplății tributului pentru tulburările de graniță, care nu mai încetau. Împăratul promitea că avea să trimită tributul, dar condiționa plata acestuia de încetarea ostilităților⁴⁸. Aceași problemă apărea în scrisoarea din martie 1587⁴⁹. La 27 aprilie și la 3 iunie 1587 era anunțată sosirea unui nou ambasador la Poartă, Paul von Eytzing și se menționa că tributul urma a fi trimis, însuși Sinan-pașa urma a veni la Viena ca să se rezolve problema banilor restanți⁵⁰. Din scrisoarea din 21 ianuarie 1588 reiese clar că încă

⁴³ I. Căzan. *Formule de protocol și clauzele tratatelor de pace habsburgo-otomane (1533–1562)*, „S.M.I.M.”, XV/1997, p. 66–67.

⁴⁴ G. von Schwarzenfeld, *op.cit.*, p. 124–125.

⁴⁵ I. Căzan. *op.cit.*, p. 68.

⁴⁶ Orongiul se află expus la Dresda, la *Grünewölbe Galerie*.

⁴⁷ G. von Schwarzenfeld, *op.cit.*, p. 126.

⁴⁸ Haus – Hof und Staatsarchiv-Wien, *Handschriften*, W 83, f. 73v – 75r.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 75v – 76r.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 76r – 78r.

nu se trimisese tributul. Scrisoarea conținea scuze și explicații⁵¹, dar banii tot nu au fost trimiși, Bartolomeo Pezzen aducând în 1588 la Constantinopol daruri destul de modeste pentru pretențiile sultanului: tacâmuri, cupe, ceasuri din aur și din argint, dar nici un ban⁵². Darurile primite cu această ocazie îl făcea pe marele vizir mai conciliant, fiind mulțumit de „micul dar” primit⁵³. Bunăvoînța otomană a fost de scurtă durată, deoarece în anul 1589 sultanul Murad al III-lea considera că plata restantă a tributului este o dovadă clară de rupere a tratatului de pace de către împărat, de aceea îl soma pe acesta „ca la vederea scrisorii mele *dacă dorești să menții pacea și să întărești prietenia cu mine este necesar să fie trimis, fără întârziere, tributul pentru cei doi ani trecuți și pentru anul în curs, pentru ca să nu existe un motiv pentru ruperea păcii existente*”⁵⁴. Neplata tributului a costat în cele din urmă și vieți nevinovate. Ca represalii Sinan-pașa poruncea (în 1589) executarea a 600 de „câini creștini”, după cum îi numea pe prizonierii care au fost decapitați la Constantinopol⁵⁵.

În cele din urmă în anul 1591 conflictul izbucnea fățiș. Din cauza deselor încălcări de frontieră trupele imperiale erau silite să riposteze, ocupând cetatea Sissek (pe Drava). Victoria a fost celebrată ca o mare izbândă creștină, iar oștenii au înconjurat de 3 ori cetatea, în genunchi, pentru a mulțumi lui Dumnezeu pentru victorie⁵⁶.

Ofensiva trupelor imperiale a făcut însă o proastă impresie la curtea sultanului. După ce Murad al III-lea – în 1588 – afirmase din nou tradiția continuității bizantine, sărbătorind – odată cu încheierea păcii cu Persia – conform calendarului Islamului și 1 000 de ani de la pacea încheiată de împăratul bizantin Mauricius cu Persia, în 1592 la Constantinopol se celebrau, conform aceluiași calendar, 1 000 de ani de la anul *hegirei* (fuga Profetului de la Mecca la Midina).

Conform tradiției, acesta era începutul unei noi ere, în care Islamul avea să cucerească întreaga lume⁵⁷. Nu este de mirare că sultanul, la instigațiile lui Sinan-pașa, nu a mai tergiversat și a declarat război Imperiului german. Așa a început, în 1593, „războiul cel lung”, ce s-a încheiat abia în 1606, prin pacea de la Zsitva-Török, care punea capăt situației de superioritate a Imperiului otoman față de Habsburgi.

Odată cu acutizarea pericolului otoman, atenția Occidentului s-a reorientat către sud-estul Europei. Papa Clement al VIII-lea a considerat că a sosit momentul ca toate discordiile dintre principii să fie abandonate în favoarea unei *Ligi*

⁵¹ *Ibidem*, f. 84v – 85v.

⁵² S.M. Grossing, *op.cit.*, p. 154.

⁵³ Haus – Hof und Staatsarchiv-Wien, *loc.cit.*, f. 90–93.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 93r – v.

⁵⁵ S.M. Grossing, *op.cit.*, p. 156–157.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 157.

⁵⁷ G. von Schwarzenfeld, *op.cit.*, p. 125.

antiotomane; speranțele papei au găsit însă un slab răsunet⁵⁸. Nici măcar regatul direct interesat, Polonia, deși considerată o mare „putere catolică”, nu s-a grăbit să dea curs invitației pontifului roman. Emisarii papali în Polonia au fost episcopul de Caserte, magistrul Mandina și cardinalul Caetano, ce îl însoțeau pe nunțul apostolic, Germanico Malaspina⁵⁹. Sarcina acestora a fost deosebit de dificilă, deoarece Polonia era mai interesată de păstrarea bunelor relații cu Poarta, decât într-o alianță antiotomană cu Habsburgii, cu care avea multe puncte în litigiu. Condiția netă impusă de nobilimea polonă aderării la *Ligă* a fost ca arhiducele Maximilian să renunțe la titlul de „rege ales al Poloniei” și să respecte prevederile păcii de la Bedzin-Bytom.

În acest timp Casa de Austria nu ușura cu nimic demersurile conciliatoare ale papalității, făcând, în continuare, încercări în Polonia, pentru recunoașterea, în viitor, a unor ipotetice drepturi pentru Habsburgi la tronul țării. La 15 martie 1592 trimisul imperial Anthon Trauthon se adresa arhiducelui Maximilian cu formula de „rege ales al Poloniei” și îl încuraja să îl convingă pe împărat să nu cedeze asupra pretențiilor la tronul Poloniei. Mai mult, Trauthon îl chema pe Maximilian la Lublin, unde prezența sa i-ar fi încurajat pe nobilii poloni atașați cauzei Habsburgilor și care erau conduși de Jan Dukierus. Pe moment considera, însă, că nu mai era nimic de făcut, pentru că în 1590 fratele împăratului, arhiducele Ernst, renunțase, printr-un act oficial, la orice pretenție la tronul Poloniei. Trauthon considera că aceasta „nu a fost o decizie sănătoasă ... deoarece acum era mai greu să se invoce vreun drept”⁶⁰.

Demersurile lui Trauthon în Polonia nu rămâneau fără ecou, la 1 septembrie 1592 Adunarea nobiliară de la Lublin decreta următoarele:

- contesta corectitudinea alegerii lui Sigismund al III-lea;
- asigura de credință pe arhiducele Maximilian, pe care l-ar fi sprijinit, dacă dorea să își apere drepturile;
- lăsa deschisă, pe viitor, candidatura pentru tron oricărui reprezentant al casei de Austria⁶¹.

Pe acest fundal de intrigi este ușor de înțeles de ce Polonia nu se grăbea să se alieze cu Habsburgii și nici nu dorea să le faciliteze în vreun fel prezența în spațiul românesc, pe care imperialii îl socoteau, din nou, important din punct de vedere strategic.

În primul rând soarta lui Petru Șchiopul era privită cu mai mult interes, când acesta era obligat să ia calea exilului, la 19 august 1591⁶². Domnul, însoțit de

⁵⁸ J. Macurek. *op.cit.*, p. 148.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 149.

⁶⁰ Haus – Hof und Staatsarchiv-Wien, *Handschriften*, W 83, f. 690–694 v.

⁶¹ *Ibidem*. f. 716–719.

⁶² *Hurmuzaki*, vol. XI, p. 278–282.

familia sa, pleca prin Galiția, către Cracovia, Olmütz, Austerlitz și de aici spre Wolkersdorf și Viena⁶³. Petru-Vodă nu se oprea prea mult la Viena, ci călătorea spre Tulln, unde se oprea. La Brisamberg îl întâlnea pe arhiducele Ernst, la 27 ianuarie 1592, când avea loc o audiență oficială. Dornic să obțină sprijinul Casei de Austria. Petru înmâna daruri deosebit de scumpe, pentru arhiduce și împărat. Între altele o sabie împodobită cu pietre scumpe, un pumnal cu rubine, dar ceea ce a impresionat asistența au fost cele 10 cămile și cei 2 cai pur-sânge⁶⁴, pe care domnul, deși în exil, îi dăruia împăratului. Petru-Vodă se prezenta așadar Habsburgilor cu toată splendoarea unui principe oriental, care, la rândul său, înțelegea să câștige bunăvoința imperialilor, arătându-și considerația în maniera Levantului. Rudolf al II-lea îl asigura în scris pe Petru de toată prietenia sa, dar nu se grăbea să vină în ajutorul domnului.

Este important de subliniat faptul că nici după 1592, când războiul cu otomanii era o realitate, Rudolf al II-lea nu a fost preocupat intens de soarta frontului și a granițelor sud-estice ale Imperiului. Cei care au reprezentat interesele Casei de Austria în zonă au fost frații împăratului, mai ales arhiducele Mathias. Acestuia, după mai multe încercări aventuroase de a obține un tron în Europa, i se încredința funcția de comandant general al trupelor din Ungaria. Implicarea sa activă în „războiul cel lung”, pacificarea Ungariei, tratatul cu Ștefan Bocskái (1606) și pacea de la Zsitva-Török, din același an. I-au recomandat principilor germani și propriei familii drept conducătorul Imperiului, de aceea din această perioadă începe conflictul dintre Rudolf și frații săi, împăratul simțindu-și amenințat tronul.

Așa se explică și atitudinea șovăitoare a împăratului, care la începutul anului 1592 încerca încă să obțină reînnoirea tratatului de pace cu otomanii. Disprețuitor, sultanul îi scria regelui Franței, Henric al IV-lea: „plângând în genunchi a sosit înaintea tronului meu ambasadorul împăratului german” dar „dușmanul tău este și dușmanul meu. Aș dori mai degrabă să îl scot din reședința sa din Boemia <decât să închei pacea>”⁶⁵.

În ciuda apatiei împăratului s-a arătat deja că frații săi se lansau în forță în apărarea granițelor Imperiului și în restaurarea demnității imperiale a Casei de Austria. Pentru aceasta Habsburgii aveau nevoie imperioasă de alianța Moldovei, Țării Românești și, mai ales, a Transilvaniei.

Profitând de visurile de mărire ale principelui transilvan Sigismund Báthory, ce se visa rege al Daciei reunificate⁶⁶, Habsburgii aveau să perfecteze o alianță matrimonială cu principele Báthory, care se recunoștea vasal al împăratului (1595)⁶⁷.

⁶³ *Ibidem*, p. 233–235.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 252–253.

⁶⁵ Cf. G. von Schwarzenfeld, *op.cit.*, p. 128.

⁶⁶ Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*. București, 1981, p. 293.

⁶⁷ *Vertrag und Bundnuss zwischen der Könischenkay. May. Rudolpho II. Und dem Fürsten in Siebenbürgen, so sich mit einander auff gewisse condition und Artickel vergleichen Wieder der Erbfeinde Christliches Numens und Geblüts/den Turckischen Sultan/....* Ursel, 1595.

După 1592–1593 pretențiile lui Báthory erau acceptate de Casa de Austria, care credea că ar putea controla întreg spațiul românesc prin intermediul Transilvaniei. Domnul Moldovei (Aron-Vodă) și al Țării Românești (Mihai-Viteazul), ei înșiși interesați de alianța cu Imperiul german, aveau să fie încurajați și cultivați pentru a se alătura *Ligii* antiotomane, în condițiile în care Polonia după 1594. refuza oficial să se implice în războiul habsburgo-otoman. În 1596 episcopul Barrowski avea să declare că polonezii „nu se mai tem de dușmănia deschisă a turcilor, ci de prietenia falsă a Habsburgilor”⁶⁸.

Putem conchide că în intervalul 1547–1592 conflictul habsburgo-polon a avut implicații adânci în situația politică a Europei central-răsăritene și de sud-est. Atât Polonia cât și Casa de Austria au avut propriile planuri privind controlul Dunării de Jos, iar lupta s-a dus în jurul tronului Poloniei, în felul acesta spațiul românesc ieșind temporar din atenția celor două rivale. Importanța strategică a țărilor române a revenit în prim-plan după 1592.

THE POLISH-HABSBURG RIVALRY IN THE DANUBE BASSIN AND THE POSITION OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES (1574–1593)

Abstract

In 1574–1593, the conflict between the House of Austria and the Polish Kingdom had at stake not as much the Romanian space as the succession to the Polish throne, left vacant for the third time in 1586.

Interested in preserving their good relations with the Porte, the Habsbourgs took no further steps in order to extend their domination outside the Carpathians' arch. At the same time, until 1586, the presence on the Polish throne of Ștefan Báthory, prince of Transylvania, could only worsen the situation. The Habsbourgs' efforts to maintain their position at the border with Transylvania and the occupation of the fortresses Satu-Mare and Baia-Mare only added more tension to the already cold Habsbourg-Polish relations.

Poland in her turn considered that she could not assume the risk to interfere in the struggles over the Moldavian throne, especially as the Sultan had been greatly displeased by the presence of Cossaks in the troops of Ioan-Vodă. The excuse of the Polish royalty along which the Zaporojiye Cossaks obeyed nobody dates from this period. Moreover, the overzealous Stephen Báthory arrested and executed two Moldavian princes traditionally seeking refuge in the neighbouring state, namely Ioan Potcoavă (executed in 1578) and Iancu Sasu (executed in 1582). The Polish king thought nothing of confiscating the thesaurus of Iancu the Saxon and handing over to the Sultan only 200,000 of the 600,000 ducats with which the

⁶⁸ J. Macurek, *op.cit.*, p. 149.

prince had fled. This gave good reason to the Habsbourgs messengers to Istanbul to denounce the lack of loyalty of the Polish kingdom.

After the death of Stephen Báthory in 1586, the brothers of Emperor Rudolph II strove to get hold of the Polish throne. However, the higher aristocracy preferred the Swedish prince Sigismund Vassa. The emperor accepted the treaty of Bedzin-Bytom (9 March 1589) by which the House of Austria renounced any claims to the Polish throne, but the archduke Maximilian persisted in raising claims to the royal title and stirring up periodical turmoil in the kingdom.

The issue of the Romanian space itself could hardly bring together the Habsbourgs and Poland. In fact, the Polish chancellor Jan Zamojsky designed a political program for the control of the Pontic basin and Lower Danube excluding the House of Austria from the area. The presence of Wallachia and Moldavia as buffer-states on the Danube line was a prerequisite to Zamojsky. There was more to a possible occupation of the area by the Habsbourgs than an unwanted interference with Poland's designs. Zamojsky was convinced that the House of Austria would be unable to maintain hold of the occupied territory, and that Rudolph II, faced with the Ottoman ripost, would not have the necessary military force to defend such a conquest.

To conclude, one may assert that at the end of the sixteenth century the Polish-Habsbourg rivalry was fueled by the struggle over the throne of the "aristocrats' republic" and the Pontic program of Jan Zamojsky.

PUTERE ȘI IDEOLOGIE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI

NUMIREA ÎN DOMNIE ȘI INVESTIREA LUI MIHAI VITEAZUL ÎN DOUĂ ACTE OFICIALE TURCEȘTI INEDITE

MIHAI MAXIM

În fabuloasa Arhivă Otomană a Președinției Consiliului de Miniștri al Republicii Turcia (*T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi*) din Istanbul, fostă arhivă a marilor viziri și evaluată în 1995, în urma introducerii evidenței computerizate, la cca. 150 milioane de documente¹ (față de „peste 100 de milioane” în 1979²), am avut norocul să găsec două documente referitoare la același important eveniment al istoriei românești: începutul *de jure* al domniei lui Mihai Viteazul, prin numirea sa oficială de către padișah și investirea sa cu însemnele puterii delegate de acesta (*insignia*). Este vorba de piese aflate în marea colecție de *Jurnale* ale Trezoreriei otomane – *Rûznâmçe* (de la pers. *rûz*=zi și *nâmçe*=condică), ce consemnau veniturile și cheltuielile Vistieriei centrale a statului otoman (*Hazâne-i 'Amire*), după modelul practicii financiare ilhanide³.

Cele două documente se află în două „Condici Mari” ale Vistieriei – *Büyük Rûznâmçe*, clasificate însă la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* în două fonduri: *D.BRZ* (*Bab-ı Defteri. Büyük Rûznâmçe Kalemi*/Poarta defterelor. Cancelaria Marii Rûznâmçe) și *Kepeci (KPT)* (*Büyük Rûznâmçe Kelemi*/Cancelaria Marii Rûznâmçe). Aceste cancelarii ale „Condiciilor Mari” (în fondul *KPT* există seriile A, B și C) erau, ca toate cele 51 de cancelarii financiare, subordonate „Porții defterdarului” (*Defterdâr Kapısı* sau *Bâb-ı Defteri*), adică Oficiului „ministrului” de finanțe⁴.

Cunoscutul specialist în istoria finanțelor otomane, profesorul Halil Sahillioğlu, care a parcurs mii de asemenea condici și care a consacrat un studiu special *Rûznâmçe*-lelor⁵, nu a comparat însă *Rûznâmçe*-lele din *D.BRZ* cu cele din *KPT*. În ce mă privește, urmărind înregistrările de venituri și cheltuieli privind pe domnii români, am fost izbit de faptul că „chitanțele” din aceeași zi, referitoare la aceleași evenimente (de pildă, predarea unui peșcheș), dar aflate în paralel în cele două categorii de

¹ İsmet Binark (Directorul General al Arhivelor Statului de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri al Republicii Turcia), în: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi* (Ghidul cataloagelor Arhivei Otomane a Președinției Consiliului de Miniștri). Ankara, 1995, p. III și XX.

² Attila Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu* (Ghidul Arhivei Președinției Consiliului de Miniștri). Istanbul, 1979, p. XI.

³ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*. Cu o Prefață de Prof. Halil İnalçik. București, 1993, p. 78–79. Precizez că existau și *Rûznâmçe*-le care consemnau veniturile și cheltuielile zilnice ale Vistieriei padișahului, numită Vistieria Interioară (*Hazâne-i 'Amire-i Enderun*).

⁴ Chiar *Condica Kepeci (KPT)* nr. 1775/12, care consemnează „onorarea și numirea (acordate) Banului Mihai” (*teşrif ve tevcih be Ban Mihai*), poartă pe foaia de titlu mențiunea: *Defterdar Kapısı Büyük Rûznâmçe Kalemi*, iar pe supracopertă: *Büyük Rûznâmçe Kalemi B.*

⁵ Halil Sahillioğlu, *Rûznâmçe*, în: *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri. 30 Nisan – 2 Mayıs 1986. Bildiriler* (Seminar privind paleografia și diplomația de-a lungul istoriei. 30 aprilie – 2 mai 1986. Comunicări). Edebiyat Fakültesi Basımevi. Istanbul, 1988, p. 113–140.

condici, prezintă unele diferențe. Astfel, referitor la același peșcheș al lui Petru Rareș din 20 Safer 950/25.V.1543, înregistrarea din *D.BRZ*, nr. 20 614 (p. 86) omite 20 de cai, consemnați în *KPT*, nr. 1765/2 (p. 5 bis), și menționează că fiecare legătură (pers. *deste*) de blănuri de samur conține „câte 20 de bucăți” (*fi 20 tâne*), în timp ce în *KPT* – 1765/2 se consemnează, corect, „câte 40 de bucăți” (blănuri) (*fi 40 tâne*), așa cum știm din alte documente, respectiv din chiar paginile aceleiași condici *D.BRZ*-20 614⁶ sau din izvoare europene (în care apare termenul slav *sorok*= 40)⁷.

Și în ce privește cele două condici, care consemnează cheltuielile prilejuite de *teşrif ve tevcih be Bân Mihâl* (onorarea și numirea /acordate/ Banului Mihai), una dintre ele ținând de *KPT* (nr. 1775/12 este mai detaliată, pe când cealaltă, inclusă în *D.BRZ* (nr. 20 267), este mai generală, mai sintetică. Din faptul că pe foaia de titlu a condicii *KPT* se menționează: *müsvedde-i mesârîf-i Hazâne-i 'Amire* („ciorna de cheltuieli ale Vistieriei Imperiale”), s-ar putea deduce că defterele (registrele) *KPT* reprezintă o primă redactare, detaliată, a cheltuielilor (și veniturilor) respective, pe când cele din *D.BRZ* constituie „treccera pe curat”, deci varianta finală, dar ușor abreviată, a evidențelor fiscale menționate.

Desigur, problema raportului dintre condicile *Rûznâmçe* din *KPT* și cele din *D.BRZ*, care n-a fost până acum analizată în literatura de specialitate, are nevoie de noi cercetări și argumente. În acest sens invocăm și o listă de lefuri plătite la 24 Ramazan 1002/13.VI.1596 personalului Vistieriei Imperiale de stat și care menționează, între cei 15 secretari (*kâtîbân*) și cei 17 stagiari (*şâkirdân*), pe Mehmed Efendi de la *Rûznâmçe-i Evvel* (Prima *Rûznâmçe*) și Mahmud Efendi de la *Rûznâmçe-i Sâni* (A doua *Rûznâmçe*). Lista consemnează, de asemenea, numele a 12 stagiari, care lucrează fie la *Rûznâmçe-i Evvel*, fie la *Rûznâmçe-i Sani*⁸. O listă asemănătoare poartă data de 23 Ramazan 1004/21.V.1596⁹.

În aceste condiții, e cazul să ne întrebăm dacă nu trebuie să vedem în existența celor două *Rûznâmçe* tocmai organizarea dublei evidențe de care discutăm: *Rûznâmçe-i Evvel* pentru *KPT* și *Rûznâmçe-i Sâni* pentru *D.BRZ* (sau *Rûznâmçe-i Evvel* pentru *D.BRZ* și *Rûznâmçe-i Sâni* pentru *KPT*).

Iată, deci, că istoricul nu trebuie să absolutizeze nici chiar valoarea documentelor oficiale, de primă-mână, ci trebuie, pe cât posibil, să le supună comparației cu alte documente de aceeași natură ori de altă proveniență. Vom vedea că aceeași problemă se ridică în cadrul celor două documente privitoare la numirea lui Mihai Viteazul, consemnată sub data de 15 zilhicce 1001/12 sept. 1593, atât în *D.BRZ* – 20 627 (p. 81), cât și în *KPT* – 1775/12 (p. 153).

Dar să vedem mai întâi documentele.

Doc. nr. 1

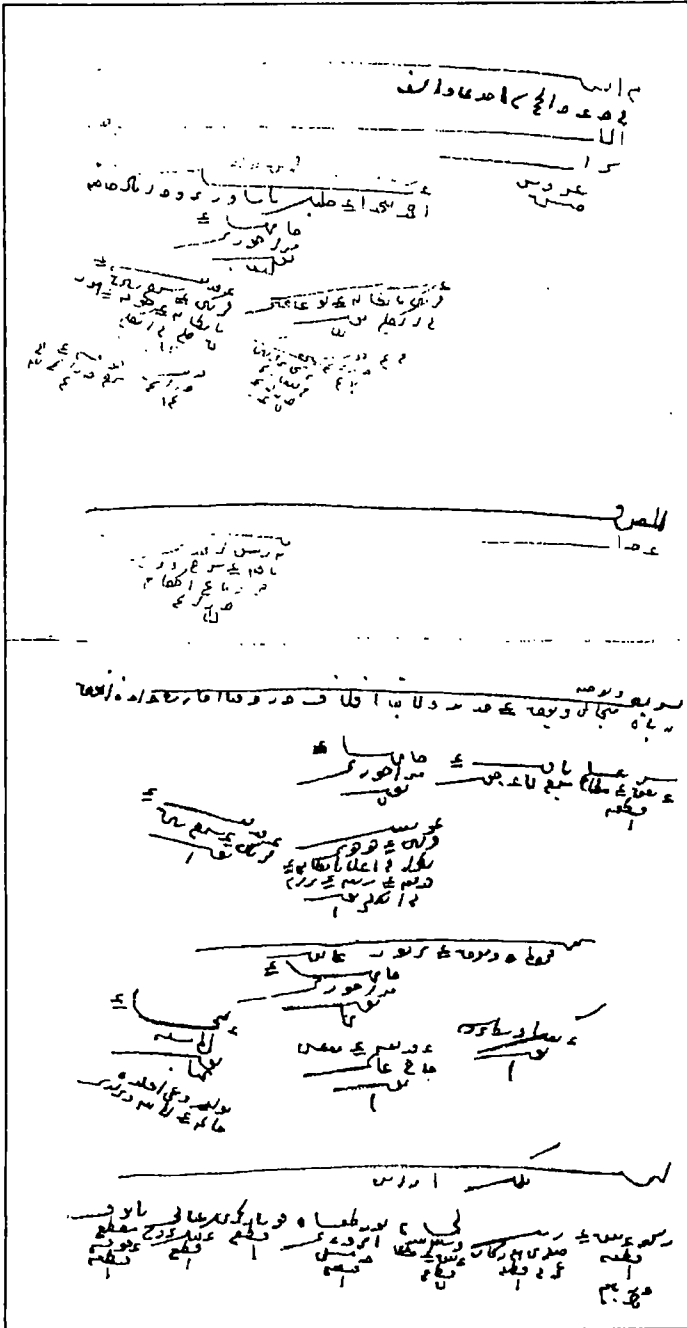
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Istanbul, *D.BRZ* – 20 627, p. 81: înregistrarea, între cheltuielile Vistieriei centrale a statului otoman din ziua de 15 zilhicce 1001/12 sept. 1593, a „onorării și numirii /acordate/ Banului Mihai, noul voievod al vilaietului de Eflâk”.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva Otomană a Președinției Consiliului de Miniștri), abreviat: BOA, Istanbul, *D.BRZ*-20 614, p. 54, 64, 130.

⁷ Hurmuzaki-Bogdan, *Documente privitoare la istoria Românilor*, S.II/1, p. 66. doc. XXVII (din 1532): M. Berza, în *Istoria României*, Edit. Acad., II, 1962, p. 780.

⁸ BOA, Istanbul, *KPT* – 1776/13, p. 63, doc. din 24 Ramazan 1002/13.VI.1594. Cei doi secretari de la *Rûznâmçe* sunt plătiți în galbeni. Alți secretari, purtând titlul de *çelebi*, sunt profilați pe *Muhasebe-i Rumeli* (Contabilitatea Rumeliei), *Muhasebe-i Anadolu* (Contabilitatea Anatoliei), *Muhasebe-i cizye* (Contabilitatea capitației), *vakîf-uri (Mevkufât)*, cetăți (*kil'a*), ieniceri, evidența diverselor *mukata'a*-le=arenzi ale veniturilor), livrări (*teslimât*), venituri (*varidât*) etc. Este interesant că stagiarii (*şagirdân*) sunt repartizați în primul rând la *Rûznâmçe*-le și numai foarte puțini la alte cancelarii.

⁹ BOA, Istanbul, *KPT* – 1778/15, p. 32–33.

Doc. Nr. 1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, D.BRZ – 20.627, P. 81: consemnarea, la capitolul „cheltuieli” ale Trezoreriei Statului otoman din 15 Zilhicce 1001/(2)/12 sept. 1593, a „investirii și numirii (teşrif ve tevcih) Banului Mihai (Bân Mihâl), noul voivod al Țării Românești”.

(Yev)m el-sebt
 Fi 15¹⁰ zilhicce ahdi ve elf
 El-irâd

 El-masrâf

T'eşrif ve tevcih

Be-Bân Mihâl, voyvoda-i cedid vilâyet-i Eflâk der vakt-i icâzet
 dâden fer-mude

ser-i 'alem	tafta-i	câmehâ-i mirâhori
an nukre-i mutallâ	surh	sevb
kıt'a	12 çöp	2
1	an sib-i	an kafide-i
	Firengi-i dohuyi	Firengi-i surh
	bitrâki 'ala bâ bitâne-i	sâde
	kadife-i rişet-i Brusa	sevb
	bi-etekli	1
	sevb	
	1	

Be-cihet-i

merdümân-i voyvoda-i mezbûr: 10 sevb
 câmehâ-i mirâhori

	sevb	
	8	
an benek-i evsât-ı Brusa	an kadife-i münakkaş	an kemhâ-i
scvb	Hacı Ali	Amasya
sevb	sevb	
1	1	8
		Bulunmaduđı ecilden
		çatma-i Amasya vırildin

Esb-i mükemmel : 1 re's

Zencir an-nukre resen-i

kıt'a	sađri ma'rikâb-i	licâm
1	'arabi kıt'a	ve sinebend
	1	nukre-i mutalâa
		kıt'a
		2
Bozdođan	Kotaz-i	aba'-i
emrudi-i	bahri	an benek-i Brusa
Dimaşki	kıt'a	kıt'a
Kabza	1	1
1		

¹⁰ Toate cifrele din aceste documente financiare sunt redete în *siyakat*. „cifrul” finanțelor otomane, supranumit și „cifrele Divanului” (*Divan rakamları*). Vezi tabelele cu aceste cifre în: Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, p. 150–160.

Yapuk-u
mukata'
an çuka
kit'a
|¹¹

Traducere:

„Ziua a 7a (Sâmbătă)

.....
Pe 15 zilhicce 1001¹²

Venituri

.....

.....

Cheltuieli

.....

.....

Onorare (*teşrif*) și numire (*tevcih*)/ acordate/

Banului Mihai (*Bân Mihâl*), voievodul ccl nou al vilaietului¹³
de Eflâk în timpul promisiunii (de plecare), care s-a poruncit
a i se acorda¹⁴:

Vâri de steag

din argint aurit [▷]

1 buc.

Tafta roșie

12 buc.

din stofă

frânceană

duhuvi. calitatea

l-a, cu căptușeală,

din catifea de fir de

Brusa, fără margine

1 buc.

Veșminte *mirahori*

2 buc.

din catifea

frânceană

roșie

simplă

1 buc.

¹¹ Mulțumim și pe această cale profesorului Halil Sahillioğlu, marele specialist în *Ruznâmçe*-le, pentru sprijinul acordat în lucrul cu această extrem de dificilă categorie de documente.

¹² Adică 12 septembrie 1593.

¹³ În secolul al XVI-lea, termenul de *vilâyet* nu avea numai sensul de „provincie” (*vilâyet-i Rumili*, *vilâyet-i Anadoli* etc.), ci și de „țară” (Franța *vilâyeti*-pentru Franța, *Venedik vilâyeti*-pentru Veneția, *Leh vilâyeti*-pentru Polonia etc.). Deci *vilâyet-i Eflâk* (cu izafetul persan) sau *Eflâk vilâyeti* (cu izafetul turc) putem traduce prin „Țara Românească”.

¹⁴ *Der vakt-i icâzet dâde fer mûde* = formula folosită în *Ruznâmçe*-le la plecarea spre țară a solilor străini sau spre post a înalților demnitari otomani.

¹⁵ Vârful de steag (*ser-i 'alem*) din argint aurit era chiar steagul (*sancak*), care simboliza delegarea puterii și căruia i se asociau *tuğ*-urile (cozile de cal), al căror număr indica rangul demnitarului respectiv.

Pentru

Oamenii numitului voievod: 10 buc.

Veșminte de mătase mirahori

8 buc.

din *benek*-medie
de Brusa
1 buc.

din catifea *Munakkaş*
Hacı Ali
1 buc.

din *kamhâ* de
Amasya 8 buc.
Pentru că nu s-a
găsit (*kemhâ* de
(Amasya), s-a dat
çatma de Amasya

1 cal minunat:

Lanț de argint
1 buc.
dirhemi=200

Frâu sağrı
cu scară arabă
1 buc.

Zâbale
și *sinebend*
din argint
aurit
2 buc.

Buzdugan
în formă de
pară de
Damasc
1 buc.

(cgretă)
kotaz
de mare
1 buc.

aba`i
din *benek*
de Brusa
1 buc.

valtrap
(din bucăți)
de postav
1 buc.

Doc. nr. 2

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Istanbul. Kepeci (KPT), 1775/ 12 *Rûzname*, p. 153: înregistrarea, între cheltuielile Vistieriei Centrale a Statului otoman din ziua de 15 zilhicce 1001/ 12 sept. 1593. a „onorării și numirii/ acordate/ Banului Mihai, care a devenit noul voievod al Țării Românești. în locul lui Aron Voievod, care s-a răsculat”.

„Tetimme-i (yev)m el-sebbt
Fi 15 Z(ilhicce) şehr-i sene 1001

.....
.....

Teşrif

Ve tevcih be-Ban Mihal ki voyvoda-i cedit vilâyet-i Eflak şud

becâ-yi Aron voyvoda ki`asî şud:

ser-i `alem
an nukre-i
mutallâ
kıt`a
1

tafta-i
kırmızı
çöp
12

üşkûf
an zerr ba Bürk-i
surh ve sorguç
ma` balıkçıl-ı
sefid

câmehâ-i
mirâhori
2 sevb
an sib-i
surh-i Firengi-i
duhuyii betrâke-i
'alâ ba betrâke-i
kadife-i deste-i

Brusa
1 sevb

an kadife-i
surh-i Firengi-i yekhuyi
ba-batâne-i çuka-i mor-i
sâde 80 çile ba etekli-i
zer-i sâde
1 sevb

Esb-i mükemmel : I re's

Zencir an-nukre kıt'a I	Resen-i sağır-ı ma'rikâb-i araba mükemmel kıt'a I	licâm ve sinebend an nukre-i mutallâ kıt'a 2	bozdoğan-i emrudi Dimaşkı kıt'a I kabza
----------------------------------	---	---	---

kotaz-i bahrî kıt'a I	aba'î an benek-i Brusa kıt'a I	yapuk-u mast'î an çuka kıt'a I
-----------------------------	---	---

Be cihet-i

Merdümân-i voyvoda-i mezbur

Cânehâ-i

mirâhori an akmişe-i müteneviye

	8 sevb	
an benek-i evsât-i Brusa I sevb	an kadife-i Münakkaş Hacı Ali I sevb	an kemhâ-i Amasya 6 sevb".

Traducere:

..Z.1ua 7-a (Sâmbâtâ)

Pe 15 ale lunu Zi(hicce) anul 1001

.....
.....Onorare (*teşrif*)Şi numire (*tevcih*)/ acordate/ Banului Mihai (*Ban Mihai*),
Care a devenit noul voievod al Țării Românești în locul lui
Aron Voievod. care s-a răsculat.

Vârî de steag din argint aurit buc. I	Tafla roșie buc. 12	<i>Usküf</i> din aur çu <i>bürk</i> roșie și pană de struț albă
---	---------------------------	--

Veșminte (de mătase) *mirâhori*

2 buc.

din <i>sib</i> roșie francească calitatea I-a și cu căptușeală din catifea de Brusa la poale I buc.	din catifea roșie francească simplă cu căptușeală din postav violet ... cu margine simplă I buc.
---	--

I cal minunat:

sağri

Lanț de argint	Frâu sağri	Zăbale și	Kotaz
----------------	------------	-----------	-------

1 buc. dirhemi: 200	cu	<i>sinebend</i> din argint aurit	de mare 1 buc.
	1 buc.	2 buc.	
Buzdugan de Damasc, în formă de pară	<i>abâi</i> din <i>benek</i> de Brusa	valtrap (din bucăți) de postav	
1 buc.	1 buc.	1 buc.	

Pentru

Oamenii numitului voievod:

Veșminte *mirâhori* din stofe (de mătase) diverse

8 buc.

din <i>benek</i> de Brusa	din catifea Münakkaş Hacı Ali	din <i>kemhâ</i> de Amasya
1 buc.	1 buc.	6 buc."

După cum se poate ușor constata, există anumite diferențe între cele două înregistrări, dar, cu excepția numărului de veșminte (*cânehâ*) (10 în *D.BRZ*, 8 în *KPT*, ultima cifră fiind cea corectă), celelalte diferențe sunt, de fapt, omisiuni sau, altfel spus, abrevieri.

În ansamblu, avem o nouă confirmare că „evidența contabilă” din *D.BRZ* este mai generală, dar parcă și mai neglijentă, mai grăbită.

De asemenea, se poate observa că diverse categorii de stofe și piese de harnașament sunt descrise mai detaliat în *KPT* față de *D.BRZ*.

Dar acestea sunt, la urma urmei, simple detalii „tehnice” fără importanță deosebită pentru istoricul problemelor „majore”.

Istoricul va reține însă datele consemnate – pentru prima oară – de aceste înregistrări: *numirea (tevcih) și investirea (teşrif) lui Mihai Viteazul („Banul Mihai”) în ziua de 15 zilhicce 1001-12 sept.1593*, dată pe care nu o cunoșteam până acum¹⁶. (Cunoaștem acum chiar și ziua din săptămână, când s-au făcut numirea și investirea: „ziua a 7-a”, după calendarul musulman, în care duminica e prima zi a săptămânii, așadar *sâmbăta*).

Această dată trebuie să fie considerată și ca *începutul de jure al domniei lui Mihai Viteazul*, deși – este adevărat – domnia efectivă (*de facto*) începea, în cazul domnilor numiți și investiți direct de la Istanbul, după sosirea lor în țară și ungerea solemnă de către mitropolit (ulterior s-a interpus între cele două acte și ceremonia de la Patriarhia greacă din Constantinopol, consemnată de D. Cantemir). Există și situația inversă, când domnul era mai întâi ales de către „țară” și apoi confirmat de către sultan, procedură mai conformă cu principiul autonomiei, recunoscut de *ahidnâme-le*¹⁷. Care dintre aceste date trebuie să fie considerată de către istoricii începutul domniei? Cred că *trebuie să fie luate în considerare ambele date*, fie că domnia a început *de facto*, fie *de jure* (deși juriștii ar opta pentru ultima situație, întrucât atunci avea loc *delegarea însemnelor puterii*, fără de care demnitatea respectivă nu era recunoscută legal).

Oricum, în cazul lui Mihai Viteazul lucrurile sunt acum foarte clare: *începutul de jure al domniei trebuie considerat în ziua de sâmbătă, 12 sept. 1593, când „Banul Mihai” a primit de la suzeranul său însemnele puterii: steagul, cuca (în locul coroanei de odinioară), calul, buzduganul etc.*

Semnalez însă faptul că cele două acte – numirea (*tevcih*) și investirea (*teşrif*), indiferent de ordinea în care acestea sunt menționate – au fost cuplate în cazul numirii lui Mihai Viteazul (dar nu

¹⁶ „Sept. (Oct.) 1593”, după *Istoria României în date*, București, 1972, p. 455.

¹⁷ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, p. 243.

numai)¹⁸. iar ziua de sâmbătă. la sfârșit de săptămână. indică și ea că *totul s-a făcut în grabă*. cu scopul precis al Porții de a avea la Dunăre. cât mai repede. *un om de nădejde* în noul război cu Habsburgii (1593–1606). Numirea lui Mihai Viteazul ne amintește de numirea asemănătoare a lui Dimitrie Cantemir: tot într-o mare grabă. într-o zi de duminică (neobișnuit atunci pentru întrunirea Divanului Imperial). pentru ca Poarta să aibă cât mai curând la Iași un om de încredere împotriva rușilor și a lui Constantin Brâncoveanu.

Mihail (Mihăilaș) Movilă a obținut „numirea” (*tevcih be-Mihâl zimmi*) la 28 Cemaziülâhîr 1016/20.X.1607, însoțită de acordarea unui „vârf de steag din argint aurit” (*ser-i 'alem an nukre-i mutalla*) și a 24 de bucăți de *tafta* roșie¹⁹ (după ce, acasă, dobândise domnia la 14 septembrie)²⁰. „Învestirea” (*teşrif be-Mihâl zimmi*) s-a făcut însă a doua zi (29 Cemaziülâhîr 1016/21.X.1607), prin acordarea de *üşküf* și a 2 veșminte scumpe (*cânehâ*)²¹.

În fapt, de cele mai multe ori am constatat, în condicile *D.BRZ* și *KPT*, că se menționează fie un termen (*tevcih*)²². fie celălalt (*teşrif*)²³, ultimul părând a fi mai des uzitat. pentru că însemna *cheltuielile* cele mai mari. prilejuate de acordarea însemnelor puterii, de care va fi vorba, în detaliu, mai jos. În consecință. *consemnarea în condicile amintite fie și numai a unuia din cei doi termeni e o dovadă clară, indubitabilă, că se poate vorbi deja de oficializarea („legalizarea”) domniei candidatului respectiv.*

Se naște acum întrebarea: pot suplini „numirea și investirea” (*tevcih ve teşrif*) – sau invers – *berat*-ul însuși. deci diploma oficială. juridică. de numire în funcție?

Desigur. ideal ar fi fost să avem acum la îndemână și *berat*ul respectiv. care ar fi putut să aducă o a treia mențiune legală în sprijinul zilei de sâmbătă 12 sept. 1593. ca dată a numirii și investirii lui Mihai Viteazul în domnia Țării Românești. Știm doar că acest *berat* era gata. urmând a-i fi înmănat

¹⁸ De exemplu. aceeași formulă se întâlnește la 15 Şevval 997/27 aug. 1589: *teşrif ve tevcih be Mihne voyvoda-i cedit vilayet-i Eflâk şud becây-i İvlâdi Voyvoda ki murd şüd* (onorare și numire <acordate> lui Mihnea, care a devenit noul voievod al vilaietului de Eflâk, în locul lui Vlad Voievod, care a murit), referindu-se la renumirea formală a lui Mihnea, care era domn efectiv în Țara Românească. în locul lui Vlad. numit voievod între timp (desigur. pentru a stoarce noi sume de bani de la domnul *en titre* (*KPT, Ruznâmçe*, 1773/10, p. 138). Vlad era „fiul lui Miloș” sau „fiul fratelui său (al lui Mihnea)” (după *KPT. Divan-i Ruûs Kalemi*, nr. 246, p. 27), deci nepot de frate al lui Mihnea și fusese numit domn cu o lună în urmă. la 15 Ramazan 997/28.VII.1589 (*KPT. 1773/10. p. 112*). Este, deci. inexactă afirmația lui I. Minea ca „acest Vlad. fiul lui Miloș Vodă. a răposat la 22 iulie 1587” (*Domnia lui Aron Vodă și fiul lor, Marcu Vodă – și ceva despre căderea lui Aron Vodă*. Extras din Buletinul no. 2 al Institutului de Istoria Românilor „A. D. Xenopol”, Iași, f.a. p. 8).

¹⁹ B.O.A., D.B.R.Z., – 20 653, p. 468.

²⁰ *Istoria României în date*. București. 1972. p. 458; vezi și Vasile Lungu. *Mihăilaș Vodă Movilă și Moldova în anul 1607*. „Cercetări istorice”. an. VIII–IX: /1932 1933/. nr. 1. Iași. 1933. p. 89–103.

²¹ BOA, Istanbul. D. BRZ. – 20 653. p. 469.

²² Astfel. o condică *D.BRZ* (nr. 20 617. p. 40) consemnează sub data de 27 Rebiülâhîr 961/1.IV.1554. „numirea (acordată) lui Pătrașcu. care a devenit voievod al vilaietului de Eflâk (*tevcih be-Patrașku ki voyvoda-i vilâvet-i Eflâk şud*)”. numire însoțită de acordarea unui *ser-i 'alem* și a 12 bucăți de *tafta* roșie.

²³ Vezi. de ex. *teşrif* pentru Alexandru (*Aleksandire*) I.ăpușeanu la 7 Rebitülevvel 971/25.X.1563 (*KPT – 1866/4. p. 51*); pentru Petru Șchiopul. la 29 Zilkade 981/22.III.1574 (*KPT – 1868/6. p. 56*) și la 8 Şaban 990/28.VIII.1582 (*KPT – 1771. p. 94*), etc. A se observa că *aceste date nu coincid cu cele din Istoria României în date* (ediția cit.. p. 458). care înregistrează începutul domniei efective. în țară.

domnului. printr-un ceauș, abia la 3 Cemâziülâhır 1002/24 febr. 1594²⁴, deci peste mai bine de 5 luni mai târziu.

Avem însă dovada, în cazul lui Mihnea al II-lea „Turcitul”, că beratul care se elibera, de regulă, câteva luni mai târziu decât numirea și după plata unei „taxe a beratului” (*resm-i berât*)²⁵, consemna aceeași dată: cea din ziua numirii (*tevcih*) ori a investiției (*teşrif*). Astfel, într-una din Condițiile de numiri (*Ruûs Defterleri*) – care, din păcate, lipsesc exact pentru acest an 1001/1593 – am găsit numirea lui Mihnea (a doua oară) consemnată sub data de 28 Rebiülevvel 993/30 martie 1585²⁶. Or, aceeași dată a „acordării domniei” o găsim menționată și în beratul de numire, pe care l-am putut găsi în arhive și care a fost eliberat cca. 3 luni și jumătate mai târziu, la 22 Ramazan 993/17.IX.1585²⁷.

Asemenea documente – fie beratul, fie actele consemnând cheltuielile prilejuite de numire și investitură, consemnează însă obligatoriu, *când e cazul, originea domnească* a noului voievod (calitatea acestuia de „os domnesc”, chiar natural), potrivit legii țării, pe care otomanii o cunoșteau²⁸.

Astfel, beratul împărătesc (*berât-i humâyün*) menționează că lui Mihnea i s-a acordat domnia Țării Românești la 28 Rebiülevvel 993/30 martie 1585, fiind „fiul lui Alexandru (al II-lea Mircea – M.M.), ce a murit, în timp ce era domn al vilaietului de Eflâk, și care a fost (el însuși) mai înainte domn al vilaietului de Eflâk”²⁹ (domn al Țării Românești).

Și Radu Mihnea apare în nu mai puțin de 4 (patru) *Ruznâme*-le din 1602 drept „fiul lui Mihnea” (*veled-i Mihne*), personaj voievodal binecunoscut otomanilor³⁰. Este interesant de semnalat că, deși trecut la Islam și devenit *Mehmet, sancakbeyi* de Silistra (ca și Iliăș Rareș), totuși Mihnea a rămas în continuare pentru otomani drept ex-voievodul Țării Românești. Tocmai în această calitate este invocat numele său pentru justificarea numirii lui Radu, fiul său, drept domn al Țării Românești.

În ce privește pe Movilești (de origine modestă, nedomnească), nu dispunem (încă) de mențiuni privind numirea, investirea și beratul lui Ieremia, ca domn al Moldovei. Dar pentru Simion (*Simon zimmi* = Sîmion nemusulmanul) avem consemnarea investiției (*teşrif*) din 4 Rebiülâhır 1015/9.VIII.1606, acordate celui „care a devenit noul voievod al vilaietului de Kara Bogdan (Moldova), în locul lui Ieremia, fratele său, care a murit (*teşrif be Simon zimmi ki voyvoda-i cedit vilâyet-i Kara Boğdan şud becây-i Yeremiye ki mürd şud*)”³¹. Pentru Mihail Movilă, ale cărui *tevcih* și *teşrif* au fost amintite mai sus, condica respectivă îl menționează, atât cu prilejul numirii, cât și cu cel

²⁴ BOA, Istanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 72, doc. 742, p. 384 (precizăm că datarea documentelor din această colecție comportă anumite dificultăți).

²⁵ BOA, *Mühimme Defteri*, vol. 7, p. 397, ord. 1 135 din 25 Ramazan 975/24 martie 1568; Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, doc. 5, p. 27–29. Această „dare a beratului”, în sumă de 600 ducăți venețieni, se plătea personalului Cancelariei Divanului Imperial.

²⁶ BOA, Istanbul, *Ruûs Defteri*, KPT – 246/39 A, p. 5, doc. 3.

²⁷ BOA, *Maliyeden Müdevver Defteri* (Condică emanând de la Finanțe), nr. 17 932, p. 11–12; Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, doc. nr. 14, p. 62–68.

²⁸ „Murind voievodul Moldovei, Ieremia, (domnia Moldovei) s-a acordat, potrivit 'ahidnâme-lei, fiului său” (Constantin) (*Bogdan voyvodası, Yeremiye, fevt olmağla, 'ahidnâme mücebine, oğluna inâyet olunmuş idi*): dar, (acest Constantin fiind minor – n.n.) dându-i-se domnia lui Simion, fratele răposatului „s-ar bucura poporul vilaietului prin respectarea *ahidname*-lei și s-ar stăpâni, totodată, țara. Adevărul adevărat este că domnia (*voyvodalık*) se dă cu acordul țării”, spunea în raportul său (*telhis*) către sultan marele vizir Derviș Mehmed Pașa în 1606 (C. Orhonlu, *Telhisler*, Istanbul, 1970, p. 118, 119, doc. 152; Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, p. 96–99, doc. 24).

²⁹ *Vezi, supra*, nota 26.

³⁰ BOA, Istanbul, KPT, 1782/19, p. 5; KPT, 1880/18, p. 99; KPT, 1882/20, p. 66; KPT, 1883/21, p. 4.

³¹ BOA, Istanbul, D.BRZ – 20 653, p. 124.

al investiției, drept „fiul lui *Simon*, voievodul Moldovei, (și) care a devenit voievodul numitului vilaiet în locul pomenitului său tată, care a murit (*veled-i Simon, voyvoda-i Kara Boğdân, ki voyvoda-i vilâyet-i mezbure şud becây-i pederi-el mezbur ki mürd şud*)”³².

Exemplele de acest gen ar putea continua.

Calitatea de ex-voievod este, de asemenea, invocată în cazul numirii a doua oară a unor domni, ceea ce – indirect – înseamnă respectul otomanilor pentru cei care au deținut calitatea voievodală și au devenit „os domnesc”. Să amintim, bunăoară, pe Alexandru Lăpușeanu (1564-1568), „care din nou a devenit voievod al numitului vilaiet (Moldova) (*ki baz voyvoda-i vilâyet-i mezbure şud*)”³³ ori pe Mihnea în Țara Românească (1585-1591), de care a fost vorba mai sus.

În aceste condiții, este limpede că, *dacă Mihai Viteazul ar fi fost fiu de domn (al lui Pătrașcu cel Bun, cum s-a presupus), atunci măcar un singur document otoman, inclusiv aceste acte de numire și investire, ar fi trebuit să consemneze faptul*. În plus, este greu de admis că un om impetuos și mândru, care știa să-și afirme și să-și apere drepturile, cum era Mihai, să nu-și fi afișat originea sa domnească, *dacă aceasta ar fi existat realmente*.

Pe de altă parte, așa cum am arătat în alt studiu, o condică *Ruznâme* din 1589 menționează pe „Banu, fiul lui Iani” (*Banu, veled-i Yanî*), adică – plauzibil documentar – „Banul Mihai, fiul lui Iani (Cantacuzino)”³⁴. (Reamintesc că lui Mihai i se spunea la Istanbul, în cercurile diplomatice, „fiul epirotului Iani” (*Epirotal Ianii filius*), că legenda aceasta a circulat în tradiția epirotică și chiar la noi, în tradiția orală)³⁵.

Cronicarul contemporan Mustafa Selânikî, în genere foarte bine informat, notează însă că în luna Zilhicce 1001 „s-a poruncit acordarea domniei Țării Românești fratelui, pe nume Mihai (*Mihâl*), al fostului Ban (Iani), blestematul (nemusulmanului – M.M.) care a murit” (*sabika mürd olan Ban-i mel'unun Mihâl nâm karındaşına Eflâk voyvodalıđı fermân olundi*)³⁶ (subl. Ns. – M.M.)”.

Cronicarul face referire – la trecut – la același Iane Cantacuzino, fost mare ban (*koca ban*) al Țării Românești și reprezentant al ambelor principate extracarpatiche, cu titlul de *ban*, la Poartă³⁷, dar mort „mai înainte (*bundan akdem*)” (de 8 noiembrie 1592), urmând a-i fi confiscate casele și dughenele din Istanbul de către statul otoman, potrivit unor documente – discutabile ca datare – din *Mühimme Defterleri* (Condicile afacerilor importante)³⁸. Fiul lui Iani, fratele lui Iani... oricum ar fi, iată, deci, piese noi, turcești, la dosarul *originii lui Mihai Viteazul, problemă ce rămâne în continuare deschisă*. Aceasta trebuie însă analizată – am mai spus-o – detașat, fără patimă³⁹, întrucât, în ultimă instanță, *Mihai a fost fiul faptelor sale*.

³² Ibidem, p. 468 și 469.

³³ BOA, KPT – I 866/4, p. 51, *teşrif* din 7 Reviülevvel 971/25.X.1563.

³⁴ BOA, Istanbul, KPT – I 772/9, p. 125. Cf. Mihai Maxim, *New Turkish Documents concerning Michael the Brave and His Time*, „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXII, 3-4/1993, p. 185-201.

³⁵ Pentru surse, vezi: Mihai Maxim, *New Turkish Documents concerning Michael the Brave*, p. 192, n. 44-46.

³⁶ *Tarih-i Selânikî*, ediție critică de Mehmet İpşirli, vol. I, Istanbul, 1989, p. 332. Rezultă din această ediție critică faptul că un mare număr de pagini din Cronica lui Selânikî – inclusiv cu privire la Mihai Viteazul – n-au fost traduse în *Cronici turcești privind Țările Române* (vol. I, București, 1966, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet).

³⁷ Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte de la seconde moitié du XVIe siècle*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XV, 2/1977, p. 217; idem, *New Turkish Documents concerning Michael the Brave*, p. 194.

³⁸ BOA, Istanbul, *Mühimme Defteri*, vol. 69, doc. 203, p. 98. Pentru detalii vezi Mihai Maxim, *New Turkish Documents* (v. supra, n. 34).

³⁹ Reamintesc că în 1936 N. Iorga considera că P.P. Panaitescu ar fi „înjosit” și „batjocorit” figura lui Mihai Viteazul prin negarea originii sale domnești și că, astfel, ar fi dat apă la moară

În legătură cu sintagma „Banul Mihai”, reamintesc că, la scurtă vreme (14 nov. 1593) după numirea acestuia ca domn, ea era folosită întocmai și de Andronic Cantacuzino, cel care l-a sprijinit efectiv și până la capăt pe Mihai în obținerea domniei („m-am străduit și eu și am făcut pe Banul Mihai Domn al Țării Românești”⁴⁰).

În ce privește mențiunea din *Ruznâmçe, KPT – 1775/12* (vezi *supra* doc. nr. 2), precum că Banul Mihai „a devenit noul voievod al Țării Românești în locul lui Aron Voievod, care s-a răsculat”, ea este cu totul deconcertantă. Nu cunoaștem nici o altă consemnare în acest sens. Ar putea fi aici o confuzie cu situația din vara anului precedent, când Alexandru (cel Rău) a fost numit în locul lui Aron în Moldova⁴¹, apoi, la cererea ienicerilor-creditori, acesta din urmă, a fost restaurat la „tejgheaua lui Domnească de la Iași”⁴². Dar cum putea fi făcută o asemenea confuzie cu un nume binecunoscut, Aron, și în aceeași cancelarie, care consemnase cu numai un an în urmă (22 șevval 1000/1 aug. 1592) „peșcheșul nou al Moldovei (*peşkeş-i Aron, voyvod-i cedit vilâyet-i Kara Bogdan*)”⁴³? În plus, Aron efectiv încă nu se răsculase. Dar admitând – teoretic – că Aron ar fi fost realmente numit (mutat) domn în Țara Românească, fie și pentru scurtă vreme, și că ar fi fost mazilit în urma unor zvonuri (intenții de răscolă), atunci de ce nu apar consemnate în aceste condici primirea și returnarea însemnelor puterii și în primul rând a steagului, așa cum era uzul curent? Să fi fost doar un proiect efemer și nefinalizat această trecere a lui Aron în Țara Românească? Dar atunci de unde mențiunea că „s-a răsculat” de vreme ce nici măcar n-a apucat să domnească efectiv în Țara Românească?

În lipsa altor mențiuni documentare, și în primul rând a înregistrărilor din acele condici turcești (*Ruznâmçe, dar și Mihimme*), care ni s-au păstrat și care consemnează orice asemenea schimbare de domnie, fie și numai în cercurile și scriptele din Istanbul⁴⁴, trebuie să acceptăm, cred, explicația simplă că e vorba de o scăpare de condei a copistului, care în loc de Alexandru (*Aleksandire*), a scris *Aron*. Asemenea scăpări am mai întâlnit în condicile turcești. Menționez, de pildă, că la 1576, într-o condică financiară (deci foarte exactă), copistul a scris, referitor la haraciul Transilvaniei: „din obligația lui Báthori Cristofor, voievodul Moldovei (*Boğdan Voyvodası, Batori Kristor*)”, evident în loc de „voievodul Transilvaniei” (*Erdel Voyvodası*)⁴⁵.

dușmanilor poporului român (cf. N. Iorga, I. *În jurul lui Mihai Viteazul. II. Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească*, „A.A.R. M.S.I.”, seria III, tomul XVIII, Mem. 5, București, 1936, p. 153–185). Într-un răspuns echilibrat, dar ferm, care răspunde punct cu punct acuzațiilor formulate de N. Iorga. P.P. Panaitescu (*În jurul lui Mihai Viteazul. Răspuns D-lui N. Iorga*, extras din „Revista Istorică Română”, vol. VII, fasc. I–II, București, 1937) afirma cu justețe – precum odinioară N. Iorga în articolele din „Indépendance roumaine (1899-1900) – că „singurul patriotism îngăduit în istorie (cercetarea istorică – M.M.) este să spui adevărul, să-l restabilești în așa chip, încât să aduci laudă și progres științei neamului din care faci parte”. I. Crăciun (*Originea lui Mihai Viteazul*, extras din „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, 1936), deși considera că „e adevărat, că Mihai nu e scăzut prin nimic, nici după teoria d-lui Panaitescu”, se întreba, totuși, „de ce să-l smulgem (pe Mihai – M.M.)... din galeria marilor Basarabi”. În fapt, polemica iscată în jurul originii lui Mihai Viteazul era alimentată de conflictul apărut între N. Iorga și corifeii „Școlii noi” de istorie (cf. N. Iorga, *O Școală Nouă istorică. Conferințe ținute la „Liga Culturală”*, București, 1936).

⁴⁰ Hurmuzaki – Iorga, *Documente*, XI, București, 1900, p. 373–374; N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 159.

⁴¹ Ilie Minea, *Aron Vodă și vremea sa*, „Cercetări istorice”, an VIII-IX, /1932-1933/, nr. 1. Iași, 1933, p. 162–172.

⁴² N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediție N. Gheran și Victor Iors, București, 1979, vol. I, p. 73.

⁴³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Istanbul, KPT – 1774/11 (*Ruznâmçe*), p. 68. doc. din 22 Șevval 1000/1 august 1592.

⁴⁴ Vezi *supra* nota 18.

⁴⁵ BOA, *Maliye Defteri* (Condică financiară), nr. 7 534, p. 1 113, doc. din 7 Șabân 184/30.X.1576.

În ce privește acuzația că Alexandru ar fi devenit „rebel” (*’asî*), ea s-ar putea explica prin incidentul – pe care, în realitate, domnul nu l-a dorit – uciderii la București a unui ienicer de către un slujitor al voievodului, incident mult amplificat, de către ienicerii-creditori și, firește, folosit de către partizanii de la Istanbul ai „Banului Mihai”⁴⁶ (între care erau și principele Ardealului, Sigismund Báthori, și ambasadorul Angliei, Edward Barton).

Cronica contemporană a lui Selânikî (*Tarih-i Selânikî*), amintită mai sus, consemnează și ea că i s-a dat lui Mihai domnia Țării Românești, după ce predecesorul său – al cărui nume nu e completat – a adus țara în ruină și „raialele” (supușii contribuabili) s-au risipit, că ex-voievodul a fost adus („în lanțuri”, spune Iorga⁴⁷) la Poartă și trimis la Alep spre a fi închis în cetate, dar pe drum... s-a pierdut, apoi a fost găsit și închis de data aceasta în cetatea Rhodosului, în fine că toate lucrurile sale au fost vândute și contravaloarea lor confiscată de stat (*miri*)⁴⁸. Prin urmare, avem aici un „tratament specific unui «trădător» (*hain*) și rebel (*’asî*), deși în realitate, totul – și toți știau aceasta – nu era decât o înscenare, un pretext, pentru a scoate un alt rând de bani atât de la domnul mazil, cât și – mai ales – de la cel nou („aproape o jumătate de milion” de galbeni)⁴⁹.

Prin urmare, cred că deconcertanta problemă a numirii lui Mihai „în locul lui Aron care s-a răscolat” trebuie soluționată, în lumina documentației disponibile, la ora actuală, prin admiterea unei erori a copistului, care a scris Aron, în loc de Aleksandire. În legătură cu însemnele domniei, chestiunea va trebui reluată și tratată în chip special, într-un studiu separat, valorificând documentele inedite, pe care le-am găsit în *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, din Istanbul, în condicile *Ruznâmece* și *Teşrifatçılık* (de ceremonial) din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. De la studiul regretatei Corina Nicolescu, din 1977⁵⁰, bazat în principal pe descrierea lui Sivori, care a asistat la învestirea lui Petru Cercel din 1583⁵¹, dispunem acum de aceste minuțioase consemnări de cancelarie din condicile turcești și care coboară în timp până în anul 935 H./1529 A.D., înregistrând „cinstirea <acordată> lui Moise, fiul lui Vladislav, care a devenit voievodul Țării Românești (*teşrif’be Moysa veled-i Ivladislav ki voyvoda-i vilâyet-i Eflâk şud*)”⁵².

Aici mă voi limita însă doar la unele precizări privind enumerarea acestor însemne, semnificația, vechimea și costul lor.

Așa cum s-a văzut mai sus din documentele nr. 1 și 2 și cum rezultă și din alte numeroase documente de „numire și cinstire” citate deja în bună măsură în paginile anterioare, aceste *insignia* acordate de padișahii otomani voievozilor români erau, cel puțin în secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea: steagul, mai exact vârful de steag din argint aurit (*ser-i ’alem an nukre-i mutalla*), boneta de aur cu burca (*bürk*) roșie și pană albă de struț (*üşküf*), un cal minunat (*esb-i mükemmel*), cu valtrapul și toate celelalte piese de harnașament, topuzul (*topuz*) sau buzduganul (*bozdoğan*), 12 sau 24 bucăți de *tafta* roșie și 2 veșminte de mătase (*cânehâ*).

Toate aceste *insignia* se întâlnesc încă de la Selgiuchizi, la care mai găsim și arcul, săgeata, cupa, centura și toba, preluate și de otomani⁵³.

⁴⁶ BOA, *Mühimme Defteri*, vol. 71, p. 321, no. 607 din 13 Zilkâde 1001/13 aug. 1593; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., I, p. 100.

⁴⁷ N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 100.

⁴⁸ *Tarih-i Selânikî*, ed. critică cit., I, p. 332.

⁴⁹ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., I, p. 101.

⁵⁰ Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l’histoire du cérémonial de cour roumain*, RESEE, XV, 2/1977, p. 233–258.

⁵¹ În: Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Cluj, 1944, p. 167–168.

⁵² BOA, Istanbul, KPT – 1764 (*Ruznâmece*), p. 62, doc. din 7 Cemaziülâhîr 935/16.II.1529. După *Istoria României în date* (ed. cit., p. 454), Moise vodă și-a început domnia în 1529 „după ian. 2”.

⁵³ Mihai Maxim, *Cristalizarea instituției sultanale în Imperiul otoman (sec. XVI–XVII)*, SAJ, LVII–LVIII, 1988, p. 184.

Despre semnificația acestor *insignia* la otomani nu s-a scris în chip special în literatura de specialitate, dar e limpede că ele erau – în frunte cu steagul – însemne ale delegării puterii (turc. *hükümet alâmetleri*). Taftaua roșie ne-ar duce cu gândul la purpura imperială romano-bizantină, dar asemenea stoffe, mătăsuri și veșminte strălucitoare se întâlneau și în lumea orientală, mai mult: în a doua jumătate a secolului al XVI-lea erau folosite pentru magnificența lor și la curțile de la Viena, Praga și Madrid. Piesa cea mai importantă era vârful de steag aurit, singura dealtfel care era recuperată de Vistieria otomană la sfârșitul domniei⁵⁴. Se acorda câte un singur *ser-i 'alem* fie beilerbeilor (*mir-i mirân*)⁵⁵, fie sangeaceilor (*mirliva*)⁵⁶. Dacă steagul (*'alem*) indica delegarea puterii și funcția, în schimb, rangul demnitarului respectiv în ierarhia otomană era indicat de numărul de cozi de cal (*tuğ*) atașate. Pentru secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea nu am întâlnit nici o mențiune în aceste condici privind tuiurile acordate celor investiți: probabil că lucrurile erau prea bine cunoscute și materialul în sine (coada de cal) prea lipsit de valoare materială pentru ca tuiurile să se mai consemneze în condici. De la denumirea turco-persană a steagului (*'alem*) derivă și numele înaltului personaj, care aducea steagul: *mir-i 'alem* (emirul steagului)⁵⁷, devenit în română *miralemul*. Când beneficiarul acestor însemne se afla la Istanbul, el era uneori primit personal de către sultan, *Ruznâmçe*-lele consemnând cu acest prilej cheltuielile ce aveau loc „în timpul sărutului mâinii” (*der vekt-i destbûs*⁵⁸ sau *adet-i elviye*)^{58 bis}.

În ce-l privește pe Mihai Vodă, de vreme ce condicile otomane consemnează acordarea însemnelor puterii la Istanbul, este inexactă afirmația lui N. Iorga că, din capitală, noul domn „trebui să alege la Sinan, care părăsise abia Sofia, pentru a primi de la dânsul – căci el păstrase pecetea și întregimea atribuțiilor sale de mare vizir – *numirea definitivă și solemnă. Acolo în lagăr (...) va fi îmbrăcat Mihai, domnul Țării Românești, obișnuitele însemne* (subl.ns.-M.M.)”⁵⁹. Informația este preluată *tale quale* (fără indicarea sursei) și de Manole Neagoe⁶⁰.

În realitate, marele vizir și „comandantul suprem” (*serdar-i ekrem*) ajunsese deja la Belgrad la 4 septembrie⁶¹, iar Mihai primea – cum am văzut – însemnele puterii la Istanbul la 12 septembrie 1593. Desigur, aceasta nu exclude ca între timp Mihai să fi fost primit și de marele vizir, care era atât de lacom de bani și de daruri, *dar aceasta nu putea însemna „numirea definitivă și solemnă”*.

În cazul în care aveau loc asemenea ceremonii ori predări de haraci și peșcheșuri în altă parte decât la Istanbul, acest lucru se consemna în condică, la începutul documentului, îndată după indicarea datei (anul, luna și ziua)⁶², ceea ce nu e cazul aici.

⁵⁴ BOA, KPT (*Ruznâmçe*), 1866/4, p. 52 (*ser-i 'alem* capturat de Alex. Lăpușeanu de la Ioan (Heraclid Despot) și predat la Poartă).

⁵⁵ BOA, KPT (*Ruznâmçe*), 1870/8, p. 9 bis (pentru berlerbeiu de Karaman).

⁵⁶ BOA, KPT (*Ruznâmçe*), 1866/4, p. 134, (pentru *mirliva-i Brusa*).

⁵⁷ Cf. art. *mir-i 'alem* de M. Sertoğlu (ROTA, Istanbul, 1958, p. 212).

⁵⁸ Zezi, de ex., BOA, KPT – 1772, p. 83, doc. din 15 Ramazan 997/28.VII.1589 (sărutul mâinii de către Vlad Miloș, nepotul lui Mihnea, numit domn în locul acestuia).

^{58 bis} BOA, D.BRZ – 20 614 (*Ruznâmçe*), p. 253, privind „*obiceiul sărutului mâinii ('adet-i elviye)* pentru Mircea (Ciobanul), noul voievod al Țării Românești, din 26 Zilkade 951/8.II.1545. (cu care ocazie i se dau domnului 1 *ser-i 'alem* și 24 buc. de tafta roșie).

⁵⁹ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed.cit., p. 101.

⁶⁰ Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, București, 1994, p. 43.

⁶¹ İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (Cronologia explicativă a istoriei otomane), fasc. 10, Istanbul, f.a., p. 130.

⁶² BOA, Istanbul, D.BRZ – 20 611 (*Ruznâmçe*), p. 12, doc. din 10 Şaban 932/22.V.1526. *der Filibe* (la Philipopol = Plovdiv), primirea peșcheșului trimis de Ștefăniță (*İstefan*), domnul Moldovei. *Este cea mai veche înregistrare detaliată de peșcheș românesc*: 5 leg. de blană de samur. 5 blană de

Cât privește vechimea practicii de acordare de către sultan a însemnelor puterii către domnii români, ea urcă, desigur, până în secolul al XV-lea, dar, cum am arătat deja, cele mai vechi înregistrări detaliate nu se întâlnesc – deocamdată – înainte de anul 1529 (investirea lui Moise Vodă)⁶³. Cu acest prilej, în cea mai veche condică *Ruznâmeçe* existentă la BOA (KPT – 1764) se consemnează acordarea ca *teşrif* către Moise a unei sume de bani (10 000 aspri), 1 *ser-i 'alem* din argint aurit, 1 *üsküf* cu burcă roșie și pană albă de struț, 1 cal (*esb*) cu valtrap și alte piese de harnașament, împreună cu 1 *buzdoğan*, 12 bucăți de *tafta* roșie (de regulă domnii moldoveni primeau 24 de bucăți), 1 bucată de postav (*çuka*), 1 buc. de stofă de mătase *mirahori*, precum și veșminte pentru 8 oameni (*merdümân*) domnești (cifra de 8 pleacă probabil de la faptul că 8 *jupani* erau martori în actele celor dintâi domni pro-otomani, în orice caz în cele ale lui Radu Praznaglăva⁶⁴).

Așadar, sunt aceleași semne de investitură în 1529 – și probabil și mai înainte – ca și la 1593! În ceea ce privește costul acestor *insignia*, dispunem în registre atât de cifre detaliate, pentru fiecare piesă, cât și de cifre globale, deși nu în toate cazurile. De pildă, chiar acest prim *teşrif* din 1529 nu indică cifre (contravaloarea pieselor respective), la fel cum se întâmplă și în cazul notelor referitoare la Mihai Viteazul.

În schimb, dispunem de totalul cheltuielilor pentru „cele necesare <investirii> noilor voievozi ai vilaietelor Țării Românești și Moldovei <hotărâte>”, prin firmanul Excelenței Sale marele vizir Ferhâd Pașa (*mühimmât-i voyvoda-i cedit vilâyet-i Eflâk ve Boğdan bâ fermân-i hazret-i Sadrazam Ferhad Paşa*), cheltuieli înregistrate la 26 Cemaziülâhir 1003/7.III.1595⁶⁵ (*așadar, decizia de transformare a Moldovei și Țării Românești în beylerbeylik-uri n-a fost luată imediat după răscoala lui Mihai, ci mult mai târziu, de către Sinan Pașa*).

Potrivit acestui important document, totalul cheltuielilor amintite (2 surguciuri cu pene albe de struț, 2 lanțuri de argint, 2 *abâi* = piese de postav, 2 valtrapuri, 2 topuzuri = *debbus*, 2 zăbale din argint aurit, 2 *üsküf*), se ridică la 28 039 akçe (în realitate, calculul nostru indică un total de 26 239 akçe). În raport cu galbenul (la Vistieria otomană, la cheltuieli, 1 galben = 120 aspri), aceasta înseamnă, reținând totalul real de 26 239 akçe, cca 218 ducați (techini). Considerând că fiecare voievod avea exact jumătate din sumă⁶⁶ (*în fapt, domnii Moldovei, aveau mai mult*), înseamnă (doar) cca 109 galbeni. Au rămas însă în afară următoarele piese importante: steagul (*ser-i 'alem*), cotel cu 3–5 galbeni (*hasene*) în 1593⁶⁷, bucățile de *tafta* roșie (14–24?) și veșmintele de mătase pentru care e

hermină și 5 bucăți de „dinți de pește” = fildeș din colț de morsă. Vezi și Mihai Maxim. *Osmanli İmparatorluğu'na XVI.YY.İlk Yarısında Verilen Romen Haracı ve Peşkeşleri Üzerinde Yeni Belgeler* (No1 documente privind haraciul și peșcheșurile românești către Imperiul otoman în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în vol. *Prof. Halil Inalcık'a Armağan* (Omagiu Profesorului Halil Inalcık). I. Istanbul, 1997, doc. nr. 1–7 și 9.

⁶³ Vezi *supra* nota 52.

⁶⁴ D.R.H. B. Țara Românească, vol. I, 1247–1500, ed. P.P.Panaitescu și D. Mioc, București, 1966, doc. 48-49; Nagy Pienaru, *Les Pays Roumains et le Prêche Orient (1420-1429)*, II, RRH, XXIX, 1–2/1990, p. 81, nota 97, p. 86.

⁶⁵ BOA, KPT, 1776/13, (*Ruznâmeçe*), p. 226.

⁶⁶ Documentul indică, după acest calcul, 1 *sorguç* = 2 200 aspri, un *zencir an nukre* (lanț de argint) = 1 660 akçe, 1 *abâi* (piesă de postav de harnașament) = 2 171 akçe, 1 valtrap (*yapuk*) = 1 676 akçe, 1 *debbus* (topuz) = 800 akçe. 1 zăbală (*licâm*) de argint aurit = 4 372 akçe, 1 *üsküf* = 240 akçe. Pentru echivalarea în galbeni, trebuie de luat în calcul cursul din 1595 de 120 aspri galbenul.

⁶⁷ BOA, KPT – 1765/2, p. 8, 26 Cemziülâhir 1001/30.III.1593; KPT-1775/12, p. 9, 6 Ramazan 1001/6.VI.1593 (1 *ser-i 'alem* = 5 galbeni); KPT – 1765/2, p. 9, gurre-i Receb 1001/3.IV.1593 (1 *ser-i 'alem* = 3 galbeni).

greu să facem evaluări exacte, fiindcă prețul acestora variază în funcție de calitate (de Istanbul, de Brusa, de Amasya), iar uneori constatăm că sunt prețuri diferite în cadrul aceleiași sortiment⁶⁸.

Oricum, acestea nu puteau depăși câteva zeci de galbeni. *Per total, rezultă o sumă de aproape 200 galbeni de voievod la 1595*. ceea ce e mai puțin față de sumele cheltuite pentru „cinstirea” (*teşrif*) lui Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești, la 24 Rebiülevvel 965/14.I.1558: 21 364 aspri = cca 355 galbeni la cursul de atunci de 60 aspri galbenul⁶⁹; a „voievodului Ardealului” (Sigismund Báthori) la 20 Safer 1010/20.VIII.1601 (după Guruslău), e adevărat pentru captarea bunăvoinței (*berây-i istimâlet*), nu pentru investire: 49 364 aspri (411 galbeni la cursul de 120 aspri galbenul)⁷⁰; a lui Simion Movilă la investirea ca domn al Moldovei, la 10 Rebiülâhir 1015/15.VIII.1606: 46 132 aspri (384 galbeni) numai pentru harnașamentul calului (inclusiv surguciul din pană de struț)⁷¹. Dacă avem în vedere și alte „lucruri necesare” (*mühimmât*) investirii lui Simion Movilă – unele se repetă –, ajungem la un minimum de 122 722 aspri⁷², deci peste 1 000 de galbeni. Cum în această sumă nu au fost incluse *ser-i 'alem*, nici cele 24 bucăți de *tafta* roșie și nici veșmintele de mătase, înseamnă că suma totală ar fi ceva mai mare. În plus, pentru *captatio benevolentiae* (*ber vech-i istimâlet*), i se mai acordă domnului și un caftan (*hil'ât*), categoria I-a (*'âla mükemmel*) de 8 000 aspri⁷³ (cel mai scump)⁷⁴. Documentele din *D.BRZ-20 653* referitoare tot la *teşrif*-ul lui Simion Movilă conțin chiar cifre și mai mari, incluzând, e adevărat, și darurile pentru cei 8 oameni ai noului domn⁷⁵, cifre însă nu îndeajuns de clare. Aceste sume sunt totuși o excepție.

În ansamblu, cred că putem conchide – chiar în acest stadiu preliminar al prelucrării datelor din *Ruznâmçe*-le că *în secolul al XVI-lea, sumele cheltuite de Poartă cu însemnele de investitură ale domnilor români* (e curios, contravaloarea calului însuși nu e menționată niciodată), *poate fi estimată, în medie, la câteva sute de galbeni*. Era o sumă modestă, aproape negliijabilă, dacă avem în vedere uriașul quantum al haraciului moldo-muntean și al peșcheșurilor fixe, oficiale, ca să nu mai vorbim de fabuloasele sume oferite ca mită (*ruşvet*), în perioada respectivă⁷⁶.

Dincolo de aceste detalii „tehnice”, un *lucru definitiv câștigat pentru istoria României rămâne data numirii și investirii lui Mihai Viteazul, ca domn al Țării Românești = sâmbătă, 12 sept. 1593*.

⁶⁸ De ex. *serâser* și *benek* și *cânehâ* (pl. de la *câme*) de Istanbul, sunt cotate câte 4 320 akçe. cele de Brusa câte 2 760 akçe la 1588 (KPT, 1870/8, p. 11 bis, 15 bis, 18 bis), în timp ce un *serâser* de Istanbul varia între 3 000 și 6 000 akçe (KPT, 1891/29).

⁶⁹ BOA, D. BRZ – 20 618, (*Ruznâmçe*), p. 121.

⁷⁰ BOA, KPT – 1882/20 (*Ruznâmçe*), p. 15; sumă reconfirmată (și cu cheltuielile defalcate) la 13 Rebiülevvel 1010/11.IX.1601 (*Ibidem*, p. 19).

⁷¹ BOA, KPT, 1891/29 (*Ruznâmçe*), p. 39.

⁷² *Ibidem*, p. 38-39. 87.

⁷³ *Ibidem*, p. 24. doc. din 21 Zilhicce 1014/29.IV.1606.

⁷⁴ La fel primea chiar *şeyh ül-Islâm-ul* (marele muftiu) (*ibidem*, p. 38, doc. din 8 Rebi II/1015/13.VIII.1606).

⁷⁵ BOA. D.BRZ – 20 653. p. 124. 127 și 141.

⁷⁶ Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, R.I., t. 32, 9/1979, p. 1 735–1 749.

RHIGAS ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR DE LA SIBIU

ANDREI PIPPIDI

Rhigas, de la a cărui moarte martirică se împlinesc cele două veacuri necesare, de bună seamă, pentru a lua distanța cuvenită spre a-i judeca drept personalitatea și opera, frântă, aceasta din urmă, cu mult înainte de vreme, aparține și trecutului nostru, chiar dacă importanța majoră a faptelor sale este mai întâi grecească și apoi, la un nivel mai înalt, sud-est europeană. Grecia îl comemorează ca pe înainte-mergătorul mișcării de eliberare națională și ca pe un reprezentant ilustru al Luminilor în literatura neo-elenică. Locul său în istoria Sud-Estului, pe care i-l conferă proiectul constituțional pentru un vast spațiu balcano-asiatic, este, fără exagerare, unic. Dacă, la rândul lor, românii sunt îndreptățiți să-l revendice, fie și într-o mai modestă măsură, nu e nici din cauza includerii lor în acest mozaic de popoare cărui legiuitoric a năzuit să-i asigure un regim politic modern, nici măcar fiindcă Rhigas, de baștină din Tesalia, ar fi fost vlah, cum e probabil, cu toate dezmințirile, adică o mlădiță a vîgurosului trunchi aromănesc.

Rhigas a trăit în Țara Românească cel puțin zece ani, o perioadă al cărei început rămâne de stabilit între 1782 și 1785, luând sfârșit în 1796. Aici el a fost primit cu o ospitalitate ce îngăduie să se presupună afinități intelectuale. Aici a găsit el condițiile de formare a educației sale politice. În mediul cultural greco-român de la București s-au încheșat planurile sale revoluționare, ca și lucrările literare și geografice produse de o activitate excepțional de intensă.

Aceasta era încă o ipoteză acum patru luni, când, la simpozionul de la Delphi, am schițat portretul unui personaj neastâmpărat oscilând între ispitele lumești, ambițiile politice și vocația scrisului. Confirmarea vine astăzi prin cercetarea temeinică a unor manuscrise inedite ale lui Rhigas. Ele nu ne dezvăluie desigur pe de-a întregul complexitatea figurii cărturarului și a revoluționarului. Dar misterul care învăluia cei dintâi ani din partea românească a biografiei sale începe să se destrame.

Acum vreo două decenii descopeream la Arhivele din Sibiu un pachet de manuscrise grecești ale „secretarului lui Brâncoveanu”. ceea ce, până la verificarea fișei din catalog, putea însemna hârtii din vremea lui Constantin-Vodă. Dar plicul, păstrat sub cota DD 1-4. 105, din fondul Brukenthal, poartă însemnarea: „Papiers appartenant à Mr. Le Roy, secrétaire de Mr. Le Prince Brancowan à Bukoreste, pris en dépôt le 25 Juill. 1786”. Unul dintre manuscrise fiind cioma unei piese de teatru, prezența lui Mavrogheni și a Marioarei, „δόμνα του”, printre personaje nu mai lăsa nici o îndoială că textele datau chiar din același an 1786, în care a început și domnia lui Nicolae Mavrogheni.

Fotocopiile, obținute prin bunăvoința d-nelor Monica Vlaicu și Liliana Popa, de la Arhivele Naționale din Sibiu, au permis descifrarea și traducerea, pentru care îi sunt adânc îndatorat Liei Brad-Chisacof. O simplă comparație cu autografe ale lui Rhigas, puse în circulație mai ales cu ocazia bicentenarului, mi-a sugerat identificarea autorului textelor. Fapte de limbă, pe care colega mea le-a analizat cu competență, întăresc ideea că avem de-a face cu două opere literare necunoscute ale lui Rhigas. La aceste argumente se adaugă împrejurarea că, înainte de a sluji la curtea lui Mavrogheni, Rhigas a fost secretarul unuia dintre Brâncoveni. Un „Le Roy” nu e atestat documentar, oricât l-am căuta, printre străinii, destul de numeroși, care au lăsat o urmă în Principate în această epocă. În schimb, dacă traducem numele „Le Roy” în grecește, apare însăși semnătura criptică a lui Rhigas („rigă”. craiul din cărțile de joc). De altfel, în scena a V-a, care se petrece la Văcărești, e menționat în treacă „ciociul de Rhigas, grămăticul”: pe de-o parte, precizare a informației cunoscute de biografi, după

care Rhigas a avut, la un moment dat, această funcție în cancelaria domnească, dar și, pe de alta, amuzantă autodivulgare a autorului mascat.

Cele două fragmente literare (ff. 14r.–59r.), pe care nu șovăim a le adăuga activității de scriitor a lui Rhigas, ca noi fațete ale unui diamant cu lumini nenumărate, sunt o povestire și o comedie cu pronunțat caracter de pamflet politic.

Prima se intitulează *Prietenia pusă la încercare*. Chiar acest titlu ne-a amintit imediat de acela sub care un autor francez, la modă atât înainte, cât și după Revoluție, Baculard d'Arnaud (1718–1805) își prezenta istorioarele sale morale: *Épreuves du sentiment* (1772, reeditat în cinci volume în 1803).

Deși n-am avut încă posibilitatea de a controla cu tot ce a scris acest literator fecund, impresia este că Rhigas a mers mai departe decât în cazul *Școlii amanșilor delicați*, în sensul că, de la traducerea liberă, încercată cu Restif de la Bretonne, a ajuns la pastişă. *Prietenia pusă la încercare* – alte titluri ale lui Baculard d'Arnaud sunt „Sélinval, ou l'amitié trahie” și „Les deux amis” – ar putea fi considerată ca o *anecdote*, adică o scurtă povestire sentimentală din acelea care-i aduseseră bătrânului scriitor francez o mare faimă. Unul din personajele din textul grecesc se cheamă „Vlanfor” și este ofițer în marina britanică. În „Ermance, anecdotes française” întâlnim „un officier distingué par sa naissance et par son mérite personnel: il était Anglais d'origine... Blinford, c'est son nom, était d'autant plus aimable qu'il réunissait à une belle physionomie un coeur susceptible du sentiment le plus profond et le plus délicat, d'ailleurs d'une pureté de moeurs peu commune”¹. După cum se vede, este atmosfera preromantică, deși imitatorul disprețuiește transcrierea cuvânt cu cuvânt, „Vlanfor” fiind caracterizat doar ca „iute, puternic și viteaz”. Câte un nume e împrumutat la întâmplare: așa apare brahmanul „Solenzev”. ceea ce ar fi inexplicabil dacă, în urmărirea oricărui ecou cules de Rhigas de la modelul său, n-am fi găsit un alt personaj numit „Salancey”. În sfârșit, Baculard d'Arnaud scrie: „une amitié qui augmentait chaque année et qui pourrait passer pour un phénomène, surtout dans ce siècle-ci. Cette communauté de biens, usage qui exista quelque temps chez les Spartiates et que les premiers chrétiens avaient fait revivre, était une des bases de l'attachement qui liait les deux amis”². Mai puțin prolix, Rhigas rezumă: „prietenia lor era atât de sinceră încât se compara cu acele exemple care au urmat în primele secole”, și completează într-o notă: „în timpul vechilor greci sau în veacul de aur, așa cum am mai spus și în altă parte, oamenii trăiau cu multă dragoste unii pentru alții”. Altă notă, interesantă ca indiciu al informației lui Rhigas cu privire la constituția britanică: „Parlamentul Angliei, sau Camera de jos, este format din 530 de bărbați, care sunt trimiși din orașele cele mai mari ale regatului la Londra, ca să apere drepturile poporului”³.

Acțiunea povestirii are mai puțină importanță. Chiar dacă textul e neterminat, o putem ghici: „Vlanfor” și prietenul său Nelson – nici o legătură cu amiralul, care nu devenise încă celebru – vor fi rivali în dragostea lor comună pentru fiica brahmanului, frumoasa Corali. Numele a existat chiar în familia mea: *Coralie*, fiica postelnicului Iancu Costachi și a Sevastei Arghiropol, s-a născut pe la 1835 și s-a căsătorit cu Alexandru Cantacuzino. Citim mai departe: „Viteazule Vlanfor, îi scria totdeauna Nelson, respectă prietenia, lucrează pentru țară, trăiește pentru una, dacă se poate, și sacrifică-te pentru cealaltă, dacă trebuie. O moarte care să stârnească lacrimile e mai prețioasă decât o viață lungă”. Maximă căreia soarta lui Rhigas însuși îi accentuează răsunetul patetic.

Se cuvine amintit că cel puțin două traduceri în românește după Baculard d'Arnaud au fost semnalate printre manuscrisele din Biblioteca Academiei: una din 1794, de Ioan Cantacuzino (*Istoria lui Machen, povestire englezască scrisă de pe franțozască de abati Arno*) și alta, copiată de Fotis Calafati, în 1806 (*Adelson și Salvini, poveste englezască sau jalnică timplare, tălmăcită de pe acea*

¹ *Épreuves du sentiment par M. d'Arnaud*, V, Paris, 1803, p. 28.

² *Délassements de l'homme sensible ou anecdotes diverses par M. d'Arnaud*, I, 1, Paris, 1786, p. 155.

³ Sau, mai departe: „În Angliera și cel mai sărman are libertatea să vorbească împotriva regelui și a stăpânilor lui, să le controleze abuzurile, dacă le fac”.

franzuzască)⁴. Cea dintâi figurează într-un miscelaneu în care se mai află traduceri din Montesquieu și Rousseau. Copistul din 1806 a urmat un arhetip, anterior cu 10–20 de ani (?), care ar putea fi tot o traducere de Ioan Cantacuzino, având în vedere raritatea cărților străine așa de recente. Dar Ioan Cantacuzino, care se găsea în Țara Românească în anii 1784–1787⁵, a făcut parte din același cerc de partizani ai ideilor Revoluției Franceze ca și Dimitrachi Sturdza, ale cărui legături cu Rhigas sunt dovedite de faptul că el a transcris, pe la 1788, traducerea *Olimpiadei* lui Metastasio, realizată de poetul grec⁶. Așadar, *Prietenia pusă la încercare*, constituind singura proză originală – până la proba contrarie – din încercările literare ale lui Rhigas, întregeste imaginea noastră despre un mediu bilingv, greco-român, în care lecturile franceze cele mai noi au adus rodnice sugestii sub raportul înrudirii tematiche, al sensibilității, al concepției.

Cu sporită atenție se cade să ne oprim acum asupra celui alt manuscris, singurul prin care Rhigas se dovedește și dramaturg și căruia trebuie să i se recunoască o formidabilă capacitate de a evoca, până la amănunte de culise și de iatac, atmosfera curții lui Nicolae Mavrogheni. Titlul *Vârtejul nebuniei* a înlocuit până la urmă variantele precedente, care apar ici și colo, *Oglinda* (sau *Portretul* sau *Statuia*) *lui Mavrogheni*, ori *Fesul Nebuniei*. Este un pamflet dramatic, din care s-au păstrat 35 de scene, echivalând aproximativ cu două acte, și nu e de crezut ca el să fi fost vreodată încheiat. Pe când nuvela are toată fastidioasa rigiditate a imitației, piesa de teatru, chiar în prima ei, imperfectă, redacție, este cât se poate de neconvențională. Curgând accelerat în matca unui savuros limbaj popular împeștriat de turcisme, expresia satirică atinge o violență ce l-ar fi expus desigur pe autor unei pedepse teribile. Departe de a aspira la publicitatea scenei sau a tiparului, Rhigas a scris deci „literatură de sertar” pe care a avut precauția să o încredințeze, sub protecția suplimentară a pseudonimului, unor mâini sigure.

În paranteză fie spus, avem astfel dovada că, în iulie 1786, Rhigas a trecut prin Sibiu, probabil pe drumul între București și Viena, pe care-l va relua în 1790 și 1794. Cine l-a primit aici rămâne de căutat, căci, provenind dintr-o donație a arhivarului Franz Zimmermann (1850–1935), manuscrisele au rămas timp de un secol într-un adăpost necunoscut. O altă întrebare este: ce l-a adus pe Rhigas la Sibiu? Exact în acel moment, orașul a fost vizitat de lady Craven, care, întorcându-se de la Constantinopol, se oprise la București, unde fusese întâmpinată cu onoruri de Mavrogheni⁷. Se prea poate ca unul dintre însoțitorii însărcinați să o conducă până în Transilvania să fi fost Rhigas, mai ales dacă el era acel „secrétaire particulier du prince” care, în conversația cu nobila doamnă, pe franuzește, a răs de muzica meterhanelei. În aceleași zile din iulie 1786 se găsea la Sibiu chiar Iosif al II-lea, care a venit s-o salute pe lady Craven. E deci verosimil ca Rhigas să fi avut atunci prilejul de a-l vedea pe împărat. Chiar dacă va fi venit doar pentru treburi de administrație a moșiilor din Făgăraș ale vistierului Nicolae Brâncoveanu, nu se poate nega că acel prilej a căpătat, în biografia lui Rhigas, proporțiile unui eveniment.

Curios este că, deși reprezentarea piesei ni se pare exclusă, există indicații de scenă. De pildă: „Scena se petrece în câmpia Olteniței, pe malul Dunării, corturi, calești și cai”. sau: „Teatrul prezintă

⁴ D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*. Sibiu, 1945, p. 100; Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*. București, 1971, p. 107–108; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, I. București, 1978, p. 140; *ibidem*, II. București, 1983, p. 456.

⁵ I.C. Ciubotaru și N.A. Ursu, *Un proiect românesc de republică din secolul XVIII*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași, XXIV, I, 1987, p. 181–196.

⁶ L. Vranoussis, *Rigas, un patriot grec din Principate*. București, 1980, p. 144–145, n. 16; A. Pippidi, *L'accueil de la philosophie française du XVIIIe siècle dans les Principautés Roumaines*, în vol. *La Révolution Française et les Roumains*. ed. Al. Zub. Iași, 1989, p. 246.

⁷ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*. II, București, 1924, p. 197–202; Théodore Blancard, *Les Mavroyéni*, Paris, f.d., p. 137–142.

un chioșc dintr-o grădină”. Eventual, autorul s-a putut gândi la un spectacol de marionete. dar numai în secret sau departe de tiranica supraveghere a domnului de care-și bătea joc.

Acțiunea începe cu un monolog al ispravnicului de Ilfov. venit să-l întâmpine pe noul domn la trecerea Dunării, scenă care a avut loc în realitate la 14 mai 1786⁸. A existat și Ἀλέξανδρος παχάρνικος, slujbașul care se jeluiește astfel: „Sărman de tine Alexandre, ai îmbătrânit și nici o *pençe* nu poți să mai iei singur? Oricine se scoală mai de dimineață are ce are cu tine, și boieri și domni și țărani și turci și draci. Vrea unul pește, îl cheamă pe Alexandru, altuia îi plac racii, îl cheamă pe Alexandru, ca și cum eu aș fi un milog de pescar. Pentru că județul ăsta prăpădit e lângă Dunăre, trebuie să fac un năvod mare ca să fiu pe placul tuturor. Și asta nu-i nimic pe lângă cele ce mi se întâmplă acum. Cai, merinde, fân, ovăz și multe altele de trebuință. Scoală-te de dimineață, bătrâne. aleargă ca nebunul din bordei în bordei să faci de mâncare pentru muștele flămânde care or să treacă azi Dunărea”. Personajul e conștient de suferințele țărănimii, pentru care are cuvinte de compătimire: „Nu mai pot îndura să văd cu ochii mei chinul din județul ăsta. E destul de împovărat cu de toate și le duce fără să crâcnească”.

Apare Mavrogheni însuși, în costum de galiongiu și povestind în limbajul lui vulgar, plin de turcisme, isprăvile sale din vremea când, ca dragoman al flotei sultanului, băntuia prin Arhipelag. În jurul său se agită curteni, ca portar-bașa Matei⁹, clucerul Filaris¹⁰ și grămăticul Ianachi. Caricatura lui Mavrogheni îi scoate în evidență incultura și grosolănia de parvenit, în contrast cu elogiile extravagante pe care le pretinde. Iată cum îl proslăvește un lingușitor: „știință de limbi la el, franceză, latină, italiană, greacă, turcă extraordinară, unde mai pui, muțiu sadea. La aritmetică Wolf în persoană, la geometrie Arhimede, la filosofie Newton, Leibniz, Descartes nu sunt vrednici nici să-i treacă pe dinainte”. De altfel, același personaj, amintindu-și cum „a venit la Terapia un călător italian, filosof, ca să vadă eclipsa planetei Venus”, arată că vizita astronomului R.G. Boscovich, care a trecut și prin Moldova în 1762, făcuse o puternică impresie¹¹. Dar cultura din țările române era destul de puțin apreciată de unii critici a căror superficialitate pare a fi dezaprobată de Rhigas. În piesă, cineva declară disprețuitor: „aveți și pe la București pe unii mai răsăriți, dar ... ce să caute aici procopseala (învățătura), dacă n-o găsești nici în Evropa?” Sau, despre biblioteca găsită aici: „să mori de răs. arăta ca niște moaște”.

Conflictul cu boierii români nu întârzie să se ivească, deși cei care au ieșit în calea alaiului domnesc nu știu cum să-l mai măgulească pe noul stăpân. Protestele lor se șoptesc doar pe ascuns. Nemulțumirea e împărțită și de Rhigas, când vine vorba despre el în cursul dialogului, și chiar în legătură cu el se strecoară reflecția: „Gândește-te, dacă s-ar da libertate unor asemenea oameni să judece și să critice interesele domnilor”.

Brutalitatea lui Mavrogheni, jignitoare pentru localnici, avea un mobil practic imediat: „ceremonii puține și multă gălăgie. să simtă că au de-a face cu un leu. nu cu un bei oarecare”. Dintre nenumăratele exemplificări ale unei stări de spirit maladive, căreia psihiatrii n-ar ezita să-i aplice diagnosticul de paranoia, să alegem câteva, convingător expuse în piesă.

Pretenția domnului de a-și zice „Mauroceni”, forma latină a numelui ilustrei familii venețiene Morosini, a existat într-adevăr. Panegiristul oficial Manolachi Persianò, în Συνοπτική περιληψή

⁸ *Ibidem*, p. 127.

⁹ Deși absent din listele Theoderei Rădulescu. *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea*, Revista arhivelor, XXXIV. 3. 1972, p. 470, acest Matei apare în Hurmuzaki, I (s.n.). București. 1962, p. 442.

¹⁰ *Ibidem*, p. 440. ridicat la rangul de vel-logofăt în 1787.

¹¹ Ruggiero Giuseppe Boscovich, *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia*, Milano. 1966. Acest text este tradus și comentat în *Călători străini despre țările române*, IX, București, 1997, p. 452-489.

(București. 1789). i-a făcut patronului său bucuria de a-i atribui o imaginară origine nobiliară¹². În piesă, Mavrogheni mărturisește: „Eu încerc cu tot ce pot să dau idee de evghenia mea la cei mai mari... ca să nu creadă că am fost un om de rând și că nu se cuvenea să șed pe tronul ăsta”.

Din aceeași dorință de a impresiona, Mavrogheni își compusese un decor războinic în Spătăria din Curtea Veche, împodobind-o cu panoplii¹³: „în fiecare colț al odăii să fie câte o icoană și tabloul lui Capetan-pașa în fața mea, călare pe un leu pe care-l omoară, și afară, în sala mare a Divanului, să zugrăvească pe mușama iadul și vreo patru-cinci domni de dinainte de mine. care să ardă în flăcări cu pungi în mână, semnul rușfetului pe care l-au luat toți”. Se păstrează două sau trei picturi reprezentându-l pe Mavrogheni înconjurat de dregătorii săi și s-a încercat chiar identificarea pictorului cu Iordachi Venier, artist levantin de origine venețiană. Pornind de la această ipoteză a lui Al. Busuioceanu, Pavel Chihaia a presupus că același artist ar fi fost și la repictarea unor tablouri votive, ca la schitul Negru-Vodă de lângă Câmpulung¹⁴. În textul nostru se întâlnește o neașteptată precizare: „lui Pargianòs zograful, consătean cu mine, i-am poruncit să se ducă în toate bisericile stricate din București și, dacă vede că chipurile citorilor sunt șterse de vreme, să le îndrepte și să ia treizeci de groși pentru truda lui, de la egumen sau de la proestosul bisericii”¹⁵. Prin urmare, Venier era de baștină din insula Paros, unde, până astăzi, amintiri de la Mavrogheni se păstrează în satul său natal¹⁶.

Chiar cu aspecte excentrice, personalitatea lui Nicolae-Vodă nu e complet aberantă. Desigur, s-a străduit, în bine sau în rău, să imprime o direcție nouă și un program de guvernare, al cărui caracter absolutist a părut monstruos contemporanilor, atât celor însuflețiți de idei revoluționare, ca Rhigas, cât și celor mai respectuoși față de tradiții. Dar nu totul e anormal în comportarea și în cuvintele sale. așa cum le-a consemnat autorul piesei. De pildă, într-un pasaj în care Mavrogheni își manifestă cunoștințele de medicină („omul are trei puteri: mintea, duhurile vieții și nervii”). referirea la *spiritele vitale* corespunde concepției tradiționale despre fiziologie. de la Galenus la Descartes¹⁷. De asemenea, o afirmație a personajului poate fi interpretată în sensul unei teme politice clasice. „princeps – lex animata”, deși într-o formă grosolan simplificată: „Mă omorîți cu legile astea de fiecare dată. Legile sunt legi, oamenii le-au făcut, eu sunt om, deci fac legi”. În piesă se face aluzie adesea la situații reale în care Mavrogheni a săvârșit abuzuri și a luat decizii arbitrare. Unele cazuri de confiscare de către domn a unor moșteniri legitim revendicate au fost denunțate și în corespondența consulatului rusesc din București¹⁸.

Autorul nostru, la rândul său, compătimește victimele unei sfidătoare rapacități. De aceea îi dă lui Mavrogheni ocazia să-și proclame intențiile cu cinism: „Să colind toată Valahia, la Craiova (aud

¹² Th. Blancard, *op.cit.*, p. 747–749.

¹³ Cf. cronică pitarului Hristache: „Te uitai prin spătărie/Rămâneai la aporie./Vedeai săbii ferecate./Tot prin păreți spânzurate./Mai pistoale, buzdugane./Măzdrace și iatagane./Suliți hangere. cuțițe./Ca acele ascuțite./Măciuci, mai puști ghintuite./Toate prin păreți lipite” (*Cronici și povestiri românești versificate, sec. XVII–XVIII*, ed. Dan Simonescu, București, 1967, p. 261).

¹⁴ Dinu C. Giurescu, *Date asupra picturii istorice românești în epoca feudală*, Studii și cercetări de istoria artei, VII, 2, 1960–1961, p. 61–79. Al. Busuioceanu, *Un pictor italian în București la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Omagiu lui Ramiro Ortíz*, București, 1930; P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*. București, 1974, fig. 140 și p. 319–325.

¹⁵ Restaurarea portretelor face obiectul unei hotărâri domnești la 22 august 1786, cf. V.A. Urechia, *Istoria românilor*, III. București. 1892, p. 599.

¹⁶ Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București. 1935. p. 153–161; Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare*. I, București, 1991, p. 578.

¹⁷ Emile Guyénot, *Les sciences de la vie aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1941, p. 157, 167–168.

¹⁸ Hurmuzaki, vol.cit., p. 367–368, 395, 403–404, 444–445.

că acolo trăiesc mulți bogați), la Focșani, la Câmpulung și unde sunt sate măricele. Sper ca strădania mea să nu fie în zadar. Știu eu ce să fac ca să le sug sângele”.

Politica internă a lui Mavrogheni a dat naștere unor scandaluri memorabile: taxa impusă breslei brutarilor, ceea ce a dus la lipsa de pâine¹⁹, interzicerea circulației în timpul nopții²⁰, admonestarea severă a clerului²¹, etc. Toate aceste împrejurări sunt menționate în piesă, fără ca temperamentul scriitoricesc al lui Rhigas să exagereze în raport cu celelalte relatări, paralele. din documentele vremii. Dovadă, următoarea tiradă a lui Mavrogheni: „Am întors lumea cu josu-n sus. Când am ieșit incognito (*teptil*), am cerut să intru într-o biserică la prânz, să mă rog, și n-am găsit nici una deschisă. *Lipon*, drept pedeapsă pentru preoți, am poruncit să fie deschise bisericile zi și noapte. Și ei să facă cu schimbul, unul câte unul, ca oricine vrea să intre, să se roage, să găsească biserica pregătită și să nu mai rătăcească pe afară. Și utrenia, pe care o cântau mai înainte, peste tot, dimineața, de ziceau ticăloșii că merg la biserică, dar ei se duceau la treburile lor rele, am dat poruncă s-o cânte pe înserat, ca să-și mai adune puțin mințile. Pe mine m-a trimis Dumnezeu în țara asta să predic buna cuviință. Ei toți sunt necuviincioși. La ce Dumnezeu se închină aici, nici ei nu știu: numai mâncare, băutură și englendiseli, iar de cele sfinte habar n-au. Minunat lucru e sfințenia!” Versurile pitarului Hristache, cronicar contemporan, completează imaginea grotescă a acestei naive încercări de reformă morală: „Dete strașnică poruncă/De puse pe popi la muncă./Ca, câte biserici sunt/Și cite s-or fi aflând./Să stea pururea deschise/Și cu lumânări aprinse/Și popa să nu lipsească/De lângă ea, s-o păzească./Pentru vreo întâmplare/Ori de moarte sau de boală./Ca, când îl va căuta./Să-l poată curând afla./Săracii popi ce pătise/Și la ce potop sosise:/Ce muncă și ce canon./Că nu lipsiau din amvon/Cât era ziua de mare./Stau priveghind în picioare,/Cu ochii pe drum sticliți/Și cu dinții tot rînjiți.../Toată ziua nelipsiți/Uitându-se pe la sfinți./Avându-i parigorie/La a lor melancolie”²².

Crisele lui Mavrogheni către mitropolit, prin care se confirmă faptele relatate atât de Rhigas, cât și de Hristache, este datată 6 iunie 1786. E vorba așadar de împrejurări foarte recente, a căror proiectare în textul dramatic avea loc, aproape o zi după alta, urmând pas cu pas desfășurarea evenimentelor. Alt exemplu: nașterea unui fiu al lui Mavrogheni, beizadea Iusufachi, numit în documentele românești „Iosif voievod” și botezat după marele vizir („pentru că Măria Sa are un prieten, un mehistan turc”)²³.

Trăsătura cea mai caracteristică a acestei domnii pare a fi fost corupția. Publicată cu ani în urmă²⁴, o listă a funcțiilor și rangurilor vândute de Mavrogheni în anul 1786-1787 reprezintă un izvor prețios pentru a verifica și întregi informațiile pe care Rhigas le-a introdus în piesă (unde se referă la numirea a 73 de postelnici și 15 ispravnici). În acțiune intervin sau figurează doar în treacăt o sumedenie de personaje minore, subalterni fără relief din clientela domnului: Apostol, menționat în distribuție ca „slugă veche” și care e probabil Apostol Barboglu din Naxos, răsplătit cu dregătoria de trei vistier²⁵, clucerul Todorachi Diboglu, calificat în text drept „harap halepliu” și care, după un raport rusesc, era într-adevăr originar din Alep²⁶, un baș cihodar numit vtori postelnic, identificabil cu Nicolachi Depasta²⁷, paharnicul Gheorghe Kondilis²⁸, muhurdarul Iacovachi Frangopoulos²⁹,

¹⁹ *Ibidem*, p. 392, 397, 406, 427.

²⁰ *Ibidem*, p. 362.

²¹ *Ibidem*, p. 398, 428. Cf. Dionisie Ecclesiarhul, *Hronograf, 1764-1815*, ed. D. Bălașa și N. Stoicescu, București, 1987, p. 39-40.

²² *Cronici și povestiri*, p. 262-263.

²³ Despre acesta, vezi Th. Blancard, *op.cit.*, p. 381-382.

²⁴ I. Ionașcu, *Concluzii greșite în istoriografia burgheză despre N. Mavrogheni*, Studii, XV, 1, 1962, p. 69-109. Un personaj al piesei declară: „O mână spală pe alta, fă-mă om să te fac om”.

²⁵ Hurmuzaki, vol.cit., p. 443.

²⁶ *Ibidem*, p. 455.

²⁷ *Ibidem*, p. 443.

²⁸ *Ibidem*, p. 370, 404.

²⁹ *Ibidem*, p. 401.

medelnicerul Panait Matraca³⁰, șătrarul Barozzi³¹, etc. Nu e marea boierime, ci o lume de slujbași boieriiți. aceea din care făcea parte chiar Rhigas. La acest nivel circulă toate bârfelile și nici o intrigă nu-și păstrează secretul.

De aceea se întrevăd, dincolo de spectacolul oficial și de interesele celor care-l regizează, alte relații între personaje, într-o zonă situată și mai departe de lumina zilei. În planul secund al scenei se desfășoară încă două acțiuni: idila dintre doamna Marioara și propriul ei nepot, postelnicul Gheorgachi Skanavis, precum și legătura amoroasă a lui Apostol, omul de casă al lui Vodă, cu „dulcineea” lui, Sofia. Mavrogheni însuși, deși se face aluzie la un episod galant din tinerețea sa, se poartă ca un soț foarte oriental și ca gelozie.

Sfârșitul lipsește tocmai fiindcă piesa a fost scrisă pe măsură ce sporea cu situații noi materia anecdotică din care s-a inspirat autorul. Consecvent în opiniile sale politice, Rhigas n-a văzut nici o clipă un adevărat erou în Mavrogheni. A-l înscrie între victimele tiraniei turcești enumerate în *Thourios* devenise normal după moartea sa silnică și nici față de fanarioții pomeniți alături de el – Suțu, Moruzi, etc. – Rhigas nu putea nutri simpatie.

Lectura piesei ne-a arătat două lucruri: atmosfera curții din București la 1786, după mărturia unui critic necruțător, și o contribuție năindoielnic triumfală a lui Rhigas la literatura greacă. Privită din primul punct de vedere, descoperirea de la Sibiu a adus cea mai însemnată contribuție după 1936, când N. Iorga publica, în partea a III-a din volumul XIV al colecției Hurmuzaki, masivul dosar atenian de documente cumpărate atunci pentru biblioteca Institutului Sud-Est European din București. Al doilea aspect a fost cercetat de d-na Brad-Chisacof. Totodată însă, prin subiectul ei, desprins din viața românească, și prin condițiile în care a fost scris textul, comedia *Vârtejul nebuniei* e o revelație pentru istoria teatrului nostru. Locul său hotărâtor va fi îndeajuns marcat prin raportarea la alte opere asemănătoare.

Alexandru-I'odă cel fără conștiință (Ἀλεξανδρο βόδας ὁ ἀσυνίδητος), piesă care a fost recent editată de prof. Dimitris Spathis de la Universitatea din Atena, e demult cunoscută prin semnalarea ei de către N. Iorga. A fost analizată și de regretata noastră colegă, Cornelia Papacostea-Danielopolu³². Autorul, care ar fi, pare-se, Gheorgachi Suțu, înfierează moravurile desfrânate și intrigile abjecte ale lui Alexandru Ioan Mavrocordat, domnul Moldovei. În 1785 era deja dezastruos bilanțul unei domnii care se va sfârși curând prin fuga lui „Firaris” în Rusia. Textul e mult mai scurt decât al lui Rhigas, iar stilul monoton, șarjat, ca și limba *katharevousa*, nu sunt comparabile cu calitățile superioare ca expresivitate ale piesei scrise, doar cu un an mai târziu, la București.

Al doilea reper pe care-l avem îl reprezintă scenetele lui Iordachi Golescu. Ele ilustrează cu prisosință aceeași ambianță de sfârșit de regim, incriminând iresponsabilitatea guvernărilor³³. Golescu, în românește, folosește procedee pe care le-am întâlnit și la Rhigas: un savuros limbaj popular, care adâncește impresia de autenticitate, și un ritm foarte rapid, sincopat, al schimbului de replici. Adeseori, acestea sunt simultane, sau se succed, în contrapunct, ca elemente ale unui discurs alternativ. Fără doar și poate, Iordachi Golescu l-a imitat pe Rhigas, exact ca în cazul hărții Țării Românești, care, deși tipărită la Viena în 1800 sub numele marelui boier român, nu e decât reeditarea acelei lucrări a lui Rhigas căreia Anna Avramea i-a descoperit la Paris originalul³⁴.

³⁰ *Ibidem*, p. 441.

³¹ *Ibidem*, p. 442.

³² N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*. II, București, 1969, p. 67; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774–1830)*, București, 1982, p. 148–151.

³³ N. Bănescu, *I'iața și scrierile marelui vornic Iordache Golescu*, Vălenii de Munte, 1910; Iordache Golescu, *Scrieri alese*, ed. Mihai Moraru, București, 1990.

³⁴ Anna Avramea, "Η „Νέα χάρτα τής Βλαχίας” τον Ρήγα και ή αὐτόγραφος ἐπεξεργασία τής Πρακτικά τής Ἀκαδημίας Ἀθηνών", 53, 1978, p. 395–406.

Mai rămâne de adăugat, cu regretul de a nu-i putea da acum dezvoltarea cuvenită, o ultimă concluzie. Prezent și activ la București în anii 1785-1786, dacă nu chiar mult mai devreme, Rhigas devine un eventual candidat și la paternitatea altor – deocamdată incerte – scrieri din aceeași vreme. Astfel, unele rapoarte adresate consulului rus cu privire la abuzurile lui Mavrogheni sunt redactate în limba franceză. Cu alt prilej, am recunoscut probabilitatea ca cele scrise în italienește să-i aparțină lui Ienăchiță Văcărescu³⁵. E cu puțință ca, pentru limba franceză, să se fi recurs la Rhigas, pe care-l recomandau serviciile aduse lui Nicolae Brâncoveanu, cumnatul lui Văcărescu. Oricum, atât Ienăchiță, cât și „grămăticul” grec, se găseau în aceeași tabără. Îi apropiau desigur și preocupările comune de cartografie³⁶.

De asemenea, ne gândim la o curioasă caligramă, descoperită de M. Ghedeon și publicată de Th. Blancard³⁷. Sub aparența omagială, niște versuri encomiastice grecești dedicate lui Mavrogheni conțin un mesaj cifrat de sens cu totul opus. Ocara se ascunde în cele mai emfatiche osanale. De pildă, în loc de: „De la Adam până în ceasul de față nu s-a mai văzut o *kalokagathie* ca a ta”, înțelesul adevărat al frazei, dacă citim doar anumite cuvinte, ar fi: „De la Adam până în prezent nu s-a mai văzut așa o răutate” etc. Dincolo de virtuozitatea ludică, deghizarea rechizitoriului într-un elogiu exagerat de pompos l-a putut ispiti pe Rhigas. Având în vedere că Goleșcu, prieten și imitator al lui Rhigas, și-a încercat condeiul meșter în asemenea compoziții poetice³⁸, această sugestie devine atât de atrăgătoare încât cu greu i te poți împotrivi.

Împlinirea a două secole de la năpraznicul sfârșit al celui care s-a vrut poet și cetățean nu e, deci, un simplu pretext pentru exerciții de oratorie convențională, ci conduce efectiv la o înțelegere mai bogată a lui Rhigas, prin restituirea unor inedite demne de înaltul lui dar literar.

³⁵ A. Pippidi, *Despre Ienăchiță Văcărescu*, Revista de istorie și teorie literară, XXXV, 3–4, 1987, p. 299–309.

³⁶ Idem, *Activitatea cartografică a lui Ienăchiță Văcărescu. Sud-Estul și contextul european*, Buletin, I, 1994, p. 141–152.

³⁷ Th. Blancard, *op.cit.*, p. 336–337.

³⁸ Mihai Moraru, *Caligramele la Iordache Goleșcu*, în ed. cit. de *Scrieri alese*, p. 383–388.

ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI FORMAREA IMAGINII ITALIEI ÎN CULTURA ROMÂNĂ

EUGEN DENIZE

Iluminismul românesc transilvănean, a cărui expresie cea mai înaltă a fost Școala Ardeleană¹, reprezintă o sinteză originală a unor elemente aparținând culturii europene a vremii și a propriilor aspirații naționale. Trăsăturile definitorii ale iluminismului de pretutindeni sunt, desigur, prezente: astfel, mai întâi, credința hotărâtă în progres, iar ca mijloc de realizare a acestuia – calea reformelor; de asemenea, încrederea în puterea rațiunii, în existența unor legi naturale. Pe plan politic, reprezentanții Școlii Ardelene sunt, ca și înaintașii sau contemporanii lor occidentali, partizani ai despotismului luminat, aplicat în Austria de Maria Tereza (1740–1780) și Iosif II (1780–1790), ultimul fiind, probabil, dintre monarhi, cel mai îndrăzneț exponent al acestuia.

Și totuși, deosebiri sunt la fel de clare ca asemănările. Principala notă distinctă se află în caracterul mai întâi de toate național al iluminismului Școlii Ardelene. Raționalismul este pus, în primul rând, în slujba criticii inegalității naționale. Pentru istoricii transilvăneni, istoria nu este o simplă preocupare științifică; ei o folosesc ca armă națională, căci în primul rând prin istorie se putea stabili originea nobilă a poporului român, caracterul său autohton, în fața altor popoare venite mai târziu. Urmarea logică, rațională a expunerii istorice era necesitatea egalității naționale, dreptul românilor ca în propria lor țară să fie cel puțin egali cu toți ceilalți. Școala Ardeleană nu împărtășește disprețul multor iluminiști occidentali pentru evul mediu. Din punctul de vedere românesc, această epocă, martoră a continuității poporului român, a luptelor eroice pentru păstrarea ființei etnice și a neatarnării politice, nu putea fi o perioadă întunecată, stăpânită de ignoranță și nimic mai mult. Pentru Școala Ardeleană, istoria se situează categoric pe primul plan al preocupărilor.

O altă trăsătură a iluminismului Școlii Ardelene este păstrarea legăturilor cu biserica. Deși întâlnim unele critici la adresa acesteia, de o ruptură nu poate fi vorba. Istoricii vremii sunt greco-catolici, cei mai mulți având studii teologice, iar biserica greco-catolică reprezenta o instituție care putea fi folosită de români pentru susținerea drepturilor lor.

Ca și alte fenomene cultural-ideologice, Școala Ardeleană nu a fost omogenă, nu a apărut și nici nu s-a constituit dintr-o dată ca mișcare de idei, ci reflectă o întreagă perioadă istorică: procesul de formare al burgheziei și națiunii române, în condițiile deosebite ale Transilvaniei de la sfârșitul secolului XVIII și începutul veacului următor. Școala Ardeleană a îndeplinit un rol progresist prin conținutul și natura problemelor dezbătute: lupta pentru drepturi politice și culturale naționale, pentru închegarea și dezvoltarea conștiinței naționale, critica instituțiilor și claselor dominante feudale, condamnarea privilegiilor și a sistemului de asuprire socială și națională, eforturi pentru răspândirea științei de carte în masele largi, de popularizare a cunoștințelor științifice și de combatere a superstițiilor², de întemeiere a unei culturi progresiste în limba proprie, elaborând lucrări istorice și lingvistice, talmăcind și adaptând cărți de științele naturii și de filosofie, creând valoroase opere beletristice originale. Reprezentând, în esență, una din formele istorice concrete ale ideologiei

¹ Ion Lungu, *Școala Ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă*, București, 1978.

² Romul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962.

progresiste a burgheziei române în ascensiune. Școala Ardeleană are un caracter național iluminist, prin conținutul revendicărilor sale, prin modul de a pune și a rezolva problemele abordate, ca și prin sursele teoretice din care se inspiră.

Dar preocupările erudiților din Școala Ardeleană în materie de istorie universală au fost destul de limitate³, deoarece ei considerau că principala lor datorie morală era să studieze cu prioritate istoria patriei și să demonstreze originea latină și continuitatea poporului român în spațiul carpato-ponto-danubian. Ei se ghidau de ideea după care cercetările efectuate în acest domeniu trebuiau să servească ca instrumente politice pentru apărarea drepturilor politice ale populației românești din Transilvania, încâlcate de nobilimea ungară și de Imperiul Habsburgic. Din această cauză, deși au cunoscut foarte bine Italia și tot ceea ce însemna această țară, ei s-au oprit, cu precădere, asupra istoriei Imperiului Roman și a romanilor, considerați ca unici strămoși ai poporului român.

Urmărind evoluția ideologică, istorică, lingvistică sau literară a exponenților Școlii Ardelene, au fost pomenite nu o dată și nume din literatura italiană, legate într-un fel sau altul și de iluminismul italian. Este aproape sigur că Maior și Șincai, care au petrecut aproape cinci ani la Roma pentru studii⁴, au cunoscut lucrările istorice ale lui Muratori, (1672–1750) creatorul criticii istorice italiene, îndeosebi *Analele istoriei Italiei* și culegerea sa de inscripții latine⁵. Istoricul italian face un pas extrem de important spre laicizarea istoriei și introducerea spiritului critic în prezentarea evenimentelor. În acest sens s-au și făcut apropieri între *Hronica* lui Șincai și scrierile istorice ale lui Muratori⁶. De asemenea, este posibil ca exponenții Școlii Ardelene să se fi interesat mai îndeaproape de scrierile iluministului italian Beccaria (1738–1794), a cărui lucrare *Pentru greșale și pedepse politicește privite* a fost tradusă în Principate de două ori după textul grecesc al lui Adamantios Caray⁷. Beccaria este un spirit avansat și demască justiția feudală pledând pentru umanizarea înțelegerii infracțiunilor, dar și în privința sancțiunilor. Nu putem trece cu vederea nici peste influența pe care opera lui Metastasio (1698-1782) a exercitat-o asupra lui Ion Budai Deleanu care a și tradus o parte din melodrama *Temistocle*⁸. Se pare că scriitorul italian l-a atras pe Budai Deleanu nu atât pentru modalitatea și reușita scrisului său, cât pentru tematică⁹. Înstrăinatul din Lwow – condiție care a cântărit mult în destinul său de scriitor – s-a apropiat anume de *Temistocle*, pe care a început să-l înfățișeze publicului românesc. Asupra operei capitale a lui Budai Deleanu, *Țiganiada*, se poate constata și o anumită influență a lucrării lui Torquato Tasso, *Gerusalemme Liberata*¹⁰.

³ Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine au XVIIe et XVIIIe siècles*, V, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XIII, nr. 1, 1974, p. 73.

⁴ I. Dumitriu-Snagov, *Români în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, 1973, p. 24–41; Ioan Bianu, *Viața și activitatea lui Maniu Samuil Micu alias Clain de Sad*, București, 1876, p. 40–47; N. Mladin, I. Vlad, Al. Moisiu, *Samuil Micu Clain-teologul. Viața, opera și concepția lui teologică*, Sibiu, 1957, p. 31–35; Richard Walter, *Italianismul lui Gh. Șincai*, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară”, Iași, t. XIX, 1963, fasc. 2; Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, 1965, p. 26–32.

⁵ I. Lungu, *op.cit.*, p. 429.

⁶ *Ibidem*; Al. Papiu-Ilarian, *Viața, opera și ideile lui Gheorghe Șincai din Șinca*, București, 1869, p. 138.

⁷ B.A.R., ms. 185 și ms. 4 191; Ariadna Camariano-Cioran, *L'oeuvre de Beccaria „Dei delitti e delle pene” et ses traductions en langues grecque et roumaine*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. V, nr. 1–2, 1967, p. 193–202.

⁸ B.A.R., ms. 2 427, f. 32–41; Al. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, extras din „Studii italiene”, I, București, 1934, p. 18–19; Mihai Mitu, *Ion Budai Deleanu și cultura europeană*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XXVIII, nr. 3, 1979, p. 360.

⁹ I. Lungu, *op.cit.*, p. 430.

¹⁰ Constantin Radu, *Influența italiană în „Țiganiada” lui Ion Budai Deleanu*, Focșani, 1925, p. 128; Alexandru Marcu, *Un motiv din Tasso în Țiganiada lui Budai Deleanu*, în „Studii italiene”, V, București, 1938, p. 5–18.

Dar numărul lucrărilor și al autorilor italieni la care au avut acces reprezentanții Școlii Ardelene a fost, evident, mult mai mare¹¹, ei posedând o cunoaștere profundă a culturii italiene de unde și-au extras multe din concepții și idei. În ultimă instanță, Italia reprezenta pentru ei țara de unde au venit strămoșii poporului român, iar realizările culturale italiene puteau fi un bun model pentru aspirațiile culturale ale românilor de pretutindeni.

Preocupați, în primul rând, de a demonstra originea latină a românilor, puritatea ei, corifeii Școlii Ardelene s-au oprit cu precădere asupra istoriei Imperiului roman și a romanilor. În lucrările lor, în afară de aspectele legate strict de prezența romană în Dacia și de formarea poporului român și a limbii române¹², ei s-au ocupat, destul de mult, de istoria romană propriu-zisă și, uneori, de secolele imediat următoare ei, neglijând, aproape cu desăvârșire, alte aspecte ale istoriei Italiei. Astfel, în operele istoricilor Școlii Ardelene poate fi citită cea mai completă și mai vastă istorie romană din întreaga cultură românească a epocii pe care o avem în vedere.

Primul istoric și reprezentant de seamă al Școlii Ardelene este Samuil Micu Clain (1745–1806)¹³. Născut în satul Sad, de lângă Sibiu, el devine preot greco-catolic și studiază la Viena, între 1766 și 1772, teologia și filosofia, precum și alte științe ca fizica, mecanica și matematica. El a fost un erudit¹⁴ care s-a remarcat în numeroase domenii, de pe urma sa rămânând peste 60 de cărți (doar 13 tipărite în timpul vieții), dintre care 47 teologice – majoritatea traduceri –, 5 istorice, 5 filosofice și 3 literare. Opera sa istorică se caracterizează printr-o largă documentare: cunoscând numeroase limbi (latina, greaca, germana, maghiara, italiana, franceza), el a avut posibilitatea să consulte izvoare foarte variate. Pe lângă sursele narative, el recurge la arheologie, folclor, precum și la argumente lingvistice.

Concepțiile sale istorice sunt bine cunoscute așa încât nu vom mai reveni asupra lor în acest studiu. Atenția noastră se va opri asupra felului cum se reflectă istoria romană în lucrările sale, în principal în cea intitulată *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, de fapt un rezumat în limba română al lucrării, scrise în latină, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae*, lucrare, din păcate, pierdută. Rezumatul românesc a fost scris între 1792 și 1796, puțin mai devreme, în 1791, Samuil Micu alcătuiind, cu intenții didactice, o *Istorie a românilor cu întrebări și răspunsuri*¹⁵.

În *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Micu se oprește asupra istoriei romane de la începuturile Cetății eterne și până la prăbușirea Imperiului Roman de apus în anul 476. Iată ce scrie el despre fondarea Romei și începuturile istoriei romane: „Remus și Romulus, după ce au luat împărăția de la Amilie, ca să placă păstorilor între carii era crescuți, adunând mulțime de oameni, au făcut senat, adecă sfat, dintru o sută de oameni bătrâni, carii pentru vârsta lor să zicea părinți, și mergând la locul în care lupoaia i-au hrănit, au ursit cetate. Ci, făcându-se sfadă între frați despre stăpânire și despre cetate, Romulus au omorât pre Remus. Unii zic că Romulus făcea șant împrejurul cetății, dar Remus l-au și

¹¹ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 132–155.

¹² În ceea ce privește limba română, lucrarea *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, scrisă de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, apărută în două ediții, la Viena, în 1780 și 1805, poate fi socotită nu numai o gramatică, ci chiar un mic studiu de ansamblu, primul de acest fel, asupra limbii române pe baza căruia Fr. Diez, părintele filologiei romanice, a acordat limbii noastre locul convenit între limbile romanice (Dimitrie Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 17–18).

¹³ Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu*, București, 1986.

¹⁴ Pompiliu Teodor, *Lumea cărților lui Samuil Micu*, în „Revista bibliotecilor”, 1971, nr. 4, p. 237–239.

¹⁵ Idem, *Despre „Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri” a lui Samuil Micu Clain*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. XIII, 1960, nr. 1, p. 197–205.

oprit să nu facă și l-au răs căci face, și mai pre urmă au și sărit preste șanț, arătând cu aceasta cum că lesne să poate birui; pentru aceia, ori Romulus, ori altul lovindu-l, Remus au murit de 18 ani bătrân¹⁶.

După ce mai amintește câteva detalii despre zidirea propriu-zisă a Romei și despre domnia lui Romulus, primul ei rege, carevrând a micșora puterea senatului, au perit¹⁷, Samuil Micu face o interesantă incursiune în istoria regalității romane, până la întemeierea republicii, în 509 î.e.n.: „După moartea lui Romulus, în 243 de ani la Roma pre rând au stăpânit 7 crai. Cel dintâiu crai au fost Numa Pompilie, carele nici un războiu n-au făcut, ci și cetății și norodului mult au folosit. căci legi și rândueile bune au pus romanilor, și la an, care mai înainte era de 10 luni, au mai adaos doao luni, adică lui Emurie și lui Sextilie, carea apoi s-au zis luna lui Avgust, și așa s-au făcut să fie într-un an 12 luni. Făcut-au Numa și bani de argint, care de pre numele lui s-au chiebat *numus*, că mai înainte era de pământ și de lemn. După ce 43 de ani au stăpânit, au murit.

După Numa a fost craiu Tulie Ostilie. Acesta pre albanii i-au biruit, Roma o au mărit, și după ce 32 (de ani) au stăpânit, lovindu-l tunetul, împreună cu casa au ars. Apoi Anie Martie, nepot de față lui Numa, 24 de ani au stăpânit. După aceasta au urmat Tarcvinie Prisc. Acesta au întărit Roma cu zid mare și au făcut scocuri prin care apa de pre ulițe să scurgă în Tiber. După ce 39 de ani au stăpânit, l-au omorât feciorii lui Marte, căruia urmase în stăpânire. După aceia au venit la Servie Tulie. Acesta și cu șanțuri mari și cu băști au întărit Roma. El întâiu au numărat mulțimea romanilor și s-au aflat 84 000 afară de cei ce lăcuia la câmp. Mulțimea aceasta în cete o au împărțit și au făcut rînduieii cum să adune oaste, și fieștecare după câtă avere are să dea bir. După ce 40 de ani au stăpânit. cu vicieșug l-au omorât Tarcvinie Superbus. adecă Tarcvinie Trufașul, carele apoi au stăpânit. Aceasta după plăcerea sa toate le-au amestecat și le-au turburat. trufașiu și mare tiran au fost. chinuind pre oameni și nebăgându-i în seamă. pentru aceia s-au numit superbus. adică Trufașiu, și căzând în ura romanilor, care o au mai adaos feciorului lui, silă făcînd Lucreții, muerii lui Tarcvin Colatin, carea muere după ocara aceasta, plîngându-se bărbatului și tătîne-său și prietenilor, ea pre sine înaintea tuturor s-au omorât, după care lucru norodul pomindu-să au luat stăpânirea de la ei: fiind el la Ardea și părăsindu-l ostașii, el au alergat la Roma ca să așeze turburarea și să-și ție stăpânirea. Ci romanii, închizându-i porțile, l-au gonit, și așa, cu toată familia sa s-au dus, după ce 24 de ani au stăpânit¹⁸.

Pe scurt este prezentată și republica romană, insistându-se mai ales asupra instituțiilor ei și a principalelor funcții de conducere¹⁹. Despre consuli, care dețineau cea mai importantă funcție republicană, Samuil Micu scrie următoarele: „După aceia romanii au început a face consuli doi în locul unui craiu, ca de ar fi unul rău, celălalt carele întocma are putere, să-l înfrăneze, și această dregătorie numai un an să o poarte unul, ca știind că după ce va trece anul va fi ca unul dintre ceilalți. să nu să ție mare. ci cu toți să fie bun²⁰.

Mai insistent este Micu în prezentarea împăraților romani, deoarece unul dintre aceștia, Traian, a fost cel care a cucerit și colonizat Dacia. Iată ce ni se spune despre Iulius Caesar, cel care a distrus de fapt, republica: „.... cel dintâiu împărat a fost Iulie Chiesariu, carele au biruit pre ghiermani, pre gali, pre espani, pre vritani și pre Pompeiu cel Mare. cinci sute de cetăți au pus supt birul romanilor. Mai pre urmă cu 23 de lame au fost omorât de prietenii săi. întru al treilea an al împărăției sale, de 56 de ani bătrîn (...)”²¹. Urmează câteva cuvinte despre Octavian August privitoare la raporturile sale cu dacii: „Acesta asupra dachilor 50 000 de ostași au trimis, carii după multă bătae abia au putut opri pre

¹⁶ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istorii românilor*. Introducere și îngrijirea ediției de Cornel Cîmpeanu. București, 1963. p. 9.

¹⁷ *Ibidem*, p. 9–11.

¹⁸ *Ibidem*, p. 11–12.

¹⁹ *Ibidem*, p. 13–14.

²⁰ *Ibidem*, p. 13.

²¹ *Ibidem*, p. 15.

dachi să nu treacă Dunărea”²². Apoi sunt amintite, foarte sumar, celelalte domnii, până la Traian. acelea ale lui Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Vespasian, Titus, Domițian și Nerva²³. Domnia lui Traian ocupă, cum era și firesc, cel mai mare spațiu. Samuil Micu insistând mai ales asupra luptelor sale cu dacii, a cuceririi și colonizării Daciei²⁴. Urmează prezentarea celorlalți împărați²⁵ până la Aurelian asupra căruia autorul nostru se oprește iarăși mai mult, deoarece el a fost acela care a ordonat evacuarea Daciei. Teza unei retrageri complete este combătută, arătându-se că „... tot colonii, plugarii și alții, cari începuseră iconomia și lucrul cel de casă și a fi gazde, acolo au rămas”²⁶. În continuare, Samuil Micu continuă înșiruirea împăraților romani, acordând ceva mai multă importanță lui Constantin cel Mare²⁷, și merge până la prăbușirea finală a Imperiului Roman de Apus, în anul 476, în timpul ultimului împărat, Romulus Augustulus: „Acesta au fost cel mai de pre urmă împărat la Apus. că în anul 476 Odoacher, craiul erulilor din Panonia, au supus și Roma și Italia”²⁸.

Deși succintă, această istorie a Imperiului Roman era indispensabilă pentru Samuil Micu, deoarece îi permitea să demonstreze originea nobilă, imperială, a poporului român și, prin urmare, dreptul istoric al acestuia de a fi egal în toate privințele cu celelalte popoare care locuiau în Transilvania. Nu este locul aici să discutăm exagerările la care a ajuns Samuil Micu, dar trebuie să spunem că în epoca în care scria el astfel de exagerări erau necesare pentru a combate exagerările venite din sensul opus. Oricum, prin intermediul operei sale, cititorii români din Transilvania, dar, probabil, și din alte zone locuite de români, puteau lua cunoștință despre trecutul istoric glorios al Italiei și al italienilor, țară de unde veniseră o parte din strămoșii lor.

Al doilea mare istoric al Școlii Ardelene este Gheorghe Șincai (1754-1816). Născut la Râciul de Câmpie, în ținutul Mureșului, studiază la colegiul reformat din Târgu Mureș și la cel iezuit din Cluj, apoi la școala piariștilor din Bistrița. În 1773 devine profesor de retorică și poetică la seminarul din Blaj. Călugarindu-se în 1774, este trimis la Roma unde studiază la vestitul colegiu De Propaganda Fide. Aici capătă, în 1779, titlul de doctor în filosofie și teologie. Între 1779 și 1782 își continuă studiile la Viena, după care se reîntoarce în Transilvania. În 1791 participă, alături de Samuil Micu și Petru Maior, la redactarea importantului document *Supplex Libellus Valachorum*, prin care românii cereau împăratului drepturi egale cu ale celorlalte naționalități. Acuzat de conspirație de către episcopul Bob, Șincai este întemnițat la Aiud timp de 10 luni în 1794. Între 1804 și 1808 reușește să ocupe modestul post de corector la tipografia Universității din Buda. Moare în 1816 pe moșia familiei Vaș²⁹.

Opera principală a lui Șincai este *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, care i-a absorbit aproape întreaga energie. Cu toate eforturile întreprinse, nu a reușit să o publice; doar partea de început a fost tipărită în „Calendarul de la Buda” pe anii 1808 și 1809. Prima ediție completă va fi publicată la Iași, în trei volume, în 1853 și 1854³⁰. Nici un istoric român înainte de Șincai și multă vreme după el, nu a folosit o documentație atât de vastă, care-l uluiește pe cititor, la fel ca și pe cercetător. Dacă în *Hronica* său, Dimitrie Cantemir apelase la 150 de izvoare, Șincai utilizează

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 15–16.

²⁴ *Ibidem*, p. 18–24.

²⁵ *Ibidem*, p. 24–25.

²⁶ *Ibidem*, p. 26.

²⁷ *Ibidem*, p. 27–30.

²⁸ *Ibidem*, p. 31.

²⁹ Sarafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, 1983, p. 28–34; I. Dumitriu-Snagov, *op.cit.*, p. 36–41; I. Lungu, *op.cit.*, p. 122–125.

³⁰ V. Curticăpeanu, G. Potra, *Istoricul tipăririi și difuzării Cronicii lui George Șincai*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 1973, p. 77–135; L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 70.

câteva mii. În afara cronicilor românești, a lucrărilor lui Cantemir, el îi cunoaște și folosește pe istoricii antici, greci și latini, precum și pe istoricii bizantini, poloni, unguri, ruși, germani, italieni, francezi. Pe lângă izvoarele narative, el folosește, pentru prima dată în istoriografia românească, în chip masiv documente de arhivă, găsite la Roma, Viena, Buda și Pesta³¹. Toate aceste materiale sunt tratate cu un spirit critic destul de ascuțit.

Hronica lui Șincai este, de fapt, prima istorie completă și unitară a poporului român. La e! granițele politice sunt depășite, românii fiind priviți ca un corp unic. Singurul criteriu rămâne cel cronologic. Așa se explică și titlul – puțin neobișnuit pentru vremea sa – de cronică; evenimentele sunt într-adevăr narate în cea mai strictă ordine cronologică, procedeu, trebuie s-o recunoaștem, exagerat, căci minimalizează semnificația raporturilor cauzale. Firește, indiferent de titlu, prin critica izvoarelor și interpretarea evenimentelor, opera lui Șincai nu este o cronică, ci o lucrare istorică propriu-zisă. Astfel concepută, ea merge de la anul 86 e.n., când se consemnează începutul războaielor daco-romane, până la 1789; autorul ar fi dorit să ajungă până în zilele sale, la 1808, dar nu a mai avut răgaz pentru terminarea lucrării. După cum rezultă tot din titlu, românii sunt prezentați și în raport cu evoluția popoarelor vecine, orizontul istoric al lui Șincai dovedindu-se deosebit de larg.

Problemele esențiale ale istoriei românilor nu sunt văzute diferit în comparație cu lucrările lui Samuil Micu. Ca și acesta, Șincai consideră că dacii au fost exterminați, că românii sunt latini puri, care au viețuit neîntrerupt pe teritoriul Daciei. Istoria românilor, mai ales pentru secolele de început ale ei, este prezentată într-un context larg de istorie universală, mai ales în privința istoriei Imperiului roman. Dar Șincai neglijează complet istoria Romei de la începuturile sale și până în anul 86 e.n., atunci când plasează începutul luptelor cu dacii. În schimb, după acest an, informațiile sale despre romani și despre Italia sunt foarte bogate, ele depășesc anul 476 și continuă, cu anumite scurte informații, până la participarea italienilor la cruciade.

Informații numeroase și exacte sunt oferite cititorului despre Traian, cel care a cucerit Dacia și pe daci, înfrângând în luptele grele rezistența lui Decebal, după care a început procesul de colonizare. Dar în afară de aceste informații, deja cunoscute în istoriografia și cultura românească, intrate chiar în folclor, apar și altele referitoare la același împărat. Astfel, în dreptul anului 109 se spune că: „Împrăștiindu-se vestea lui Traian în lume pentru câte făcuse de când împărătea, dară mai virtos pentru cele ce lucrase în Dachia, toate neamurile l-au cinstit prin solii săi, încă și indianii, carii era cei mai depărtați de Roma”³².

Urmează câteva informații despre Traian și despre Roma, care se împletesc cu propriile amintiri ale autorului din vremea studiilor sale în Cetatea eternă: „Roma, citu-i de mare, mai multe piațuri are dintră care cele mai mari și mai vestite sînt: Piiatul Sîntului Petru, din Vatican, piiatul Sîntămăriei ceii Mari, piiatul Navonei, al lui Traian, cel din Lateran ș.a. În piiaturile din Vatican, Lateran și de la Sântămăria cea Mare sînt trei piramidzi foarte frumoase rădicate; ce se numește Navonei, pentru apele într-insul aduse, e mai minunat: ci, decât toate acestea mai minunat iaste piiatul lui Traian, și pentru așezămîntul și pentru vechimea lui. Piiatul acesta fu urzit în anul 111 și isprăvit în anul următoriu, 112, după ce s-ar fi cărat multe hălmuri de pămînt de pre locul acela: celalalte le-am scris precum le-am văzut cu ochii. Traian, după ce au descântat piiatul cel de pre numele său numit, în anul de-acum 112, lepădînd solia craiului Cosroe, s-au rădicat cu războiu asupra partilor și în contra Armeniei”³³.

³¹ I. Lungu, *Gheorghe Șincai învățat și gânditor iluminist*, în „Cercetări filosofice”, 1963, nr. 2, p. 389–408 și nr. 4, p. 895–911.

³² Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, vol. I, în idem, *Opere*, I. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe. București, 1967, p. 15.

³³ *Ibidem*, p. 16.

Dar atenția lui Șincai a fost atrasă, în mod deosebit, de Columna lui Traian, adevărat act de naștere al poporului român, pe care el a putut-o admira la Roma: „Slujindu-i norocul, Traian în anul aci curgătoriu (113 – n.n.), bate pe Parthamisir, craiul Armeniei, îl pune gios și cuprindc Armenia, supunând-o cu totul romanilor. Iară senatul rădică în cinstea lui Traian o columnă foarte minunată în mijlocul piațului celui de dânsul făcut, carea columnă e mai înaltă decât toate piramidzile câte sînt în Roma, și de cât ceea ce zace în mai multe dărabe ruptă la locul sau curtea ce se chiamă: *Il Monte Citorio*, adecă Muntele cel de judecăți. Temeiul columnei, supt care s-au și astrucat după viața sa Traian, iaste făcut în patru cornuri de piatră cioplită, dară columna e rotundă, și mai din multe dărabe de piatră făcută, pre a căriia loturi de gios până sus, iaste întâiat cu meșteșug nespus tot războiul cu dachii, adecă toate oștirile romanilor și ale dachilor, precum au fost cînd s-au bătut. Eu însumi mai adese ori am privit la columna aceasta, despre carea, cine va dori a ști mai multe, cumpere-și cartea ce s-au scris și cu icoane împodobit despre dânsa. Iară că nu s-au stricat columna aceasta prin varvari, ca alte rarități ale Romei, zice Brieție că ar fi fost pricină iscuțința eii și pomenirea vîrtutei împăratului Traian”³⁴.

Și în ceea ce privește alte informații despre istoria Romei, ele se împletesc strâns cu amintirile, cu o anumită nostalgie, a lui Șincai pentru cele văzute de el în acest minunat oraș: „Anul 136. În anul acesta, împăratul Adrian au împodobit Roma cu multe olate, întră care, precum mi se pare, cel mai de frunte iaste costeiul, carele acuma se numește în limba italienească *La Cità di Sant Angelo*, Cetatea Sîntului Înger, decît carea în timpul ce am lăcuit în Roma nu era mai mare tărime în toată Roma cînd au luat frâncii (francezii – n.n.) Roma, în anul 1797, încă destul s-au vestit cetățuica aceasta prin toate gazetele”³⁵.

Numeroase informații sunt oferite despre domnia împăratului Marcus Aurelius, considerat o adevărată pildă de înțelepciune și cumpătare³⁶, apoi despre Commodus, care a fost pe punctul de a distruge împărăția³⁷, despre Septimius Severus și numeroasele sale războaie³⁸, despre Caracalla: „.... carele, precum își ducea începerea la trei neamuri, adecă: nașterea de galli, vița, de pe tată la afri, iară de pe mumă syri, așa avea și reuțățile lor toate (...)”³⁹, despre Elagabal care „...duce în Roma pre zeul său, chipul sau statua soarelui, de la carea s-au și numit, că almintrelea numele îi era Marc Var Antoniu, și-i jărtuește oameni, ce nu se mai auzise întră romani”⁴⁰, despre Severus Alexander care „....pre cei buni îi dăruște, pre săraci miluește, de cei învățați se teme și-i cinstește, numai ca să nu scrie reu despre dînsul, dară pre oamenii cei fără de lege, și mai ales pre tâlhari, foarte greu îi pedepsește (...)”⁴¹.

În continuare sunt descrise și celelalte domnii ale împăraților. Șincai oprindu-se mai mult asupra lui Aurelian, cel care a ordonat părăsirea Daciei: „Bine au lucrat, sau reu, împăratul Avrelian, cînd au luat leghioanele și o parte a coloniei din Dachia cea Veche și le-au așezat în cea Noao, precum s-au arătat la anul trecut, nu am de a zice, ci aceasta o însemn, că românii cei de-a stînga Dunărei, mai vîrtos cei din Ardeal, până astăzi pomenesc pré împăratul Avrelian cîntând cu jale (...)”⁴². Despre Dioclețian, pe lângă multe alte fapte, Șincai amintește că el a construit niște terme celebre la Roma: „, *Anul 300*. După ce s-au întîlnit în anul trecut, în Mediolan, Dioclețian avgustul cu

³⁴ *Ibidem*, p. 17.

³⁵ *Ibidem*, p. 20.

³⁶ *Ibidem*, p. 21–23.

³⁷ *Ibidem*, p. 24–25.

³⁸ *Ibidem*, p. 26–28.

³⁹ *Ibidem*, p. 28–29.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 29.

⁴¹ *Ibidem*, p. 29–30.

⁴² *Ibidem*, p. 50.

Herculie avgustul, în anul acesta Dioclețian s-au apucat de zidirea termelor (scăldătoarei) celor din Roma, care pînă astăzi, se numesc ale lui Dioclețian, precum însumi le-am văzut⁴³. Constantin cel Mare este menționat, printre altele, și pentru politica sa față de creștini: „Anul 325. Marele Constantin, după ce au rămas singur împărat, mai întâiu pretutindenea au vestit prin cărți că singur Hristos iaste dătătoriu de biruințe, apoi au început a îndrepta lucrurile creștinilor, celor de la răsărit, cele prin Lichinie stricate; drept aceeaia au poruncit dregătorilor tuturor țerilor ca, pe cei pentru Hristos izgoniți și prin ostroave și alte locuri sîrguniți, se-i sloboadă; bunurile lor, care, sau prin fișc, sau prin alții s-au fost cuprins, să li se întoarcă: besericile să se diregă; cu un cuvînt, toate cîte se mutase și schimbasesc prin Lichinie, să se pună în statul cel mai dinainte⁴⁴. De asemenea, este amintită întemeierea Constantinopolului: „Anul 330. Aceasta încă nu e de-a se lăsa, cum că în anul de-acum, 330, cînd s-au săvîrșit podul de preste Dunăre, s-au sfințit și Roma cea Noao sau Țarigradul, în 11 zile ale lui maiu, pre carea cetate. Marele Constantin o au numit de pre numele său, Constantinopoliu, și o au închinat supt paza preacuratei și purea fecioarei Mariei⁴⁵.

Alte date din istoria Imperiului Roman care rețin atenția lui Șincai sunt 395, atunci când Theodosie cel Mare a divizat definitiv împărăția în două⁴⁶, 410, atunci când Roma a fost cucerită de vizigoții conduși de Alaric⁴⁷, 455, când ea este cucerită de vandalii lui Genserich⁴⁸ și 476, atunci când Odoacru, căpetenia herulilor, îl detronează pe Romulus Augustului⁴⁹ și pune astfel capăt istoriei Imperiului roman de Apus.

Urmează alte informații referitoare la istoria postromană a Italiei. Prima dintre acestea se referă la conflictul dintre ostrogoții lui Theodoric și herulii lui Odoacru pentru stăpînirea Italiei: „Anul 495. Theodoric Amal încă, după ce au ținut trei ani închis în Ravenna pre Odoacher, face pace cu dînsul, în 27 februarie, așa ca Ravenna și Italia să o stăpînească laolaltă, ci Theodoric n-au ținut pacea, pentru că chiemînd la ospăț pre Odoacher în 5 martie l-au omorît, după ce au stăpînit Italia 17 ani. Și așa s-au stins stăpînirea herulilor în Italia și au început a ostrogoților⁵⁰. Celelalte informații se referă la anii 535, 537 și 553, la luptele dintre bizantini și ostrogoți pentru stăpînirea Italiei, lupte încheiate cu victoria primilor și reintegrarea Peninsulei în imperiul lui Iustinian⁵¹.

În fine, la Șincai putem întălni și informații cu privire la istoria medievală a Italiei, conflicte cu Ungaria, participarea la cruciade, luptele cu turcii otomani. Astfel, în dreptul anului 1170 sunt amintite luptele dintre venețieni și unguri pentru Dalmația: „Venețianii, în anii mai dinnainte, luase multe cetăți de la unguri, în Dalmația. Drept aceeaia Ștefan al treilea, în persoana sa, au mers împotriva lor și au luat îndărăpt de la ei Spalatul, Traguriul și Sibennicul⁵². În dreptul anului 1205 este amintită cucerirea Constantinopolului de către cruciați, cruciați printre care s-au numărat și italienii: „Lătinii, adecă italianii, frâncii și germanii, carii priimise crucea asupra păgânilor, ca să cîștige îndărăpt Palestina și alte țeri de la dînșii, ș-au uitat datorința sa și începînd a vărsa sîngele creștinesc, în loc de cel păgănesc, în anul trecut (1204 – n.n.), în 12 zile ale lui aprilie, au cuprins Țarigradul, făcându-și împărat pre Balduin Flandrul⁵³. De asemenea, este menționată cucerirea Salonicului de către turci de

⁴³ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 68.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 73.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 107.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 116.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 142.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 147.

⁵¹ *Ibidem*, p. 159–160, 167.

⁵² *Ibidem*, p. 339.

⁵³ *Ibidem*, p. 374.

la venețieni, în 1430: „La anul în care au luat turcii Thessalonica de la venețiani”⁵⁴, precum și implicarea italienilor în cruciada încheiată cu dezastrul de la Varna din 1444: „Așadară să știi, cetitoriuile, că Iulian cardinalul n-au încetat a strămura pe craiul Vladislav I pînă cînd nu l-au adus se rumpă pacea, cu Amurat II făcută. Căci zicea că nu s-au putut, nici cuvinit, a face pace cu turcii fără de știrea papei, trebuind a se face pacea pentru folosul tuturor creștinilor; și desmîntînd Vladislav III, domnul Valachiei, pe craiul de la mergerea mai încolo de Nicopoiul Bulgariei, îl amogea acelaș Iulian că corăbiile venețianilor, ale burgundilor și ale papei nu vor lăsa pre Amurat II să treacă din Asia în Evropa și se vină întru ajutoriu la ai săi”⁵⁵.

Nu credem că exagerăm dacă afirmăm că Gheorghe Șincai a fost cel mai important istoric al Școlii Ardelene, cel care a reprezentat cel mai bine tranziția de la istoria cronicărească, deși lucrarea sa se intitulează cronică. În istoria modernă, bazată pe numeroase și variate izvoare, precum și pe critica științifică a lor. El a oferit culturii noastre o extraordinară istorie a românilor privită și din punctul de vedere al încadrării ei în istoria universală. În acest fel Șincai a făcut și o adevărată istorie a Imperiului roman, este adevărat că numai după 86 e.n., precum și a Imperiului bizantin și a altor țări și popoare care au avut legături cu românii de-a lungul timpului. Astfel el a contribuit într-o măsură importantă la mai buna cunoaștere a Italiei și a italienilor, la formarea imaginii lor în cultura românească din epocă. Este unul dintre oamenii noștri de cultură cu o însemnată contribuție în acest sens, poate cea mai însemnată din cadrul Școlii Ardelene.

În comparație cu Samuil Micu și cu Gheorghe Șincai, Petru Maior (1756–1821) a avut un temperament de adevărat luptător, care a știut să-și deschidă un drum în viață, asigurând și operei sale o soartă mai bună. La fel ca Șincai, a studiat la Roma între 1774 și 1779, după care și-a continuat studiile la Viena, între 1779 și 1780⁵⁶. Deși mai puțin erudit decât Micu și Șincai, Maior este în schimb un spirit sintetic și polemic, două calități care atrag întotdeauna cititorii. Prin aceste calități și prin faptul că, lucrând multă vreme la tipografia din Buda, și-a putut publica principalele lucrări, opera sa istorică s-a bucurat de o circulație mult mai mare decât cea a lui Șincai și Micu, de o influență superioară.

Principala sa lucrare, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, a fost publicată la Buda în 1812, fiind, de fapt, prima lucrare românească importantă de istorie publicată în limba noastră. Pentru a înțelege însemnătatea ei și aprecierea contemporanilor, trebuie să amintim că tot ce se scrisese până atunci la noi referitor la originea și istoria românilor circula în manuscris: cartea lui Maior nu este, desigur, cea mai documentată, dar a fost prima tipărită și, trebuie subliniată această calitate, cea mai modernă ca structură. Ceea ce-l determină pe Maior să redacteze în mare grabă *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* este dragostea de neam și dragostea de adevăr. Spre deosebire de Șincai și Micu, el nu stăruie mult asupra expunerii faptelor. Rezumă izvoarele pe care le folosește, rezervându-și în felul acesta spațiu pentru discutarea problemelor esențiale care privesc originea și formarea poporului român. Dintre istoricii Școlii Ardelene, Petru Maior este teoreticianul intransigent al originii pur romane a poporului nostru. El este acela care acordă cel mai mult spațiu discutării purității neamului nostru și face cea mai lungă demonstrație a acestei probleme. De aceea, lucrarea sa are un caracter polemic⁵⁷, este mai degrabă o demonstrație, o justificare, decât o operă de istorie

⁵⁴ *Ibidem*, p. 585.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. II, în *Opere*, II, București, 1969, p. 12.

⁵⁶ I. Lungu, *Școala Ardeleană*, p. 126–130; Nicolae Albu, *Date noi privitoare la viața și activitatea lui Petru Maior*, în „Revista arhivelor”, 1971, nr. 4, p. 575–593; Maria Protase, *Petru Maior istoric: concepție și metodă*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. XXIV, 1971, nr. 2, p. 253–264; I. Dumitriu-Snagov, *op.cit.*, p. 41–46; Ioan Chindriș, *Petru Maior și epoca sa*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj-Napoca”, t. XXVII, 1985–1986, p. 19–30.

⁵⁷ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 61.

obișnuită, care-și propune să relateze fapte deja stabilite. Acest lucru se explică și prin faptul că, față de Micu și Șincai, Maior avea de răspuns neadevărurilor și calomniilor care apăruseră între timp în operele lui Sulzer, Engel și Eder.

Din această cauză informațiile sale despre Imperiul roman sunt toate legate de Dacia și de daci. În primul rând el se referă la războaiele pe care dacia le-au purtat cu romanii înainte de Traian: „Dachii, încă din zilele lui Iulius Cesar, atîta era grei împărăției romanilor cu cele dese ale lor răsateri și prăzi se făcea în Thracia, în Illiric și întru alte învecinate țări ale împărăției romanilor. cât Iulius Cesar, capul romanilor după uciderea lui Pompeiu, protivnicul său, și după stingerea pompeianelor rămășițe, întornându-se la Roma, cu grea oaste se gătea să-i înfrîngă și să-i contenească. De care primejdie întâmplata a lui Iulius Cesar fără de vreme ucidere prin romani făcută îi scăpă pre dachi.

Pre August, următorul lui Iulie Cesar întru împărăția romanilor, carele toate găteniile spre a mișca războiului asupra aceluiași dachi, le făcuse (...), pleaga, adecă rănirea care o au căpătat la cetatea Setonia, în bătaia cea asupra dalmatelor. îl rătrase de a purcede cu o oaste romană asupra dachilor și-l întoarse la Roma.

Fost-au și alte bătăi întră romani și întră dachi, că dachii nice acum nu să înfrîna a trece preste Dunăre în ținuturile împărăției romanilor și a prăda. Ci, pre urmă, în zilele lui Domițian, împăratului romanilor, vîrtos rușinat fu romanilor războiul ce îl avură cu dachii⁵⁸.

După aceea Petru Maior trece la descrierea războaielor dacice ale lui Traian⁵⁹ și amintește diferite întâmplări și evenimente nu din istoria Imperiului roman, ci din aceea a Daciei romane, petrecute în timpul împărățiilor Hadrian, Marcus Aurelius, Commodus, Caracalla, Maximinus, Filippus, Decius, Gallienus, Claudius și Aurelian⁶⁰. Italienii mai apar doar o singură dată în lucrarea sa, atunci când se vorbește despre evenimentele cruciadei IV care s-a încheiat prin cucerirea Constantinopolului în 1204⁶¹.

Într-o altă lucrare, de data aceasta cu caracter religios, *Procanon*, Maior îi menționează pe italieni ca fervenți apărători ai supremației papale: „Italianii vrînd și prea cu asupra pohtind să înalțe pre papa deasupra bescricii și a soborului și să supue supt picioarele lui pre toți episcopii, mitropoliții și patriarcii într-afîta, cît fără de papa nemica să nu plătească nici arhieriei, nici soborul a toată lumea, ci, deși n-au ceva putere, toată de la papa să se înțeleagă împrumutată, căpătată și cerșită, el să o lărgească acea putere cît va vrea, și să o strîmpteze cît i se va părea și să o rădice, sau despre o parte, sau de tot, cînd va socoti⁶².

Se poate observa, din cele spuse până aici despre opera lui Maior, că el, spirit pronunțat polemic și preocupat acut de istoria românilor, nu a oferit cititorilor săi prea multe informații despre Italia și italieni. Din acest punct de vedere contribuția sa a fost mai redusă decât cea a lui Șincai și Micu, fără să fie însă deloc de neglijat. Afirmând cu tărie puritatea latină a românilor, el făcea ca toate cunoștințele despre Italia și italieni, și erau destul de multe în epocă, să devină în ochii acestora cunoștințe despre propriul trecut, despre propria istorie. Aceasta credem că este principala sa contribuție la procesul de formare al imaginii Italiei în cultura românească.

⁵⁸ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Ediție critică și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe, vol. I, București, 1970, p. 93–94.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 95–98.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 110–117.

⁶¹ *Ibidem*, vol. II, București, 1971, p. 37.

⁶² *Idem*, *Procanon, ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțalesul cel deplin și desăvîrșit al canonilor și a toată tocmeala besericească, spre folosul mai cu samă a rumînilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior. Anul de la Hristos 1783*. în *idem*, *Scrieri*, vol. I. Ediție critică alcătuită de Florea Fugariu. Prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p. 3.

La Ion Budai Deleanu (1760-1820)⁶³, care și el a studiat la Viena și a fost influențat de cultura și literatura italiană, întâlnim informații asemănătoare cu cele oferite de Petru Maior despre Italia și italieni. În principalele sale lucrări istorice, *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula, cum observationibus historico-criticis*⁶⁴ și *Introducere istoricească la Lexiconul românesc nemțesc*⁶⁵, Budai Deleanu se ocupă numai de acțiunea romanilor în Dacia, de formarea poporului român și a limbii române, de istoria Daciei sub stăpânire romană.

Informații despre Italia pot fi întâlnite și într-o importantă traducere de istorie universală ce îi aparține lui Ioan Piuaru Molnar (1749-1815)⁶⁶, medic oculist, cărturar iluminist, reprezentant și el al Școlii Ardelene. În 1798, la Sibiu, a fost tipărit un fragment de istorie universală, intitulat *Începuturi temeinice ale istoriei vechi*⁶⁷, reluat ulterior de Piuaru Molnar într-o versiune mult mai amplă tipărită la Buda în 1800 cu titlul *Istorie universală adecă de obște care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi*⁶⁸. Este vorba de traducerea primului volum din *Eléments d'histoire générale* a abatelui Claude François Xavier Millot, despre istoria antică și apărut la Paris în 1772⁶⁹. Molnar a luat cunoștință de această lucrare prin intermediul versiunii germane publicată la Viena în 1794 de Wilhelm Ernst Christiani, profesor de istorie și bibliotecar la Universitatea din Kiel⁷⁰. Este o istorie scrisă de pe poziții religioase conservator moderate, cu scopuri de educație civică și patriotică, specifică iluminismului.

Traducerea lui Piuaru Molnar cuprinde doar istoria Orientului și a Greciei, informațiile despre Italia fiind numai de natură geografică și sunt incluse într-o așa-numită *Tabelă gheograficească veche*. Despre Italia, în general, cititorul acestei traduceri putea afla următoarele lucruri: „Italia: era întâi numai partea cea de cătră amezală zi acei țări, carea o numim noi acum Italia. Din aceasta s-au făcut apoi noao părți: 1) Galia Țisalpini sau Togota (de atunci și cheamă Lombardia); 2) Etruria; 3) Umbria; 4) Pițenul; 5) Samnium și Sabinia; 6) Lațium; 7) Campania; 8) Greția mare; 9) Ostroavele; Avgustus le împarte în unsprezece, și Constantinus în șaptesprezece Provinții”⁷¹.

⁶³ Al. Ciorănescu, *Opera istorică a lui Budai Deleanu*, în „Cercetări literare”, II, 1936, p. 102–128; Mircea Vaida, *Ion Budai Deleanu*, București, 1977, 172 p.; I. Lungu, *Școala Ardeleană*, p. 130–135.

⁶⁴ B.A.R., ms. 2 720; ms. 2 718 și ms. 2 719.

⁶⁵ Ion Budai Deleanu, *Scieri inedite*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Iosif Pervain, Cluj, 1970, p. 173–209; I. Pervain, *Introducere la Lexiconul românesc-nemțesc al lui I. Budai Deleanu*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, XII, 1, 1967, p. 43–51.

⁶⁶ Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuaru*, Cluj-Napoca, 1976, p. 112; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 681–682.

⁶⁷ C. Lacea, *Tipărituri neînregistrate până acum*, în „Dacoromania”, III, 1923, p. 800; N. Iorga, *Cea dintâi istorie universală tipărită în Transilvania*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. IV, 1925, p. 381–383.

⁶⁸ P. Cernovodeanu, *art.cit.*, V, p. 79.

⁶⁹ *Ibidem*. François Millot (1726–1785), a fost iezuit, profesor de retorică la Lyon și Parma, membru al Academiei franceze din 1777 (N. Iorga, *Lucien Repey și cele d'întîiu „Istoriei universale” în românește*, în „Revista istorică”, VI, 1920, nr. 7-9, pp. 125–136; idem, *Începuturile istoriei universale la români*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. XX, 1938, p. 83–114).

⁷⁰ Livia Grămadă, *Istoria lui Millot în tălmăcirea lui Ioan Piuaru Molnar*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series IV, *Philologia*, fasc. 2, 1960, p. 162–165; P. Cernovodeanu, *art.cit.*, V, p. 80.

⁷¹ *Istoria universală adecă de obște care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi întocmită prin Signior Milot commembrum Academii frincești din Lion. Iară acum întîia dată tălmăcută în limba românească*. Tomul întâi. În Buda, 1800, p. XIII.

Urmează informații geografice care se referă la cea mai mare parte a regiunilor Peninsulei, dar care sunt, în același timp, și foarte concise. Iată ce se poate citi: „*Adriaticescă (Mare)* – aceasta iaste Golful Veneției, adecă Sinul Mării al Veneției⁷², „*Brutium* parte a Italiei meridionalicești, unde sînt Crotona, Cosența, Reghio⁷³, „*Veneția*: această țară înmulțită cu lăcutorii Gaulir Venețieni, coprindea staturile Veneției, și o parte din Mantua, de Milano, de Ferrara-Mantua era cetatea celorlalte⁷⁴, „*Emilia*: un ținut în Italia, sau în Galia Ţisalpinicească între Po și între Muntele Apenini, aceasta cuprindea statul de la Parma, și să întindea pînă în Ravenna⁷⁵, „*Etruria*: Toscana cea de acum cu o parte a statului bisericesc, lîngă Tibru cătră Apus⁷⁶, „*Campania*: o partē de pămîntul di Lavoro a părții cei dincoace a Prințipatului Crăimii Neapolis⁷⁷, „*Latium*: țara latinilor, rotulanilor, bolșanilor, Heruinenilor și altele. Cea de acum Campagna Romana, și partea învecinată de la Terra di Lavoro⁷⁸, „*Liguria*: acum Golful de la Ghenua, și o parte de Piemont, de Montferat și Mailandia așezată cătră mezuina apei Po⁷⁹, „*Sabinenii*: un popor italianesc carele lăcuia în Sabinia cea de acum în statul Bisericesc. Hotarul lui să întinde pînă în cea parte de Abruțto. Cetățile era Cures (Vescovia), Reata (Rieti)⁸⁰ și, în fine: „*Samnium*: țara samnitenilor în Italia, la care și Marsi să socotea; Abruțto cea de acum este în Crăimea Neapolii⁸¹.

Se poate ușor constata că informațiile sunt foarte sumare și reprezintă un amestec de realitate antică și contemporană. Ele erau, evident, oferite cititorului cu scopul de a-l familiariza, atît cât era necesar, cu locurile unde avea să se desfășoare istoria romană dar, din motive ce ne-au rămas necunoscute, Piuariu Molnar nu a mai apucat să traducă și această parte.

În ansamblu, putem afirma că Școala Ardeleană, ca principală mișcare culturală iluministă din întreg spațiul românesc, a avut o contribuție esențială la formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura noastră. Prin afirmarea atît de răsplată și, în multe privințe, exagerată a romanității românilor, a unității și continuității lor în toate cele trei provincii pe care le locuiau, dar în mod special în Transilvania, adevărat leagăn al românilor, prin contactele directe și indirecte cu lumea italiană, cu civilizația și cultura italiană, toți reprezentanții Școlii Ardelene au contribuit, în mare măsură, mai ales la consolidarea imaginii Italiei în cultura românească. Considerând că românii sunt descendenții puri ai romanilor și nu un rezultat al sintezei daco-romane, ei au putut crea impresia că istoria Italiei și a italienilor face parte, cel puțin pentru începuturile ei, pentru epoca imperială romană, din propria noastră istorie. Aceasta a contribuit, după opinia noastră, nu numai la formarea imaginii Italiei în spațiul românesc, dar și la crearea unui adevărat spirit de comuniune istorică și sufletească între români și italieni. Dacă avem în vedere și curentele italianizante din Țara Românească și Moldova, reprezentate, printre alții, de Ienăchiță Văcărescu, Naum Râmnicianu și Gheorghe Asachi, putem considera că sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor reprezintă un moment culminant în privința influenței exercitate de Italia asupra culturii românești și, implicit, în privința procesului de formare al imaginii Italiei și a italienilor în cultura noastră.

⁷² *Ibidem*, p. I.

⁷³ *Ibidem*, p. VI.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, p. IX.

⁷⁶ *Ibidem*, p. X.

⁷⁷ *Ibidem*, p. XIII.

⁷⁸ *Ibidem*, p. XV.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. XIX.

⁸¹ *Ibidem*.

FRANCEZI LA MAREA NEAGRĂ

DOCUMENTE INEDITE DESPRE COMPANIILE FRANCEZE DE NAVIGAȚIE LA DUNĂREA DE JOS ȘI MAREA NEAGRĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

LUCIA TAFTĂ

Efectele ascensiunii rapide a capitalismului în a doua jumătate a secolului XIX, datorate introducerii pe scară largă a tehnicii în economia țărilor occidentale, s-au făcut simțite și în politica externă comercială a acestora. Prin extinderea rezultatelor noilor descoperiri ale fizicii, chimiei și mecanicii în sectorul comunicațiilor pe uscat și pe apă s-au micșorat etapele de parcurs pentru schimburile comerciale între țări. Au crescut în același timp cererea și consumul de produse și materii prime. În așa fel, încât multe zone geografice, între care și cele ponto-dunărene au devenit debușee de bază pentru țări ca: Franța, Anglia, Austria, Germania. A pomit între ele o adevărată competiție pentru realizarea unor cifre de afaceri cât mai mari atât din importuri și exporturi cât și din investiții în țările din zonă, parteneri de comerț.

Căile de navigație pe apă – în condițiile introducerii forței aburilor pe nave – au fost deosebit de apreciate, mai ales pentru costul lor mai redus decât pe calea ferată și pentru posibilitatea de a conecta între ele zone îndepărtate.

Anglia, Franța, Austria (Austro-Ungaria din 1867) au încurajat navigația fluvială și maritimă în câteva direcții fundamentale: lupta pentru internaționalizarea mărilor și fluviilor, acțiunea pentru reglementarea navigației, încurajarea marinei comerciale¹.

După războiul Crimeii problemele navigației pe Dunăre și Marea Neagră au fost reglementate între diplomații europeni printr-un șir de acte binecunoscute, precum: *Tratatul de la Paris din 1856*, *Actul public relativ la navigația la gurile Dunării*, *Regulamentul de navigație și poliție fluvială*, *Tariful taxelor (drepturilor) de navigație* din 2 noiembrie 1865 și apoi *Protocolul Conferinței de la Londra* din 13 martie 1871.

Instituția care a girat problemele de navigație pe aceste artere a fost *Comisia Europeană a Dunării*, înființată la 4 noiembrie 1856².

Încurajarea marinei comerciale s-a făcut printr-un ansamblu de măsuri în interiorul fiecărei țări – în perspectiva promovării influenței economice și politice – concretizate prin: subvenționarea, scutirea

¹ Victor Slăvescu, *Curs de transporturi. Principii generale. Căi ferate. Navigație fluvială și maritimă*. București, 1930, p. 307–308.

² Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*. București, 1972, p. 40–49; Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați, sub regim de porto-franc. 1837–1883*, București, 1976, p. 135; Traian Ionescu, *Atitudinea diplomației franceze în problema Mării Negre și a Dunării de Jos, de la Congresul de la Paris (1856) până la Congresul de la Berlin (1878)*, în „Revista de istorie”, t. 33, nr. 11/1980, p. 2125–2145, Paul Cemovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803–1878)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 262–274; Dan Berindei, *Problema Dunării și procesul de constituire a României moderne*, în volumul *României și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 288.

de impozite, oferirea de prime și „garanții de interese” din partea statului. Aceste dispoziții s-au soldat în practică prin încheierea de contracte de către stat cu societăți private de navigație, prin care cele din urmă se obligau să susțină și să întrețină în folosul celui dintâi linii regulate de mărfuri și pasageri și să-i facă amintite servicii gratuite sau reduceri pentru transportul unor funcționari de stat, a poștei, inclusiv valiza diplomatică. În caz de război, vasele de comerț erau armate, astfel încât întreaga marină să se alăture celei de război. Anglia a folosit prima aceste metode pentru navele Amiralității. În domeniul marinei comerciale Franța le-a pus în aplicare din 1827, iar Anglia din 1837³.

Austria a încercat în permanență – favorizată fiind de imediata vecinătate – să-și aroge ca pe un fief navigația în bazinul Dunării de Jos și Mării Negre. Inițial, companiile sale de vase cu aburi pentru mărfuri și pasageri: *Donau Schifffahrtsgesellschaft* și *Lloyd* au fost cele mai solicitate pentru transportul de pasageri și mărfuri. Dar în a doua jumătate a secolului XIX au intrat în competiție și alte țări, ca: Anglia, Franța, Prusia (din 1871 – Imperiul German), Imperiul Otoman (ce se considera cel mai îndreptățit prin suzeranitatea sa asupra provinciilor dunărene), Italia, Grecia și mai târziu Belgia și Statele Unite ale Americii. Alături de cele două companii austriece s-au mai impus: *Compania engleză de navigație maritimă Johnston Ltd*, *Compania rusă Gagarin*, *Compania germană Deutsche Levent Linie*, *Compania italiană Florio et Rubotino*, *Compania otomană Egee*, *Compania greco-orientală*, stipendiată și de englezi, *Compania de navigație Belgia-România*⁴.

Franța a căutat să asigure un loc de frunte pavilionului său, în conformitate atât cu interesele ei economice și strategico-politice la gurile Dunării cât și, mai ales, cu poziția sa de arbitru european – pe timpul domniei împăratului Napoleon III – în Comisia Europeană a Dunării.

¼ din întregul comerț al Franței în timpul celui de-al doilea Imperiu napoleonic era reprezentat de schimburile de produse din provinciile limitrofe Dunării și Mării Negre. De aici, în special din România, se exportau pe piața franceză din Marsilia – și de aici și spre alte țări – cereale, animale, blănuri, lemn de construcție, rapiță pentru uleiul de mașini, cărbuni, petrol. În și prin porturile Brăila și Galați se depozitau și se tranzitau produse și din Basarabia, Dobrogea, Bulgaria.

România importa din Franța țesături, îmbrăcăminte, încălțăminte, obiecte de artă, cosmetice, mobile, porțelanuri, produse farmaceutice, conserve, produs colonial precum zahărul, tutunul, uleiul de măsline, alte mirodenii, fructe exotice, utilaje și echipamente industriale pentru lucrările de modernizare a economiei și industriei, armatei. Nu insistăm asupra detaliilor, întrucât chestiunea schimburilor comerciale franco-române a fost foarte bine tratată de către o serie de autori înaintea noastră⁵. Există însă mai puține informații despre societățile și companiile de navigație cu ale căror vase s-au realizat schimburile. Motivația se află în lacunele din rapoartele consulare cunoscute până în prezent; de asemenea în expunerile asupra mișcării portuare în porturile de la Dunăre. Datele asupra intrărilor și ieșirilor de vase privesc tonajul, numărul de ambarcațiuni, de pasageri, valoarea în bani (franci) a mărfurilor importate sau exportate, fără însă a se indica compania, societatea de navigație care a efectuat cursele respective.

³ Victor Slăvescu, *op.cit.*, p. 309–315.

⁴ Paul Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 286; C. Bușe, *op.cit.*, p. 139; Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, p. 261–262.

⁵ C.I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și până în prezent*, București, 1904, Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, C. Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regim de porto franc. 1837–1883*, Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803–1878)*; Traian Ionescu, *Informations touchant les rapports économiques entre la Roumanie et la France durant la période 1871–1883*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, nr. 4/1980, pp. 2125–2148.

Meritul cercetării mai aprofundate a arhivelor franceze și introducerii datelor acestora referitoare la companiile franceze de navigație a revenit acum câteva decenii istoricilor Constantin Bușe⁶ și Traian Ionescu⁷.

Ei au stabilit – în baza acestor date – eforturile a 4 companii franceze, care au căutat să se implice în transportul de mărfuri și persoane pe Dunăre și Marea Neagră: *Compania franco-danubiană*, *Compania franco-sârbă*, *Compania Fraissinet* și *Compania Mesageriilor Maritime*.

Compania franco-dunăreană sau *Compania franco-danubiană* a fost înființată în 1857, la inițiativa și prin eforturile societății franceze Magnan-Parrot. Între acționarii ei, alături de 37 francezi se înscriseră și 28 de români. Cu toate că a obținut avizul Ministerului Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice, subvenții și garanții „de interes” de la guvern, ca și sprijinul Camerelor de Comerț din Paris, Nantes și Bordeaux, compania a întâlnit numeroase obstacole. Între ele figurau concurența puternicului Lloyd, neîncrederea unor mari case comerciale din Franța, dar și o serie de intrigi ale concurenței. Astfel că, planurile companiei n-au mai fost puse în practică⁸.

Compania franco-sârbă, dezvoltată din asocierea *Companiei generale franceze de navigație pe Dunăre și Serbia* – aproximativ în aceeași perioadă 1857–1858 – și-a propus organizarea unei linii de navigație regulate pentru transporturi comerciale pe apă între Paris și Belgrad, pe ruta Rin – Canale – Marea Medetirană – Marea Neagră – Dunăre spre Belgrad. Acționarii societății au deschis apoi negocieri între 1858-1861 pentru concesiunea unor terenuri și exploatari de cărbuni din partea Serbiei.

Correspondența Consulară în Principatele Dunărene certifică activitatea ei. Ea consemnează circulația la sfârșitul anului 1861 a 2 nave cu aburi între Dunăre și Sava, ca și destinarea altor 4 vase pentru nevoile serviciului fluvial între Galați și Belgrad. Directorul companiei se interesase la Brăila de posibilitatea concesiunii unui debarcader⁹.

Cercetările noastre recente în Arhivele Naționale București au scos la lumină informații mai ample, care ne permit recompunerea atât a momentelor fondării companiilor franceze de navigație, cât și a principalelor lor sectoare de activitate până aproape de sfârșitul secolului XIX. Mai ales pentru cele mai renumite din ele, *Casa sau Compania Fraissinet* și *Mesageriile Maritime*, dar despre care există doar date sporadice și generalități.

Originea lor se află atât în către inițiativele unor particulari, cât și în subvențiile statului francez. Cu sprijinul unor bănci pariziene și al statului două mari familii de armatori, Fraissinet și Roux, au fondat câteva societăți de navigație: *Compagnie marseillaise de navigation à vapeur*, *Société générale des transports maritimes*, *Compagnie de navigation mixte* și *Compagnies des Messageries Nationales* (transformate apoi în *Messageries Impériales Maritimes*). Prin strădaniile acestor armatori, susținuți de guvern, marina comercială a Franței s-a remarcat printr-o serie de servicii pentru mărfuri și pasageri în diverse părți ale lumii, între care Oceanul Indian și Oceanul Pacific, „fief-urile” clasice rămânând Marea Mediterană, gurile Dunării și Marea Neagră¹⁰.

Armatorii Fraissinet sunt cunoscuți în epocă pentru activitățile lor de comerț, sub titulatura de *Casa sau Compania Fraissinet*, de la Marsilia la Constantinopol până la Brăila și Galați. Timp de mai mulți ani ei au susținut cu bani și vapoare transportul de mărfuri și pasageri al *Companiei Mesageriilor Maritime*. Astfel serviciul poștal (inclusiv valiza diplomatică) asigurat de aceasta, la interval de o săptămână între Marsilia și Galați, s-a efectuat pe unul din pacheboturile sale.

⁶ C. Bușe, *op.cit.*

⁷ Traian Ionescu, *Atitudinea Franței în problema „Mării Negre și a Dunării în perioada 1856–1883*, mss. p. 34–46.

⁸ *Ibidem*, p. 34–38 (după microfilme Franța la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (D.A.N.I.C.), pe care le-am consultat și noi).

⁹ *Arhivele Naționale București*, *Microfilme Franța*, Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance Commerciale Consulaire Brăila, rola 135, c. 138–157.

¹⁰ Henri Seé, Ch. Schnerb, *Histoire économique de la France*, Paris, 1939–1951, p. 291.

Compania Mesageriilor Imperiale Maritime sau *Compania Mesageriilor Maritime Franceze* (după 1871) este de departe cea mai remarcabilă companie franceză de navigație pe Dunăre și Marea Neagră. Ea a fost fondată la Marsilia în 1852 și sprijinită ferm de instituțiile celui de-al doilea Imperiu, purtând inițial, în consecință, numele de *Mesageriile Naționale*¹¹. În timpul războiului din Crimeea navele sale s-au alăturat marinei militare, transportând trupele franceze. După război, compania a început diligențele pentru organizarea unei linii pentru mărfuri și pasageri între Marsilia – Constantinopol – Galați – Brăila. În a doua jumătate a anului 1856 – începutul anului 1857, consulul Victor Place la Iași a intervenit pe lângă ministrul de externe contele Walewski pentru susținerea acestui proiect. În iulie 1857 după primirea avizului Ministerului de Finanțe al Franței și semnarea de către acesta a unei convenții cu compania respectivă s-a statornicit un serviciu regulat de navigație pe ruta cerută, cu escale la Varna, Sulina, Tulcea și Galați¹².

Tot acum, printr-o chrisobulă acordată de caimacamul Vogoride, compania a primit și un amplasament la Galați pentru construirea unui debarcader¹³. Contractul de construcție s-a încheiat în 1859 cu concursul lui Mihail și Grigore Marghiloman, aflați la conducerea orașului Brăila și zonei sale libere comerciale. Lucrările efective au început în 1864¹⁴.

Pacheboturile *Mesageriilor Imperiale* au câștigat primatul între navele europene cu aburi ce au pătruns la gurile Dunării și în Marea Neagră. În statisticile CED, locul unu la vapoare era deținut de Franța între 1867-1868 și doi după 1870 față de Austro-Ungaria¹⁵.

Dar în afara navelor cu aburi *Mesageriile* au mai folosit și veliere în special pentru ambarcațiuni mai mici de marfă.

Documente provenite din corespondența comercială a agențiilor consulare ale Franței la Brăila și Galați din a doua jumătate a secolului XIX, respectiv dintre anii 1863-1887, aflate în microfilm la Arhivele Naționale București, permit cunoașterea oarecum mai detaliată a activității *Mesageriilor Maritime*. Ele dau informații privind ponderea anumitor servicii: poștă și transport de valori (în obiecte și numerar), acționari (unul din cei mai importanți fiind *Banca otomană*)¹⁶, numărul de vase și numărul de pasageri transborțați și îmbarcați¹⁷, fără a le consemna ordonanțe în statistici. Concluzia acestor date este că prin aceste servicii s-a schimbat natura inițială a *Companiei Mesageriilor*, ele transformându-se tot mai mult într-o antrepriză comercială față de planul de început. Iar în iulie 1870 vasele poștale ale companiei au fost asimilate, la cererea *Administrației Serviciilor Maritime ale Mesageriilor* și consulului Mellinet la București, navelor de război¹⁸.

Administrația *Mesageriilor* și-a apărat întotdeauna interesele. O altă intervenție a sa a fost în 1887, când municipalitatea orașului Galați a revendicat de la *Companie* taxe de cheiaj contrarii reglementărilor din anii 1871 și 1872 și clauzei de concesiune din 1857¹⁹.

Primatul *Mesageriilor Maritime* în navigația pe Dunăre și Marea Neagră avea să atragă iritarea și adversitatea partenerii sale *Compania Fraissinet*. Aceasta din urmă avea să renunțe în 1865 la serviciile *Mesageriilor*. Invocând întârzierile pentru transportul unor mărfuri, îndeosebi, articole de modă, *Casa Fraissinet* a încheiat un tratat de corespondență cu rivala austriacă Lloyd²⁰.

¹¹ *Ibidem*, p. 280.

¹² Traian Ionescu, *Atitudinea Franței*, mss., p. 39–41.

¹³ Vezi anexa nr. 10 b.

¹⁴ *D.A.N.I.C., Microfilme Franța*, rola 135, c. 91 v° – 97; 306–307.

¹⁵ D.A. Sturdza, *Les travaux de la Commission Européenne des bouches du Danube*, 1859 à 1911, Actes et documents, Vienne, 1913, p. 37–42.

¹⁶ Vezi anexele nr. 1, 2 și 3.

¹⁷ Vezi anexele nr. 3, 4 și 5.

¹⁸ Vezi anexa nr. 6.

¹⁹ Vezi anexa nr. 10 b.

²⁰ *D.A.N.I.C., Microfilme Franța*, MAE, C. CC. Galatz, rola 290, vol. 3, c. 525–525 v°.

Iar în 1875 sub motivul participării la deplasarea de trupe franceze la Tonkin, *Fraissinet* a retras pachebotul care permitea Mesageriilor să asigure un serviciu săptămânal pe ruta Marsilia-Galați. În consecință acest serviciu a devenit bilunar²¹.

În ultimele decenii ale secolului XIX între cele două companii franceze s-a declanșat o adevărată concurență pentru traseele de navigație și porturile românești. După obținerea independenței România câștigase Dobrogea, iar ponderea sa ca parteneră crescuse. Compania rusă Gagarin cu sediul la Odesa, care avea mari greutăți, se adresase conducerilor celor două companii franceze pentru o colaborare²². Perspectiva unor contracte avantajoase, în special cu România, ce își adăugase după 1878 portul Constanța (Küstendge până atunci) prin care companiile franceze să asigure cu vapoare intercursele Brăila – Galați – Constanța – Marsilia a transformat și mai mult cele două companii *Mesageriile și Fraissinet* în rivale. Fiecare din ele căuta să preia în beneficiul ei aceste servicii²³.

Din orice concurență se naște însă și un lucru eficient. În concluzie putem opina că prezența și activitatea companiilor franceze de navigație la Dunărea de Jos și Marea Neagră au asigurat desfășurarea în bune condiții a relațiilor comerciale ale Franței și în ultimă instanță păstrarea influenței politice, chiar și după criza statului francez, dată de prăbușirea celui de al doilea Imperiu. Într-un anume fel companiile franceze și în special *Mesageriile Maritime*, a căror nominalizare simboliza în mod emblematic Franța, cu aura ei de prestigiu, s-au identificat adesea în ochii străinilor cu această importantă țară occidentală.

*

Avem convingerea că documentele prezentate în anexă sunt relevante în această direcție.

A N E X E

1

Annexe à la dépêche du 20 février 1864
(Rapport annuel sur la navigation Française – 1863)
Consulat de France à Galatz

.....

Il est un autre point des opérations des Messageries Imperiales sur lequel la progression n'est pas encore bien établie c'est celui des convois de numéraire... Toutefois il s'y est produit un symptôme favorable, c'est l'augmentation des groups expédiés de Galatz et formant une valeur de 470 000 francs contre 307 000 frs en 1862. Cet excédent est provenu de ce que l'Agence de Galatz a allongé la liste de ses clients d'un nouveau membre, la Banque Imperiale ottomane; elle pourra dans certains cas fournir un aliment important à cette partie de l'exploitation des Messageries Imperiales & cet exemple voudroit peut être à celle-ci d'autres adhérents parmi des négociants qui n'ont pu jusqu'au ce moment se résoudre à quitter la voie du Lloyd Autrichien pour se fier aussi à celles des Messageries Françaises.

.....

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC, Galatz, rola 290, vol. 2, c. 500 v° – 501.

²¹ *D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC – Galatz, rola 291, vol. 7, c. 49 v° – 50.*

²² *Ibidem, rola 291, vol. 7, c. 633 v° – 636 v°.*

²³ Vezi anexele 7, 8 și 9.

2

Rapport sur la Navigation française à Galatz en 1865
Consulat de France à Galatz

Une branche importante à l'exploitation, les convois de groups d'objets précieux a persisté dans sa marche progressive, malgré la réduction des voyages accomplis. Ainsi le chiffre des valeurs tant importées qu'exportées en 1865 a été de 5 257 000 francs, c'est-à-dire d'un million & demi supérieur à celui obtenu en 1864 & qui lui-même marquent un progres sur le chiffre antérieur. La progression ne pouvait s'affirmer d'une façon plus concluante en dernier lieu & l'on ne devrait plus éprouver la moindre hésitation à considérer désormais, comme un fait acquis, le succès de cette partie du service postal des Messageries Impériales entre Constantinople et Galatz-Ibraila. Ce succès parait d'autant assuré que la Compagnie du Lloyd Autrichien moins que a longtemps primé, sous ce rapport sa rivale française, sensible de plus en plus se relâcher de la punctualité qu'elle apportait autrefois dans l'accomplissement de ses voyages periodiques sur la ligne danubienne, considérée par elle, aujourd'hui comme une antreprise commerciale plutôt qu'un service obligatoire du transport des malles-poste.

.....
D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC. Galatz, rola 290, vol. 2, c. 594 v° – 595.

3

Consulat de France

à Galatz

Galatz le 16 Octobre 1865

Direction des Consulats
Affaires Commerciales

Monsieur le Ministre

Par une dépêche en date du 25 Août dernier, Votre Excellence avait bien voulu me faire connaitre que S.A. le Prince Couza avait offert au Museum d'Histoire Naturelle de Paris trois ours des Carpathes. Votre Excellence m'invitait également à m'entendre avec la Compagnie des Messageries Impériales pour le transport de ces animaux en France.

J'ai l'honneur de vous informer, Monsieur le Ministre, que les 3 ours, au lieu d'être conduits directement à Galatz ont été dirigés sur Ibrăila; c'est dans ce dernier port qu'ils ont été embarqués avant hier à bord du paquebot le „Balkan”. Conformément à vos ordres, je me suis assuré à leur passage à Galatz, qu'ils étaient renfermés dans des cages dont la solide construction offrait toutes garanties de sécurité.

Agréez, etc.

La Gorse

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC. Galatz, rola 290, vol. 2, c. 546 v° – 547.

4

Annexe à la rapport du Galatz, 24 April 1869
Consulat de France à Galatz
Direction de Commerce et

Affaires Commerciales

Rapport sur le mouvement de la navigation française à Galatz en 1868 et 1869

.....

Toutefois et malgré cette rareté de notre pavillon dans le Danube les échanges commerciaux se sont toujours maintenues au même chiffre et accusent même une augmentation plutôt que diminution grâce au développement qu'après le service des Messageries Impériales. Le transport de passagers notamment et les envois de numéraire augmentent chaque année.

.....

Le nombre des paquebots de la Compagnie des Messageries Impériales arrivés à Galatz en 1866 a été de 39 et en 1867 de 38 soit à l'aller et au retour 40 à 48 voyages.

Le mouvement des passagers embarqués et débarqués à Galatz présente une augmentation trois croissante.

En 1866 les embarquements ont compris 762 personnes et les débarquements 549 en 1867; ces chiffres se sont élevés à 873 et 980 et eussent été beaucoup plus considérables si l'apparition de cholera dans plusieurs districts n'avait pas imposé des quarantaines.... Sur ce nombre 240 passagers gratuits ou à taxe réduite ont été accordé soit à des pilotes du service de la Commission Européenne du Danube soit à des matelots de la station française libérés du service.

Les transports d'argent, de groupes et d'objets précieux dont la valeur s'est élevé de 2 565 793 fr. à 3 898 590 fr. en 1867 occupent une place importante. La régularité du service de la Compagnie des Messageries Impériales et les garanties de sécurité qu'il offre aux expéditions de numéraire lui ont assuré une sorte de marque pour cette branche importante de son exploitation.

.....

Agrééz, etc.

Bayard

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC Galatz, rola 290, vol. 2, c. 676 v^u – 680 v^u.

5

Consulat de France à Galatz

Direction de Commerce et

Des Affaires Commerciales

Rapport sur le commerce et la navigation du port de Galatz pendant les années 1868 et 1869

Le nombre des paquebots des Compagnie des Messageries Impériales Maritimes arrivées à Galatz en 1868 a été de 42 et en 1869 de 45: soit à l'aller et au retour 34 et 32 voyages.

Le mouvement des passagers présente une augmentation toujours croissante, comparativement aux années précédentes. En 1869 les embarquements ont compris 958 personnes à savoir 99 de 1ère classe, 156 de seconde et 681 passagers de ponts et les débarquements 260, 160 de 1ère classe, 125 de seconde et 671 de pont. En 1869 les embarquements ont été de 767 personnes et les débarquements de 758.

.....

Bayard

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC Galatz, rola 290, vol. 2, c. 822.

6

Administration des Services Maritimes

Des Messageries Impériales

Rue Notre-Dame-des Victoires

Paris 5 juillet 1870.

Monsieur le Ministre,

.....
 Nous avons appris avec une vive satisfaction que, grâce à l'intervention de Mr le Consul Général de France à Bucharest auprès du Gouvernement Princier des justes reparations avaient été faites et qu'il avaient été adopté des mesures tendant à assurer aux bâtiments postaux les honneurs et privilèges dont jouissent les vaisseaux de guerre dans le Danube sur le littoral Moldo-Valaque.

.....
 A Son Excellence, Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, Archives Diplomatiques, rola 15, c. 324.

7

Consulat de France à Galatz

Galatz. 29 Avril 1885

.....
 Notre port a donc reçu en 1884 31 navires françaises, de moins qu'en 1883, mais ce résultat a été occasionné par la quarantaine établie à Constantinople.

On remarque que, durant l'année 1884, les Messageries Maritimes n'ont plus entretenu qu'un service de quinzaine, celui des Fraissinet devenant par contre, hebdomadaire.

.....
 L'itinéraire n'a pas varié à l'aller, Marseille point de départ, Gênes, Syra, Smyrne, Mételin, Dardanelles, Constantinople, Kustendje, Sulina, Galatz et Ibraïla. On ne touchent à Toultscha qu'en cas de chargement annoncé d'avance, chargement auquel coopèrent habituellement des colis expédiés d'Ismail sur des allèges. Au retour le vapeur change son itinéraire suivant la nature et la destination. Les Messageries chargent ici pour Naples assez souvent et les marchandises sont transbordé à Constantinople sur un autre vapeur de la Compagnie. Or, celui-ci ne s'arrête au voyage d'aller que quelques heures à Naples et ne débarque qu'au retour de Marseille à Naples les dites marchandises. Les négociants se plaignent de ces retards que l'agent explique par la nécessité d'apporter à Marseille la valise diplomatique.

Les Messageries Maritimes ne sauraient opérer des recettes sur le Danube qu'en ouvrant une ligne directe de Marseille à Galatz, comme les Fraissinet, cinq bateaux plats d'un tonnage, registre de 1200 tonnes suffirerait, mais les chargements des céréales devraient se faire en grenier et non en sacs.

On me dit que ce projet est à l'étude et j'ai soin d'en parler à l'inspecteur général dont l'arrivée est annoncée.

.....
 Agrérez, etc.

G. de Wiet

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC. Galatz, rola 291, c. 74 v° – 81 v°.

8

Consulat de France à Galatz

Galatz le 20 juin 1885

Monsieur le Ministre,

Jusqu'à nouvel ordre les bateaux de la Société Russe Prince Gagarin & Co cesseroit de desservir les ports de Danube...À la suite de sa suppression, la Compagnie privilégiée Austro-

hongroise sur le Danube est restée la seule à fréquenter les ports de la Bessarabie et exerce un vrai monopole. Aussi les négociants d'Ismail, parmi lesquels se trouvent quelques Français, se sont adressés aux Fraissinet et aux Messageries Maritimes pour que leurs bateaux viennent toucher leur port. Nos compagnies voudraient, avant de modifier leurs services sur le Bas-Danube, être assurées, d'un chargement important. M^{rs} des agents seraient plutôt d'avis à établir un service d'allèges entre Ismail et Toulcha.

.....
G. Wiet

A Monsieur Fraissinet, Ministre des Affaires Etrangères à Paris

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC Galatz, rola 291, vol. 7, c. 134 v° – 135 v°.

9

Consulat de France
à Galatz

Galatz le 29 Juin 1885

Monsieur le Ministre,

Mr Alfred Fraissinet, directeur général de la Compagnie Maritime Fraissinet & Cⁿ vient de passer par ma résidence. Il m'a annoncé que la Chambre de Commerce de Marseille lui avait télégraphié ici d'insister auprès de notre représentant à Bucarest pour obtenir une situation favorable dans l'affaire relative à l'application du tarif autonome aux produits français.

.....
Cet armateur est toujours d'avis de maintenir son service de navigation entre Marseille et les échelles du Danube; il se plaint seulement de la concurrence qui lui fait les Messageries Maritimes. Monsieur Lucas, administrateur général de cette dernière compagnie, refusant de l'abandonner la ligne du Danube.

.....
G. de Wiet

À Monsieur de Freycinet, sénateur, Ministre des Affaires Étrangères à Paris.

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC. Galatz, rola 291, vol. 7, c. 131 v° – 132 v°.

10

a

Annexé à la lettre du Consul de France à Galatz du 29 décembre 1887 Nr. 158 adressée à la Direction des Affaires Politiques

Copie

Galatz le 27 Décembre 1887

Consulat de France
à Galatz

L'Agent de la Compagnie des Messageries Maritimes à Monsieur le Consul de France à Galatz

Monsieur le Consul, j'ai l'honneur de porter à Votre connaissance que j'ai été invité verbalement le 11/23 de ce mois par le chef de notre douane, à payer la taxe de quaiage pour les marchandises embarquées à bord du vapeur „Delta” qui était parti de ce port le 9/21 courant à destination de Constantinople.

Bien que, considérant comme illégale l'application rétroactive d'une loi, j'ai effectué le paiement qui m'a été demandé en protestant et en réservant les droits de ma compagnie.

Vous n'ignorez pas, Monsieur le Consul que le droit de quaiage en Roumanie a été établi par les lois du 20 Novembre 1871 et 25 Mars 1872...

En ce qui concerne les vapeurs de la Compagnies des Messageries Maritimes accostant et opérant aux appontements de nos Agents de Galatz et de Ibraila où il *n'existe aucun quai*.

La Compagnie des Messageries Maritimes, supplée, au manque des quais par des installations de débarcadères qui permettent d'opérer les embarquements et les débarquements de ses marchandises. Ces installations sont couteuses et permanentes, sont supportées uniquement par notre Compagnie...

Dans l'espèce, je pense Monsieur le Consul qu'il y aurait lieu de réclamer auprès du Gouvernement roumain.

.....
 Votre bien obeissant serviteur
 Signé/G. Malavasi

Agent de la C^e des Messageries Maritimes

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC. Galatz, rola 291, vol. 7. c. 809 v° – 811 v°.

b.

Annexe à la lettre du Consul de France à Galatz datée du 29 Décembre 1887, N° 158 et adressée à la Direction des Affaires Etrangères.

Chrisobulle délivré à la Compagnie des Messageries Impériales de France en date du 10 juillet 1857 sous le N° 86
 Kaimacemie Princièrè
 Principauté de Moldavie,

Par suite des demandes réitérées du Consulat Impérial de France, tendant à faire mettre à la disposition de la Compagnie des Messageries Impériales un emplacement à Galatz propre à servir de débarcadère à ses bateaux à vapeur, j'ai chargé le Conseil administratif extraordinaire d'aviser aux mesures nécessaires pour satisfaire à ce besoin de la compagnie susmentionnée.

Le Conseil, après délibération sur cet objet m'a présenté, par son rapport sous le N° 2265 le procès-verbal contenant son arrêté y relatif avec énonciation des remplacements qu'il a jugé convenable d'accorder tant à la Compagnie des Messageries ci-dessus désignée, qu'aux compagnies des bateaux à vapeur ottomans et Helléniques.

Approuvant cette combinaison, j'autorise la délimitation pour le service des Messageries de France, d'un remplacement qui devra comprendre une étendue de cent mètres à 45 toises du pays, le long de la rive du Danube à partir de l'extrémité du local de la Capitainerie et du Corps de garde du port, jusqu'au point où commence le terrain réservé aux opérations de l'exportation.

J'ordonne, en conséquence, que cet emplacement, dans la mesure ci-dessus spécifiée soit mise à la disposition de la Compagnie des Messageries Impériales.

À cet effet la présente Chrysobulle a été délivrée le 10 Juillet de l'an de grâce 1857, en la résidence de Iassy.

Signé/Nicolas Konachi Vogorides
 Le secrétaire d'État ad-interim
 /Signé/A. Fotinos
 Le chef de la Section
 /Signé/Antoniadis

Seconde Section N° 28

Secrétariat d'État N° 86

Pour traduction conforme Galatz le 23 Août 1882

L'Agent de la Compagnie des Messageries Maritimes de France

/Signé/G. Malavasi

D.A.N.I.C., Microfilme Franța, MAE, CCC, Galatz, rola 291, vol. 7, c. 813 v° – 814 v°.

OPINII

MITURILE DEMITIFICĂRII SAU RADIOGRAFIA UNEI ȘANSE RATATE: LUCIAN BOIA, *ISTORIE ȘI MIT ÎN CONȘTIINȚA ROMÂNEASCĂ*,

București, Edit. Humanitas, 1997

Anii din urmă ilustrează încercarea istoriografiei române față cu noi metode și noi problematici ignorate până acum, o încercare ce ar trebui să plece de la „curățirea” de clișeele ce au impietat asupra evoluției normale a unei discipline devenite prea adesea instrument de propagandă. Fără doar și poate, nimeni nu deține soluția miraculoasă a reșterizării unui domeniu de reflecție aflat într-o paradoxală criză: pe de o parte, nevoia istoriografiei de audiență în societate, pe de alta, nevoia societății (înțelegând prin aceasta publicul cultivat de toate gradele, dar și, sau mai ales, tânăra generație în curs de formare) de răspunsuri la întrebări pe care numai cercetarea istorică veritabilă (nu diletantismul de salon) poate să le ofere. Dilema pleacă de la aceea că, în ciuda interesului societății pentru istorie – sau poate tocmai din această pricină – din ce în ce mai multă lume are impresia că istoria – ca știință „facilă” – este un „ceva” la îndemâna oricui. Rolul specialistului în acest carusel al imposturii riscă să devină decorativ, asta și în măsura în care unii dintre noi reiau obiceiul păgubos al vremilor nu prea trecute în care câteva personaje dețineau și prezentau lumii adevărurile absolute din istoria românească.

Nu este nici o noutate pentru nimeni că, de-a lungul „istoriei ca istorie”, mitul a însoțit permanent „istoria ca discurs”. Conexiuni mai mult sau mai puțin vinovate au existat totdeauna în acest dublu parcurs, iar modele de demitificare există astăzi în orice istoriografie care se respectă¹.

La noi, prima tentativă sistematică (cam repede ignorată, cum vom vedea) aparține lui Alexandru Zub (grupajul „Istorie și mit în epoca modernă”, în vol. său *Istorie și finalitate*, București, 1991). Un studiu de caz important a oferit Șt. Lemny, *La critique du régime phanariote: clichés mentaux et perspectives historiographiques*². Recent, Mirela-Luminița Murgescu și-a susținut, la Institutul de Studii Sud-Est Europene, teza de doctorat despre manualele școlare românești, teză precedată de serioase studii de caz. O tentativă de sinteză părea, probabil, prea hazardată. Prof. Lucian Boia a învins inerția sintezei – cronică în istoriografia ultimilor ani – publicând la editura Humanitas *Istorie și mit în conștiința românească*.

Motivația acestui studiu critic vizează metoda de analiză a istoricului, poate cea mai gravă problemă cu care se confruntă cercetarea noastră istorică la acest moment.

¹ Cităm aici două exemple doar: Colette Beaune, *Naissance de la nation France*, Paris, 1985 și Alain Boureau, *Le droit de cuissage*, Paris, 1995, admirabile analize asupra miturilor istorice și istoriografice ce au populat imaginarul cultural francez.

² În vol. *Culture and society. Structures, interferences, analogies in the modern romanian history*, sub red. lui Al. Zub, Iași, 1985, p. 17–31. Se cuvine să adăugăm aici P. Michelson, *Myth and Reality in Romanian National Development*, Huntington, 1986, A. Pippidi, *Miturile trecutului – răspântia prezentului*, în revista „22”, III, 1992, 8, p. 6–7 precum și St. Fischer-Galați, *Myths in Romanian History*, în „East-European Quaterly”, XV, 1981, 3, p. 327–334 (de citit cu rezerve), toate ignorate de autor.

Trei sunt marile linii pe care se construiește lucrarea în discuție. Întâi de toate, deslușirile conceptuale: „mit”, „mitologie”, „mitificare”. Apoi, procesul de adunare/selecție a surselor. În fine, pentru un subiect ca acesta, raporturile – fluctuante, după opinia noastră – între „istoria ca discurs” și putere.

Iată definiția pe care autorul o propune mitului: „construcție imaginară (ceea ce, încă o dată, nu înseamnă nici «reală», nici «ireală», ci dispusă potrivit logicii imaginarii) destinată să pună în evidență esența fenomenelor cosmice și sociale, în strâns raport cu valorile fundamentale ale comunității și în scopul de a asigura coeziunea acesteia. Miturile istorice presupun, evident, preluarea trecutului în sensul acestei definiții”. Prin urmare, „Mitul presupune degajarea unui *adevăr esențial*. El are un sens profund simbolic” (p. 8).

Pe lângă puternicul funcționalism ce apasă asupra acestei definiții, se disting două probleme majore cu urmări asupra consecvenței conceptuale a autorului. Prima privește *valorile fundamentale ale comunității*. Dacă această accepțiune se susține prin raportare la societatea românească antebelică, ea devine inoperantă pentru perioada comunistă. Aceasta pentru că, în cei 50 de ani de comunism, valorile fundamentale ale comunității sunt în clară divergență, ba chiar opuse, celor ale puterii. În acest caz, logica *mitologiei istorice* (un alt termen care se pretează la discuții) se pliază nu atât pe valorile comunității, cât pe cele impuse de putere.

A doua întrebare atinge conceptul de *mit istoric*. Avem a face cu *mituri istorice* sau cu *mituri istoriografice*? Parcurgând lucrarea, nu vom găsi un răspuns clar la întrebarea noastră, căci *istoria* este interpretată și analizată când *in sine*, când *ca discurs*.

În legătură cu rândurile de mai sus, credem că este de făcut o necesară diferență între epoca ante 1945 și perioada comunistă. Problema, sau una dintre ele, rezidă în raporturile dintre producția istoriografică, dintre actul cultural în genere, și putere, noul tip de putere ce a funcționat în România după 1945. Esența acesteia, de nenumărate ori subliniată, a fost sesizată foarte exact de Vasile Pârvan încă în 1918, când nota pe marginea evenimentelor care se petreceau în Rusia devenită bolșevică: colectivismul și aristocrația ce urmau să se formeze aveau să fie încă și mai tiranice decât oligarhiile pe care le înlăturau și în plus, va avea (aristocrația, n.n.) și pretenția – absolut necorespunzătoare realității – de a lucra, adică de a porunci, în numele *întregii societăți*³.

În acest moment nu mai putem vorbi de „valorile fundamentale ale comunității”, ci de idealurile de uniformizare ale puterii. Este diferența între ceea ce Noica numea „mentalitate totemică” și „societatea deschisă” ce funcționase anterior⁴. O mentalitate ridicată la rang de sistem politic ce respingea excepția de la regulă cu violență, uneori fizică. În prelungirea și întru întărirea ei, a valorilor sistemului, comanda era anticipată de producătorul de cultură (am folosit în mod special acest termen ingrat pentru că personaje precum Roller sau mai recentii săi discipoli *nu creau*, ci *produceau* ceea ce ei numeau cultură) care, pentru liniștea sa sau – din ce în ce mai des – pentru avantaje meschine, întâmpina directivele de partid, escaladându-le gradul de penibil. De aici rezultă o percepere particulară și o raportare pe măsură la normele acceptate în societate, cu consecințe evidente în planul spiritului critic – atrofiat progresiv (a se vedea quasi-dispariția genului recenziilor, în sensul lor clasic, din revistele de specialitate). În replică, o hipertrofie a criticismului față de exterior cu scoaterea în

³ *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în „Arhiva pentru studiul și reforma socială”, I, 1919, I, p. 1–8, republicat în *Scrieri*, text stabilit, studiu introductiv și note de Alexandru Zub, București, 1981, p. 357.

⁴ Vezi dezvoltările sale în volumul *Modelul cultural european* (sic!), București, Edit. Humanitas, 1993, p. 12 și urm. Mentalității totemice autorul îi opune tipul de cunoaștere „prin integrări succesive” și pe acela în care excepția devine ea însăși regulă – considerată proprie culturii europene. Ultimele două sunt exemple ale marginii ridicate de toleranță față de excepție în opoziție cu mentalitatea uniformizatoare, colectivistă, atât de prezentă și apăsătoare în comunism.

evidență a gloriei milenare a nației române. La acest nivel „trădarea cărțurilor” (Julien Benda) căpăta proporții monstruoase⁵.

Diferența este de urmărit pe planul mecanismelor ce produc mitul istoric și istoriografic, de o manieră contextualizată care, din păcate, este practic complet neglijată de autor. Diferența dintre Bălcescu, Xenopol, Iorga, Brătianu și Roller, Șt. Pascu, C.C. Giurescu (după 1968) sau alții ca ei, este că primii scriau pentru că așa credeau că e bine, pe când ceilalți o făceau la comanda puterii. Primii exprimau, de o manieră sau alta, un adevăr în care credeau, *adevărul lor*⁶. Cei din a doua categorie dădeau gir prin calitatea lor de specialiști unor teze de propagandă și nu au fost rare cazurile în care au plusat cu mult peste ceea ce li se cerea. Când Hașdeu pune în circulație falsurile istorice devenite mai apoi celebre o făcea cu sincera și naiva credință că actul său servea națiunii și statului român. Dimpotrivă, falsificările istorice proprii regimului comunist erau dictate de interese de partid. erau executate *la comandă*. Suntem de acord că și unii și alții au pus în circulație sau au întărit mituri istorice, dar maniera, ca și scopurile, sunt diferite.

Distincția de care pomeneam ni se pare foarte importantă, esențială chiar. A pune pe același plan, în aceeași categorie documentară și implicit a analiza cu aceleași metode personaje mai mult sau mai puțin „confectionate” ce merg până la impostură, precum „siamezii” Mușat și Ardeleanu, cu clasicii istoriografiei românești riscă să devină nu numai neprofesional, dar și ofensator pentru marea noastră școală istorică. Dacă lucrarea ar fi adresată exclusiv specialiștilor, pericolul ar fi, poate, mai redus. Numai că, în cazul de față, cititorul mai puțin avizat, care are nevoie de istorie, dar nu are instrumentele și abilitățile de a face diferențele, rămâne cu impresia că mecanismele de producere a mitului sunt aceleași peste tot, totdeauna. Ceea ce – mai este nevoie să o spunem? – este fals.

Cu aceasta trecem la problema surselor și a examenului critic. Să vedem mai întâi ce-și propune autorul. „Terenul nostru de cercetare îl constituie societatea românească a secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Ne interesează modul cum permanenta elaborare a discursului istoric, la toate nivelurile, înglobând așadar *cu distincțiile de rigoare, dar fără nici o excludere sau despărțire artificială* (subl. noastră. R.G.P.) istoriografia, manualele școlare, literatura sau propaganda politică, s-a acordat cu evoluția însăși a societății românești, cu gama ideologiilor și a proiectelor de tot felul” (p. 8).

La acest model declarativ vom aplica întrebările puse cândva de Pârvan și, prin analiză, îi vom testa validitatea. „*Informația <...> va fi primul lucru asupra căruia criticul istoric se va opri mai cu stăruință. Câtă e? și cum e? Iată cele două întrebări pe care întâi și le va pune. Cercetat-a istoricul toate izvoarele ce puteau contribui la lămurirea chestiunii ori nu?*”⁷.

⁵ Pentru sesizarea diferenței de statut a intelectualului față de putere, oricine cunoaște situația ante 1990 poate vedea exemplele pe care le furnizează N. Iorga, „...când un istoric poate corecta pe un atotputernic al lumii”, *Hotare și spații naționale*, Vălenii de Munte, 1938, p. 11–13.

⁶ Amintim din nou aici vorbele lui Iorga: „...istoricii, în puținele puncte în care se înțeleg, pot învăța și pe ceilalți și ei au dreptul (și obligația, *n.n.*, R.G.P.) de a scutura de mănecă pe cine-și face iluzii”, *op.cit.*, p. 12. De când lumina a început a veni de la Răsărit, a fost invers... Utile precizări de metodă cu referire la istoriografia română a veacului trecut oferă Al. Zub. *A scrie și a face istorie (istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, 1981 și *Discurs istoric, discurs național, în Istorie și finalitate*, deja citată, p. 54–58.

⁷ *Critica istorică*, ed. cit., p. 67. De reținut și confesiunea lui Mircea Eliade, în aceeași chestiune a metodei de cercetare: „Primul punct este să merg la cele mai bune izvoare, la cele mai bune traduceri, la cele mai bune comentarii. În acest scop, îi întreb personal pe colegi și pe specialiști”, cf., *Munca istoricului*, în vol. *Încercarea labirintului*, trad. rom. și note de Doina Cornea, Cluj, Edit. Dacia, 1990, p. 123. Aplicând principiile de mai sus la analiza lucrării de față, vom sesiza imediat uriașa diferență. În favoarea lui Eliade...

Suntem de acord că o analiză serială (cea mai de dorit pentru o asemenea abordare) ar fi schimbat și aspectul și destinația lucrării. Pentru a păstra cursivitatea discursului, autorul a apelat la exemple. Din păcate, selectarea materialelor este cel puțin capricioasă, în tot cazul inegală. Capitolul *Constituirea panteonului național* (p. 226–232) este construit pe surse exclusiv literare (Bolintineanu, Coșbuc, Eminescu, Delavrancea), ce presupun o metodologie specifică. În replică, momentul Ioan Vodă (p. 232–237) include surse exclusiv istoriografice, pentru ca în analiza *mitului celei de-a doua dinastii* (Brătenii) memorialistica să dețină o pondere zdrobitoare.

În fine, cea mai confuză parte a cărții, din punct de vedere metodologic, este cap. VII. *După 1989* (p. 276–293). În ciuda unor observații pline de realism, autorul apelează aici mai degrabă la intuiție decât la documentație – selectată după criterii care, mărturisim, ne scapă. Ori, tocmai epoca recentă, marcată de deviza „Oricine poate spune orice”, ar fi oferit un teren fertil de investigație pentru demersul ce ni se propune⁸. Aparent, o asemenea opțiune nu ridică probleme deosebite, dar, ca în multe cazuri, și aici aparențele înșală și vom vedea îndată de ce.

În primul rând, pentru fiecare dintre subiectele prezentate, există încă alte categorii de surse. Deci, informația este incompletă. Apoi, fiecare dintre categoriile folosite necesită un tip aparte de investigație, nu răspund acelorași întrebări, nu oferă același gen de răspunsuri, nu au aceeași relevanță pentru „conștiința românească”. Memoriile lui Bacalbașa sau I.G. Duca nu sunt la fel de reprezentative, nu au același impact în societatea timpului, precum presa sau discursurile parlamentare. Rolul și impactul cercetării istorice în perioada interbelică era cu totul altul decât acum 20 de ani sau chiar astăzi, ceea ce implica un alt rol formativ. Nu mai avem astăzi amfiteatre pline la conferințele istorice, cum era pe vremea lui Iorga, iar intelectualii primesc mai ușor profetii de tip Brucan decât analize istorice documentate. Diferența este dată și de impactul deosebit pe care îl au noile mijloace de informare în masă, în special televiziunea. De aceea, fiecare categorie documentară în parte și toate laolaltă trebuie supuse unor metode diferențiate de investigație. Ceea ce nu este cazul. Prin toate acestea autorul își infirmă chiar propriile principii efectuând despărțiri artificiale și excluzând după criterii arbitrar palpieri întregi ale discursului istoric. Rezultatul este o deformare a imaginii oferite și inducerea în eroare a cititorului.

Ne reafirmăm solidaritatea cu intenția demersului pe care profesorul Lucian Boia l-a întreprins. Odată cu asta reafirmăm și refuzul de a accepta metoda de analiză pe care domnia sa o propune. Pentru a oferi o imagine adecvată asupra culturii române față cu miturile ce-i sunt proprii, măcar în ce privește istoriografia, autorul ar fi putut indica și două, trei titluri de referință care se constituie în cercetări vrednice de a fi luate în seamă pentru informare și cercetare. Unul din sentimentele care îl încearcă pe cititor este acela că adevărata istoriografie românească, aceea eliberată de clișee și mituri, începe cu lucrarea de față (eventual cu culegerile de studii coordonate de autor). Din fericire, este o imagine falsă. Dacă există un mit al lui Vlad Țepeș, spre exemplu, este cu totul sigur că există și studii serioase care luminează acest subiect, cum ar fi monografia ce o datorăm

⁸ Dăm doar un singur exemplu. Un intelectual rafinat și respectabil, precum H.R. Patapievic, bunăoară, reia, în noul context de după 1989, clișee deja celebre în discursul istoric românesc. Istoria românească ar fi, după domnia sa, o dispută între Sat și Stat. Pe planul relațiilor cu *celălalt*. „Dacă am fost aserviți, robiți nu am fost niciodată”. „aservirea fără robie” fiind astfel „soluția de supraviețuire a politicii românești”. cf. *Faptele exemplare și Serile temporale și istoria*, în vol. său *Cerul văzut prin lentilă*. București, Edit. Nemira, 1995, p. 122–128. Dacă am aplica la aceste reflecții „metoda” prof. Boia, concluzia ar fi că Patapievic nu e cu nimic mai puțin „autohtonist” decât Iorga sau Noica, spre exemplu. Nu putem eluda însă „deschiderea europeană” (Al. Dușu) a demersului său, ceea ce nuanțează deîndată receptarea autorului pomenit, *vezi infra*.

lui Ștefan Andreescu. Același lucru e valabil și pentru Mihai Viteazul sau „revoluția de la 1821”⁹ și exemplele ar putea continua. Cititorului i se induce însă ideea că istoriografia românească este asemenea unui computer bântuit de viruși ce contaminatează orice nou program instalat, singura soluție fiind „curățirea” sa completă. Diletanții, mai mult sau mai puțin iluștri, pot striga liniștiți că nu s-a făcut decât mitografie în istoriografia română, de la Azarie la contemporani.

Problema este, și aici, de redus la esență. Autorul a parcurs grăbit cercetarea istoriografică actuală, grăbindu-se să o eticheteze după clișee prestabilite. Un exemplu ne va lumina îndată: chestiunea luptelor cu turcii. Suntem de acord că subiectul a dat apă la moară unei întregi literaturi să-i zicem „românocentristă”, dar există și un revers al medaliei: „Ar fi la fel de corect, și cu siguranță chiar mai realist – ni se spune – ca, dincolo de antagonismul româno-turc sau româno-maghiar, să se remarce *integrarea*, timp de secole, a țărilor române în sistemul otoman, iar a Transilvaniei în spațiul ungar și, în genere, al Europei centrale” (p. 180). Problema este discutată de lucrări pe care autorul le citează în altă parte (N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, etc.) sau de altele de care nu are cunoștință, precum studiile lui Andrei Pippidi, Mihai Maxim, Tahsin Gemil și, mai recent, Bogdan Murgescu.

Mitul nu are relevanță dacă există numai în conștiința unui singur om sau a unui grup drastic restrâns numeric. El are o dimensiune colectivă, presupune o audiență și o acceptare pe măsură din partea societății¹⁰. Organizarea materialului trebuia să țină seama de aceste elemente. Autorul este de acord bunăoară, că manualele și cursurile universitare fixează ierarhiile. Suntem și noi de aceeași părere, cu o adăugire care ni se pare absolut esențială: ele au un rol formativ de o excepțională însemnătate. Dacă despre manuale suntem lămurii, în parte și datorită utilizării datelor inseriate de Mirela-Luminița Murgescu, despre cursurile universitare nu se suflă o vorbă. Dumitru Almaș, spre exemplu, apare menționat numai ca „prolific popularizator”, dar el a fost nimic alta decât profesorul autorului la Facultatea de Istorie din București!

Ne referim aici nu numai la cursurile tipărite, ci și la prelegerile magistrale care, adesea, deveneau, și ne temem că încă mai devin, magistral de penibile atunci când personaje de genul G. D. Iscru sau Maria Dogaru se exaltau descoperind tricolorul la Decebal sau profesori de marcă izbucneau în lacrimi vorbind cu patos despre Mihai Viteazul. Apropiate exemple pe care autorul nu vrea să le vadă dintr-o exagerată eleganță, ce riscă a deveni vinovată. Cândva, unul dintre profesori anunța cu triumf o mare mutație metodologică în prezentarea „revoluției” lui Tudor Vladimirescu: se vor analiza întâi programele și apoi desfășurarea. *No comments...*

Analiza cursurilor universitare ar depista un adevărat „tezaur mitografic” pe care, cine știe?, vreun temerar ni-l va comunica vreodată. Deocamdată, concluzia noastră este simplă, dar tragică: selecția surselor nu s-a făcut din comoditate (cum se temea cândva Pârvan), ci din eleganță (sau prudență) și din necunoașterea multora dintre contribuțiile reale ale istoriografiei române mai vechi sau mai noi.

O altă categorie de probleme ridică metodologia de analiză a autorilor. Concepția istorică sau filosofică a unui autor sau altul nu este dată o dată pentru totdeauna, ci are o dinamică proprie. Iorga din *Istoria românilor și a romanității orientale* (1940) nu este același din cutare sinteză de la începuturile carierei și același lucru este valabil pentru orice mare spirit. Noica, Vulcănescu, Eliade nu sunt autori de etichetat în trecut, ci cu nuanțe și prudență.

⁹ Subiect urmărit obsesiv, dar pentru care, după opinia noastră, cea mai serioasă monografie rămâne aceea a lui Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești, 1821–1822*. București, 1945.

¹⁰ De văzut observațiile pertinente ale lui Al. Zub, *Istorie și mit în epoca modernă*, deja citat, p. 37 și urm., M. Eliade, *Mit, rit și inițiere*, în vol. cit., p. 133–136.

Firește, nu am fi avut pretenția ca autorul să fi citit toată opera lui Iorga, Brătianu, Sadoveanu sau Noica. Dar a utiliza ca lucrare de referință pentru primul *Istoria românilor pentru poporul românesc*, o carte mai aproape de ceea ce numim azi popularizare academică, prea puțin reprezentativă pentru concepția marelui istoric, și a trage concluzii irefutabile din prezentarea ei ni se pare ușor exagerat. Același lucru este valabil pentru Gh. I. Brătianu, asta pentru a nu mai menționa completa absență a unor personalități ale istoriografiei române interbelice¹¹.

Asistăm astfel la lansarea *in nuce* a unor mituri care urmează, din alte considerente, logica de care profesorul Boia vorbea la început. Slaba conceptualizare a termenului-cheie *naționalism* riscă să ducă la confuzii grave. Îi vedem pe Iorga etichetat sub acest nume și ne spunem că nu e cu totul greșit (p. 58)¹². Tot „naționaliști”, de data aceasta fără nuanțe, sunt prezentați Crainic și Nae Ionescu și, mai târziu, Noica¹³. Suntem siguri că autorul are deplina conștiință a diferențelor importante care există între aceste trei personalități pe acest plan. Era însă foarte important ca ele să fi fost comunicate și cititorului...

Tot la acest punct trebuie făcută o altă remarcă. La p. 59 se deschide subiectul polemicii dintre Iorga și *Scoala Nouă* pe problema „politicului și naționalismului în istoriografie”. Autorul remarcă imposibila desprindere a istoriei/istoricului de ideologie, dar se oprește la mijlocul drumului. Era de menționat reconvertirea paradoxală, în tot cazul prea puțin principială, a doi dintre corifcii *Scolii Noi* către un naționalism de penibilă substanță marxistă în anii comunismului, în vreme ce al treilea – Gh. I. Brătianu – murea asasinat la Sighet. Panaitescu, în prima fază, și C. C. Giurescu, până târziu, sunt dintre aceia ce au uitat reproșurile făcute lui Iorga înainte de război, ultimul dintre ei fiind istoriograf oficial al puterii în anii '70¹⁴.

Tot la capitolul „naționalism și politică” trebuie încadrați și marii „făuritori de istorie” ce scriau la comandă, de fiecare dată altfel despre același subiect, în vremurile mai recente. Aici, autorul se ferește a da exemple. Știm că mișcarea lui Horea fusese cândva ridicată la rangul de „revoluție”. Nu ni se spune prea limpede cum și cu ce limite. Nu ni se spune de lucrările scrise la comandă de Ștefan Pascu în 1984, *Cea dintâi revoluție română a epocii moderne și Revoluția populară de sub*

¹¹ Ca și în tratarea raporturilor dintre cultură și politică, și în acest caz perspectiva oferită de autor păcătuiește prin imobilism. Reamintim aici vorbele lui Marc Bloch, „L'histoire est, pour essence, science du changement”, *L'étrange défaite*, Paris, 1946, p. 127.

¹² „Iorga rămâne în ansamblu un naționalist de dreapta, ale cărui idei sociale și politice (unitate și specificitate națională, solidaritate socială, regim monarhic, misiune europeană) se regăsesc în discursul său istoric”. Aici, încheierile prof. Boia se întănesc, în parte, cu cele ale lui Al. George, care îi atribuia lui Iorga caracteristici din cele mai bizare: *populism, tradiționalism, colectivism, intoleranță etnică, antieuropeism*, cf., *Din nou despre „stânga” și „dreapta”*, în revista „22”, I, 28, p. 10; vezi și H.R. Patapievici, *Patriotism și naționalism*, în *vol.cit.*, p. 146 și urm. Pentru ceea ce înseamnă „tradiție” și „specific” în cultura română, de văzut Al. Dușu, *Tradiția în cultura politică românească*, „Polis”, 3–4, 1996, p. 82–94.

¹³ Nuanțe importante la Alexandru Dușu, *Orthodoxie et totalitarisme*, în „Buletinul Institutului de Studii Sud-Est Europene” (= „Buletinul I.S.S.E.E.”), VII, 1997, p. 61 și urm., unde se poate găsi o excelentă prezentare a ceea ce a însemnat ideologia comunistă în raport cu cultura și ortodoxia, vezi și *infra*, nota 17. O punere la punct nuanțată și documentată în chestiunea naționalismului și a „fazelor” sale în cultura română la Al. Zub, *Sur le nationalisme roumain du XXe siècle*, în „Revue des Etudes Roumaines”, XVII–XVIII, 1993, p. 265–276, unde se urmează sugestiile metodologice ale lui Ernst Gellner, *Nationalisme et politique en Europe de l'Est*, în „Le Débat”, 63, 1991, p. 78–84.

¹⁴ Sugerăm doar o lectură semnată de acesta din urmă (cu D. C. Giurescu), *Scurtă istorie a românilor*, București, 1978. De comparat cu sinteza sa dinainte de război, *Istoria românilor*, București, 1940.

conducerea lui Horea, cum nu aflăm nimic despre aceia care nu s-au pretat la „rebotizarea” istoriei românești¹⁵.

În fapt, în toate aceste chestiuni, *omisiunea și generalizarea pripită* ca strategie metodologică ne-au îndemnat la acest demers. Și aceasta pentru că nu este vorba de un accident. ci de o obișnuință care deformează rezultatele cercetării. Adăugate la inconsecvențele conceptuale – generatoare de confuzii, uneori grave –, ele impietează considerabil asupra validității și relevanței concluziilor ce ni se propun. Mai mult, prin extensie, riscă să conducă la bagatelizarea meseriei de istoric. într-un moment în care tipul de intelectual cu audiență la noi este „intelectualul-guru”, acela care se pricepe la orice și are soluții la orice întrebare, de la jurnaliștii erijați mai nou în istorici, de tip Ion Cristoiu. la politologii atoateștiutori ce fac previziuni astrale, la oamenii de cultură influenți ce au impresia că istoria este ceva cam ca la *Teleenciclopedia*. O lucrare a unui profesionist serios cum este profesorul Boia nu are voie să încurajeze asemenea tendințe, ci are datoria să le limiteze, să-i „scuture de mâncă”, cum spunea Iorga. Dar asta nu se face ocolind exemplele cele mai clare pentru a pune pe același plan, în aceeași categorie de surse, un Nicolae Densușianu sau C. I. Istrati cu Pârvan sau figuri cețoase precum Al. Diță, M. Dogaru, I. C. Drăgan, alături de istorici respectabili precum Ștefan Andreescu. În România multă lume pretinde că scrie istorie, daț. vorba lui Pârvan. „Nu pentru că cineva a scos o carte de istorie. e istoric”. Distincția clară dintre profesioniști și diletanți trebuia clar precizată pentru lămurirea cititorului mai puțin avizat și în bunul respect al profesiunii¹⁶.

Fapt este că demersul este construit. în special pentru epoca mai recentă. aproape numai pe analiza autorilor minori. a diletanților, ici și colo fiind sugerat, în vreo notă. numele vreunui coleg. Ne așteptam la o nuanțare mai accentuată, conformă cu spiritul în care autorul a scris întotdeauna: în chestiunea complexă a propagatorilor de mituri problema raportului între profesioniști și diletanți necesita o adâncire specială. Care este rolul specialiștilor în lansarea unor mituri proprii regimului comunist? Din ce zonă de activitate provin aceștia (dacă e cazul, și ne temem că este)? Care sunt mecanismele care au concurat la creșterea artificială sau nu a audienței lor? Pe de altă parte. prin ce canale personaje de cu totul altă formație devin peste noapte istorici și încă quasi-oficiali?

Răspunzând numai în treacăt la aceste întrebări vom vedea limpede că promovări importante pe cale academică și politică au fost motivate tocmai de activitatea tenace a unor profesioniști (universitari sau din cercetarea academică) de propagatori de mituri. Estimarea audienței lor în rândul elevilor și studenților – categoriile cele mai expuse – se putea face iarăși lesne. Paradoxele convertiri de moment își aflau astfel o bună explicație. De partea cealaltă, „ilustrul” exemplu al lui I. C. Drăgan – autor emigrat în Occident, dar ale cărui lucrări „imperiale” se traduceau în țară – oferea un studiu de caz extrem de relevant.

Și la acest punct temerea clasicului Pârvan se confirmă: „... a întrebuițat el (istoricul. *n.n.* *R.G.P.*) mijloace serioase. vrednice de încredere, ori a cătat și bun și rău. și a pus tot la un loc. pentru că din punct de vedere cronologic, ori din altul. datele se potriveau?”

¹⁵ Sunt doar două dintre producțiile omagiale ale autorului citat. prima apărută în *Magazin istoric*. 18. 9. 1984. p. 8–12, cealaltă, sub formă monografică. la Editura Militară în același an. Tot atunci. un colectiv de la Cluj, condus de Nicolae Edroiu, publica la Editura Dacia. o lucrare intitulată *Răscoala lui Horea, studii și interpretări istorice*. refuzând discret falsificarea istoriei după indicații de partid.

¹⁶ Se face o asemenea distincție, dar ea rămâne, din păcate. la nivel declarativ, logica expunerii nu o urmează. La p. 80–81 se propun trei tipuri de autori de istorie: istorici de partid. istorici militari și „autohtonști” (distincție preluată după Katherine Verdery). Evident. există și o altă categorie. a profesioniștilor neînregimentați. Era însă de subliniat că nu numai istoricii militari – cei mai mulți, suntem de acord, de o îndoielnică valoare – au fost propagatori de mituri. tot după cum. nu toți istoricii în genere au răspuns „prezent” la sarcinile de partid.

Stânjeneala și lipsa de nuanțe riscă să ducă la consecințe nedorite, atunci când o lucrare sau alta se nimeresc a fi tocmai contrariul a ceea ce autorul crede că sunt. Cel mai clar exemplu este cartea lui Ștefan Andreescu. *Restitutio Daciae*. Iată concluzia autorului: „Medievist de cu totul altă formație și ținută decât istoricii activiști ai erei Ceaușescu, Andreescu oferă cazul instructiv al unei istorii *aparent autonomă și corect elaborată (subl. noastră, R.G.P.)*, dar care, în fond, redusă la esență, nu face decât să servească unul dintre marile mituri ale regimului” (p. 159). Desigur, fiecare poate desprinde ce esență i se pare lui adecvată, dar ne temem că de data aceasta logica argumentației nu este de partea autorului. Aceeași situație se poate regăsi în etichetarea spiritului complex care este Constantin Noica: „...Ceaușescu însuși s-ar fi putut regăsi în ideea unei unicități românești, a îmbinării între tradiție și modernitate, și a unei Români ca loc privilegiat și factor mediator între civilizațiile globului” (p. 172)¹⁷.

Cu aceasta venim la o parte de substanță, care vizează lacunele de documentare ale lucrării în discuție. De fapt, teamă ne este că, pe terenul istoriografiei actuale, autorul nu este la fel de acasă ca pe materia secolului XIX. E limpede că, bunăoară, istoriografia relativă la „imperiul Asăneștilor” este mult mai complexă și mai nuanțată decât ni se sugerează, că demersul *Bizanț după Bizanț*, ce-l datorăm lui Iorga, nu înseamnă *stricto sensu* că românii sunt urmașii legitimi ai imperiului dispărut (p. 211). Slaba documentare în chestiuni de istoria veacului al XVIII-lea îl aruncă pe autor în capcana ... mîtului: Grigore Alexandru Ghica nu este decapitat de turci pentru că se opusese la anexarea Bucovinei, ci pentru că era suspectat de legături cu Rusia și cu Austria și nu-și achitase obligațiile față de Poartă (p. 228)¹⁸. Cât despre mitul „Rusia – a treia Romă”, el apare la români în veacul XVIII, și nu în veacul XVII, când cultura română, fie și de expresie slavonă, cum consideră autorul, nu era orientată către un spațiu prea îndepărtat pentru a-i fi de sprijin. De altfel, chiar în Rusia, mitul ca atare era în curs de cristalizare în epocă (p. 86)¹⁹. În prelungire, nu „orientarea culturală a României spre Occident” a dus la devalorizarea modelului rusesc, ci evenimentele concrete ce au îndemnat la o prudență strategică (anexarea Basarabiei, la 1812, repetatele ocupații rusești, Regulamentul Organic, etc.) (p. 185–186).

E limpede, pentru oricine cunoaște istoria veacului „fanariot” și reacțiile ce i-au urmat, că nu Bălcescu este începătorul denigrării fanarioților (p. 183), ci Marc-Philippe Zallony (*Essai sur les Phanariotes*, Marsilia, 1824), tot după cum dezbaterile asupra grecilor, ca și „comunitate negativă”, au continuat mult după 1898, data la care Iorga susținea conferința *Cultura română sub fanarioți* și mai continuă și azi, indiferent dacă „a încetat să mai fie nevoie de ei”, cum crede autorul (p. 184)²⁰. O fi relevantă pentru multe Cronică lui Dionisie Eclesiarhul, dar nu și pentru spiritul „micului orășean” (L.B., p. 18). Cultura Eclesiarhului este una de sorginte profund religioasă, nerelevantă în multe

¹⁷ Idee susținută de Katherine Verdery și Michel Dion. Un punct de vedere clar și fără dubii ne oferă Alexandru Duțu. *Solidaritățile naționale și utopiile*, în „Buletinul I.S.S.E.E.”, I, 1994, p. 13–14, respectiv nota 10; «...nu trebuie uitat că „specificul” a fost mereu definit prin raportare la „Europa”, astfel că nu se poate lăsa de o parte alternativa „europeană” propusă de teoreticienii „specificului”, pentru a reliefa doar deschiderea propusă în cadrul naționalismului».

¹⁸ Creatorul acestui mit pare a fi Mihail Kogălniceanu, dacă nu punem la socoteală presa vremii, analizată în mai multe rânduri de L. Baidaff.

¹⁹ Despre această ultimă problemă bibliografia este imensă, trimitem doar la Dimitri Stremoukhoff, *Moscow the Third Rome: Sources of Doctrine*. „Speculum”, 28, 1953, 1, p. 84–102 și Robert Lee Wolff, *The Three Romes: The Migration of an Ideology and the Making of an Autocrat*, în „Daedalus”, 88, 1959, 2, p. 291–310.

²⁰ De văzut studiul lui Șt. Lemny, deja citat. Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariotes, Phanarotisme*, în „R.E.S.E.E.”, XIII, 1975, 2, p. 231–239.

privește pentru „mentalitatea colectivă”. Mai nimerit, ar fi fost, credem, exemplul meșteșugarului Ioan Dobrescu, sau chiar al lui Zilot Românul²¹.

Este, de asemenea, de discutat ce ar înțelege autorul prin „absența spiritului dinastic din cultura politică românească” (p. 239), când statele românești și apoi România au cunoscut *numai* regimul politic monarhic, până la sovietizarea forțată²².

În genere, autorul se abține să dea explicații ale miturilor de analizat, dar și atunci când o face riscă să lanseze noi mituri. Ridicarea la rangul de „istoric” a unui personaj obscur ca Mircea Dogaru, sau a unui diletant „agitator” precum I.C. Drăgan, nu înseamnă că istoriografia română face caz de ideea imperială²³.

Simplificarea unor construcții teoretice ca și utilizarea fără nuanțe a altora duc câteodată la adevărate sentințe metodologice – exemple tipice de *generalizare pripită*. Dăm aici un singur exemplu, relativ la *imaginea celuilalt*: „Atunci când *celălalt* se află în interiorul cetății, el oferă adesea mai multe trăsături de alteritate și stimulează în mai mare măsură tot felul de neliniști decât *celălalt* din afară” (p. 200). Cercetări contextualizate, pe drumul deschis de Geoffrey Atkinson și apoi Jean Delumeau cu a sa *Frică în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*²⁴, au argumentat exact teza inversă, după care *celălalt* din interior este reprezentat în imaginar ca un pericol minor²⁵.

În contextul unei istoriografii aflată în criză reală – chiar dacă pe alocuri stimulată și întreținută artificial – este de dorit, după opinia noastră, reliefaarea cât mai limpede a importanței specialistului și punerea în planul pe care îl merită a diletantismului mai mult sau mai puțin rafinat. În

²¹ Cronică publicată de Ilie Corfus, în „S.A.I.”, VIII, 1966. În tot cazul, studiul fondator în problema „imaginii Europei” în epocă rămâne (după contribuțiile lui N. Iorga) cel al lui Al. Dușu, *Imaginea Franței în timpul campaniilor napoleoniene*, în *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972, p. 137–156 (necitat de autor). De remarcat, totuși, justețea concluziilor cu referire la rolul boierimii române în procesul de „intrare în Europa”, spre diferență, bunăoară, de H.R. Patapievi, (*Faptele exemplare*, cit., p. 123 și 127), care încearcă să ne convingă de „prăbușirea clasei conducătoare a boierilor în prima jumătate a veacului trecut”.

²² Interesant este că la p. 279, nota 6, autorul ia poziție, pe bună dreptate, nimic de zis, împotriva opiniilor lui Ioan Scurtu, *Monarhia în România, 1866–1947*, București, Edit. Danubius, 1991, care exalta o presupusă „tradiție republicană” în cultura politică română.

²³ Sunt și excepții care însă nu au pondere, vezi D. Năstase, *Ideea imperială în țările române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (sec. XIV–XVIII)*, Fundația Europeană „Drăgan”, Atena, 1972 (necunoscută autorului); vezi și observațiile contrare, la care aderăm, ale lui A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XIV–XVIII*, București, 1983, p. 14, nota 24.

²⁴ Prima apariție în 1978, Fayard, Paris. Trad. rom. de Modest Morariu, București, Edit. Meridiane, 1986 (2 vol.).

²⁵ De văzut în special Albert Mas, *Les Turcs dans la littérature espagnole du siècle d'or*, 2 vol., Paris, 1967; vezi și observațiile de metodă ale Helenei Ahrweiller, studiul introductiv la tema *L'image de l'autre et les mécanismes de l'altérité*, la Congresul de Studii Istorice de la Stuttgart, în *Actes du Congrès International...*, vol. I, Stuttgart, 1985, p. 100. Pentru spațiul românesc studiile de caz reliefează aceeași idee (tot cu referire la Turc): Mihail Berza, *Turcs, Empire Ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XV–XVII siècles*, în vol. postum *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, culegere de studii editată, cu o introducere și note de Andrei Pippidi, București, Edit. Eminescu, 1985, p. 75–104. Al. Dușu, *Imaginea Turcului și a Neamțului în timpul asediului Vienei*, în vol. său *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985. Mai recent studiul nostru, *L'image de l'ennemi. La permanence d'un paradigme*, în *Mélanges offerts pour Vasilka Tăpkova Zaimova*, Sofia, 1999.

aceeași ordine de idei, demersuri ca cel de față se cer întreprinse pentru a scutura – cu fermitate, însă – zgura de pe un domeniu de cercetare ce riscă a fi bagatelizat. Lucrarea profesorului Lucian Boia a încercat așa ceva și nu complet fără temeii. Dar, pe de altă parte, multe din încheierile la care a ajuns și mai ales inconsecvența metodologică, adesea gravă, impietează substanțial asupra relevanței sale ca și asupra bunei metode de cercetare istorică. Este, nu putem nega, meritul său de a fi încercat această sinteză. Este și datoria noastră de a o vedea și de a o supune unui examen critic din perspectiva propriilor noastre adevăruri. Din toate acestea sperăm să rezulte o înțelegere a istoriografiei românești mai aproape de ceea ce ne place – prea adesea – să numim „spirit european”.

Radu G. Păun

CONDIȚIILE POLITICE INTERNAȚIONALE ALE MENȚINERII STATALITĂȚII ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLELE XVI – XVIII

Istorie universală și istorie națională. Istoria națională poate fi mai bine cercetată și înțeleasă în contextul istoriei universale, îndeosebi a țărilor vecine. Ungaria și Polonia, state întinse și puternice, au dispărut ca entități statale – Ungaria la mijlocul secolului al XVI-lea, Polonia la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Țările Române, incomparabil mai puțin întinse și mai puțin puternice, s-au menținut ca state.

Ungaria. La începutul secolului al XVI-lea, Ungaria era un stat mare și puternic. Imperiul otoman era în plină expansiune. Carol Quintul (1519–1556), aflat în fruntea Imperiului romano-german¹, a Țărilor de Jos și a Spaniei, cu coloniile sale din Lumea Nouă, a dat prioritate, în politica sa externă, Europei vestice, Mării Mediterane și Oceanului Atlantic. A acordat, în schimb, un interes mai redus teritoriilor sudice ale Imperiului romano-german, deși acesta era amenințat de expansiunea otomană. În aceste condiții, resursele diplomatice și militare ale fratelui său, Ferdinand de Austria, căruii îi reveneau apărarea hotarelor de sud ale imperiului și sprijinirea Ungariei, au fost insuficiente. Rând pe rând, în condițiile expansiunii Imperiului otoman, aflat în apogeul puterii sale, Belgradul a fost cucerit de turci (1521), iar armata ungară a fost înfrântă la Mohács (1526). Către mijlocul secolului al XVI-lea, statul maghiar s-a destrămat: nordul său a intrat în componența posesiunilor habsburgice, sudul și centrul au fost transformate în provincii otomane, iar voievodatul Transilvaniei s-a desprins de Ungaria, devenind un principat autonom sub suzeranitatea Porții. Puținătatea resurselor diplomatice și militare ale lui Ferdinand de Austria și orientarea spre Europa apuseană, Marea Mediterană și Oceanul Atlantic a lui Carol Quintul, ca și apogeul puterii Imperiului otoman au contribuit la prăbușirea Ungariei și la destrămarea statului maghiar.

De la sfârșitul secolului al XVII-lea, roata istoriei s-a învârtit în sens invers. Rând pe rând, deși Imperiul romano-german lupta pe două fronturi, în Apus împotriva politicii hegemonice a Franței, iar în Răsărit împotriva turcilor, Casa de Habsburg a cucerit de la Imperiul otoman, al cărui declin

¹ Termenul „imperiu habsburgic” trebuie privit în sens figurat, deoarece, instituțional, un imperiu austriac a existat numai din 1806, când Napoleon I a desființat Imperiul romano-german. Termenul „imperiu habsburgic” se referă, în fond, la posesiunile din afara Imperiului romano-german ale Casei de Habsburg, care era și dinastia domnitoare în Imperiul romano-german până în 1806.

începuse, Ungaria centrală și sudică, Croația și a ocupat Transilvania, Banatul și temporar Oltenia (1718–1739), precum și Bucovina (1775), luări în stăpânire care se explică prin declinul Imperiului otoman și prin politica expansionistă a Casei de Austria, aflată în plin apogeu.

Polonia. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Polonia era încă o mare putere, a cărei armată a contribuit decisiv la despresurarea Vienei, asediată de turci (1683). La sfârșitul secolului al XVIII-lea, după împărțirile din 1772, 1793 și 1795, Polonia a dispărut ca entitate statală, deoarece cele trei state vecine: Imperiul romano-german, Imperiul rus² și regatul Prusiei au dus o politică convergentă de împărțire a Poloniei și de desființare a statului polon.

Țările Române. Transilvania și-a menținut statalitatea până la sfârșitul secolului al XVII-lea, iar Banatul a aparținut până la 1718 Imperiului otoman, când a intrat în stăpânirea Casei de Habsburg. Țara Românească și Moldova, deși au suferit pierderi teritoriale: Oltenia (1718–1739), Bucovina (din 1775) și Basarabia (din 1812), s-au menținut ca entități statale, deoarece a existat un conflict de interese între politica expansionistă spre sud și est a Imperiului romano-german și spre vest a Rusiei pe de o parte și politica Imperiului otoman, care și-a păstrat suzeranitatea asupra țărilor române extracarpătice, pe de altă parte. Deși Imperiul otoman nu a urmărit, în chip expres, integritatea lor teritorială, politica sa de menținere a suzeranității asupra acestor două țări, a contribuit la păstrarea entității lor statale. Teritoriile pierdute de aceste două țări române au fost recuperate mai târziu, contribuind la realizarea Marii Uniri din 1918.

Radu Manolescu

² Termenul „imperiu țarist” nu este corespunzător, el echivalând, în traducere, cu „imperiu împărătesc”, ceea ce este un pleonasm. Imperiul rus a fost instituționalizat, în procesul de modernizare a Rusiei, în 1721.

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ANUALĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”,
4-5 iunie 1998

Fără a beneficia, precum în anii anteriori, de participarea unor istorici din afara comunității științifice a Institutului, sesiunea din 4-5 iunie 1998 și-a propus, pe lângă o tematică aniversară, dedicată revoluției de la 1848, și dezbaterile unor probleme controversate, mai puțin cunoscute, din domeniul istoriografiei, istoriei moderne și contemporane.

Festivitatea a fost deschisă de directorul Institutului de Istorie „N. Iorga”, acad. Șerban Papacostea, cel care a condus lucrările și a moderat discuțiile ambelor zile.

În prima comunicare, cea a lui Anastasie Iordache, *Caracterul și scopul revoluției române de la 1848 în Principatele Române*, au fost reluate temele clasice, abordate anterior în multe din lucrările de cercetare ale celui menționat. Avem în vedere critica pozițiilor conservatoare (junimiste) referitoare la percepția momentului 1848 în istoriografia românească, analiza eșecului revoluționar în Moldova (prin explicarea caracterului moderat și șovăielnic al programului oferit), evoluțiile din Țara Românească (accent pe scindarea, pentru prima dată, a clasei politice din principat între conservatori – formal în contradicție cu interesele societății de a forța ieșirea de sub tutela Rusiei – și liberali).

Revoluție și legalitate în Principatele Române la 1848 a fost titlul dezbaterii propuse de Apostol Stan; studiul s-a centrat pe ideea căutării legalității pierdute anterior de către Principate în dauna Rusiei și Turciei și, totodată, pe cea a raportului dintre revoluția de la 1848 (din Moldova și Țara Românească) și cadrul geopolitic în care s-au desfășurat evenimentele. Binevenită a fost intervenția pe marginea căutării terminologiei adecvate pentru caracterizarea momentului 1848: revoluție burgheză, democratică, liberală sau națională.

Într-o formulă concentrată, Nicolae Isar, profesor la Universitatea din București, a prezentat comunicarea *Ioan Heliade Rădulescu și radicalii de la 1848 în perspectiva primelor scrieri istorice*. Au fost puse în discuție apariția și evoluția primelor relatări de natură istoriografică referitoare la evenimentele de la 1848 din Țara Românească și disputa declanșată între radicali și exilul politic revoluționar în ceea ce privește reflectarea activității guvernului provizoriu din vara anului 1848.

Dat fiind faptul că, în majoritate, ideile expuse de participanți erau îndeobște cunoscute de cei din asistență, care au răsfoit sau lecturat volumele și studiile (foarte numeroase) publicate, dezbaterile care au urmat s-au îndreptat nu neapărat spre probleme de fond, esențiale.

Partea a doua a primei zile a fost deschisă de comunicarea *Rusia și revoluția de la 1848 în spațiul românesc* a lui Marian Stroia. Vorbitorul a anunțat că dorește să urmărească, în sinteză, trei mari laturi ale problematicii: situația Rusiei în plan internațional, coordonatele politico-strategice ale desfășurării revoluției din 1848 și acțiunile și reacția Rusiei la mișcările din 1848 din Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Dezavantajate de programul desfășurării științifice, ultimele două comunicări s-au dovedit, însă, incitante și novatoare în discurs și modalitatea de abordare. Adrian-Silvan Ionescu, *Momentul 1848 în plastica documentaristă*, a analizat evoluția și răspunsurile oferite de propaganda vizuală (cu precădere), prin presă, la provocările lui 1848. Au fost amintite și descrise portrete de revoluționari români publicate în presa de limbă germană din Europa și, mai mult, efectul unor opere-simbol (printre care cele ale lui Constantin D. Rosenthal sau Constantin Danielopol) de tipul „Statuii Libertății” din București, imaginilor „proclamații Constituției” și „arderii Regulamentului Organic”, toate

menite a reda activitățile din vara anului 1848 din capitala Țării Românești pentru o mai bună cunoaștere a evenimentului în spațiile central-europene.

Alexandru Mamina a reușit să captiveze o bună parte a discuțiilor prin tema abordată în studiul său, *Despre conceptul de „revoluție burgheză”*. *Studiu de caz: 1848 în Țările Române*. S-a propus o reconsiderare a termenilor istoriografiei marxiste („revoluție burgheză”) într-un discurs bine articulat și incitant. Demersul său – o bună ipoteză de lucru – a constituit, de altfel, subiectul unei părți a discuțiilor ulterioare (alături de comunicarea lui Adrian-Silvan Ionescu).

Ziua a doua a sesiunii – 5 iunie 1998 – a fost condusă tot de directorul Institutului de Istorie „N. Iorga”, acad. Șerban Papacostea. Lucia Taftă a prezentat comunicarea *Ion Strat și încercarea principelui Carol și a diplomației românești de a aplana conflictul franco-prusac din anii 1870–1871*. Analiza a propus evaluarea relațiilor franco-prusace la sfârșitul deceniului 7 al secolului XIX, pe de o parte, și implicațiile acestei dispute (transformată în conflict armat) asupra stabilității și statalității României (creată cu sprijin francez sub conducerea unui principe german). Tocmai de aceea, energia diplomației de la București – în persoana lui Ion Strat în cazul de față (agent diplomatic la Paris și Constantinopol, ministru sub Alexandru Ioan Cuza) – s-a focalizat pe medierea neînțelegerilor dintre cele două mari puteri.

Alexandru Porțeanu, în discursul său referitor la *Considerații asupra istoriografiei întregirii statului național român* a dorit să reamintească problemele care au afectat, se pare pe lungă durată și, în substanță, realizările științei istorice românești. Explicațiile sunt multe (puține, însă, realizările notabile); o parte din tematică (precum cea referitoare la Basarabia și Bucovina, spre exemplu) a fost interzisă după 1948, iar în anii '50 și chiar '60 s-a consemnat interdicția abordării din punct de vedere național a istoriei. Comunicarea a adus și cazuri concrete de eșecuri și deformări dogmatice, avansând și ipoteza că, după 1989, istoria se află din nou în suferință, parte din cauza confuziilor (și a lipsei de pregătire, poate) și presiunilor politice.

Prima parte a celei de-a doua zile s-a încheiat cu o comunicare extrem de bine structurată (discurs, metodă de analiză), *Opțiuni de politică externă ale Partidului Comunist din România*, elaborată de Florin Müller. Beneficiind de o generoasă informație de arhivă, autorul a avut în vedere o perspectivă din interiorul structurilor partidului. Problema raportului (sau a silogismului) dintre politica externă a U.R.S.S. și cea a P.C. din România, atitudinea comuniștilor față de „vecinătatea versailleză”, susținerea tezelor ideologice privind asimilarea României Mari drept un stat imperialist și a ideii autodeterminării provinciilor românești până la despărțirea de stat, condamnarea revizionismului maghiar (de pe linii apropiate regimului carlist!) și „atitudinea descreierată” a P.C. din România față de împărțirea Poloniei, în septembrie 1939 (cu o critică virulentă la adresa Republicii a II-a) sunt doar câteva dintre ideile desprinse din această comunicare. Discuțiile care au urmat s-au concentrat, de altfel, pe tema propusă de Florin Müller, ceea ce dă speranța (poate nu deșartă) că textul, într-o formulă chiar lărgită, va fi publicat.

Partea a doua s-a deschis cu comunicarea lui Florin Anghel, *Percepții în societatea românească ale evenimentelor din Polonia din septembrie 1939*.

Ca întotdeauna, un moment așteptat a fost discursul lui Florin Constantiniu, *1941: serviciile secrete sovietice și pregătirea Operației Barbarossa*. Cunoscuta personalitate istorică a prezentat noi documente din arhivele ruse, provenite de la agenții secreți sovietici. Demonstrația s-a axat pe teme mari, principale: primele fisuri în înțelegerile germano-sovietice reprezentate de Pactul Ribbentrop-Molotov au fost legate intrinsec de România – a) momentul 31 iulie 1940, când Hitler a hotărât declanșarea campaniei împotriva U.R.S.S. după ce Armata Roșie ocupase Basarabia, nordul Bucovinei și Herța (la 27-28 iunie 1940); Ion Antonescu cunoștea de la mareșalul Göring, din întvederea cu acesta, din 5 martie 1941, despre atacul împotriva Sovietelor, și tocmai de aceea se explică de ce nu a fost deloc surprins, la 12 iunie 1941, când a fost anunțat și de Hitler; b) garanțiile germano-italiene din august 1940 acordate României. Totodată, în dimineața zilei de 22 iunie 1941, în clădirea misiunii diplomatice germane din Moscova, von Schulenburg a avut o ultimă întvedere cu

un emisar al lui Stalin, liderul de la Kremlin trimițând un mesaj special pentru Hitler (așa explică autorul comunicării de ce abia la 3 iulie 1941 Stalin a vorbit despre războiul germano-sovietic; vreme de două săptămâni el a așteptat răspunsul Berlinului).

Ultima comunicare a sesiunii a fost prezentată de Ioan Chiper, *Marii aliați și reorganizarea politico-teritorială a Europei central-orientale și de sud-est în timpul și după cel de-al doilea război mondial. Proiecte și realități*.

Discuțiile au urmărit, cu precădere, ipotezele propuse de Florin Constantiniu (care a făcut apel, printre altele, și la câteva spectaculoase descoperiri de arhivă ale lui Vitalie Văratec, cercetător la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului); au fost analizate și reacțiile puțin amicale ale clasei politice românești față de aliatul polon în septembrie 1939 (lucrarea lui Florin Anghel).

Florin Anghel

DEZBATEREA: „A FOST REGIMUL COMUNIST DIN ROMÂNIA DIFERIT FAȚĂ DE REGIMURILE COMUNISTE DIN EUROPA DE CENTRU-EST ȘI SUD-EST?”

Universitatea București, 27 mai 1998

În organizarea Facultății de Istorie a Universității București și a Fundației „Noua istorie”, în ziua de 27 mai 1998, a avut loc o dezbatere cu titlul mai sus menționat. Dezbateră publică a avut drept protagoniști pe acad. Dinu Giurescu (Universitatea București), prof. dr. Stephen Fischer-Galaji (University of Colorado at Boulder), prof. dr. Vladimir Tismăneanu (Maryland University), prof. dr. Ioan Scurtu (Universitatea București), asist. univ. Adrian Cioroianu (Universitatea București). Tema dezbaterii a vizat relevarea atât a aspectelor comune, cât și a celor prin care comunismul din România se distinge de regimurile din alte țări europene aflate sub controlul sovietic în variate segmente temporale. Avându-l drept moderator pe prof. univ. dr. Dinu Giurescu, discuțiile au abordat atât aspecte legate de evoluția istorică, din perspectivă evenimentială, cât și componente ale culturilor politice, ale metamorfozelor clasei politice.

Vladimir Tismăneanu, deschizând discuțiile (după prezentările făcute de moderator), a abordat teza excepționalismului românesc. Fără a da un răspuns tranșant, profesorul american a analizat natura și dinamica stalinismului românesc, legăturile existente între sistemul comunist și cultura politică secretată de acest tip de sistem. Fără a neglija specificul românesc, a apreciat drept similare culturile politice maghiară și polonă. Translatând discuția la realitățile cele mai actuale, Tismăneanu a considerat că dreapta aflată acum la putere în Ungaria (Viktor Orbán) este o dreaptă modernă (semiliberală) de tip Disraeli. Metodologic, profesorul american s-a pronunțat pentru analiza sistemului comunist excluzându-se criteriile etniciste. „Nu există nici un mister rasial” în geneza și evoluția sistemului comunist, a apreciat Vladimir Tismăneanu, reamintind valoarea epistemologică a conceptelor de „bolșevism alb” și „fascism roșu”, dar și pericolozitatea, în câmpul social, a unor astfel de fenomene sociale.

Lupta între sisteme politico-ideologico-sociale diferite, în fond lupta între totalitarisme și democrație, a fost definită în termenii lui Ernst Nolte drept „secolul războiului civil european”. Gradul de implantare al stalinismului nu este suficient pentru a cuantifica liberalizările ulterioare. Astfel, V. Tismăneanu a făcut o paralelă între stalinismul mult mai dur din era Rákosi și cel din era Dej (până în 1956). Câteva constante se pot decela în cultura politică comunistă est-europeană:

antioccidentalism, antiintelectualism, colectivism. Tismăneanu a reamintit lipsa echipelor reformatoare, în cazul românesc, față de cazul polon sau ungăr.

Prof. univ. dr. Ioan Scurtu a precizat că actualmente există, în abordarea studiului comunismului, două perspective (metode), una sociologic-politologică și alta istorică. Dacă prima este foarte avansată, nu se poate spune același lucru despre cea de-a doua direcție. În acest context, prof. Scurtu a menționat „lipsa de interes” a istoricilor *de a studia pe bază de arhive* istoria „comunismului” în România. El a precizat că există unii istorici care se consideră specialiști în domeniul perioadei de după 1944, care fac considerații fără a avea chiar permis la Arhivele Naționale. Intenționat am folosit ghilimelele („comunismului”) pentru a insista asupra distincției operată de prof. Scurtu între *comunism* și *socialism totalitar*. Universitarul bucureștean crede că nu se poate vorbi despre *regim comunist*, deoarece acesta, conform documentelor de partid și clasicilor marxismului, nu s-a realizat în practică. În schimb, conceptul de *socialism totalitar* ar fi mult mai adecvat pentru a descrie realitatea istorică. Două remarci avem de făcut: 1) documentele anilor '50 încă nu sunt accesibile totalității cercetătorilor, nici celor care studiază masiv în arhive și au permis încă de la început (anul 1990); 2) conceptul de *comunism* este mai relevant datorită esenței comuniste a sistemului (exproprierea, lupta de clasă, natura dogmatică a puterii și ideologiei); aspectele de socializare sunt mult mai palide (socializarea este, în cazul României, etatizare). Desigur că natura totalitară a sistemului s-a reliefat din plin. Prof. Scurtu a mai făcut distincție între elemente „specifice” (23 august intern, monarhia, retragerea în 1958 a trupelor sovietice) și „atipice” (linia națională a lui Gh. Gheorghiu-Dej, deschiderea spre Occident, înghețul din anii '80).

Stephen Fischer-Galați a considerat că Ceaușescu „nu a fost un adept al marxism-leninismului”, și că „stalinismul a fost un sistem universal și uniform”, considerații cărora nu ne putem ralia.

Concluzionând, putem spune că dezbaterile au fost interesante, dar publicul, alcătuit aproape în întregime din studenți din anii mici, nu a putut participa *calificat* la discuții. Nu putem omite însă intervențiile foarte pertinente venind din partea unor specialiști din afara Universității. Tema rămâne actuală și cu o organizare profesionistă poate duce la concluzii de mare perspectivă.

Florin Müller

ZIUA NAȚIONALĂ A PORTUGALIEI ÎN INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

Anul acesta ziua națională a Portugaliei a fost sărbătorită printr-o interesantă manifestare științifică în Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Manifestarea a început prin inaugurarea expoziției tematice *Vasco da Gama și descoperirea drumului maritim spre India*. A urmat prezentarea ediției bilingve a *Jurnalului de bord al lui Vasco da Gama* (traducerea în română de Micaela Ghișescu), prezentare făcută de prof. univ. dr. Andrei Ionescu.

Ședința de omagiere a lui Vasco da Gama a fost deschisă și prezidată de prof. univ. dr. Șerban Papacostea, membru corespondent al Academiei Române, directorul Institutului. În cadrul ei au prezentat comunicări dr. Eugen Denize, directorul adjunct al Institutului, cu tema *Lumea portugheză: trecut, prezent și viitor*, o trecere în revistă atât a marilor descoperiri geografice făcute de portughezi, cât și a situației actuale a țărilor de limbă și cultură portugheză (Portugalia, Brazilia, Angola, Mozambic, Guinea Bissau, Insulele Capului Verde, Insulele Sao Tome și Principe, Macao), și Excelența Sa domnul ambasador al Portugaliei în România, José Augusto Seabra, cu tema *Vasco da*

Gama. Camoes și Lusiado, în care s-a făcut o interesantă legătură între epopeea marilor descoperiri și reflectarea lor în opera lui Camoes, poetul național al Portugaliei, cântărețul fără de seamăn al marilor fapte de vitejie ale navigatorilor și conchistadorilor portughezi. Manifestarea științifică s-a încheiat printr-un cocktail la care au participat membri ai corpului diplomatic, ziariști, oameni de cultură și alți invitați.

Eugen Denize

CRONICĂ

Luni 1 iunie 1998 a avut loc în institut vizita domnilor dr. Jörn Rüsen, profesor universitar la Essen, director la „Kulturwissenschaftliches Institut” și Dr. Heinz-Rudi Spiegel, de la „Stiftverband für die Deutsche Wissenschaft”. S-au discutat probleme legate de studiile interdisciplinare desfășurate în cadrul proiectelor și posibila colaborare între instituțiile noastre.

NOTE ȘI RECENZII

*. *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Lille, Librairie Arthème Fayard, 1989, 810 p.

Histoire de l'Empire Ottoman, lucrare colectivă a unui grup de istorici coordonat de Robert Mantran, este o încercare curajoasă de a realiza o istorie generală a otomanilor în stilul școlii moderne franceze. Universul otoman este văzut sub multiplele sale aspecte începând de la Osman, fondatorul dinastiei care-i poartă numele, până în 1923, când s-a proclamat Republica Turcia, sub conducerea marelui general și om politic Mustafa Kemal, supranumit „Atatürk”.

Dificultatea unui astfel de demers este lesne de înțeles dacă ne gândim la multitudinea punctelor de vedere și problemelor legate de istoria Imperiului otoman, care timp de circa șase secole a avut o puternică înrăurire asupra unui număr impresionant de popoare situate pe trei continente (Europa, Asia, Africa). Lucrarea de față, deși relativ vastă, nu poate pretinde că a epuizat abordarea tuturor temelor ce priveau o astfel de societate complexă. Faptul acesta a fost de altfel recunoscut de autori. Intenția lor declarată a fost, pe lângă bogăția de informații ce privesc principalele laturi ale societății otomane, să creeze, pornind atât de la izvoare occidentale, cât și orientale, o imagine cât mai veridică a evoluției istorice a lumii otomane.

Irène și Nicoară Beldiceanu, Nicolas Vatin, Jean-Louis Grammont, Gilles Veinstein, Robert Mantran, André Raymond, Paul Dumont, François Georgeon, Jean-Paul Roux și Louis Bazin, prin cele 16 capitole pe care le semnează reușesc în bună măsură să demitizeze unele concepții care au fost vehiculate secole de-a rândul de către istoriografia occidentală despre statul otoman și conducătorii ei. Lumea occidentală, ferm convinsă de primatul ei politic și cultural, a afirmat din interese străine istoriei că otomanii ar fi avut la originile lor un stat „barbar” condus de „tirani” fără principii, care își guvernau supușii prin teroare, că acest stat nu a avut cu adevărat o organizare internă, un sistem administrativ, relații economice și sociale bine definite, că politica sa de expansiune teritorială era însoțită permanent de jafuri și masacre. Imperiul otoman a fost acuzat de intoleranță religioasă, de politică de turcizare și islamizare forțată și chiar de masacre comise împotriva creștinilor. El era văzut ca principalul izvor de conflicte politice și militare.

Toate aceste acuzații, precum și altele sunt demontate una după alta printr-o analiză lucidă, obiectivă, debarasată de ingerințele politice care nu pot să-i confere decât o viziune parțială și unilaterală. Argumentele folosite sunt riguros justificate de studiul a numeroase lucrări și articole, bazate pe informațiile provenite din arhivele turcești și arabe din Istanbul și din alte orașe din Orient. În legătură cu cercetările întreprinse asupra aspectelor ce privesc lumea orientală, cea maghrebiană, există o adevărată tradiție în istoriografia franceză. Originile ei coboară până în secolul al XVII-lea. În ultimele decenii a început o reconsiderare a raporturilor otomano-arabe de către istoriografia arabă. Mult timp aceasta a privit legăturile sale cu Imperiul otoman de pe poziții aproape exclusiv antiotomane, de reproș adus otomanilor pentru degradarea civilizației otomane și pentru permiterea de către aceștia a penetrării țărilor arabe de către unele din marile puteri europene.

Imperiul otoman este văzut astfel dintr-o perspectivă largă, ca un organism viu, aflau în interacțiune cu alte state europene și orientale, cu părțile sale bune sau rele, cu o organizare politică și administrativă proprie, bine pusă la punct, mai eficientă în perioada sa de ascensiune multor organizări economice și sociale caracteristice, cu o producție culturală și artistică deloc de neglijat, etc.

O bună parte din această istorie a otomanilor este dedicată ascensiunii acestora de la obscurul beylik anatolian Soyut, situat la periferia lumii musulmane și puternic presat între două considerabile

puteri, cea mongolă și cea bizantină, până la apogeul extinderii sale teritoriale. În vremea lui Selim I și Soliman Magnificul (capitolele I–VI). Principalele acțiuni politico-diplomatice ce au marcat această ascensiune, relativ rapidă, sunt prezentate într-o succesiune logică, cauzală, într-un context geo-politic larg, evitându-se pe cât posibil menționarea evenimentelor care nu au avut o conotație deosebită pentru această etapă a evoluției imperiului.

Sunt aduse la lumină unele fațete mai puțin sau deloc cunoscute în ceea ce privește lumea otomană a secolelor XIV–XVI: evoluții economico-sociale, juridico-instituționale, cultural-religioase, etc. Capitolul al IV-lea conține spre exemplu mărturia cu privire la lipsa persecuțiilor religioase, absența oricărui proces de turcizare și islamizare forțată, ceea ce a permis păstrarea peste veacuri a limbilor și tradițiilor grecești, sârbe, bulgare, române, etc.

Domniile unor sultani reprezentativi pentru istoria otomană ca Mehmed al II-lea, Selim al II-lea sau Soliman Magnificul beneficiază de spații largi în paginile lucrării de față, ca și unele evenimente de mare rezonanță pentru istoria Europei la care otomanii au participat (de exemplu înfrângerea de la Ankara – 1402, cucerirea Constantinopolului – 1453 etc.).

În dorința lor de a simplifica cât mai mult înțelegerea textului, cercetătorii francezi au renunțat aproape total la precizarea surselor utilizate la subsolul lucrării. Ei au vrut să deduce astfel cartea de față unor categorii largi de cititori, nu numai tinerilor specialiști dornici de a obține noi informații despre istoria otomanilor.

O atenție deosebită este acordată controverșelor sau petelor negre care mai stăpânesc și astăzi istoriografia turcă (de exemplu problema adevăratului întemeietor al dinastiei otomane, Ertogrul sau Osman, a continuității statului selgiucid de către cel otoman, dacă secolul al XVII-lea a fost o perioadă de stabilitate sau de declin pentru Imperiul otoman, etc). Înainte de a formula concluzii cu privire la o teorie sau alta, autorii studiază evoluțiile lumii otomane în diverse perioade istorice din prisma atât a evoluțiilor politice și militare, cât și a mutațiilor economice, sociale, cultural-religioase și chiar a mentalităților acelor epoci. Spre deosebire de alte lucrări similare în care importanța factorilor economici, sociali, culturali este diminuată, aici li se acordă aproximativ aceeași atenție ca și celor politico-militari.

Situația țărilor balcanice în secolele XVII–XVIII, aflate sub dominația otomană, este analizată din punctul de vedere al revigorărilor autonomiilor locale, al mutațiilor fiscale, asimilărilor culturale și religioase, al comerțului interzonal, etc. De exemplu, evoluțiile economice sunt percepute din perspectivă modernă ca o relație dinamică centru-semiperiferie-periferie. Raporturile româno-otomane, descrise destul de larg în cuprinsul capitolului, nu sunt întotdeauna percepute la adevărata lor dimensiune. Aceasta se datorează probabil viziunii globale din care ele sunt studiate. Totuși, în general, evoluția legăturilor românilor cu otomanii este prezentată obiectiv, cu simț critic.

Interesant este capitolul care se referă la o parte foarte puțin cunoscută a imperiului – provinciile arabe. André Raymond apreciază că istoriografia arabă este necesar să-și reconsidere relațiile cu statul otoman de pe o bază obiectivă, nu ca până acum de pe poziții antiotomane. Timp de aproape trei secole, arabii i-au acuzat pe otomani de declinul lumii musulmane și de faptul că au permis penetrarea puterilor europene spre provinciile arabe. Era poate necesar să fie reflectate mai mult raporturile dintre puterea centrală, otomană, și diversele forme de autonomii locale arabe.

O problemă care a fost multă vreme prezentată deformat de istoriografia europeană este așa-numita „problemă orientală”. S-a creat imaginea „omului bolnav al Europei” de către marile puteri europene, trecându-se cu vederea că tocmai acestea poartă o mare parte din responsabilitate în provocarea tulburărilor în această parte a lumii. Robert Mantran reflectă în mod obiectiv eforturile întreprinse mai cu seamă de Rusia și Austria pentru a-și însuși o parte cât mai însemnată din „moștenirea otomană”, agitând lozincile eliberării popoarelor de sub „jugul otoman” și a prefăcutei griji pentru soarta creștinilor din imperiu. El arată lupta aprigă desfășurată în zonă pentru luarea sub control a rutelor comerciale, a unor importante resurse, interesul unor puteri europene pentru provinciile arabe aflate sub dominația otomană.

O parte însemnată a lucrării este dedicată încercărilor de reforme întreprinse de unii din demnitarii și intelectualii otomani în perioada Tanzimatului pentru împiedicarea dezintegrării imperiului și pentru stoparea declinului economic. Crizei balcanice i se acordă o atenție redusă, nespecificându-se explicit nedreptățile săvârșite de concertul european în 1878 prin tratatul de la Berlin popoarelor balcanice, între care România.

Două capitole semnate de François Georgeon și Paul Dumont tratează problema agoniei și apoi a dezintegrării imperiului sub presiunea crescândă a marilor puteri europene și a mișcărilor de eliberare națională ale popoarelor supuse. Procesul acesta s-a desfășurat pe fondul occidentalizării profunde a societății otomane, a modernizării sub multiple aspecte (revigorare culturală și intelectuală, reforme introduse în toate instituțiile de stat, apariția unei opoziții politice – „Junii turci”, etc.).

Primul război mondial a pus capăt lumii otomane. Confruntat cu gravele consecințe ale pierderii războiului dus alături de Puterile Centrale, statul otoman a reușit să-și găsească resursele pentru regenerarea țării. Turcia, devenită în 1923 republică, a pornit sub conducerea marelui Mustafa Kemal pe calea edificării unui stat modern.

Autorii au găsit util să încheie lucrarea cu două capitole despre producția artistică și cea intelectuală, prea des neglijate sau marginalizate de cercetarea istorică. Ele dau, alături de manifestările de putere politică, un contur mai pronunțat al societății otomane de la perioada selgiuchidă până la începutul secolului nostru. S-a insistat mai mult asupra realizărilor arhitecturii religioase și a celei referitoare la construcțiile de prestigiu. Prea puțin au fost luate în considerare elementele de arhitectură militară, lucrările de urbanistică, artele minore (sculptura, decorația, ceramica și faianța, etc.).

În ceea ce privește viața intelectuală și culturală, s-a pus accentul pe producția literară, învățământ, istoriografie. Nu au fost menționate contribuțiile otomane în domeniul științei (medicină, cercetări geografice și astronomice), tradiții, obiceiuri (toy, ziyafet, solen, anul nou).

Sfârșitul lucrării cuprinde o bibliografie vastă, de lucrări occidentale și orientale, grupate pentru o mai bună înțelegere, pe capitole. Tot în acest scop sunt inserate o serie de anexe: hărți, schițe de ansamblu ale capitalei otomane (Constantinopol) în diferite momente istorice, repere cronologice în care evenimentele caracteristice istoriei otomane sunt prezentate paralel cu evoluțiile pe plan european, o listă cronologică a sultanilor otomani, un index alfabetic al principalelor personalități otomane, un index tematic, unul geografic și etnic, precum și un glosar de termeni orientali.

Grupul de istorici a încercat, și în bună măsură a și reușit, să realizeze, pe baza informațiilor de care dispunem în prezent, o adevărată operă istorică, degajată de interese străine științei. Intenția a fost să dezvăluie o lume insuficient cunoscută și rău înțeleasă, adesea acuzată de toate relele posibile. Nu-i mai puțin adevărat că unele dintre criticile aduse otomanilor sunt obiective (o anumită incapacitate, o inadaptare la transformările care aveau loc pe plan european datorată unui complex de superioritate care-i împiedicau să aprecieze corect realitățile).

Imperiul otoman, care a avut o existență atât de îndelungată, a sfârșit, ca atâtea altele, dispărând de pe scena istoriei. El merită însă un loc de seamă în istoria „bătrânului” continent și a lumii. Nu poate fi concepută astăzi o istorie completă a Europei sau a lumii circummediteraneene fără a lua în considerare și Imperiul otoman.

Cezar Banu

•• *Les Paston. Une famille anglaise. Correspondence et vie quotidienne illustrées.*
Paris, Edit. Hachette, 1990, 288 p.

Scrisorile familiei Paston se numără printre puținele fonduri de corespondență particulară provenite din Europa veacului al XV-lea, conservate în chip miraculos. Scrisorile Paston – familie de

fermieri, originară din East-Anglia și intrată în rândul micii nobilimi – au mai făcut până în prezent obiectul unor ediții anterioare: cea a lui James Gairdner din 1904, care rămâne inegalabilă pe plan istoric și cea a lui Norman Davis (1971, 1976), remarcabilă din punct de vedere filologic.

Noua ediție a scrisorilor Paston *Les Paston. Une famille anglaise. Correspondence et vie quotidienne illustrées*, lucrare pe care cititorii români au avut posibilitatea să o achiziționeze abia în vara anului 1998, se datorează lui Roger Virgoe, profesor la Universitatea din East-Anglia, specialist în istoria Norfolk-ului secolului al XV-lea. Scrisorile selectate – volumul cuprinde un număr de peste 150 de scrisori, reproduse în întregime sau parțial – acoperă una dintre cele mai agitate perioade din istoria Angliei și care corespunde Războiului celor Două Roze. Din corespondența ce se extinde pe cinci decenii (1440–1490) putem reface evoluția și universul familiei Paston, cu grijile și preocupările ei, specifice, de altfel, oricărei familii de nou înavuțiți ale acelei epoci.

Sfârșitul secolului al XIV-lea a creat pentru unii țărani posibilitatea de a se îmbogăți prin luarea în arendă a unor pământuri și folosirea forței de lucru salariate. Transformarea acestor țărani în fermieri va atrage creșterea standardului lor de viață precum și pătrunderea, cu timpul, în rândul micii nobilimi locale *gentry*. În ciuda ascendenței invocate în anii 1460, în timpul procesului pentru succesiunea lui Sir John Fastolf, la originea familiei Paston se aflaseră simpli țărani, investigația genealogică a editorului neputând stabili o ascendență certă decât până în anul 1300. Provenind din nord-estul comitatului Norfolk, o regiune în care numărul senioriilor importante era destul de redus, Clement Paston a reușit, datorită poziției îndepărtate a domeniilor și a abilității sale de a achiziționa noi bunuri, să-și mărească domeniul familial.

Cea mai bună cale de a dobândi în continuare o avere considerabilă care putea asigura o anumită poziție în cadrul ierarhiei sociale, o reprezentau carierele juridice. Noua situație la care ajunsese Clement Paston i-a permis fiului său, William I, să îmbrățișeze cariera juridică, din anul 1418 fiind judecător regal. Fiul său, John I, și-a făcut studiile la Cambridge, apoi a urmat dreptul la Inner Temple, iar în anul 1460 intra în Parlament.

Pentru a-și consolida statutul obținut acești îmbogățiți au urmărit să încheie alianțe matrimoniale cu familii nobile. Această practică „vitală” este reflectată și de scrisorile Paston, în care apare frecvent grija ca membrii familiei să încheie „căsătorii bune”. Succesul și împlinirea familiei Paston au fost asigurate de John I și căsătoria cu Margaret Mauteby, unica moștenitoare a unei mari averi. Deoarece recunoașterea acestor familii de către mica nobilime era condiționată de pământurile stăpânite, s-a urmărit acumularea cât mai multor terenuri pentru a lăsa urmașilor un „patrimoniu”.

Uneori domeniile achiziționate puteau constitui obiectul unor contestații. La moartea lui William I drepturile familiei asupra domeniilor Oxnead și Gresham care reveniseră văduvei sale, Agnes, au fost uzurpate. În primăvara anului 1448 Lordul Moleyns ocupa domeniul Gresham, obținut de familia Paston în anul 1426. În cazul unui proces în care partea adversă era o persoană puternică, așa cum era cazul Lordului Moleyns, acesta putea fi considerat pierdut încă de la început, singura șansă a reclamantului fiind obținerea sprijinului unei persoane mai influente.

După ocuparea domeniului Gresham, John Paston a adresat Lordului Moleyns o plângere prin care cerea medierea conflictului de către episcopul de Winchester. Atâta timp cât William, duce de Suffolk rămânea cea mai influentă persoană din East-Anglia – ducii de Suffolk erau dușmanii familiei Paston, datorită animozităților pe care le avuseseră cu privire la stăpânirea domeniului Hellesdom – procesul nu s-ar fi putut rezolva în favoarea lor în ciuda sprijinului episcopului de Winchester. Într-o scrisoare din mai 1449, Margaret Paston îi evoca soțului său John sfaturile primite în legătură cu poziția pe care ar fi trebuit să o adopte față de duce pentru reușita acțiunii: „...je vous prie de tout mon coeur de faire en sorte d'obtenir son patronage et son amitié, pour assurer le succès de toutes vos entreprises [...] je crains beaucoup pour les affaires que vous avez en cours et pour celles que vous entreprendrez ... si vous n'obtenez pas sa protection...” (p. 52).

Din scrisorile care datează din această perioadă reiese încrederea familiei Paston în justiția regală. Pentru ca procesul să ajungă la rege, trebuia să treacă prin fața Parlamentului și a Consiliului. După ocuparea domeniului Gresham, John a adresat în vara anului 1449 o plângere Parlamentului din

Whinchester, descriind evenimentele petrecute și solicitând ajutorul regelui și al seniorilor săi „le dix-septième jour de février de la vingt-sixième année de votre noble règne [Henric al V-lea 1422–1461], le dit manoir [Gresham] a été envahi par Sir Robert Hungerford, Lord Moleyns; après la dite intrusion le dit John Paston a fait très humble pétition auprès dudit Lord Moleyns et devant son conseil, et ce quotidiennement depuis la dite intrusion jusqu'à la Sainte Michel suivante; et ce nonobstant il n'a obtenu nulle reponce sinon dilatoire.” (p. 49). După ce acțiunea era aprobată de rege, urma o procedură complicată care comporta mai multe etape. Pentru a-și croi drum prin hățișul birocratic. John a fost obligat adesea să facă uz de influența și calitățile sale politice, de importante sume de bani, precum și de relații sus-puse. În anii 1450–1451, clericul Edmund Blake, funcționar al Biroului Sigiliului Privat, lua în mână frâiele afacerii, accelerând procedura intentată adversarilor lui Paston.

La originea mării averi a familiei Paston se află moștenirea primită de la Sir John Fastolf, o persoană care îmbrățișând cariera armelor reușise să acumuleze o avere considerabilă. La moartea sa, survenită în anul 1459, în lipsa urmașilor, averea a revenit prietenului și consilierului său juridic John Paston. Testamentul a fost atacat în justiție de ceilalți consilieri atât în instanță regală cât și ecleziastică, generând un proces ce a durat două decenii la sfârșitul cărora familia Paston devenea una dintre cele mai puternice familii din comitat.

Având deja experiența unui proces de acest gen, John a urmărit să-și asigure sprijinul unor persoane influente, așa cum mărturisește și scrisoarea trimisă din Londra de fratele său, William II, la 12 noiembrie 1459: „j'ai parlé au Grand Chancelier, je l'ai trouvé bien disposé en tous points, et vous le trouverez, très bien intentionné à votre égard [...] Le Grand Trésorier m'abreuve de bonnes paroles, mais des nombreuses personnes me conseillent de ne pas lui faire confiance [...] Southwell a été nommé échoiteur, et si il est favorablement disposé à votre égard ... J'ai parlé avec Lord Canterbury et avec maître John Stokes et je les ai trouvés bien disposés...” (p. 103). Importanța proceselor legate de contestarea drepturilor familiei Paston asupra unor domenii este reflectată și de spațiul acordat de editor corespondenței referitoare la aceste probleme.

Din scrisorile aflate în volum, indiferent de subiectul pe care acestea îl tratează, se poate reface imaginea unei familii unite, în ciuda tuturor neînțelegerilor ivite de-a lungul timpului, care are în centru puternica personalitate a lui Margaret Paston, soția lui John. În afara grijilor domestice și a creșterii copiilor, Margaret a fost nevoită și să administreze întreaga avere a familiei în lungile perioade de absență ale soțului ei pe care funcția îl reținea adesea la Londra. Margaret a fost însă și un factor de stabilitate în cadrul familiei, ea străduindu-se să mențină înțelegerea între copii precum și bunele relații dintre aceștia și tatăl lor.

O mare responsabilitate în acea perioadă o constituia creșterea fiicelor. Încheierea unor căsătorii „bune” reprezenta pentru familiile nou îmbogățite, asemeni Pastonilor, unul dintre principalele obiective. Pentru a învăța să se comporte conform statutului social la care aspirau, tinerele erau trimise la curtea unei importante figuri din înalta societate, unde își desăvârșeau educația. Astfel Elisabeth Paston, sora lui John I a fost trimisă în casa lui Lady Pole, iar Anne, una dintre fiicele aceleiași, la Lady Calthorpe.

Numai ținând seama de această practică putem înțelege la adevăratele sale dimensiuni scandalul produs de căsătoria lui Margey Paston, fiica mai mare a lui John și Margaret, cu Richard Calle, intendentul domeniului familial. Prin mezalianța făcută, Margey își atrage disprețul fraților săi, John II și John III, care făcând aluzie la originea familiei Calle, o numesc „marchande de chandelles et de moutarde à Framlingham” (p. 180).

Scrisorile sunt unite între ele prin diferite texte referitoare la diverse aspecte, începând cu cele legate de alimentație sau mobilier, și mergând până la probleme legate de artilerie și tactica de luptă ale Angliei secolului al XV-lea. Pentru a înțelege mai bine lumea în care a trăit familia Paston, editorul a adăugat o cronologie, un calendar al principalelor sărbători religioase și o listă a personajelor, precum și importante explicații în legătură cu diferite aspecte ale epocii reflectate de scrisori (habitat, ascensiunea socială, administrație locală, guvernare, etc.), reunite sub titlul *Universul*

familiei Paston. Imaginea este completată și de anexarea unei hărți amănunțite a comitatului Norfolk și a unui Glosar.

Deși volumul editat de R. Virgoe *Les Paston. Une famille anglaise...* este o lucrare selectivă, scrisorile reunite reușesc să refacă universul cotidian al unei familii de nou îmbogățiti, precum și modul în care membrii acesteia puteau avansa pe scara ierarhiei sociale, surprinzând însă în același timp și criza politică din timpul Războiului celor Două Roze, care corespunde perioadei pe care Huizinga a numit-o *Amurgul Evului Mediu*.

Ecaterina C. Petrescu

* * *Polen und Österreich im 16. Jahrhundert*, Band XVII, ed. Walter Leitsch și Stanislaw Trawkowski, Wien, Böhlau, 1997, 196 p.

Volumul de studii dedicat istoriei Poloniei și a Austriei în secolul al XVI-lea a apărut sub egida prestigiosului Institut für Ost-und Südosteuropaforschung al Universității din Viena. Studiile reunite cuprind o tematică variată care pornește de la aspectele politice și se oprește deopotrivă și asupra problemelor de istorie a culturii, a celor legate de Reformă, dar și a celor de genealogie a familiilor nobile.

Toate articolele din volum se disting printr-o argumentație științifică de marcă și prin contribuții originale la prezentarea raporturilor dintre Polonia și Austria în secolul al XVI-lea. Așa este cazul studiului semnat de W. Uruszczak despre rolul social-politic al monarhilor din Polonia între 1447–1572 (p. 7–10), al articolelor lui A. Kohler, J. Matuszewski și al lui H. Knittles despre situația socială și economică în Polonia și Austria între secolele XV și XVII: de remarcat sunt și studiile ce se ocupă de istoria culturii și a gândirii religioase. J. Porozynski se ocupă de poziția internațională a Universității din Cracovia în epoca Renașterii, iar K. Mühlberger dezbate problemele doctrinale aflate în discuție la Universitatea din Viena în epoca Reformei și a umanismului renascentist. Nu este lipsit de interes nici articolul semnat de G. Heiss cu privire la nobilimea austriacă și poziția ei socială în secolele XVI și XVII.

Volumul de studii este o contribuție interesantă la cunoașterea acelei „durate lungi”, cum o numea Braudel, secolul al XVI-lea fiind înțeles a avea premisele la mijlocul secolului al XV-lea și i se urmăresc consecințele până în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Culegerea de față este în același timp și un exemplu de colaborare științifică fructuoasă, articolele fiind rezultatul întâlnirii dintre istoricii polonezi și austrieci, din 25–30 octombrie 1993, întâlnire la care problematica secolului al XVI-lea a fost privilegiată, din dorința de a se descoperi începuturile relațiilor polono-austriece. Aceste relații au fost considerate nesemnificative pentru evul mediu, pentru a fi tratate cu multă atenție pentru perioada secolelor XVIII–XX, dar volumul de față își propune să arate că demersul istoricilor este oricând binevenit pentru a lămuri probleme din epoca modernă și contemporană prin cunoașterea trecutului istoric, mai mult sau mai puțin comun.

Ileana Căzan

* * *Rossia i Cernomorskie prolivî (XVIII–XX stoletia)*, coordonatori L.N. Nejinskii și A.V. Ignatev, Moskva, 1999, 560 p.

- Această monografie colectivă a apărut recent, în limba rusă, la Moscova, sub egida Institutului de istorie a Rusiei al Academiei Ruse de Științe. A fost elaborată de un colectiv de istorici ruși

contemporani, coordonat de prof. dr. L.N. Nejinskii și prof. dr. A.V. Ignatev. Lucrarea analizează (după cum arată și titlul său) politica Rusiei și a U.R.S.S. față de Marea Neagră și de Strâmtoarele Bosfor și Dardanele în secolele XVIII–XX (până în prezent), având și un capitol introductiv care prezintă, pe scurt, evoluția acestei chestiuni în secolele IX–XVII. Subiectul acestei lucrări este deosebit de interesant, întrucât este legat nu doar de istoria Rusiei, ci și de istoria popoarelor și statelor din bazinul pontic (și chiar din întreaga Europă) în perioada sus-amintită. Remarcăm faptul că lucrarea de față este prima monografie științifică ce tratează acest subiect în întregime, de la începuturi până în prezent.

Lucrarea aceasta (publicată într-un tiraj de 2 000 de exemplare) este structurată după cum vom arăta în continuare. Ea începe cu un *Cuprins* (p. 5–6), urmat de o *Introducere* (p. 7–18) semnată de prof. dr. A.V. Ignatev. Se prezintă, pe scurt, importanța și principalele caracteristici ale tematicii abordate, precum și stadiul actual al cercetării acesteia. Se afirmă că autorii au depus mari eforturi pentru a prezenta această problematică în mod obiectiv și au reușit să aducă destul de multe noutăți atât pe plan informativ, cât și pe plan interpretativ.

Capitolul I (p. 19–42) al acestei lucrări (elaborat de G.A. Sanin) se intitulează *Evoluția direcției sudice a politicii externe a Rusiei kievene și a Rusiei țariste în secolele IX–XVII. Geneză problemei Strâmtoarelor Mării Negre*.

Tot G.A. Sanin semnează și capitolul II (p. 43–80), intitulat *Problema Strâmtoarelor Mării Negre în politica externă a Rusiei în secolul al XVIII-lea*.

Capitolul III (p. 81–120), întocmit de E.P. Kudriavțeva, poartă titlul *Alianțele politico-militare ale Rusiei și Turciei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima treime a secolului al XIX-lea*.

Capitolul IV (p. 121–222), elaborat de E.P. Kudriavțeva și V.N. Ponomarev, se intitulează *Închiderea Strâmtoarelor pentru navele militare: de la convenția de la Londra până la tratatul de la Berlin (1840–1878)*.

V.M. Hevolina și E.A. Cirkova sunt autoarele capitolului V (p. 223–252), intitulat *Strâmtoarele în politica externă a Rusiei în anii '80- '90 ai secolului al XIX-lea*.

Capitolul VI (p. 253–304), întocmit de E.G. Kostrikova, poartă titlul *Lupta Rusiei pentru revizuirea statutului Strâmtoarelor la începutul secolului XX*.

Capitolul VII (p. 305–352), elaborat de V.A. Emeț, se intitulează *Problema Strâmtoarelor Mării Negre în politica externă a Rusiei în timpul primului război mondial*.

L.N. Nejinskii este autorul capitolului VIII (p. 353–390), intitulat *Diplomația sovietică și conferința de la Lausanne (1922–1923)*.

Capitolul IX (p. 391–436), întocmit de I.A. Hormaci, poartă titlul *De la Lausanne la Montreux (Uniunea Sovietică și problema Strâmtoarelor Mării Negre în anii 1924–1936)*.

Capitolul X (p. 437–506), ultimul al acestei lucrări, elaborat de B.M. Poțhverii, se intitulează *Relațiile sovieto-turce și problema Strâmtoarelor în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial, precum și în deceniile postbelice*.

Încheierea (p. 507–517), semnată de L.N. Nejinskii, precum și *Notele* (p. 518–557) întregesc, în mod binevenit, această lucrare.

Dintre meritele acestei lucrări, remarcăm amănunțita documentare și meticulozitatea cu care a fost elaborată. Se prezintă destul de numeroase informații noi și chiar interpretări noi privind politica Rusiei și a U.R.S.S. față de Marea Neagră și Strâmtoarele în secolele XVIII–XX. Lucrările științifice și izvoarele rusești sunt folosite masiv. Într-o mai mică măsură sunt folosite lucrările științifice și izvoarele străine (nerusești). Lucrarea de față este prima monografie științifică ce abordează acest subiect în întregime, de la începuturi până în prezent (sfârșitul secolului XX).

Fără îndoială, lucrarea aceasta are și unele lipsuri. Acestea se referă mai ales la anumite probleme de interpretare. Se menține, parțial, vechea viziune rusă și sovietică asupra acestui subiect. Imperialismul rus și sovietic este deghizat în „luptă de eliberare a popoarelor asuprite de Imperiul otoman”. De asemenea, cu excepția ultimului capitol al cărții, nu sunt folosite nici lucrările istoricilor turci contemporani și nici izvoarele otomane.

În concluzie, cu toate minusurile sus-amintite, această lucrare îmbogățește bogata bibliografie istorică dedicată subiectului. Ea reprezintă, neîndoind, un progres și un important punct de reper pentru toți cei care se ocupă de istoria Rusiei și a U.R.S.S., precum și de istoria statelor și popoarelor din bazinul Mării Negre (în evul mediu, epoca modernă și epoca contemporană).

Adrian Tertecel

• *Studi medievali e immagine del Medioevo fra Ottocento e Novecento*, Roma, Stabilimento Tipografico „Pliniana”, 1997, 410 p. (Bulletino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, no. 100, 1995–1996).

Numărul special al Buletinului editat de Institutul italian pentru studiul evului mediu e închinat centenarului apariției buletinului editat de institut, una din cele mai prestigioase publicații europene în domeniul medievisticii. Volumul cuprinde patrusprezece contribuții referitoare la medievistica europeană în secolele XIX și XX, atât în sfera hotărătoare a editării surselor, cât și în cea a marilor interpretări istoriografice și a personalităților reprezentative ale studiilor medievale. Girolamo Arnaldi, *L’Istituto storico italiano per il Medio Evo e la ristampa del RJS* (= *Rerum Italicarum Scriptores*) reconstituie istoricul noii ediții a ilustrei colecții de surse narative inițiate în secolul XVIII de A. Muratori, considerabil lărgită și lucrată în conformitate cu criteriile moderne ale edițiilor de izvoare la sfârșitul secolului XIX. Geneza și principiile care s-au aflat la temelie colecției „paralele”, produs al erudiției și al impulsului național german, sunt sintetizate în articolul lui Horst Fuhrmann, *Die Monumenta Germaniae Historica und die Frage einer textkritischen Methode*. Alcanzar La Verdad, *La erudición decimonónica española estudia los testimonios escritos medievales* prezintă evoluția medievisticii spaniole în domeniul edițiilor de izvoare și al științelor auxiliare în secolul XIX. Contribuția științelor sociale în secolul XIX la cercetarea evului mediu e analizată în studiul lui Pierangelo Schiera, *Sviluppo delle scienze sociali e studio del medioevo nell’Ottocento*. Câteva studii sunt consacrate unor personalități de primă însemnătate ale medievisticii europene: Jakob Burckhardt, Karl Lamprecht, Harry Breslau, „ultimul elev al lui Ranke” și Henri Pirenne. De interes deosebit pentru geneza și împlinirea celebrei teze a marelui istoric belgian cu privire la trecerea de la antichitate la evul mediu e studiul lui Paolo Delagu, *Alle origini della „tesi Pirenne”*. Tipurile de civilizație care s-au dezvoltat pe continentul european și diviziunile acestuia constituie obiectul articolelor substanțiale semnate de Fiorella Simoni, *Oriente ed Occidente d’Europa nella cultura europea dell’Ottocento* și de Karol Modzelewski, *Europa romana, Europa feudale, Europa barbara*.

Volumul jubiliar editat de Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e o realizare superioară a istoriografiei italiene și general europene, în domeniul medievisticii.

Șerban Papacostea

MEHMET ABLAY, *Din istoria tătarilor, de la Ginghis Han la Gorbaciov*, București, Edit. Kriterion, 1997, 312 p.

Cercetător cu o îndelungată activitate și cunoscător al limbilor orientale, Mehmet Ablay a abordat o temă puțin cunoscută în Europa, istoria tătarilor. Pe baza unei bogate bibliografii, autorul și-a propus și a reușit să reabiliteze numele de „tătar”, combătând și spulberând afirmațiile manualelor de istorie. acelea că tătarii n-au făcut în evul mediu decât distrugeri și cruzimi.

După un scurt *Cuvânt înainte* al prof. dr. Nicolae Ciachir, urmează 13 capitole de istorie, împărțite pe epoci și teme, fiecare capitol fiind precedat de un citat expresiv din marii cronicari ai vremii (arabi, ruși, italieni, români).

În primul capitol, *Cine sunt tătarii?*, Mehmet Ablay s-a ocupat de „dualitatea denumirii” și a explicat documentat, pentru prima oară, noțiunile de tătar și mongol, susținând că tătarii sunt cei mai numeroși din marea masă a triburilor mongole și descriind amănunțit procesul de unificare al acestor triburi sub conducerea clanului lui Temugin. Capitolul 2 tratează *Patria strămoșească* a tătarilor, iar capitolele 3 și 4 analizează lungul șir de victorii reputate de Ginghis Han, apreciat de Mehmet Ablay a fi un geniu politic și militar al secolului al XIII-lea fiindcă „a cucerit bogatele teritorii musulmane din Asia Centrală și câmpiile roditoare ale Chinei, întemeind imperiul mongolo-tătar de la Marea Chinei la Dunărea de Mijloc”, stat născut prin violență, dar care s-a consolidat printr-o autoritate severă. Disciplina inflexibilă din armatele mongolo-tătare a dus la succesele expedițiilor lor din secolul al XIII-lea, culminând cu invazia din estul Europei și cu celebra victorie de la Kalka din 16 iunie 1223, prin care Rusia a căzut sub jugul tătar pentru 150 de ani.

Evidențind disciplina tătarilor în timpul serviciului militar și abnegația lor în luptă, modestia lor în îmbrăcăminte și în mâncare de la simplul ostaș la comandantul suprem, autorul prezintă și represiunile sângeroase împotriva populațiilor ce le opuneau rezistență, pomenite de cronicarii vremii, mai ales cronicarii arabi Ibn-al Athir și Novairi.

Spre deosebire de acești cronicari care l-au înfățișat pe Ginghis Han ca „un demon al răului, în fața căruia rugămintea, rațiunea se topeau” (p. 74), Mehmet Ablay arată și trăsăturile pozitive ale acestuia, fiindcă el a intuit importanța culturii și a adus pe Tatatonga să învețe pe copiii săi scrierea uigură, singura existentă pe atunci la popoarele mongolo-turce. Astfel, uigura a devenit limba oficială a imperiului tătar. La moartea sa, 18 august 1227, Ginghis Han a lăsat urmașilor săi o colecție de legi intitulată *Yassa*, adică „fereste-te”. Vastul imperiu mongolo-tătar a fost împărțit între cei 4 fii ai săi, care au continuat cuceririle, executând invazia în Europa Centrală la 1241, când vestita cavalerie organizată de Ginghis Han a străbătut trecătorile Carpaților, a învins în lupta de pe râul Sayo pe regele ungar Bela IV (1235–1270) și a ajuns aproape de Viena, la Neustadt, producând o mare panică, lumea creștină crezând că a venit sfârșitul pământului. Violența tătarilor în Transilvania a fost relatată de canonicul Rogerius în scrierea sa *Carmen Miserabile* și a rămas în folclorul românesc prin zicala „Doar nu vin tătarii!”. Popoarele subjugate: chinezi, perși, ruși, români, unguri, etc. au rămas cu amintiri grele. Mehmet Ablay susține că birul feudal românesc provine de la tătărescul *ber* (= dare) și nu de la otomani.

Simultan cu organizarea unei cruciade, papa Inocențiu IV (1243–1254) a ordonat posturi și slujbe în toate țările cotoprite și a organizat celebrele misiuni ale trimișilor apostolici Ioan de Plano Carpini și Wilhelm de Rubruk la Karakorum, capitala imperiului mongolo-tătar.

În capitolele 5–7 Mehmet Ablay a descris retragerea tătarilor din Europa, numeroasele intrigi și bătăliile dintre marile triburi pentru supremația politică, ceea ce a dus la împărțirea marelui imperiu în mai multe hanate, dintre care cel mai însemnat pentru istoria românilor a fost Hanatul de Kâpciak, cunoscut sub numele de Hoarda de Aur. Conducătorul Hoardei, Berke Han (1257–1266) s-a proclamat independent în 1259 și, din calcule politice, a îmbrățișat islamul în 1260, religie prin excelență nomadă, care avea precepte iubite de tătari ca: *djihad*-ul (lupta pentru existență), *haram*-ul (îndemnul la cumpătare). Prin convertirea la islamism tătarii au adoptat limba turcă și au barat ofensiva în Orient a statelor creștine, dar și ofensiva marelui stat budist China a lui Kubilai Han (1260–1294), întemeietorul vestitei dinastii Yuan (1280–1368).

Nefiind producători, tătarii din Hoarda de Aur au organizat numeroase incursiuni de jaf în Țările Române și în Ungaria, iar prăzile le vindeau genovezilor ce se instalaseră pe țărmul pontic. Hoarda de Aur cu capitala la Sarai a atins maxima expansiune teritorială în timpul lui Djan Bek Han (1342–1357), care a stăpânit majoritatea cnezatelor ruse și a cucerit Azerbaidjanul. Din îndemnul

mitropolitului Kiprian. cnezii ruși s-au strâns în jurul cneazului Moscovei. Dimitrie Ivanovici. au obținut victoria de la Kulikovo, pe Don. la 8 septembrie 1380. înlăturând jugul tătar.

Numeroasele certuri și lupte între pretendenții la tron, sprijiniți de abila diplomație a cneazului de Moscova. au slăbit puterea militară și politică a Hoardei de Aur. care s-a dezmembrat în 3 hanate: Crimeea 1420, Kazan 1445, Astrahan în deceniul 8 al secolului al XV-lea. Moscova a sprijinit pe Hagi Ghirai (1420–1466), întemeietorul vestitei dinastii a Ghirailor, care a dat 71 hani hanatului Crimeii, cunoscut în istorie și sub numele de Krâm. Timp de 350 de ani, Hoarda de Aur și Krâmul au influențat dezvoltarea societății est-europene. Practicând o politică de expansiune teritorială, cneazul Moscovei, Ivan III (1462–1509), a ocupat hanatul de Kazan în 1462, iar Imperiul otoman a anexat în 1475 hanatul de Krâm. a cărei vestită cavalerie a ajutat Poarta în invaziile din Moldova lui Ștefan cel Mare în 1476 și în 1484, când turcii au ocupat Chilia și Cetatea Albă.

Hanatul din Krâm, datorită apropierii geografice, a executat la ordinul Porții expediții de pradă și diversivne în cele trei țări române în secolele XVI și XVII. Din cauza neînțelegerilor din sânul clasei conducătoare. Krâmul a slăbit treptat, astfel că tătarii, care duceau lipsă de arme de foc, nu mai erau în secolul al XVII-lea prima forță militară a Orientului. Devenit un obiect de dispută între Rusia și Turcia. Krâmul – ultima rămășiță a Hoardei de Aur – a fost anexat de Moscova în 1783.

În capitolul 8, Mehmet Ablay s-a ocupat și de imensul teritoriu stăpânit de tătari de la Marea Japoniei până la Indus. unde a predominat economia naturală. dar au existat și regiuni prospere ca Samarkand. Buhara. precum și înfloritoarele porturi chineze descrise cu uimire de Marco Polo.

La Keş. în Asia Centrală. într-o familie de nobili tătari a apărut un tânăr cu aptitudini militare. Tamerlan sau Timur Lenk. care. după opinia lui Mehmet Ablay. a constituit „un episod extraordinar din istoria universală”. Timur Lenk a organizat vestita infanterie, s-a declarat adeptul lui Allah. menționându-l în toate proclamațiile sale. a atras pe toți șefii triburilor care l-au proclamat urmaș al lui Ghinghis Han și a declanșat luptele cu Toktamış. conducătorul Hoardei de Aur. Profitând de fărâmițarea feudală. Timur Lenk a cucerit Persia și India. care totdeauna au tentat pe marii cuceritori. Ajuns împărat. Timur s-a proclamat apărător al Islamului în Asia Centrală și Orientul Apropiat. intrând în conflict cu sultanul Bayezid I (1389–1403), supranumit Ildirim (Fulgerul). Lupta pentru supremația politică a avut loc la 28 iulie 1402 la Ankara. unde faimosul sultan a fost prins și „pus sub pază într-un cort-căruță tipic tătar”, și nu închis într-o cușcă. așa cum se menționează în multe manuale de istorie.

Dorind și China. marele obiectiv al tuturor hanilor mongolo-tătari. Timur Lenk a plecat din Samarkand la 8 ianuarie 1405. dar. pe drum. s-a îmbolnăvit și. simțindu-și sfârșitul. a chemat în cortul său pe cei doi nepoți care îl însoțeau și le-a spus. înainte de moarte. 1 aprilie 1405: „Să nu uitați niciodată că politica înseamnă arta de a ține mulțimea între teamă și speranță și nimic altceva” (p. 182). Mausoleul lui Timur Lenk din Samarkand. unul din cele mai mari din lume. este și astăzi admirat de călători. Imperiul său a fost împărțit între fiii săi. dintre care cel mai important a fost sultanul Babur din India (1505–1530), fondatorul „Imperiului Marelui Moghul”.

Deosebit de interesant este capitolul 9, *Tătarii sub regim țarist (secolele XVI–XX)*, datorită bogăției de informații istorice. multe dintre ele puțin cunoscute chiar de specialiști. Sistematic. diplomația țaristă a provocat certuri între populațiile turco-tătare (kazahi. kirgizi. uzbeki. turkmeni) și imensa zonă dintre Marea Caspică și Lacul Baikal a trecut ușor în stăpânirea rușilor. Expansiunea rusă în Asia central-estică a fost stăvilită de China prin Tratatul de la Kuldja (Djungaria 1871). Autorul a subliniat strădania tătarilor pentru cultură. înființând prin fonduri proprii școli musulmane (medrese). ajungându-se în 1870 ca. în regiunea Kazan. turco-tătarii să aibă mai puțini analfabeți decât Franța sau Anglia. La recensământul din 1897 au existat 17 439 108 turco-tătari. Lipsiți de drepturi. ei au început lupta de eliberare în anul 1905. care a culminat în anii primului război mondial. La 25 martie 1917. la primul congres al tătarilor de la Simferopol. s-a proclamat independența Crimeii.

Capitolul 10, *Tătarii sub regim sovietic (1917–1990)*, tratează despre apariția altor republici: Bașkurtă la 1 martie 1919. Kazan la 25 mai 1921. etc. Armata Roșie a ocupat toate republicile turco-

tătare din Rusia europeană și asiatică, devenind autonome prin Constituția din 1923. Fărâmițarea în 11 republici federative și 30 republici autonome a defavorizat mișcarea de uniune națională a popoarelor neruse. Se consideră că din punct de vedere economic și social, sub regimul sovietic, situația turco-tătarilor a fost mult mai bună decât sub regimul țarist, deși, prin exemplificări numeroase, autorul a dovedit că regimul sovietic a continuat politica țaristă de colonizare a populației ruse în regiunile turco-tătare. Profitând de cel de-al doilea război mondial, tătarii din Crimeea, calmucii din regiunea Donului Inferior, cecenii și ingușii din Caucazul de Nord s-au proclamat independenți și aveau guverne naționale proprii. Aceste populații au suferit apoi sângeroase represalii. Dacă Nichita S. Hrușciiov (1953–1964) a promovat în conducere și cadre neruse, inclusiv tătari, Leonid Brejnev (1964–1980) a pus accentul pe hegemonia rusă sub forma doctrinei „suveranității limitate”, denunțată apoi de Mihail Gorbaciiov (1985–1991), în timpul căruia s-a desființat U.R.S.S., fiind înlocuită cu Comunitatea Statelor Independente. Singura republică tătară, Tataristan, având oarecare independență și o populație majoritar tătară, se află în cadrul Republicii Federative Ruse. Circa 4 000 000 de tătari trăiesc astăzi în Republica Federativă Rusă și în republicile unionale din C.S.I. ca: Turkmenistan, Uzbekistan, Kîrkizistan, Kazahstan, Tadjikistan.

Deosebit de interesante pentru istoria românilor sunt capitolele 11-13, în care autorul dă bogate și sugestive informații. Astfel, în capitolul 11, *Tătarii din Dobrogea*, autorul susține că, în decursul secolelor, a avut loc o permanentă migrație a tătarilor din Crimeea în Dobrogea, migrație care a luat proporții după 1783, când Rusia a anexat Crimeea. De la 1878, când Dobrogea s-a unit cu România, tătarii au conviețuit pașnic cu românii și cu celelalte etnii, bucurându-se de toate drepturile cetățenești, ca dovadă că în anii 1937-1940 în Parlamentul român a fost primul deputat tătar, avocatul Selim Abdulhakim. În rezistența anticomunistă din România s-a înrolat și conducătorul tătarilor din Dobrogea, Negip Hagi Fazîl, care a murit în închisoare.

În capitolul 12, *Viața cotidiană la tătari, în trecut*, pe lângă numeroasele fapte de arme, autorul prezintă și ocupațiile tătarilor determinate de mediul geografic, subliniind rolul Islamului, care a venit de sus în jos și a dus la eșuarea misiunilor papale de convertire la creștinism. Spre deosebire de europeni, la care lunile anului se referă la fenomene din natură, la mongoli fiecare lună este legată de viața animalelor, unica sursă a bunăstării lor.

Ultimul capitol, *Relațiile istorice între tătari și români*, oferă numeroase informații care ar trebui incluse în manualele de istorie, deoarece, de la 12 august 1399 – prima luptă cu tătarii la care a participat Ștefan I, domnul Moldovei (1394-1399), ajutându-i pe polonezi la Worksła – și până la dispariția hanatului Crimeea în 1783, tătarii au călcat „biata țară a Moldovei”. Sunt relatate la p. 272–274 invaziile tătarilor și luptele de la Războieni (1476), Chilia și Cetatea Albă (1484), Ștefănești (1538), Putineiu (1595), etc. Regretăm faptul că autorul a omis lupta de la Lipnic (1470)!

Pentru prima oară în istoriografia română, Mehmet Ablay susține la p. 254 că granița de vest a Hoardei de Aur se afla la Carpații Nordici și Dunărea de Mijloc. Țările Române, Bulgaria și Serbia fiind multă vreme vasale tătarilor (p. 260). Datorită acestei situații, românii au împrumutat de la tătari sistemul mobilizării și arme (scut, arc, buzdugan, iatagan), cuvinte din domeniul păstoritului (odaie, cioban, sălaș), nume de persoane (Berindei, Coman), denumiri de regiuni (Bărăgan, Bugeac), iar 21 de sate poartă numele de Tătari, Tătărani etc., toponime ce au precedat dominația otomană.

Fără să neglijeze aspectele negative ale istoriei tătarilor, autorul a subliniat în concluziile sale că, prin marile bătălii din secolul XIII, tătarii au contribuit la prăbușirea unor regate și imperii, schimbând harta geopolitică a continentului euro-asiatic, iar marele han Ogodai (1231–1241) a fost primul care a întreprins măsuri administrative, fiindcă și-a dat seama că Imperiul ginghishanid a fost realizat „călare”, dar nu poate fi stăpânit „tot călare”.

Mehmet Ablay a evidențiat și contribuția Hoardei de Aur, succesoarea acestui imperiu, care a fondat primele elemente statale în estul Europei, a consolidat societatea feudală în sistem piramidal, a organizat exploatarea prin metode noi, a instituționalizat recensământul, a introdus moneda-hârtie, a

unificat sistemul de măsuri și greutate în tot imperiul, a creat metode de represiune în consolidarea acestor instituții statale, moștenite apoi, magistral, de Ohrana țaristă și de N.K.V.D.-ul sovietic.

În încheiere, menționăm că anexele (indexul, ilustrațiile și hărțile, bibliografia și lista hanilor Crimeei) sporesc ținuta științifică a lucrării care umple un gol în istoriografia română și pe care o socotim utilă studenților și profesorilor de istorie. Regretăm că *Indexul* are multe lipsuri (cronicari și istorici), regretăm că Editura Kriterion, prin inversiunile sau omisiunile de litere săvârșite în cuprinsul lucrării, schimbă sensul unor substantive comune și proprii, derutând pe cititorii neavizați.

Dumitru P. Ionescu

JAUME AURELL I CARDONA, *Els mercaders catalans al Quatre-Cents. Mutació de valors i procés d'aristocratizació a Barcelona (1370–1470)*, Lleida, 1996, 428 p.

În cadrul abundenței și excelenței istoriografiei care a fost elaborată despre devenirea istorică a Cataloniei, mai ales începând cu secolul XX, se remarcă un număr de probleme ridicate de căutarea unei identități culturale, sociale, economice și politice proprii, probleme care se leagă de preocupări situate dincolo de terenul pur academic. Este ceva nu numai legitim, ci fără îndoială util pentru înțelegerea trecutului, ca de altfel și a prezentului unei țări a cărei importanță în istoria peninsulară și extrapeninsulară a fost induscutabilă.

Una din aceste probleme – o adevărată problemă „clasică” a studiilor istorice medievale, moderne și contemporane – este procesul de formare și dezvoltare, caracterul, componentele, aporturile și identitatea burgheziei din Principat, între ale cărei trăsături definitorii s-ar afla notabilul său „spirit întreprinzător”, care ar defini și astăzi pe locuitorii Cataloniei.

Autorul lucrării se oprește cu analiza sa asupra uneia din principalele componente ale burgheziei catalane și anume negustorii; în special asupra celor din Barcelona de la sfârșitul secolului XIV și din cea mai mare parte a secolului XV. Este o încercare nu numai de istorie socială și economică, dar și de istorie a mentalităților, prin care se caută explicarea identității unui grup, ceea ce ajută, de asemenea, la înțelegerea altor identități colective.

Având la bază o solidă bibliografie și o utilizare exhaustivă a importanțelor fonduri notariale din Barcelona (inventare, testamente, acorduri matrimoniale, etc.), Aurell I Cardona încearcă să definească principalele caracteristici ale negustorului barcelonez, atât în ce privește viața sa privată, cât și în privința activității sale profesionale (maniera de împărțire a interiorului casei, forma de repartizare a moștenirii, importanța conceptului de timp, etc.). Din analiza lecturilor, a obiectelor și a imaginilor care le împodobeau casele, autorul ajunge la concluzia că influența umanismului asupra negustorilor din Barcelona a fost destul de scăzută, ei continuând să fie dominați de un sentiment de religiozitate mai mult sau mai puțin intens. Aceeași analiză duce și la concluzia că negustorii catalani încep să fie supuși la un proces de dezagregare a grupului și de consolidare a unor valori spirituale specifice rentierilor, semne sigure ale unor mutații în sistemul de valori care conduc la o progresivă aristocratizare în secolul XV. Vechea burghezie catalană, care a realizat o impetuoasă expansiune comercială și a fost animată de un puternic spirit întreprinzător, începe să fie înlocuită în ultimele decenii ale secolului XIV cu o nouă burghezie, caracterizată prin conservatorism, prin lipsa spiritului de întreprindere, printr-un spirit speculativ în afaceri, cu o mare aversiune față de risc și care ajunge la porțile epocii moderne lipsită de personalitate, de curaj și de ambiție. În ansamblu, un grup mediocru lipsit de idei creatoare.

Una din noutățile pe care le aduce lucrarea constă în afirmarea faptului că această mutație nu este rezultatul exclusiv al unor cauze economice (lipsa puterii de cumpărare a negustorilor, impactul crizei economice de la sfârșitul evului mediu, orientarea investițiilor către activități necomerciale), ci și al unei noi atitudini determinată de progresiva pierdere a sentimentului de grup, a convingerilor colective, a pierderii setului de valori specifice profesiei. În opinia autorului, negustorul catalan din evul mediu târziu era capitalist, în comparație cu negustorii italieni, numai prin formația sa și prin cunoașterea tehnicilor comerciale, dar nu și prin spiritul întreprinzător, evoluând către o mentalitate de rentier, semn al lipsei sale de ambiție. În consecință, are loc eșecul modernizării, aristocratizarea și înobilarea, pierderea valorilor burgheze. Autorul consideră că o mare parte din răspunderea pentru criza economică ce a cuprins Barcelona în secolul XV revine negustorilor, burgheziei comerciale, care se agățau de valorile trecutului și nu răspundeau la provocările lumii moderne.

Privită dintr-un punct de vedere mai general, lucrarea demonstrează cu claritate importanța suprastructurii în ceea ce privește analiza mecanismelor puterii și ale vieții economice, suprastructură pe care nu o consideră ca o simplă reflectare a situației economice și sociale, ci ca având o importanță deosebită asupra pozițiilor politice și a orientărilor economice. În acest sens, cartea lui Jaume Aurell i Cardona reprezintă și o importantă contribuție la dezvoltarea studiilor de istorie a mentalităților.

Eugen Denize

MIHAI MAXIM, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu.* Cu o prefață de prof. Halil Inalcik, București, Edit. Enciclopedică, 1993, 300 p.

După publicarea în mai multe rânduri a unor izvoare otomane inedite în reviste de specialitate, dar și sub forma unei *Culegeri de texte otomane* (Universitatea din București, 1974), după o lungă serie de studii și articole care au adus elemente decisive în înțelegerea raporturilor politico-juridice și economico-financiare româno-otomane, avem acum în față un prim volum al *lucrării de sinteză*.

De ce o asemenea temă – este întrebarea pe care însuși autorul o formulează încă din start. Răspunsul are două laturi. În primul rând, prof. Mihai Maxim vede această carte ca rezultat palpabil al unei „sarcini prioritare a mediavisticii românești” (sarcină formulată cândva de prof. Șerban Papacostea), care umple un gol resimțit în istoriografia română și străină. În al doilea rând, lucrarea se vrea a fi un răspuns la atitudinea unor istorici străini care au „tendența de a trece sub tăcere sau a nega existența” vechilor tratate românești cu Poarta, tendință care, până la urmă, înscamnă trecerea sub tăcere sau negarea „statutului de independență limitată și de autonomie al principatelor românești față de Imperiul otoman” (p. 18) și asimilarea acestuia cu cel al simplelor provincii otomane. Deci, scopul lucrării – afirmat tranșant – este „să ofere cititorului imparțial o viziune istorico-comparativă a cadrului juridic al raporturilor dintre Țările Române și Poarta Otomană în evul mediu, a statutului de continuitate statală ... garantat prin tratate speciale, numite în limba arabă *'ahdname*, pronunțate în limba turcă modernă *ahidnâme* și desemnate în izvoarele de limbă latină prin termenii de *foedera*, *pacta* și *pactiones*” (p. 18).

Izvoarele și bibliografia folosite în conceperea acestei sinteze sunt extrem de diverse și în număr impresionant. Se fac trimiteri, în primul rând, la izvoare din arhivele turcești. Amintim aici: *Mühimme Defterleri* (Condicile afacerilor importante), *Mühimme Zeyl Defterleri* (Condicile suplimentare ale afacerilor importante), *Maliye Ahkâm Defterleri* (Condicile de porunci financiare), *Ahkâm Defterleri* (Condicile de porunci). Bineînțeles, sunt valorificate din plin și izvoarele narative și oficiale otomane publicate deja de specialiști. Pe de altă parte, sunt invocate izvoare românești, de

cancelarie (din DIR, DRH, colecția Hurmuzaki etc.) și narative (cronistica medievală, dar și lucrările lui D. Cantemir), izvoare bizantine, sud-slave, maghiare, poloneze, apusene, arabe etc. (printre altele, cele cuprinse în colecția *Călători străini despre Țările Române* și în colecția E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*).

Bibliografia folosită conține un număr debordant de lucrări, de invidiat chiar și de către cercetătorii cu acces zilnic în marile biblioteci europene sau americane. Acest aspect iese în evidență cel mai bine în capitolele IV și V, consacrate statutului de *'ahd*, respectiv statutului *zimmi*-ilor.

Structura lucrării este extrem de riguroasă. Volumul începe, cum este normal, cu *istoriografie*, *metodologie*, și *terminologie* și se încheie – în mod generos, specific unui cercetător care vede munca sa ca o continuă apropiere de adevăr – cu un *Bilanț provizoriu* (p. 262 – 266). Între cele două extreme, alte *cinci capitole* ne oferă un tablou bine încheiat al ceea ce îndeobște în istoriografia română s-a încetățenit sub denumirea de *Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu* (și care reprezintă, de altfel, subtitlul lucrării prof. Mihai Maxim).

Să subliniem, totodată, că volumul este *prefațat* de Prof. Halil Inalcik de la Princeton University și Bilkent University din Ankara, recunoscut ca fiind de mulți ani *decanul turcologiei mondiale*.

Paginile despre *Istoriografie* (p. 25–55) reprezintă până în momentul de față cea mai completă abordare a literaturii românești și străine consacrată raporturilor juridice româno-osmane. O realizare care lipsea într-adevăr din literatura de specialitate. Întrucât cadrul juridic al relațiilor româno-osmane a fost privit de istorici și juriști în special din unghiul de vedere al reglementărilor de pace, bilanțul istoriografic al Prof. Mihai Maxim are în centrul discuției, evident, aceste realizări. Istoriografia română consacrată „tratadelor” osmano-române s-a circumscris în principal ideii existenței sau inexistenței acestora. Analiza începe cu acele contribuții care se înscriu în câmpul istoriografic (după ce celebrele „acte” au încetat a fi piese politico-juridice). Și este vorba de adnotările lui N. Iorga făcute pe marginea *Genealogiei Cantacuzinilor* de Banul Mihai Cantacuzino (publicată la București în 1902) și, mai ales, de lucrarea lui C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, București, 1908. Sunt analizate, în continuare, contribuțiile și opiniile afirmate de A.D. Xenopol, P.P. Panaitescu (p. 32), A. Decei (p. 35–36), N. Beldiceanu (p. 36), G.G. Florescu (p. 37), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Ștefan Ștefănescu, I. Matei (p. 38), M. Guboglu, M.A. Mehmet, Tahsin Gemil, V. Veliman, Șerban Papacostea, Ștefan S. Gorovei etc. De asemenea, sunt prezentate în mod critic pozițiile istoriografiei rusești (în special, L.E. Semionova – p. 45–49), bulgare (Bistra Cvetkova – p. 50), maghiare (în special, celebra *Istorie a Transilvaniei* – p. 50–52) și occidentale (Cesare Alzati Mihnea Berindei, Gilles Veinstein – p. 52–53). Analiza istoriografiei turcești relevă o oarecare indiferență față de acest subiect, deși poziții pentru existența tratatelor româno-otomane au luat chiar marii istorici turci I. H. Uzuncarşılı, I. H. Danişmend, T. Gökbilgin, M. Sertoğlu și Halil Inalcık (p. 43).

Concluzia acestei prezentări istoriografice făcută de-a lungul a 30 de pagini este: „în cercetarea problematicii noastre s-au întâlnit... două tendințe extreme: una, care absolutizează caracterul modern, european, bilateral al înțelegerilor româno-osmane și a doua, care insistă excesiv asupra caracterului exterior, formal, unilateral al acestor acte, considerate doar ca diplome de privilegii” (p. 55). Pentru prof. Mihai Maxim ar fi momentul, însă, trecerii „de la etapele teză și antiteză la aceea superioară, cumpănită, elastică și nuanțată, a sintezei”. Cu alte cuvinte, „istoricul obiectiv va trebui să țină balanța cuvenită între ambele tendințe” (p. 55).

Printre *Considerațiile metodologice* (p. 55–57), se subliniază necesitatea depășirii în analiza statutului Țărilor Române față de Poartă (a înțelegerilor de pace) a unei viziuni unilaterale și implicarea deopotrivă a concepției românești, otomane, dar și a atitudinii terțului. De asemenea, nu trebuie neglijate diferențele dintre pretenție și realitate, oficial și neoficial, dintre conținut și formă. Este necesară folosirea metodei comparative, în special cu Transilvania și Ragusa (ale căror *'ahidname*-le cu Poarta s-au păstrat), dar – am zice noi – și cu alte mici state creștine din sud-estul

Europei. care au intrat în relații belicoase. dar și pașnice. cu otomanii de-a lungul secolelor XIV–XVI. Se impune. subliniază prof. Mihai Maxim. lărgirea cadrului de investigare și la alte categorii de izvoare (oficiale. dar și narative: otomane. dar și românești. poloneze. arabe. maghiare. etc.). În sfârșit. eliberarea de prejudecăți: „grija cea mai mare a istoricului trebuie să rămână aceea de a porni de la documente spre concluzii și nu invers” (p. 57).

Ce observăm noi în privința metodelor folosite de autor? Ca notă dominantă rămâne permanenta problematizare. o știință a punerii întrebărilor. Astfel. aproape fiecare capitol începe printr-o întrebare. Mai mult. titlurile capitolelor II și III sunt formulate ca întrebări: *În căutarea izvoarelor: au existat vechile 'ahidname-le ale Moldovei și Țării Românești?* (p. 76); *De ce n-au cucerit otomanii Țările Române?* (p. 111). Abordarea directă. chiar abruptă. a problemelor puse în discuție ușurează mult înțelegerea acestora și a opiniilor exprimate de autor. Pe de altă parte. pentru a ajunge și a trata problema stabilirii statutului de 'ahd al Țărilor Române față de Poarta otomană (capitolul VI). autorul simte nevoia să lărgescă tabloul oferit și să explice în prealabil statutul de 'ahd și regimul *zımmi*-ilor în teoria și practica juridică musulmană (capitolele IV, V). Rămânem. după lectura acestei cărți. cu impresia că nici o afirmație nu este lansată decât pentru a răspunde la o întrebare. formulată cel mai adesea clar și deschis. și nici o afirmație nu este făcută fără a fi însoțită de cel puțin un argument documentar.

Dintre *Considerațiile terminologice* (p. 57–63) evidențiem două. Pentru „înțelegerile de pacc” româno-otomane. prof. Mihai Maxim propune două soluții. ambele valabile: 'ahdname ('ahidname) = „carte de legământ” (traducere fidelă a termenului otoman); 'ahdname = tratat (și nu „capitulație”). În consecință. pentru a evita și confuzia cu „capitulațiile comerciale” ale puterilor occidentale. se afirmă „că e mai potrivită revenirea la termenul original. adică cel de „tratate”. pe care îl putem folosi paralel cu cel de „ahidnamele”. respectând astfel cele două concepții și mentalități diferite – românească și otomană – față de actele de pace” (p. 60). Pentru statutul juridic al Țărilor Române se recomandă renunțarea la termenul „dominație” (vag și ambiguu). folosit și pentru teritoriile sud-dunărene și ungurești. care au cunoscut regimul de „provincie otomană”. Se propune folosirea formulelor din izvoarele otomane (*haracgüzar* = state tributare) sau europene („state vasale”) (p. 61).

În *Capitolul II* (p. 76–110). prof. Mihai Maxim încearcă – direct și fără echivoc – să lămurească problema fundamentală: „au existat. într-adevăr. și în cazul Moldovei și Țării Românești asemenea acte juridice fundamentale. garante ale statutului lor de autonomie?” (p. 76). Unde sunt de găsit? Autorul propune și analizează două piese pentru aflarea eventualelor urme ale „tratatelor româno-otomane” și explicarea dispariției lor: a) arhivele românești și arhivele din țările pe unde ar fi putut trece ex-voievozii moldo-munteni (polone. ruse. ucrainene. austriece. maghiare. grecești. apusene. din Orientul Apropiat); b) colecțiile de condici ale Porții. Bineînțeles. căutarea *ahidname*-lelor este îngreunată de soarta vitregă a arhivelor românești. dar și a arhivelor otomane de până în a doua jumătate a secolului XV.

După o desfășurare covârșitoare de *argumente* de natură documentară (izvoarele narative pledează *pentru* existența tratatelor româno-otomane). dar și de logică istorică. concluzia este clară: „orice istoric serios și de bună credință va admite. ca pe un fapt incontestabil. existența acestor vechi acte...” (p. 102).

Capitolul III se ocupă de *Cadrul istoric: de ce n-au cucerit otomanii Țările Române?* (p. 111–142). Capitolul începe. ca aproape toate celelalte. prin întrebări directe. fără ocolișuri. care incită la discuție. Una dintre ele: „N-au cucerit otomanii aceste țări pentru că n-au vrut (n-au avut asemenea intenție) ori n-au putut?” (p. 111). Prof. Mihai Maxim își împărtășește opinia încă de la început. dar ulterior și-o argumentează pas cu pas: „Ni se pare că otomanii *n-au putut* să cucerească aceste țări. mai precis ei n-au putut realiza pe termen lung o astfel de cucerire” (p. 111). Paginile acestui capitol vin să explice rațiunile pentru care otomanii au fost nevoiți să accepte statutul de 'ahd pentru Țările Române. Sunt analizați factorii interni. dar și cei externi. care numai în bloc pot explica de ce otomanii n-au cucerit

Țările Române. Concluzia autorului: statutul de *'ahd* este un rod al rezistenței antiotomane românești. și nu a fost o favoare din partea Poartii (p. 133).

Evident, se ridică problema cum poate fi scos în evidență cel mai bine statutul juridic al Țărilor Române față de Poartă? Prof. Mihai Maxim optează pentru o analiză comparativă a statutului de *'ahd*, care presupunea continuitate statală, și a statutului *zimmet*, al supușilor interni dintr-un stat islamic. *Capitolele IV și V*, consacrate *Statutului de ahd în teoria și practica juridică musulmană* (p. 143–168), respectiv *Statutului Zimmi-ilor în Dar al-Islam* (p. 169–197), reprezintă concretizarea acestei opțiuni în structura lucrării. Sondarea se face până la perioada Profetului Muhammad și a primilor califi. Un loc aparte îl ocupă analiza statutului de *'ahd* aplicat de aceștia Nadjranului (p. 146–151). Analogii se fac însă și cu statutul Nubiei, al teritoriilor din Africa de Nord, al Albaniei caucaziene sau Armeniei. Pentru teoria juridică se face apel în special la concepția hanefită exprimată în tratate de drept de Abu Yusuf Ya'kub (m. 798), as-Shaybani (m. 805) și Ibrahim al-Halebi (m. 1549), dar și la *fatva*-lele (consultații juridice emise de *seyh ül-Islam*) otomane. Este expusă, însă, și concepția *shafi*, prin reprezentantul ei al-Mawardi (m. 1058), care teoretiza de altfel *dar al-ahd* (Casa Păcii), categorie de teritorii neacceptată de hanefiți în teorie, dar aplicată de otomani în practică.

Analiza statutului *zimmi*-ilor în *dar al-Islam* pornește cu așa-numitele „prescripții ale lui Umar”. practic un rezumat al obligațiilor nemusulmanilor alcătuit la sfârșitul secolului VIII și începutul secolului IX (p. 169), continuă cu trimeri la practica întâlnită în Egiptul fatimid și mameluc (p. 174), în Iran, în Imperiul Marilor Selgiucizi. la mongolii ilhanizi și se încheie. bineînțeles, cu cazul otoman (p. 177–185). Aici, un loc central îl ocupă sistemul *millet*, analizat de prof. Mihai Maxim în profunzime. Sunt marcate atât privilegiile care decurgeau din statutul de autonomie acordat comunităților religioase din imperiu (mai ales pentru înalții prelați), cât și „umilnțele”, mai mari sau mai mici, la care erau supuși simplii *zimmi* (creștini, evrei, armeni).

Citind aceste două capitole vom obține exact ceea ce prof. Mihai Maxim și-a propus dintru început: „imaginea clară a diferenței dintre stat (cazul Țărilor Române) și provincie (cazul vechilor țări sud-dunărene și al fostului regal al Ungariei)” (p. 18).

Capitolul VI este intitulat *Stabilirea statutului de 'ahd al Țărilor Române față de Poarta Otomană* (p. 197–262). În prima parte sunt expuse viziunea românească și concepția otomană despre „înțelegerile de pace” (apreciate ca fiind incompatibile). Românii vedeau în *ahdname*-le „veritabile tratate”, durabile și bilaterale, otomanii le considerau, în schimb, unilaterale, revocabile și provizorii. Evident, numai în teorie. căci în practică „nu trebuie absolutizate nici unilateralizările și nici provizoratul acestor înțelegeri” (p. 202). Abordări viitoare pot scoate în evidență – după părerea noastră – și câteva elemente comune celor două viziuni, europeană și otomană.

Pornind de la premisa că despre problema stabilirii statutului Moldovei față de Poartă există studiul lui Ștefan S. Gorovei din „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, Iași, 1980, prof. Mihai Maxim se concentrează în a doua parte a capitolului VI mai ales asupra cazului Țării Românești. A rezultat *Țara Românească în „Casa Păcii” în secolul al XV-lea* (p. 206–240). După o analiză profundă a știrilor despre raporturile osmano-muntene de la Mircea cel Bătrân până la sfârșitul secolului XV. se conchide: „statutul Țării Românești față de Poartă s-a conturat și precizat, în liniile sale fundamentale încă din deceniile 3–4 ale sec. Al XV-lea, practic după 1420, dar s-a completat cu noi elemente după 1462 și s-a stabilizat în jurul lui 1480” (p. 240).

În ultima parte a Capitolului VI, intitulată *Stabilirea statutului politico-juridic al Țărilor Române față de Poartă* (p. 240–262), prof. Mihai Maxim subliniază în mod sintetic punctele comune ale statutului juridic ce definea raporturile Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei cu statul otoman. „După 1538-1541 se va ajunge treptat la stabilirea unui statut similar, în liniile sale esențiale, pentru toate cele trei principate românești” dar – se adaugă – „fără aducerea acestuia la același nivel” (p. 241). Credem că pe viitor este necesar să se marcheze și punctele care deosebesc statutele celor trei principate românești unele de altele. Reglementarea statutului Țărilor Române față de Poartă, în prevederile sale de bază, s-a făcut prin *'ahdname*-le acordate cu prilejul unor înțelegeri de pace (în

urma unor conflicte armate) sau la schimbările de sultani și domni. În acte nu se precizau decât noutățile. Restul decurgea „din însuși statutul de *'ahd*, în termeni islamici, respectiv de vasalitate, în termeni europeni” (p. 242). Ne întrebăm, în consecință, dacă în relațiile româno-otomane nu „a lucrat” – ca sursă de drept – și „obiceiul” (cutuma), alături de „tratate” (*ahdname*).

În final, prof. Mihai Maxim porcede la reconstituirea conținutului vechilor tratate (*ahdname*): a) pe baza izvoarelor narative (europene – Buonaccorsi – Callimachus, Bocignoli, Verancsics; otomane: românești); b) prin analogie cu *'ahdname*-lele acordate Ragusei (1430, 1446 etc.), Transilvaniei și Moldovei (1480-1481), cu tratatele încheiate de voievozii români cu puterile creștine (legământul lui Radu de la Afumați cu Ferdinand de Habsburg din 1528, tratatul încheiat de Mihai Viteazul cu Rudolf II la 9 iunie 1598), cu textele diplomelor de investitură (*berat-i hümayun*) acordate principilor români în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (1577, 1585), cu *'ahd*-uri din perioada Islamului clasic (632 – cu Nadjrân) (243-245). Capătă deci contur 6 „articole de bază” (lat. *capitula*) ale reglementărilor de pace româno-otomane a căror interpretare și aplicare „au depins în primul rând de evoluția raporturilor de forță dintre „contractanți”, dar și de poziția geo-politică a principatului respectiv, de puterea sa de rezistență, de gradul de solidaritate internă, de conjunctura internațională” (p. 243-4).

Ni se promite în mod ferm completarea acestei lucrări cu încă două volume. Unul va fi consacrat statutului de autonomie al Țărilor Române față de Poartă. Celălalt se va constitui într-un volum de documente osmane inedite, utilizate în paginile de sinteză ca argumente, dar care în bloc ar încheia mai bine demersul științific propus inițial. În ce ne privește știm că se lucrează intens la aceste două proiecte și că promisiunile nu vor rămâne fără concretizare.

Viorel Panaite

TÉREZA MÓZES, *Evreii din Oradea*, București, Edit. Hasefer, 1997, 412 p.

Extrem de documentată (editată în bune condiții grafice, cu un număr de 36 ilustrații plasate la finele volumului, cu puține erori de tipar – de exemplu cele de la paginile 60, 98, 184, 185, 198: fără index de materii, cu circa 150 lucrări citate în bibliografia de la pag. 396-411), monografia cercetătoarei Téreza Mózes, ea însăși supraviețuitoare a Holocaustului, are următoarea structură: *Cuvânt înainte* (de acad. prof. dr. Nicolae Cajal, Președintele Federației Comunităților Evreiești din România; „Sunt convins că această lucrare ... va reprezenta, din multe puncte de vedere, un real și binemeritat succes, o importantă contribuție la impunerea concepției de realsemitism”, scrie autorul cuvântului introductiv), temele tratate (în fapt capitolele lucrării: *Cronicari, istorici, literați despre Oradea: Situația evreilor din perioada lui Iosif al II-lea până la emancipare; De la emancipare până la primul război mondial: Perioada dintre cele două războaie mondiale: Tragedia evreilor – 1940-1944: Din nou acasă*), *Lista victimelor Holocaustului din Oradea și județul Bihor*, *Note* (în marea lor majoritate sunt indicații și trimiteri bibliografice), *Bibliografie*, *Ilustrații*.

Lista victimelor Holocaustului ocupă paginile 255-377; din Ardealul cedat, întreaga populație evreiască a fost deportată în lagărele de exterminare și această operație a avut loc cu doar câteva luni înainte de eliberarea teritoriului și atunci când era evident că puterile Axei pierduseră definitiv războiul, executarea minuțioasă a operațiunii dovedind nu numai cruzime și obediență maximă, ci și orbire politică și lipsă de simț al mersului istoriei.

Ca metodă de cercetare și prezentare a materialului, trebuie să remarcăm aplecarea spre detaliu, bogatul material analizat de autoare și care se referă la toate laturile vieții sociale, economice, religioase, culturale, privitoare la evreii din Oradea și împrejurimi (în toate perioadele și sub diferite regimuri); nu lipsesc detaliile despre statutul juridic al evreilor, cu privire la care se poate trage

concluzia generală că în această materie nu au existat drepturi câștigate, nu a existat o evoluție liniară sau ascendentă, încetățenirii i-a urmat de multe ori descetățenirea.

Ca metodă am remarca faptul că autoarea, cu toate că s-a referit deseori la date statistice (numărul populației evreiești, raportul dintre acest număr și cel al celorlalți locuitori, stratificarea socială în cadrul populației evreiești) nu a folosit tabelele statistice, cărora le-a acordat o deosebită atenție, de exemplu, I. Kara, un alt cercetător al istoriei evreilor, tot cu investigații și publicații monografice.

Lucrarea va fi de reală utilitate pentru realizarea unei istorii generale a evreilor transilvăneni.

Betinio Diamant

DAVID NIRENBERG, *Communities of Violence. Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton, Princeton University Press, 1996, 302 p.

Înainte ca „cearta dintre antici și moderni” să îi contamneze cu excitația noutății și să le insuflă euforia progresului, istoricii își concepeau meseria ca pe o inițiere în secretele general-umanului. Cum trecutul nu putea decât să facă ceva mai vizibile câteva fațete ale prezentului, nu avea nici o noimă să dramatizezi diferența dintre vechi și nou, ori să încerci să descoperi supraviețuiri ale vechiului în nou. Și cum totul se întâmplase dintotdeauna prin acțiunea aceluiași cauze, nu avea rost să cauți prea departe în timp cauzele unor fapte recente.

Deși s-au scurs câteva secole bune de când s-a eliberat de aceste postulate venerabile, istoriografia modernă nu obosește să se autodefinască prin opoziție față de ele. Ea ne avertizează în mod repetat, pe de o parte, că prezentul nu trebuie privit ca ceva de la sine înțeles, căci el constituie o noutate șocantă în raport cu un trecut nu prea îndepărtat. Că istoria se prezintă ca o succesiune de forme de civilizație separate prin discontinuități radicale. Că, atunci când reușim să ne transpunem în ambianța uneia dintre ele, apariția celei care îi urmează ne poate apărea ca cea mai improbabilă dintre transformările posibile. Și, mai ales, că dintre toate aceste forme de civilizație, modernitatea reprezintă o apariție oarecum stranie și surprinzătoare, prin comparație cu tot ceea ce a precedat-o. Pe de altă parte, suntem avertizați că prezentul nu este atât de omogen cum pare la prima vedere, căci el păstrează sedimente groase din diferite straturi ale trecutului. Că fenomene cărora suntem tentați să le atribuim cauze eminentemente recente sunt în fapt doar reverberații ale altora foarte străvechi. Și că modernitatea în întregul său s-a configurat prin acumularea treptată, de-a lungul unei lungi perioade de timp, a unor cauze foarte diverse. Prin comparație cu viziunea oarecum anistorică pe care a înlocuit-o, conștiința istorică modernă operează deci, în același timp, o straneizare a trecutului și o straneizare a prezentului. Fapte trecute pe care o privire neavizată le poate considera ca echivalente ale altora prezente sunt dovedite ca foarte diferite în fond și asemănătoare doar în formă cu cele din urmă. Iar lucruri pe care le socotim atribute esențiale ale prezentului sunt dezvăluite ca moșteniri ale unor epoci revoluate.

Persecuția minorităților etnice și religioase din interiorul unei societăți de către grupul majoritar este un fenomen ce poate fi întâlnit în toate timpurile și locurile. Dar, cum nu mai poate subscrie vechii înțelepciuni a lui „toate-s vechi și nouă-s toate”, o lucrare ce se apleacă asupra ipostazelor medievale ale acestei constante istorice trebuie să dea seama de motivațiile diferite ce stau în spatele unor gesturi aparent identice cu cele care fac parte din inventarul xenofobiei moderne și să identifice dozajul precis de continuitate și discontinuitate, de relație cauzală și coincidență, dintre vârstele medievală și modernă ale conflictelor axate pe alteritate. Ea trebuie să separe ceea ce aparține în exclusivitate trecutului de ceea ce continuă să apese greu asupra prezentului. Cartea istoricului american David Nirenberg reprezintă un efort impresionant în această direcție.

Ea nu polemizează cu o opinie populară sau cu o înțelepciune convențională, ci cu o viziune pe care o caracterizează ca pe o relativ recentă ortodoxie științifică. Cândva, înaintea Holocaustului, fenomene ca antisemitismul modern erau analizate fără raportare la antecedentele lor medievale, cele din urmă fiind atribuite mai degrabă unei alte specii istorice. În deceniile postbelice însă, ne spune Nirenberg, o asemenea comparație s-a impus ca o rubrică obligatorie, și câteodată chiar ca un loc comun, al cercetării istorice. Persecuțiile moderne ale minorităților nu ar reprezenta, din această perspectivă – ilustrată de autori ca Norman Cohn sau Carlo Ginsburg –, decât irupția periodică a unui ansamblu de credințe populare, stereotipuri, „structuri de gândire” și „sisteme culturale” articulate în evul mediu, amplificate în secolele următoare, imprimate în anumite structuri de discurs și conservate în straturile profunde ale culturii occidentale. Acțiunea lor este imprezvizibilă și prea puțin influențată de acțiunile indivizilor sau condiționată de compoziția grupurilor sociale care le instrumentează. Este ușor să recunoaștem substratul teoretic al acestui tip de abordare: binecunoscuta importanță acordată „duratei lungi” și deprecierea „structuralistă” a rolului agenților individuali și al „conjuncturii” prin comparație cu cel al configurațiilor sociale sau culturale. De la acuzațiile medievale de omor ritual până la genocidurile moderne planificate științific, actorii istorici ne apar ca dominați de forme culturale a căror existență nu o conștientizează, prizonieri ai unor discursuri pe care le reproduc și le îmbogățesc fără să le înțeleagă regulile de funcționare. Mai mult, existența acestei culturi a intoleranței și persecuției este perfect documentată de episoadele de un dramatism extrem, răbufniri periodice care atestă transmisiunea sa neîntreruptă, și care fac inutilă examinarea perioadelor de relativă acalmie.

Alternativa propusă de autor constă într-o explicație ce accentuează rolul circumstanțelor istorice particulare și concede indivizilor și grupurilor o mai mare libertate de alegere și aptitudine de a selecta între diversele discursuri disponibile, ca și capacitatea de a utiliza în mod deliberat aceste discursuri pentru atingerea unor scopuri pragmatice. Dacă pentru reprezentanții abordării pe care el o numește „structurală” gesturile sunt doar carcase indiferente în care se manifestă conținutul real al fenomenului persecuției – anume fondul de discursuri și simboluri –, pentru Nirenberg discursurile apar ca forme relativ lipsite de importanță al căror conținut este constituit de semnificațiile diverse pe care actorii istorici le atribuie propriilor gesturi și cuvinte. În plus, el susține că o analiză adecvată a relațiilor dintre majoritatea creștină și minoritățile evreiască și musulmană în evul mediu occidental trebuie să ia în considerare nu numai marile pogromuri, dar și conviețuirea lor zilnică în vremuri care, după criteriile aplicabile epocii, ne apar retrospectiv ca relativ calme. În regiunea geografică și în perioada de timp pe care le-a ales pentru examinare – Franța provensală și nord-estul peninsulei Iberice (Aragonul, Catalonia, Navarra și Valencia) în prima jumătate a secolului al XIV-lea – Nirenberg își analizează subiectul pe două paliere și în trei etape consecutive. Partea întâi, ce constă din trei capitole, se concentrează asupra a două momente de „violență cataclismică” împotriva minorităților (evrei, musulmani și leproși): „cruciadele păstorilor” din 1320 și 1321, izbucnite în Franța și extinse în teritoriile coroanei Aragonului. Partea a doua, compusă de asemenea din trei capitole, se întoarce asupra violenței difuze a zilelor obișnuite, explorând conflictele create de relațiile sexuale – reale sau presupuse – ce transgresează granițele comunităților, confruntările dintre cele două grupuri minoritare ale evreilor și musulmanilor, și izbucnirile antievreiești din timpul „săptămânii sfinte”. În fine, un capitol final contopește cele două niveluri de abordare, analizând manifestările împotriva minorităților ce au însoțit marea ciumă din 1348–1350.

Concluzia mai generală a investigației, care în maniera caracteristic americană de îmbinare a științelor sociale cu istoria este expusă de la bun început și testată apoi prin studiile de caz, este aceea că, în evul mediu și în modernitate, conflictele dintre majorități și minorități sunt guvernate de logici diferite. Persecuțiile medievale, cotidiene sau „cataclismice”, trebuie să fie abordate mai ales din perspectiva contextului lor istoric particular și a funcției sociale specifice pe care o îndeplineau, decât din cea a înrudirii aparente, sub raportul gesturilor și al limbajului, cu avatarurile lor moderne.

Victor Rizescu

ION C. PETRESCU, *Mihai Viteazul și arta diplomației*, Ploiești, 1997, 372 p.

Indiscutabil, Mihai Viteazul reprezintă, grație acțiunilor sale temerare și îndelungatei lor reverberații în timp, ceea ce am putea numi o personalitate fanion a istoriei noastre medievale. Alături de Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș și Dimitrie Cantemir, este probabil personajul istoric ce a beneficiat de o extrem de bogată istoriografie și hagiografie. De altminteri, grație sporirii spectaculoase a bazei documentare ce-l privește, atât pe el cât și epoca în sine, ultimul sfert de secol a marcat o substanțială îmbogățire a acestei literaturi. Amintim aici (fără a încerca evident o evaluare exhaustivă) lucrările colective prilejuite de aniversarea din 1975¹, seria de mărturii documentare deja tradițională² ca și cercetările individuale ale unor specialiști de prestigiu precum Ștefan Andreescu³, Constantin Rezachevici⁴, Ștefan Ștefănescu⁵.

Lucrarea cu titlul de mai sus (puțin prea pretențios în opinia noastră) are în acest context un merit particular. Ea vine să arate că, atunci când există dăruire, interes și indiscutabilă pasiune, se poate realiza o investigare serioasă și în afara mediilor tradiționale ale cercetării științifice (institute specializate, catedre sau facultăți). Considerația de mai sus ne-a fost prilejuită de faptul că realizatorul monografiei este profesor de specialitate la unul din liceele metropolei prahovene, Ploiești. Nu este nevoie să mai subliniez aici locul și semnificația personalității lui Mihai Viteazul pentru această zonă, ca și a respectului de care el se bucură în rândul intelectualității locale, din păcate prea puțin intrată în atenția cercurilor de specialitate și a mijloacelor mass-media. Firește că lucrarea nu e lipsită de anume repetări și stângăcii inerente debutului, dar fondul cercetării este corect întocmit, iar analiza aspectelor temei în sine, deși un pic stufoasă, este pe ansamblu corectă. Ea reprezintă în fapt, am putea spune, o încercare meritorie de integrare a rolului jucat de principatele românești în dinamica relațiilor internaționale de la finele secolului al XVI-lea. Chiar dacă maniera de abordare a temei este, într-un anume sens, discutabilă (relațiile externe ale marelui domnitor sunt urmărite, în capitole distincte, cu fiecare putere în parte), cititorul rămâne în final cu impresia durabilă a complexității și amplitudinii acestor relații.

Deși nu se încadrează tematic în ideea centrală a volumului, autorul ne oferă și un consistent capitol cu profil numismatic, în elaborarea căruia a utilizat și o mare parte a colecției personale de monezi de epocă. Apariția lucrării, încadrată în cadrul manifestărilor aniversative „Ploiești-400”, a fost favorizată atât de înțelegerea factorilor locali de decizie din domeniul administrației și culturii.

¹ *Mihai Viteazul. Culegere de studii*. Coordonatori Paul Cernovodeanu și C-tin Rezachevici, București, Edit. Academiei, 1975; M. Badea, E. Gluck, N. Roșuș, *Mihai Viteazul și Aradul*, Arad, 1975; *Mihai Viteazul și Sălajul. Gureslău-375*, Zalău, 1976.

² *Mihai Viteazul în conștiința europeană. Documente externe*, vol. 1-5, București, Edit. Academiei, 1982-1990.

³ *Familia lui Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975; *O reactualizare a tratatului de la Lublau în 1596*, în „Anuarul Inst. De istorie și arheologie „A. D. Xenopol” – Iași, XX, 1983, p. 107-119; vezi și recent *Restitutio Daciae*, 3. Studii privitoare la Mihai Viteazul, București, Edit. Albatros, 1998.

⁴ *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele planului de dobândire a Moldovei* în *Mihai Viteazul. Culegere....* București, 1975; *Mihai Viteazul și Basta și cetatea Făgărașului. Un tratat puțin cunoscut (3 oct. 1600)*, în „Revista istorică” (serie nouă), nr. 5-6, 1993; *Neam și națiune. Unirea politică a Țărilor Române sub Mihai Viteazul. Critica unor interpretări*, în „Revista de istorie”, 30, 1977, nr. 9, p. 1709-1727.

⁵ *Mihai Viteazul – unificator de țară*, în *60 de ani de la fâurirea statului național unitar român*, Tipografia Universității București, 1978; *Mihai Viteazul și resurecția românească de la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în „Studii și articole de istorie”, 47-48, 1983, p. 275-287.

cât și de sprijinul de loc neglijabil în perioada actuală, al unor entuziaști sponsori prahoveni. Dacă adăugăm la cele de mai sus și mențiunea informativă a apariției aproape concomitente a unei alte contribuții de profil în aceeași arie⁶, nu putem încheia decât cu exprimarea aprecierii noastre colegiale pentru efortul substanțial depus și cu un sincer îndemn la continuarea acestor preocupări.

Marian Stroia

AUREL RĂDUȚIU, LADISLAU GYÉMÁNT, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690–1847*, București, Edit. Univers Enciclopedic, <1995>, CIX + 820 p.¹

Autorii, cu serioase contribuții afiliate lucrării de față², au elaborat – printr-un priceput și considerabil efort cognitiv și de sistematizare – un valoros instrument de lucru; chiar dacă o bună parte din sursele semnălate acum erau în general cunoscute, cartea prezintă marele avantaj de a strânge laolaltă informația, adăugând și nu puțin noutăți. Ampla *Introducere* (p. VII–XLV) face o incursiune asupra reglementărilor din epocă, referitoare la Transilvania, Banat și Crișana-Maramureș, în privința populației, domeniului social-economic, fiscalității, bisericii, școlii ș.a.; clarifică sistemul

⁶ Paul D. Popescu, *Prahova și Ploieștii în timpul epopeii lui Mihai Viteazul*, Edit. Prahova, Ploiești. 1997. 256p.

¹ **Abrevieri bibliografice:** AIIACI-N/AIICI-N = „Anuarul Institutului de Istorie (și Arheologie) Cluj-Napoca”; BIDH 88-710 = *Bibliographie Internationale de la Démographie Historique/International Bibliography of Historical Demography*, ed. Étienne Hélin et al., Liège-Paris, 1988, No 710 (se publică notițe larg descriptive: o colecție completă a anuarului la Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”); *Evoluția* = L. Gyémánt, *Evoluția situației demografice a Transilvaniei în secolul 18, în „Crisia”, Oradea, 20, 1990, p. 175-194; Népszámlálás = Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, ed. Dezső Danyi și Zoltán Dávid, Budapest, 1960; *Populația* = A. Răduțiu, *Populația Transilvaniei în ajunul călătoriei din anul 1773 a lui Iosif al II-lea, în Sabin Mănuilă Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele 16–20*, ed. Sorina Bolovan și Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca. 1995. p. 69–79; *Repertoriul* = cartea asupra căreia zăbovesc filele subsecvente.

² În afara lucrărilor notate mai sus: A. Răduțiu, *Conscripția lui Petru Pavel Aron din anul 1759*, în „Acta Musei Napocensis”, 14, 1977, p. 411–417; idem, *Reorganizarea politico-administrativă a Transilvaniei la 1784. Constituirea comitatului Turda, în Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, ed. N. Edroiu și Pompiliu Teodor, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1984, p. 76–113; idem, *Scaunul Arieș la 1703*, în AIIACI-N, 27, 1985-1986, p. 383-408 (BIDH 88-710); idem, *Conscripția lui Petru Pavel Aron din anul 1750*, ibidem, 28, 1987-1988, p. 475-499 (BIDH 90-643); idem, *Tradiție populară și istorie locală. Unele aspecte ale cercetării vechilor vetre de sat, în Istorie și civilizație. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iași. 1988, p. 467–476 (BIDH 90-112). L. Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București. 1986. p. 336-431 (baza socială); idem, *Das offizielle statistische Bild Siebenbürgens am Vorabend der Revolution von 1848*, în „Zeitschrift SLK”. IV. Folge, Köln-Wien, 16 (87), 2, 1993, p. 140–167 (= AIICI-N, 31. 1992, p. 179-197; BIDH 95-1076); idem, *The Jews from Romania – a Historical Destiny*, în „Nouvelles Études d’Histoire”. IX, 1995, p. 81–95 (= AIICI-N, 34. 1995, p. 73–87); A. Răduțiu și L. Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania, tipărite în limba română, 1701–1847*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București. 1981.

instituțional al Principatului și preocupările statistice ale autorităților: relevă categoriile de surse ale *Repertoriului* și specifică structura acestuia (ordonarea materialului în mod cronologic; plasarea sa în fiecare an după criteriile tematic, administrativ-teritorial, confesional și școlar). O întinsă *Bibliografie abreviată* (p. XLVII–CIX) dă măsura reală a informației prelucrate, care include de fapt și multe alte surse înserate în corpul cărții. *Repertoriul* propriu-zis (p. 1–675) cuprinde 5 418 titluri, la fiecare înscriindu-se o bibliografie, adeseori amplă. *Anexele* (p. 677–756) furnizează 60 de tabele cu date asupra populației totale și pe unități administrativ-teritoriale, asupra structurii ei etnice și confesionale: cu referire la categoriile socio-fiscale, localități și case: privitoare la agricultura, minerit, meșteșuguri, manufacturi, fabrici și comerț; despre funcționarii publici și armată; în privința clerului, școlilor și aparatului medico-sanitar. În fine, *Indicele* topo-, antroponimic și de materii (p. 757–819) se relevă și el de o mare utilitate.

Munca istoricilor a găsit un generos sprijin financiar la Ministerul Culturii și la cel al Învățământului, devenind realitate prin truda de mare minuție a editurii bucureștene și a imprimeriei clujene „Ardealul”. Cartea se rânduiește astfel alături de alte însemnate instrumente de lucru, create de-a lungul anilor spre folosul istoricilor.

Informațiile sunt abordate cu rigoare, dar vor fi poate găsite și unele date eronate căci – intrând în infernul miilor de cifre – *Lasciate ogni speranza* de a evita întru totul greșelile. Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt au consultat o bogată literatură în română, latină, germană, maghiară și în alte limbi, au procesat fonduri de arhivă din țară, Ungaria și Austria, dar sunt conștienți că opera ce-au zămislit-o nu se poate niciodată sfârși (p. VII, XX) și pentru că vor mai fi aflate diverse izvoare, dar și pentru că ceea ce se cunoaște poate fi inseriat în tabele și din punctul de vedere al altor tcmte: structura populației după sex și categorii de vârstă; migrația internă și externă; nupțialitatea, natalitatea, mortalitatea și morbiditatea; urmările molimelor (îmbolnăviți, vindecați, decedați); numărul parohiilor pe confesiuni: sesiile (întregi, fracțiuni, pustii), etc.

Disponându-se, de o mare bogăție de date asupra provinciilor românești vest-montane, problema de căpătâi se arată a fi interpretarea lor. *Iar cât de mari și de diferite sunt dificultățile întâlnite pe acest parcurs – dar și semnificațiile ce se degajă din depășirea lor – încercăm a schița în câteva privințe, în limitele preocupărilor noastre, cu referire la Principatul Transilvaniei.*

1. Se prezintă câteva cifre asupra populației provinciei, anterioare conscripției josphine și considerate a nu fi simple estimări (Tabel 1).

Tabel 1

Locuitorii conscriși în Marele Principat al Transilvaniei, 1770–1785

Anul	1770	1780	1781	1784	1785
Suflete	1 454 294	1 397 315	1 555 020	1 507 855	A 1 471 900 B 1 382 090
Rectificare	1 454 295	–	–	–	–
Gospodării ^a	290 859	279 463	311 004	301 571	A 294 380 B 276 418

^a Prin luarea în considerare a divizionului 5.

SURSA: *Repertoriul*, p. 681.

Or, în acești ani nu s-au făcut înregistrări pe persoane, exceptând connumerările confesionale din 1766–1772, care au totalizat mult mai puțin (în jur de 1.1 milioane indivizi)³. Să adăugăm și

³ *Repertoriul*, p. 701; *Evoluția*, p. 184; *Populația*, p. 78. Anexa V; C. Sassu, *Românii și ungurii. Premize istorice*. București, 1940. Anexa 6 în fine; L. Roman, *Testamentul istoricului – comentarii la David Prodan, «Transilvania și țara Transilvania. Considerații istorice»*, Edit. Enciclopedică, București, 1992, în „Revista Istorică”, S.N., 3, 11–12, 1992, p. 1205.

împrejurarea că cinci din cele șase numere reproduse au cifra unităților 0 ori 5; dacă vom presupune că prima valoare se încheie cu 4 printr-o eroare de copiat și că și aici ar fi trebuit să stea 5, vom sugera să dividem aceste totaluri prin comodul coeficient 5 (nu rareori întrebuițat în epocă). În acest caz, vom ajunge la rezultate semnificative: cifrele astfel aflate cu referire la anii 1780 și 1781 desemnează într-adevăr numărul „familiilor contribuabile” din acei ani⁴, de unde concluzia plauzibilă că și celelalte valori ale *Tabelului 1* vor fi fost obținute prin luarea în calcul a celui mai important sistem de referință existent pe atunci – datele fiscale.

2. Totalul locuitorilor Principatului în 1785–1786 este conturat prin cifre foarte diferite, care fluctuează între 1 366 388 și 1 575 515 persoane⁵. Pentru a determina realul nivel de populare al țării, sunt de evitat câteva capcane, în care sens ne-ar putea călăuzi asemenea orientări ca: a lua în considerare toate unitățile, distinct recensate atunci (satele, târgurile, orașele libere regale și granița militară); a ține seamă de populația *de facto*, deci realmente prezentă în ținut, în momentul efectuării recensământului; a clarifica lista orașelor regale.

Să începem cu acestea din urmă. În multe piese rezultate din conscrierea acelor ani, printre menționatele orașe se notează Orăștie/Szászváros⁶; or, amintit la 1488-1508 numai ca *Oppidum Brosz*, se preface din *Marktgemeinde* în *Stadt* abia la 1860⁷. În locul său, în tot cursul secolului al XVIII-lea este însă atestat Sebeș/Szászsebes, așa cum se întâmplă chiar într-una din evidențele de la 1786⁸. Presupunem de aceea că, în sintezele recensământului din 1785–1786, s-a produs adesea confuzia între *Szászváros* și *Szászsebes*. Ca urmare, este de rectificat totalul locuitorilor orașelor libere regale: rezultă 74 531 suflete. Atunci și efectivul demic al satelor și târgurilor se modifică în 1 366 747 indivizi⁹.

Tabel 2

Populația de fapt a Transilvaniei la primul recensământ modern, 1785-1786

Unitățile de conscriere	Orașele libere regale	Târgurile și satele	Districtul confinar	Total
	1	2		
Persoane	74 531	1 366 747	134 144	1 575 422

SURSE. 1 și 2: discuția în text. 3: *Repertoriul*, p. 687 (s.a. 1786-1787)

Numărarea a însumat altfel spus 1 575 422 oameni (Tabel 2), cifră care, comparată cu cele mai bune statistici demografice ale secolului al XIX-lea, se dovedește a exprima destul de corect

⁴ *Repertoriul*, p. 707.

⁵ *Ibidem*, p. 681; *Evoluția*, p. 188-190.

⁶ Gusztáv Thirring, *Magyarország népessége II. József korában*, Budapest, 1938, p. 125; *Népszámlálás*, p. 368–369; Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică. I. Secolul al 18-lea. Transilvania*, ed. de... (contribuție: M. Spiridoneanu), București, 1986 (Dir.Gen. a Arhivelor Statului), Tabelul XII volant; Nicolae Popp, *Bazinul Dunării. Natură și om*, Edit. Litera, București, 1988, p. 106–107.

⁷ Albert Berger, *Volkszählung in den 7 und 2 Stühlen, im Bistritzer und Kronstädter Distrikte vom Ende des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts*, în „Korrespondenzblatt des Vereins SLK”, Hermannstadt/Sibiu, 17, 5, 1894, p. 51–52; Erhard Antoni, *Friedrich Wilhelm Kirchner*, în „Forschungen VLK”, Sibiu/Hermannstadt, 39, 1–2, 1996, p. 167.

⁸ Theobald Streittfeld, *Eine Konskription aus dem Jahr 1703*, în „Studii și comunicări” (Muzeul Brukenthal – Sibiu), 21, 1981, p. 121–165; *Repertoriul*, p. 694-695; N. Popp, *Bazinul...*, p. 104.

⁹ *Népszámlálás*, p. 50*, 350, 368.

potențialul real al provinciei. Este și principalul motiv pentru care conscripția din 1785–1786 în Transilvania – ca și în general cea din 1784–1787 în provinciile supuse coroanei ungare – se constituie în cel dintâi recensământ modern, rezultatele obținute fiind adică, pentru întâiași dată, apropiate de realitate. Se relevă chiar și unele trăsături, specifice operațiunilor de tip contemporan: lucrarea ambiționează înscrierea întregii populații, inclusiv nobilimea și sărăcimea necontribuabilă, iar la bărbați notează datele individuale.

Ca urmare, încercările lui M.-J. von Auersperg, în ajunul venirii lui Joseph II în Transilvania, de a maximiza efectivul demografic al Principatului pe baza unor situații date 1772 (1 992 699 suflete ce s-ar putea calcula în temeiul celor 302 986 gospodării, înregistrate pe categorii socio-juridice; 1 999 996 indivizi induși din 1 070 015 persoane, conscrise după criteriile confesionale)¹⁰, acele încercări erau desigur exagerări, dar ele par a avea tâlcul lor. Am putea presupune că guvernatorul pare convins de caracterul acut deficitar al conscripțiilor vremii, ceea ce-l silește la corective semnificative în datele existente. Totodată, nu-și dorește el oare și un *pro-domo* (a ridica în ochii oaspetelui imperial însemnătatea provinciei încredințate spre administrare)?

3. Adăugăm și o remarcă interpretativă, cu referire la evoluția celor două biserici ale românilor transilvăneni într-o perioadă când statisticile lor sunt destul de credibile. Ortodocșii se vădesc a fi o populație staționară, dacă nu chiar ușor descrescătoare: de la 0.576/0.585 mil. suflete către anul 1762 ei trec la 0.590/0.568 în anii 1805-1837. Uniții însă se mișcă într-un impetuos crescendo: 0,215 mil. persoane în 1766, dar 0,457/0,505 în perioada 1824-1832¹¹, cu o rată de creștere anuală de 1.3 p. 100, depășind astfel cu mult sporul natural al vremii. Explicațiile unor asemenea procese contradictorii par a fi dispuse pe câteva paliere: a) în anumită măsură își putea spune cuvântul specificul mișcării naturale în regiunea celor două regimente românești de graniță, cu preponderență confesională greco-catolică¹², întrucât inexistența iobăgiei încuraja nupțialitatea și fertilitatea¹³; b) transmigratia ardeleană peste Carpați a atras probabil în mai mare măsură pe neuniți, supuși injoncțiunilor și pe plan bisericesc; c) nu este exclus ca factorul principal să fi fost prozelitismul, activ sprijinit în diverse chipuri de autorități, care intenționa convertiri cât mai numeroase de la o confesiune la alta.

Încheiem cu convingerea că importanța lucrare a colegilor clujeni va fructifica cercetarea, și nu numai pe planul demografiei vechi și al celei istorice, ci și în diverse alte ramuri: istoria economică și culturală, ecleziastică și instituțională ș.a.m.d.

Louis Roman

¹⁰ *Populația*, p. 76–78, Anexele III–VI.

¹¹ *Repertoriul*, p. 701 (anii 1832 și 1837: referitor la izvorul datat 1813-1823, subzistă argumente pentru a-l plasa la 1824); *Evoluția*, p. 182-183 (la 1762); Ștefan Lupșa, *Știri și documente despre Biserica ortodoxă română din Ardeal după 1761, culese din arhiva Consiliului de Stat și a Cabinetului Imperial din Viena, în Omagiu Înalt Prea Sfinției sale dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului. La douăzeci de ani de arhipăstorire*, Sibiu, 1940, p. 527–528 (47 833 gospodării de uniți la 1766; este cel mai înalt rezultat cunoscut al numărărilor acestei populații în acești ani): Eugen Gagy de Etéd, *Documente istorice. Regulatio Diocesis Transilvaniae Disunite anno 1805*, în „Transilvania”, Sibiu, 42, 1–3, 1911 (am însumat coloanele de cifre din *Conspectus Summarius* din No 3, p. 294). La efectivul menajelor din anii 1762 și 1766 am aplicat multiplicatorul 4,5.

¹² *Repertoriul*, p. 706.

¹³ George Bariț, *Noțiuni relative la economia socială și istoria civilizațiunii în Transilvania (1878)*, în Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică, II. Secolul al 19-lea–1914. Transilvania*, ed. de... (contribuție: Gheorghe Socol), București, 1987 (Dir. Gen. a Arhivelor Statului), p. 270.

MEHMED EMIN RESULZADE, *Kafkasya Türkleri*, Istanbul, 1993, VIII + 132 p.

Această lucrare, publicată la Istanbul în 1993 de către *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı* (Fundația de cercetări privind lumea turcă), a fost scrisă de cunoscutul intelectual, ziarist, scriitor și om politic azer Mehmed Emin Resulzade (1884-1955). Prima ediție a lucrării *Kafkasya Türkleri* (Turcii din Caucazia) a fost tipărită (cu litere arabe). În anul 1928, în anuarul intitulat „Türk Yılı 1928” (Anul turcesc: 1928), avându-l ca inițiator și redactor șef pe Yusuf Akçura. Limba în care a fost publicată această primă ediție ilustrează tranziția de la limba turco-osmană la limba turcă modernă. Între timp, anuarul respectiv a devenit o raritate bibliografică. Limba turcă modernă (care folosește alfabetul latin în locul celui arab) se deosebește mult de limba turco-osmană. Se impunea deci publicarea ediției a doua a lucrării sus-amintite. Această ediție (publicată, după cum am arătat, în 1993) a fost îngrijită de Dr. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım și Sabahattin Çagın. Aceștia au transliterat textul lucrării din alfabetul arab în alfabetul latin, au alcătuit un amplu vocabular de cuvinte turco-osmane devenite în prezent arhaisme și au întocmit numeroase note de subsol, precum și un indice.

Ediția a doua a lucrării *Kafkasya Türkleri* începe cu o *Prezentare* (p. III–IV) semnată de Prof. Dr. Turan Yazgan. Urmează *Cuprinsul* (p. V–VI). Apoi întâlnim *Cuvântul înainte* (p. VII–VIII) alcătuit de îngrijitorii ediției de față. Textul propriu-zis al lucrării se află în paginile 1-94. Lucrarea este ilustrată cu ajutorul unor *Fotografii* (p. 95-103) și al unei *Hărți etnografice a Caucaziei* (p. 104–108). Un amplu *Vocabular* (de cuvinte turco-osmane devenite în prezent arhaisme) (p. 109-124) și un *Indice* (p. 125–132) întregesc ediția a doua a lucrării.

Textul propriu-zis al acestei lucrări este împărțit în patru capitole. Capitolul I se intitulează *Privire asupra istoriei* (p. 1–18). Urmează capitolul al II-lea cu titlul *Un secol sub ocupația rusească* (p. 19–46). Capitolul al III-lea se intitulează *Republica Azerbaigean* (p. 47–82). În sfârșit, capitolul al IV-lea poartă titlul *Republica Daghestan* (p. 83–94). După cum sugerează însuși titlul său, primul capitol al lucrării prezintă pe scurt istoria popoarelor turcice din spațiul caucazian (dintre care cei mai numeroși sunt azerii) în intervalul cuprins între secolul V d.H. și anul 1829 (când Rusia țaristă a încheiat practic cucerirea regiunilor caucaziene). Capitolul al II-lea conține o scurtă analiză a politicii duse în provinciile caucaziene (mai ales în zonele locuite de popoarele turcice) de către autoritățile rusești de ocupație (1829–1918). În capitolul al III-lea este înfățișată pe scurt istoria Republicii Azerbaigean atât în perioada independenței (1918–1920), cât și în primii ani ai ocupației sovietice (1920–1928). Precizăm că, în anii 1918–1920, M.E. Resulzade a fost președintele Republicii Azerbaigean. La rândul său, capitolul al IV-lea cuprinde o scurtă prezentare a istoriei Republicii Daghestan atât în anii independenței (1918–1920), cât și în primii ani de ocupație sovietică (1920–1928). Capitolul conține și o listă a numeroaselor mici popoare turcice din Daghestan.

Noutățile aduse de această lucrare sunt numeroase. Chiar și în istoriografia turcă, problematica abordată aici de M.E. Resulzade este încă insuficient de bine cunoscută. Fără îndoială, autorul reușește să umple o serie de goluri existente în istoriografia turcă. Cât privește istoriografia românească, subiectul acestei lucrări este foarte puțin cunoscut (inclusiv stăpânirea otomană asupra țărmului caucazian al Mării Negre în intervalul 1461–1829).

Desigur, lucrarea are și unele minusuri. Ele sunt legate mai ales de prezentarea prea succintă a unor aspecte ale problematicii abordate în această lucrare (de exemplu, stăpânirea otomană asupra regiunilor vestice ale spațiului caucazian în perioada 1612–1774 și relațiile otomano-azere în acei ani), precum și de neîntocmirea unei bibliografii și de insuficiența notelor de subsol (cu toate notele adăugate de îngrijitorii ediției a doua).

În concluzie, putem afirma că această carte, cu toate minusurile menționate mai sus, reprezintă o reușită istoriografică. Ea constituie un important punct de reper pentru toți cei care se ocupă de istoria, cultura și demografia spațiului caucazian (care cuprinde și țărmul răsăritean al Mării Negre)

Traducerea acestei lucrări într-o limbă de circulație internațională (sau chiar în limba română) ar fi deosebit de utilă. De asemenea, așteptăm din partea istoricilor turci, azeri și gruzini publicarea unor noi lucrări privind stăpânirea otomană asupra regiunilor vestice ale spațiului caucazian (mai ales în secolele XVII–XVIII).

Adrian Tertecel

ALEXIS G.K. SAVVIDĒS (ed.), *Enkyklopaidiko Prosopographiko Lexiko Byzantines Historias kai Politismou* (Lexicon enciclopedic prosopografic de istorie și civilizație bizantină), vol. I–III, Athena, Edit. Metron/Iolkos, 1996, 1997 și 1998, 284 + 254 + 334 p.

Alcătuirea unei Enciclopedii indică atât maturitatea unei școli istoriografice, cât și a unui domeniu de cercetare. Este vorba, în cazul nostru, de istoriografia greacă, precum și de domeniul bizantinisticii, disciplină care pare să-și fi încheiat un ciclu complet de cunoștințe, permițând ordonarea lor alfabetică pe categorii de termeni sau „lemmata”. În cazul de față, sunt avute în vedere câteva mii de termeni reprezentând prosopografia Imperiului bizantin, precum și a regiunilor învecinate, așa cum este aceasta oglindită în sursele bizantine.

Ca orice proiect de mare anvergură, presupune și acesta o durată de desfășurare, precum și o colaborare internațională, care se vede sporită de la un volum la altul, după cum reiese și din lista colaboratorilor de la începutul fiecărui volum, care devine tot mai numeroasă. De asemenea, fiecare volum are și o postfață, identic concepută, care ne informează că lucrarea a fost inițiată în anul 1987, fiind proiectată în nouă sau zece volume. Ținând cont că ultimul nume, care încheie volumul al III-lea, este „Apsimaros”, faptul acesta denotă că numele care încep cu litera „a” (= „alfa”) dețin cam o treime din total, ceea ce pare oarecum surprinzător, dar putem presupune că întreaga lucrare dispune deja de o listă provizorie a tuturor numelor, care a permis o evaluare corectă a întinderii ei. Judecând însă după modul în care lucrarea e concepută și redactată până acum, ne îndoiim de faptul că ea va fi încheiată în următoarele șapte volume, deși am dori foarte mult acest lucru. Dar faptul asupra căruia stăruim acum are prea puțină importanță pentru noi: fie că vor mai fi șase, zece ori chiar mai multe tomuri ele vor fi primite cu același interes ca și primele trei volume la care ne referim în textul de față.

Întreprinderea condusă de Dl. Alexis Savvidēs merită toată lauda și mulțumirea noastră. Toți specialiștii vor găsi în ea un prețios instrument de lucru, prin inventarul prosopografic privitor la toată istoria bizantină care le este oferit. Desigur, nu este singurul inventar de acest gen, dar este singurul alcătuit în sud-estul Europei, care urmează îndeaproape și la foarte mic interval de timp întreprinderi similare pe plan internațional.

Aflându-ne la această categorie de scrieri, subliniem faptul că domeniul eclesastic înregistrează primele apariții de acest gen, unele dintre ele prefigurând chiar enciclopedismul laic al perioadei luministe. Un „*Dictionnaire des hérésies ou des égarements de l'esprit humain par rapport à la religion chrétienne*” e de semnalat, între altele, în Franța veacului al XVII-lea. Au urmat apoi Dicționarele hagiografice, care ajung până în zilele noastre, când diversele Lexicoane ilustrează orice domeniu științific bine încheiat. *Lexikon für Theologie und Kirche*, ca și marile dicționare teologice franceze (*Dictionnaire de Théologie catholique*, *Dictionnaire de Spiritualité*, *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique* ș.a.), ilustrează elocvent această dorință a spiritului omenesc de a pune ordine în propriile sale cunoștințe. Nu mai puțin reușite, ba chiar magistrale ca realizări, sunt și diversele *Real-Enzyklopädien* sau *Reallexika*, fie pentru artă, pentru teologie protestantă ori pentru antichitatea clasică. În aceeași direcție se înscrie și vreme de mai multe decenii

elaboratul *Lexikon des Mittelalters*. Aflată și ea într-un stadiu de dezvoltare pe care-l putem caracteriza drept post-positivist, bizantinistica ultimelor trei, mai bine zis două decenii, este ilustrată și prin asemenea întreprinderi vizând elaborarea unor prețioase „Instrumenta studiorum”, temă nelipsită în cadrul ultimelor ei Congrese Internaționale. La loc de frunte se cuvin menționate aici realizări ca *Tabula Imperii Byzantini* sau *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, datorate Școlii austriece, *Prosopography of the Later Roman Empire*, datorată Școlii britanice, o *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit* ori un *Lexikon der Byzantinistik*, pregătite de către Școala germană. În sfârșit *Oxford Dictionary of Byzantium*, în trei volume, publicat de Școala americană și engleză în 1991. Aceste titluri sunt menționate aproape în totalitate în Prefața (*Prolegomena*), ca și în lunga listă de abrevieri, însumând 21 pagini, de la începutul fiecărui volum al Lexiconului.

Fiind vorba de un lexicon prosopografic, evident că în el își au locul numai numele de persoane. Autorii lucrării au dat însă o interpretare mai largă acestui fapt, extinzând lexiconul până la denumirile unor formațiuni politice, mai ales state, precum Armenia, de exemplu, motivați probabil de faptul ca acestea au avut niște dinastii, cu liste de suverani și table genealogice date în cadrul respectivelor „lemmata”; chiar dacă sub aspect metodologic se pot aduce critici acestei extinderi, considerăm că motivația anterioară îi este suficientă, având în vedere că *Dicționarul* devine astfel mult mai util, cititorul găsiind și o scurtă istorie a statului ori dinastiei respective. Strâns legat de acest aspect – iar faptul ni se pare cu atât mai potrivit în cazul de față – este și includerea dinastiilor de suverani ai statelor aflate în legătură cu istoria bizantină.

În acest sens, includerea Arpadienilor (s.v. *Arpadides*, vol. III, p. 197–200) este cât se poate de binevenită și de indicată, ca și tabelul genealogic al acestora, cu observația că numele suveranilor respectivi trebuie să-și afle fiecare locul convenit în ordinea alfabetică a *Dicționarului*. Se pune însă problema la ce formă este trecut acest nume, cu explicația aferentă, cu izvoarele și bibliografia cea mai importantă, firește, având în vedere că mai ales la denumirile străine există adeseori deosebiri între forma transmisă de textele bizantine și cea reală, care este firesc să fie transliterată în greaca actuală. Ca să fim mai expliciti, numele maghiar Almoș figurează în tabelul de la p. 199 sub forma transliterată *Almos*, despre care personal nu pot să afirm cu certitudine că s-ar întâlni în vreun izvor bizantin; la Kinnamos întâlnim, de exemplu, forma *Almoutzes* (cf. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, ed. I, vol. II, Budapesta, 1943, p. 69, 2, scriere în trei ediții, citată altminteri în Bibliografia abreviată de la începutul volumelor), care trebuia să se afle și în acest *Dicționar*, cu toată explicația aferentă, iar mențiunea eventuală a neogrecescului *Almos* nu are alt scop, în opinia noastră, decât acela de a-l ajuta pe orice cititor să găsească mai ușor numele respectiv. Constatăm însă că nici una din aceste forme nu se află în Lexicon, nici în adăugirile de la începutul volumelor al II-lea (p. 42–65) și al III-lea (p. 43–66).

Lăsăm deoparte faptul că nu ni se pare fericită nici ideea de a opera aceste adăugiri și corecturi la fiecare volum, începând cu cel de al doilea. Este firesc ca într-o întreprindere de o asemenea anvergură să existe inadvertențe, scăpări și chiar greșeli, care pot fi observate pe parcursul îndelungatei operațiuni, cel mai adesea chiar de către autori, iar uneori de către recenzenții volumelor lucrării. Opinia noastră este că toate aceste adaosuri ori îndreptări trebuie reținute pentru un volum sau supliment special, la sfârșitul întregii operațiuni, adică după apariția ultimului volum al Lexiconului. În orice caz, nu putem subscrie la continuarea practicii de până acum, care va expune responsabilii întregii lucrări la reproșuri nemeritate în raport cu volumul imens de muncă pe care îl depun în vederea realizării ei, dar și îndreptărite din punctul de vedere al specialiștilor ce vor apela la el cu toată încrederea – și această încredere se vedește de pe acum pe deplin justificată în cazul de față – dar se vor vedea puși în situația să constate că termenul ce-i interesează se poate afla atât la locul său alfabetic, cât și într-o adăugire dintr-un volum ulterior, care nici el nu este însă știut cu certitudine.

În ce mă privește, sunt deosebit de satisfăcut să constat că în Lexicon își găsesc locul și voievozi români din perioada anterioară prăbușirii Bizanțului, despre care există și dovezi ori măcar indicii ale unor legături cu Bizanțul: este cazul celor cu numele Alexandru, precum Alexandru Aldea din Țara Românească ori Alexandru cel Bun și Alexandru al II-lea sau Alexăndrel din Moldova. În

privința bibliografiei acestor nume, sunt foarte indicate marile sinteze, ca aceea a lui N. Iorga ori C. C. Giurescu, cu care publicul străin e bine să fie familiarizat, dar considerăm că nu pot lipsi nici unele studii mai importante privind tocmai raporturile cu Bizanțul, cum ar fi Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, din volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. București. 1964, p. 97–179, important prin discuțiile pe care le-a impulsionat și chiar prin rețeturile ce i s-au adus în istoriografia română. În aceeași ordine de idei, este foarte bine că apar și suverani ai unor state mai depărtate, dar aflate în legături cu Bizanțul, ca Alfons al V-lea (1416–1458), regele Aragonului (vol. II, p. 69–70), dar extinderea interesului și spre antroponime ca Alcuin de York (vol. I, p. 265), pe motivul probabil că era informat asupra celor ce se petreceau în Bizanț, ori Roland din „Chanson de Roland” (s.v. „Asma Rolandou”, vol. III, p. 252), repune în discuție criteriile de selectare a termenilor, apropiind lucrarea de un lexicon prosopografic al întregului ev mediu.

Observația noastră privește deci baza de pomire în redactarea acestui dicționar sau, mai bine zis, Lexicon. Considerăm că această bază trebuie să se afle în sursele bizantine în primul rând, operațiune ce poate fi ușurată prin apelul la alte Lexicoane, cum ar fi cele menționate la început și se află în Lista abrevierilor, în al doilea rând, referirile la bibliografia sintezelor ori a studiilor din diverse reviste de specialitate găsindu-și și ele locul, dar în ultimă instanță. În opinia noastră, forma din izvorul bizantin este cea de bază, la care trebuie să se găsească informația, iar denumirea reală, interpretată, trebuie numai să facă trimitere la aceasta. Drept urmare, o principesă ca Anna, din dinastia Marilor Comneni de la Trapezunt, este de explicat la forma *Anachoutlou*, menționată de textul bizantin, în vreme ce numele ei adevărat, Anna Megale Komnene, se cuvine a face doar trimitere la forma existentă în izvor. Ori Lexiconul procedează invers, trimitând de la „Anachoutlou” (vol. II, p. 163) la Anna M. Komnene (vol. II, p. 212–214), unde se află explicația numelui. Aceasta se datorează faptului că denumirile de bază pornesc de la forma încetățenită în istoriografie, adică în sinteze și studii de specialitate, nu de la forma transmisă de izvoarele bizantine. Ori tocmai când e vorba de personalități străine, iar uneori chiar și de bizantini aflați la confluența cu mediile alogene din jur, ca în cazul nostru, deosebirea este nu rareori considerabilă între forma autentică, reală, am spune interpretată, pe care o vehiculează îndeobște istoriografia, și forma redată de autorii bizantini. Întrucât, „Anachoutlou”, nume atestat de către Cronică trapezuntină a lui M. Panaretos, este similar unui *hapax* în literatura bizantină, era cu atât mai indicat ca explicația lui să se facă aici, nu printre numeroasele Anne ale istoriei bizantine (cărora prezentul Lexicon le și consacră altminteri 25 pagini, în vol. II, p. 211–236), degrevând astfel expunerea și așa supraîncărcată a acestora. Ca să luăm un exemplu pe care-l considerăm și mai concludent, numele cuceritorului arab al Cretei (din perioada anilor 823–828), *Abu Hafis*, este dat, cu toată explicația, sursele și bibliografia sa, la forma respectivă, transliterată în grecește (Ampou Chaphs, vol. II, p. 122), care nu se întâlnește însă în sursele bizantine (e vorba de Theophanes Continuatus și Iosif Genesios), unde apare numai coruptela ei – *Apochaps* – fapt menționat la locul respectiv (vol. II, p. 122). Ar fi trebuit ca și această coruptelă să figureze în Lexicon, cu trimitere la Abu Hafis, așa cum „Anachoutlou” trimite la Anna M. Komnene. Evident că și în acest caz, conform opiniei noastre, toată explicația numelui ar trebui dată la „Apochaps”, pentru că aceasta e forma cunoscută din izvoarele bizantine. Este însă adevărat faptul că Lexiconul a adoptat un principiu care vine mai mult în sprijinul unor cercuri mai largi de istorici, ba chiar și publicului iubitor de istorie.

Nu mai că acest principiu nu este nici el urmat cu consecvență, deoarece întâlnim și situații când explicația este dată la termenul specific izvoarelor bizantine, nu la termenul real. Este cazul statului sunit al „oilor albe” (1378/87 – 1502/1508), diferit de șiiții „oilor negre” și numit în turcește Ak-Koyunlu (Aqquyunlu), noțiune care în sursele bizantine apare numai în traducerea ei grecească, *Asproprobatades*, la Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, cap. 9, traducerea românească a lui V. Grecu. București. 1958, p. 264, r. 22–23. În acest caz, explicația este dată la acest ultim termen, pe care-l întâlnim în izvorul bizantin (vol. III, p. 257–260), celălalt termen, real, al istoriografiei

(Ak-Koyunlu), făcând numai trimițere la acesta (vol. I, p. 183). Cu alte cuvinte, criteriul de procedură este exact invers celui aplicat de obicei, și semnalat de noi mai sus.

Pornind în primul rând de la bibliografia istorică generală și abia în subsidiar de la textele bizantine, în *Lexicon* se pot observa o serie de scăpări. Alături de sursele bizantine, alte Dicționare ori Liste de suverani și de prelați ar fi contribuit și ele la evitarea unor omisiuni. Spre exemplu, o listă de prelați ai Bisericii ortodoxe române, existentă la sfârșitul volumului al III-lea din *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, sinteză recentă a lui Mircea Păcurariu, dar și în partea finală din mai vechea *Istoria Bisericii românești* a lui N. Iorga, ed. a II-a, vol. II, București, 1930, p. 319, scriere care are și o ediție mai nouă, ar fi arătat că și mitropolitul Antim al Țării Românești (1370–circa 1402) își avea locul între mai mulții Anthimos aflați între p. 201–209 din volumul al II-lea al *Lexiconului*. Trecerea surselor pe un plan secund explică și alte absențe, precum numele de căpetenie bulgară *Alogobotur* (la Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*), chiar dacă par îndreptățite opiniile care-l consideră nume de demnitate la protobulgari (v. și *Moravcsik, loc.cit.*, p. 69).

La „lemma” Angevinilor (*Andegauon oikos*), vol. II, p. 163–165, o atenție mai mare ar fi meritat și cei doi regi care au domnit în Ungaria în perioada 1309–1382 și cu care Bizanțul a întreținut de asemenea legături, chiar dacă acestea au fost destul de delicate. Se spune doar că „o ramură colaterală a Angevinilor a domnit în Ungaria între 1309–1395” (*loc.cit.*, p. 165), afirmație din care nu știm ce se are în vedere prin ultima dată, întrucât tronul lui Sigismund de Luxemburg, unul dintre cei doi gineri ai lui Ludovic cel Mare, era atunci îndeajuns de consolidat. Să sperăm că numele Abdelaziz al ultimului emir al Cretei (vol. I, p. 51) din perioada 945–961 va fi dat și sub forma Kouroupes, care apare în sursele bizantine. La *Ethicus Histricus* (vol. I, p. 163, s.v. *Aithikos Histrios*), poate fi adăugată contribuția IPS dr. Nestor Vornicescu.

Privită în ansamblu, lucrarea aspiră la cinstea cuvenită oricărui monument istoriografic de o asemenea amploare, prin bogăția cantitativă a termenilor, prin precizia și calitatea informației, prin deosebita ei ofertă de utilizare făcută atât specialiștilor, cât și ansamblului medievistilor, ba chiar și publicului cititor și amator de istorie, mai ales din Grecia. Frecventarea *Lexiconului* pune în lumină realizările deloc modeste înregistrate de Grecia pe planul bizantinisticii, nu numai prin scrieri de certă valoare științifică, ci și prin numeroasele traduceri ale unor lucrări de referință în domeniu. *Lexiconul* va furniza nu numai cunoscătorilor, ci și celor care doresc să se inițieze într-o anume temă de cercetare, o bibliografie de bază, de la care se poate porni în mai multe direcții. Dincolo, așadar, de discuția asupra criteriilor, utilitatea operei de față este incontestabilă, ca și valoarea ei în sine.

Fiecare termen este alcătuit dintr-o parte inițială, în care-i sunt expuse datele esențiale, urmată aproape totdeauna de partea bibliografică, redactată cu caractere mai mici. Credem că valoarea de utilizare a acestui Dicționar rezidă mai ales în această parte bibliografică. Cum am remarcat mai sus, bibliografia a jucat un rol esențial în definitivarea termenilor. Ea deține chiar un loc pe care-l considerăm disproporționat de mare în raport cu izvoarele propriu-zise, a căror precizare scapă de multe ori printre degete. Acest neajuns apare și din faptul că nu s-a prevăzut pentru fiecare termen în parte și o a treia unitate specială, care să se refere numai la izvoare. Cu alte cuvinte, bibliografia începe de obicei cu izvoarele (*hoi pēges*), dar acestea nu figurează totdeauna, iar în unele cazuri nu au o poziție bine precizată, fiind date nu la început, ci la sfârșitul bibliografiei (spre ex. la C. Anagnostes, vol. II, p. 133, ori la menționatul Abu Chaphs, tot în vol. II, p. 122). În alte cazuri, izvoarele sunt arătate și în expunerea inițială a termenilor. În general, nu credem că trebuia trecută cu vederea nici indicarea locului exact din izvor unde apare termenul respectiv. Preocuparea pentru istoriografie a estompat de multe ori atenția ce s-ar cuveni acordată și izvoarelor. Dăm aici exemplul căpeteniei longobarde *Alduin* sau *Auduin*, a cărei personalitate este descrisă (vol. I, p. 208–209) prin prisma a patru studii istoriografice (J. Bury, T. Loungēs și K. Chrēstou), în vreme ce izvorul bizantin fundamental, Prokopios din Caesarea, care menționează acest personaj de cel puțin zece ori (vezi *Războiul cu goții*, traducere de H. Mihăescu, București, 1963, indice, p. 279, s.v.), nici nu este pomenit.

Nu este cazul a stării asupra unor completări bibliografice, întrucât acestea pot fi făcute foarte ușor și după alte Lexicoane, cum ar fi deja arătatul *Oxford Dict. of Byzantium*.

Modul de citare a titlurilor bibliografice este riguros, corect și pertinent: titlurile în limbi de circulație sunt date ca atare, celelalte în traducere grecească, cu indicarea limbii respective în paranteze. Există însă și excepții, care și duc la mai multe greșeli de tipar (între aceste excepții figurează și un articol în limba română al lui N. Bănescu, în vol. II, p. 217, bibliografia pentru Anna Dalassena). Aceste cazuri sunt însă mărunțișuri ce pot fi trecute cu vederea. Pentru eventualitatea unei noi ediții, ele pot fi însă corectate. Întâlnim astfel de scăpări în vol. I, p. 152 (la studiul lui N.A. Bees din „Byz.-Neugr. Jahrbücher”, III, 1922), în vol. II, p. 70 (unde apare Bezovrazov în loc de Bezobrazov), p. 94 (unde apare Altamer în loc de Altaner, altminteri corect trecut, spre ex. la p. 143 din același volum al doilea), p. 150 (unde Usener e Husener) și p. 152 (unde Stiglmayr e trecut Stiglmagr), iar în vol. III foarte puține (ca. de ex., la p. 254, unde studiul lui E. Chryssos este dat „zur Gründung des erstes Bulgarisches Staates”, corect fiind „des ersten bulgarischen Staates”, iar anul de apariție pentru Mémorial Louis Petit este 1948, nu 1848, cum apare în volum II, la p. 175). Unele scăpări se întâlnesc și în textul grecesc: în vol. I, la p. 169, pe penultimul rând de la lemma Aimilianos apare κα în loc de καί, sau la p. 170, pe rândul al doilea de sus, unde apare προζπαρξη în loc de προύπαρξη = preexistentă, sau la vol. III, la p. 157, unde Vasile al II-lea Bulgaroctonul apare ca Βουλγαροκτόνου (corect: Βουλγαροκτόνου).

Acordând prioritate absolută istoriografiei, Lexiconul separă „Asanides” sau „Asan(es)”, respectiv Asăneștii bizantini, de „Asen” sau „Asenides”, adică Asăneștii bulgari, preluând o formă încetățenită în istoriografia bulgară, dar nu știm în ce măsură izvoarele bizantine susțin această diferențiere: dimpotrivă, ele afirmă clar că Asăneștii bizantini descind din cei bulgari, deci numele Asan este cel care are bază documentară. În aceeași ordine de idei, Lexiconul preia numele „Ivan” pentru țarii bulgari, deși textele bizantine, ca și propriile lor acte de cancelarie confirmă numai forma „Ioan”, după cele mai multe opinii aflate și la originea particulei „Io” din titulatura domnilor români ai evului mediu. În privința statului Asăneștilor, contribuția românească este neglijată, deși chiar în anul 1989 a apărut un volum privitor la *Răscoala și statul Asăneștilor*. Generalul bizantin Constantin Aspietes a condus în schimb o campanie contra bulgarilor și a românilor” („enantion ton Boulgaron kai Roumanon”, vol. III, p. 256), nu „a vlahilor și bulgarilor”, cum spun textele bizantine. E posibil să găsim aici un ecou al istoriografiei române, privitor la statul „româno-bulgar” al Asăneștilor.

Sunt foarte dese situațiile în care articolele din acest Lexicon devin veritabile istorii pe scurt ale unei formațiuni politice ori ale unei personalități, constatare la care adăugăm toate laudele cuvenite unei munci asidue și metodice. Dăm ca exemplu lungul articol consacrat regatului Armeniei Mici (vol. III, p. 177–184); un român nu poate însă decât să regrete faptul că bogata bibliografie de la p. 183 omite cartea lui N. Iorga, *Brève histoire de la petite Arménie cilicienne*, Paris, 1930.

Pe linia ortografiei simplificate a actualei limbi grecești, nu se mai folosește decât accentul ascuțit, iar spiritele au fost cu totul înlăturate. Credem însă că pentru scrierile istorice de natura acesteia, renunțarea totală la spirit este exagerată, mai ales pentru cititorii mai depărtați de domeniul istoric în cauză: ei se pot astfel întreba de ce un cuvânt ca Ἀρμενία e transliterat Armenia, iar Ἀρμενόπουλος e *Harmenopoulos*, nemaiaivând spiritul aspru care să le indice pronunția aspirată a primei vocale în cazul ultimului cuvânt. Ar fi fost deci recomandabil, în opinia noastră, ca spiritul aspru să fie menținut, fiind și mult mai rar întâlnit. Printre acești termeni se află și Ἑλλην. La spiritul lîn se poate însă renunța fără probleme.

Revenind la numele *Harmenopoulos*, ar mai trebui menționată ediția G. Heimbach, Leipzig, 1851, atât de mult citată în literatura de specialitate, din cadrul căreia lipsește *Tomos Konstantinou Harmenopoulou*, Ithessalonic, 1952. Este de remarcat altminteri faptul că de multe ori se pierd din vedere contribuții de oarecare vechime într-o direcție sau alta, fapt care reprezintă o orientare mai generală a studiilor istorice din ultima perioadă. Absența unor studii mai vechi în cadrul Bibliografiei

nu trebuie însă reproșată în cazul Instrumentelor de lucru. Iar întreprinderea de față își îndeplinește foarte bine menirea oferind cea mai recentă informație bibliografică, în paginile căreia se pot găsi și titluri mai vechi, poate chiar clasice, care au făcut autoritate în domeniul sau subiectul respectiv.

Dincolo de observațiile făcute mai sus și de scăpările inerente unei opere de amploarea celei de față, întreprinderea condusă de Dl. A. Savvidēs va constitui un titlu de referință în domeniul medievisticii. Împreună cu valoroșii săi colaboratori, Domnia Sa merită toate mulțumirile noastre, alături de călduroase felicitări pentru o lucrare de pe acum reușită. Așteptăm cu același interes volumele în continuarea acestui prețios instrument de lucru, al cărui succes este de pe acum asigurat.

Tudor Teoteoi

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Byzantinorussica”, 1994, nr. 1

„Byzantinorussica” este o revistă internațională editată de Centrul științific și editorial „Skriptorij”, precum și de Fondul Internațional al Unității spirituale ruso-elene.

În rândurile care urmează vom prezenta primul număr al acestei noi reviste internaționale consacrate legăturilor istorice ale Rusiei cu Bizanțul, Grecia și lumea grecească. Revista promite o apariție bianuală, având un numeros Comitet de redacție, format dintr-un mare număr de învățați ruși (Ja. N. Șcapov, G.G. Litavrin, D.S. Lihačev, M.Ju. Neborskij, V.G. Pucko, B.L. Fonkič, I.S. Čičurov), dar și străini (A.N. Avenarius din Bratislava, J. Majeska din Mariland – SUA, G. Podskalsky din Frankfurt pe Main, A. Poppe din Varșovia, A.E. Tachiaos din Thessalonik și Chr. Hannick din Trier).

Acest prim număr cuprinde numai contribuții rusești, dar prof. Șcapov, președintele Comitetului de redacție, arată în *Introducerea* adresată cititorilor că revista este deschisă și pentru studii în alte limbi de circulație, inclusiv în neogreacă.

După prima parte, dedicată studiilor, cititorul va găsi și o rubrică de recenzii (p. 214–219), în care B.L. Fonkič prezintă cartea lui K. Papoulides, apărută în 1993 la Thessalonik și dedicată vieții și activității arhimandritului Antonin Kapustin (1817–1894), iar I.S. Čičurov se ocupă de retipărirea anastatică, realizată la Moscova în 1994, a ediției alcătuite după primul război mondial de către V.M. Istrin pentru traducerea slavă a Cronicii lui Ioan Malalas. Revista se încheie cu o Cronică a vieții științifice (p. 220–225), în care N.P. Česnokova prezintă trei Conferințe desfășurate la Sankt-Petersburg și Moscova în același an, 1994, pe teme de bizantinistică și neoeleastică, bucurându-se de o notabilă participare internațională.

O mențiune specială se cuvine făcută trecerii în revistă pe care S.A. Beljaev o face studiilor (din literatura mileniului creștinării Rusiei) privitoare la locul creștinării Cneazului Vladimir și dedicate, firește, orașului Cherson (Korsun, p. 198–213).

Partea cea mai importantă este însă dedicată studiilor. Seria acestora începe cu S.A. Beljaev (p. 7–47), care pune în valoare descoperirile arheologice din zona Chersonesului bizantin, aflat în strânsă legătură cu informațiile oferite de izvoarele scrise. În acest sens, autorul susține că biserica numită „din deal” de către vechea Cronică a lui Nestor este aceeași cu „basilica de pe colină” („bazilika na holme”), construită de către cneazul Vladimir, purtând hramul Sf. Vasile, protectorul său. Hramul sub care a fost consacrată biserica poate fi legat ușor de numele împăratului bizantin cu care s-a și încuscrit Vladimir, adică renumitul Vasile al II-lea. Nu e deloc exclus ca același nume să se refere și la Vasile I, întemeietorul dinastiei macedonene, în legătură cu care s-au țesut tot soiul de legende în Bizanț.

Considerăm foarte important și termenul de „holm”, desemnând „deal, munte” și utilizat mai des la unii slavi de sud: dăm ca exemplu provincia „Zachumlie” din apropierea coastei dalmate, adică actuala Herțegovină în linii generale: noțiunea are corespondențe etimologice în Zagora bulgărească, pătrunsă apoi la bizantini, în Erdő-ul maghiar, ca și în Transilvania românească.

I.A. Baranov se ocupă, în continuare, de un alt oraș crimean, Soldaia sau Sougdaia bizantină, astăzi Sudak (*Cartierele comercial-meșteșugărești ale Sougdaiei bizantine*, p. 48–61).

M.I. Černyševa face *Câteva considerații în legătură cu gruparea traducerilor slave timpurii din greacă după procedeele de traducere* (p. 62–75), din care reținem ca deosebit de interesante traducerile de toponime bizantine cu explicarea etimologiei lor grecești în textul slav (spre ex. Gr. *Onopniktes* = sl. *Konetop*, gr. *Boukephalos* = sl. *Voluja glava* ș.a.).

„Revista istorică”, tom. X, nr. 1–2, p. 225–230, 1999

Istoric de artă. V.G. Pucko se ocupă de *Maeștrii bizantini în Rusia veacului al XIII-lea* (p. 76–97). Colaborarea greco-rusă s-a bazat fie pe prezența unor demnitari ruși în capitala bizantină (cazul cneazului Vsevolod de la Vladimir, care a trăit la Constantinopol în perioada anilor 1162–1169), ori al artiștilor bizantini emigrați și în Rusia după Cruciada a IV-a, cum a fost pictorul Flisei sau Olisei Grecul, ajuns tocmai la Novgorod.

Observații interesante *Cu privire la istoria textelor din „Kormčaja” în legătură cu „Merilo pravednoe” în secolul al XI-lea (după redacția Pogodin)* face mai departe M.V. Andropova (p. 98–113), punând încă o dată în valoare surse canonice slavo-ruse de tradiție bizantină – așa-numitele *Kormčaja Kniga*, în diverse redacții păstrate pe teritoriul rusesc. Un rol de seamă a revenit filierei sud-slave și pare demn de menționat faptul că nomocanonul trimis din Bulgaria veacului al XIII-lea, legat de numele despotului Iacov Svetoslav și al mitropolitului Kyril, era de redacție sârbească.

Redacțiile acestor texte canonice sunt strâns legate de istoria politico-religioasă a veacurilor XIV–XV: rolul lui Dionisie, episcop de Suzdal ales mitropolit la Moscova în 1383, în consolidarea tradiției chinoviale a vieții mănăstirești, cu sprijinul lui Sergiu de la Radoneț, ține de preluarea tradiției bizantine în Rusia, ca de altfel și raporturile tensionate care au existat între marele cneaz Ivan al III-lea (1462–1505) și mitropolitul Filip (1464–1473).

Un text care aduce informații noi cu privire la istoria românească a veacului al XVII-lea este publicat de B.L. Fonkič sub titlul *O scrisoare a lui Dionisie Ivritul către Paisie Ligaridis* (p. 114–126, cu textul grecesc între p. 118–121). Autorul mai are meritul de a fi introdus acest document în circuitul științific încă din 1991, pentru a-l publica acum integral, însoțindu-l de traducerea rusească, de note și de un cuprinzător comentariu, având în vedere însemnătatea lui pentru înțelegerea situației din Rusia anilor '60 ai veacului al XVII-lea, marcată de „afacerea patriarhului Nikon”. Scrisoarea îmbogățește și istoria românească, meritând un studiu special în această privință.

Egumenul Innokentij (Pavlov) discută în continuare un document de la mitropolitul Iona (1448–1461), contemporan moscovit și adversar de idei al renumitului unionist Isidor al Kievului, pentru a face unele remarci „cu privire la autocefalia Bisericii ruse” (p. 127–135). Iona a trăit și prăbușirea Bizanțului sub turci, după ce tendințele unioniste ale ortodoxiei grecești fuseseră taxate destul de sever în cadrele ortodoxiei sud-slave și rusești. Era firesc ca, în aceste condiții, să câștige teren ideea autocefaliei Bisericii ruse, care a jucat ulterior un rol important în cristalizarea teoriei politice privitoare la Moscova ca „A treia Romă”.

O contribuție la dosarul imens al traducerilor de texte bizantine în slava veche aduce în continuare K.A. Maksimovič (*O prelucrare prescurtată, descoperită de curând, a Pandectelor lui Nikon de la Muntele Negru într-o copie din veacul al XVI-lea*, p. 136–147). Este vorba de texte canonice slave ce-și iau numele de la acest monah care a activat în veacul al XI-lea în amintita regiune a Syrii, ce nu trebuie confundată cu Muntenegrul iugoslav.

Rubrica de comunicări este deschisă de K.N. Ščapov, care susține, *Cu privire la interpretarea cuvintelor „Hristovo imja” (= „Numele lui Christos”) în traducerea slavă a Eclogăi bizantine* (p. 148–150), că aici e vorba de a lăsa o parte din avere Bisericii, fie jumătate, fie a treia parte, la rând cu ceilalți moștenitori. Practica e consemnată în Statutele dalmatine, ca și într-un document polon din 1237, afirmă autorul. E de văzut dacă novella din vremea patriarhului Athanasios I (1289–1293 și 1303–1309), care a încetățenit în lumea bizantină practica zisă a „trimiriei”, nu s-a bazat pe această tradiție patristică, întâlnită la Augustin și Ioan Gură de Aur, confirmată apoi de Ekloga isauriană, inclusiv în variante de traduceri slave ale acesteia. În cazul de față, „numele lui Christos” înseamnă partea care revenea lui Christos, adică Bisericii. În moștenirea unei averi, instituția bisericească trebuia pusă pe același plan cu unul dintre fiii moștenitori, fapt care are valoare și pentru istoria românească.

O chestiune de istorie a artei tratează G.K. Wagner (*De la biserica Desjatinnaja la catedrala Sf. Sofia*, p. 151–156), după care K.K. Papouliades se apleacă asupra unui episod *Din istoria*

raporturilor mănăstirii Pečerska de la Kiev cu Athosul: cuviosul Antonij Pečerskij (p. 157–160), insistând asupra tradiției existente în legătură cu mănăstirea Esphigmenou.

În încheiere, sub titlul *A.A. Dmitrievskij și lucrarea sa privitoare la colecționarii ruși de manuscrise și vechi cărți tipărite* (p. 161–197), F.B. Poljakov și B.L. Fonkič publică un text inedit al renumitului liturgist și bizantinist rus Dmitrievskij (1856–1929), dedicat activității lui V.I. Grigorovič, episcopului Porfirij Uspenskij și arhimandritului Antonin Kapustin. Autorii susțin că textul a fost redactat în perioada cuprinsă între anii 1917–1924.

Nu ne rămâne decât să urăm „Drum bun!” noii reviste, viață lungă, apariție regulată, precum și extinderea listei de colaborări internaționale, în cadrele căreia avem în vedere și viitoarc contribuții românești.

Tudor Teoteoi

„Oriente Moderno”, nuova seria, anno XV (LXXVI), 1996

Două numere din „Oriente Moderno” au titlul monografic „Civilizația timuridă ca fenomen internațional”. Apariția acestei teme s-a născut din necesitatea de a redefini epoca timuridă într-un context geografic și cronologic mult mai amplu, cu atât mai mult cu cât modelul timurid s-a perpetuat și dezvoltat în cursul secolelor în toate centrele politice din Orientul Apropiat și Asia Centrală. În civilizația timuridă se pot identifica premisele transformărilor radicale produse în sânul diferitelor națiuni care au compus islamul oriental în secolele XV–XVI. Perioada căderii imperiului lui Timur Lenk a constituit etapa clasică de formare a statelor moștenitoare: safavizii, otomanii, imperiul mogul și dinastiile centro-asiatice.

Cele 44 de articole sunt grupate în patru teme: *Istorie; Timurizii și Occidental; Literatura și Artele.*

Primul grupaj, cel mai voluminos, format din 13 articole, este deschis de o microsinteză despre originea lui Timur (*Zur Herkunft Timurs*, p. 5–8) alcătuită de cunoscutul specialist al istoriei timurizilor Hans Robert Roemer. Autorul demontează ipoteza recentă a unei proveniențe tırce a cuceritorului, aducând argumente noi în favoarea tezei clasice a originii sale mongole. Două studii analizează aspecte de natură economică. Primul, semnat de Ismail Aka se referă la „Activități agricole și comerciale ale timurizilor în prima jumătate a secolului al XV-lea” (*The Agricultural and Commercial Activities of the Timurids in the First Half of the 15th Century*, p. 9–21), iar al doilea, datorat rusoaicei Rozija Galieva Mukminova, include știri despre „Evoluția socio-economică a orașului central-asiatic în secolele XIV–XVI. Exemplul Samarkandului și al Buharei” (*Lo sviluppo socio-economico delle città centroasiatiche tra i secoli XIV e XVI. L'esempio di Samarqand i Buhara*, p. 22–32).

Personalitatea și activitatea politico-diplomatică puțin cunoscută a nepotului lui Timur, Iskender, fiul Ömer Şeyh – competitorul lui Şahruh (1409-1447) până în anul 1415 – sunt analizate cu competență de Francis Richard (*Un témoignage inexploité concernant le mécénat d'Eskandar Soltân à Esfahân*, p. 45–72) și Priscilla Soucek (*Eskandar b. 'Omar Şayx b. Timur: A Biography*, p. 73–87). Francis Richard publică textul unei invitații – editat de Mehdi Bayani, în revista „Rehnama-ye ketab” în 1961 – care indică intenția lui Mirza Iskender de a instala oameni de cultură și artă în Isfahan, capitala cucerită în 1413. După dispariția efemerului regat din Irakul persan, Şahruh a strâns în Horasan pe savanții și artiștii care trăiseră la curtea lui Iskender.

Deși au mai mult o valoare literară decât una de sursă istorică clasică, două *mesnevi* – prima *Zafarname-ye Hatēfi* de Ahdallah Hatēfi Habușani; a doua *Şahname-yi Esmail* de Kaşemi Gonabadi –

sunt prezentate sub forma unei notițe preliminare de specialistul Michele Bernardini (*Il „Timurname” di Hatefi e lo „Şahname-ye Esmā’il” di Qasemi. Il ms. Frazer 87 della Bodleian Library di Oxford*, p. 97–118). Cele 2 lucrări sunt un fel de „Chanson de geste”. În copia lucrării lui Hatefi din 1693–1694 conservată în codicele *Frazer 87* se remarcă aplicarea asupra lui Ismail Safavi a titlaturii de *sahibkiran* atribuită lui Timur și utilizarea celui de *Kaysar* pentru Bayezid. Ultimul articol care încheie prima temă este sub valoarea celor precedente și se datorează lui Giuseppe Cossuto (*Appunti su alcune popolazioni turcofone dell litorale occidentale der Mar Nero nel periodo timuride*, p. 189–198). Deși în titlul articolului se specifică zona de cercetare ca limitată geografic la zona occidentală și temporal la epoca timuridă, în fapt autorul acordă prioritate zonei septentrionale prezentând „aspecte” din istoria unor populații de origine türccică: cumanii, tătarii și raporturile lor cu țările române. Singurul element pozitiv al articolului îl reprezintă cunoașterea unei părți din literatura românească de specialitate.

Al doilea grupaj intitulat *Timurizii și Occidentul* care cuprinde 10 articole este deschis de contribuția lui Tilman Nagel (*Tamerlan im Verständnis Renaissance*, p. 203–213). Autorul unei solide monografii despre Timur Lenk (*Timur der Eroberer*, München, 1993), prezintă acum căile prin care au pătruns în Renașterea occidentală informațiile narrative care au format imaginea cuceritorului tătar. Sursele principale ale cunoscutei piese de teatru *Tamburlaine*, scrisă de Marlowe în 1590, au fost lucrările elaborate de sienezul Bertrando de Mignanelli, Ruy Gonzales de Clavijo și de Pico della Mirandola. Angelo Michele Piemontese (*Beltramo Mignanelli senese biografo di Tamerlano*, p. 213–226), prezintă activitatea politică și literară a lui Beltramo di Leonardo Mignanelli, călător, negustor și mare erudit, care a desfășurat în Egipt negocieri diplomatice în numele ducelui Milanului. Acesta a tradus în arabă în 1394 scrisoarea transmisă sultanului Egiptului Berkuk (1382–1399), prin ambasadorul Giacomo della Croce. Ducele propunea obținerea permisiunii de renovare a basilicii din Bethleem și a protecției asupra Ordinului fraților Muntelui Sion. B. Mignanelli s-a aflat la Damasc când s-a produs sub zidurile cetății Alep ciocnirea dintre mameluci și oștenii lui Timur. Revenit în patrie, după un deceniu și jumătate de ședere în Orientul islamic, a scris prima biografie europeană despre Tamerlan (1416) și o alta despre rivalul său, sultanul Berkuk (*Ascensus Barchoch*). Eruditul sienez s-a aflat în relații strânse cu Sigismund de Luxemburg cu care s-a întâlnit la Conciliul de la Constanța. La cererea lui Sigismund, B. Mignanelli, în calitate de expert al problemelor orientale, a alcătuit cele două monografii despre Timur și Berkuk. A participat la Conciliul de la Florența, pentru ale cărui lucrări a scris *Informacio contra infideles* (1442–1443), care a contribuit la actualizarea programului de cruciadă. Modul în care este prezentă figura lui Timur Lenk în cronica lui Paolo Giovio este tema contribuției lui Anno Cerbo (*Il Tamerlano negli „Elogia” di Paolo Giovio*, p. 227–249). În *Elogia* (Firenze, 1551) istoria lui Timur și Bayezid este aproape identică cu cea din *Cronica* lui Marco Guazzo (Veneția, 1553) și lucrarea (*Magni Tamerlanis Scytharam Imperatoris Vita*, Florentiae, 1553) lui Pietro Perondino, dar lipsesc unele amănunte dubioase, ceea ce demonstrează că Giovio a încercat să descopere realitatea, în care scop – după cum mărturisește – a utilizat diverse izvoare scrise și orale.

O analiză a modului de transmitere a informațiilor despre Timur în spațiul italian contrareformist din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în Spania aceluiași secol a fost întreprinsă de Clara Borrelli (*La „Vita del Tamburlano” ne l’Eremita, la Carcere e’l Diporto*”, p. 251–263) și de Encarnación Sanchez Garcia (*„Saber a bulto lo que passo: el Gran Tamerlan de Pero Mexio*, p. 265–282).

Vincent Fourniau (*Quelques aspects du thème timouride dans la culture française du XVIe au XIXe siècle*, p. 283–304) studiază evoluția temei timuride în culturile occidentale, în particular în cea franceză, în domeniile filozofiei, prozei, poeziei, teatrului și operei. În anii următori bătăliei de la Lepanto s-a produs apariția unui nou tip de interes asupra lui Timur Lenk. Reînnoirea memoriei colective s-a datorat poziției Franței față de Imperiul otoman. Piese de teatru (*La Rhodienne, ou la cruauté de Solymán* – în 1620 – de Mainfray; *Roxelone* – în 1643 de Desmare; *Tamerlan ou la mort*

de Bajuzet. în 1647 de Magnon) au pus în scenă episodul captivității lui Bayezid. În secolul al XVIII-lea personalitatea lui Timur a fost analizată de Voltaire, Montesquieu și Diderot. Prezența și durata acestei teme este în contrast frapant cu faptul că între sec. XVI și începutul sec. XX cunoștințele despre istoria și cultura Transoxianei au evoluat foarte lent în Franța.

Două articole privesc viața și opera cronicarului persan Zeyin ed-Din Mahmud cunoscut sub pseudonimul Vasafi. Cel elaborat de Giorgio Rota (*Vasefi e i suoi tempi: uno sguardo alle Badaye o'l-vaqaye*, p. 139–164) analizează mediul în care Vasafi și-a scris opera, în Herat, un oraș dominat de aristocrația politico-militară turcă. În perioada când s-a aflat la Taşkent, la curtea sultanului Kildi Mohammad, 1525–1533, a terminat lucrarea sa cea mai importantă *Badaye ul-vaqaye* dedicată lui Abu'l Mozaffar Hasan Soldan, fiul sultanului. Vasafi a jucat un rol important în procesul declanșat de liderii Ōzbeki pentru a obține o legitimare a dominației lor asupra supușilor din noile teritorii de la sud de Sir Darya. Contribuția lui Maurizio Pistoso (*A Taste for Ambiguity. Reconsidering Mahmud Vasefi's Memoirs*, p. 189–198) cuprinde reflecții asupra operei lui Vasafi, care deși a jucat un rol important în istoria literaturii persane a fost mult timp neglijat de cercetătorii occidentali, fiind în schimb foarte bine cunoscut în mediile științifice din fosta Uniune Sovietică. A fost editat pentru prima dată în mod critic de A.N. Boldyrev în 1961.

Receptarea lui Timur Lenk în filosofia veacului al XVIII-lea este studiată de Rolando Minuti (*Aspetti della presenza di Tamerlano nell' „Histoire Philosophique” settecentesca*, p. 305–319). Un studiu aparte îl reprezintă contribuția lui Lucian Kehren (*Temoignages d'europeens sur Tamerlan, revisités Clavijo et Schiltberger*, p. 325–339) care analizând manuscrisele ambasadei castiliene conduse de Ruy Gonzales de Clavijo, ajunge la concluzia că manuscrisul din Biblioteca Națională din Madrid este unicul care datează din secolul al XV-lea. Prima mențiune indicându-l ca autor pe Clavijo a apărut în 1582 în ediția princeps datorată lui Argote de Molina. Probabil A. Molina are dreptate, dar este la fel de posibil ca nu Clavijo să fi fost autorul, ci un alt membru al ambasadei, un scriitor pe nedrept ignorat. L. Kahren semnalează existența unor lipsuri, nerealități și contradicții în „memoriile” lui Johannes Schiltberger – prezente în ediția Karl Friedrich Neuman (1859) care a fost ulterior tradusă și în engleză (1879) – și recomandă utilizarea ei cu precauție. K.F. Neumann a utilizat un text original la care și-a permis să adauge elemente din Biografia lui Timur, scrisă de Ibn Arabșah, din *Zafarname*-ul lui Șerafeddin Ali Yezdi și așa numitele „Institutele” lui Timur, lucrări răspândite în Europa occidentală.

Din a III-a temă sunt notabile articolele semnate de Natalia L. Tornesello (*Un Negārestān di Mo'ini Joveyni conservato nell'Accademia Nazionale dei Lincei a Roma*, p. 351–377), François de Blois (*A Bilingual poem by Hafiz*, p. 379–394) și Paolo Orsatti (*The Hamsah „Quintet” by Gamali: Reply to Nizami between the Timurids and the Qara Qoyunlu*, p. 385–413).

După Natalia Tornesello. Muini Cuveyni, pios și savant în științele teologice, aparține familiei erudiților și literaților din prima jumătate a secolului al XIV-lea. *Nigaristan* a fost elaborat la sfatul părintelui său și dedicat lui Abu Sa'id Bahadur Han (1316-1335), al noulea suveran din seria ilhanizilor persani, fiul și succesorul lui Olcaytu (d. 1316), încoronat la vârsta fragedă de 13 ani. Spre deosebire de tatăl său, care a aderat la șiiism impunându-l și supușilor săi. Abu Sa'id s-a convertit la Islamul sunnit. A instaurat o epocă liberală și de toleranță, motiv pentru care perioada sa de guvernare este considerată, în mod general, cea mai bună din întreaga dominație mongolă. *Nigaristan* aparține acestor vremuri de început ale domniei lui Abu Sa'id când a dominat tendința de imitare a „clasicilor”.

Ultimul grupaj referitor la *Artă* are o structură pestriță, incluzând studii cu teme extrem de diferite despre răspândirea ceramicii timuride, artele decorative, influențele central asiatice în arhitectura epocii lui Uluğ Beğ și conceptul de muzică timuridă. Însă câteva materiale depășesc ceea ce convențional denumim Istoria artei timuride. În opinia lui J. Michael Rogers (*Centralisation and Timurid Creativity*, p. 533–550) mitul perioadei timuride ca o epocă de supercreativitate, umbrită de

însuși Timur, a fost propagat în bună măsură din motive politice de succesorii săi și de dinastiile safavidă, mogulă și chiar otomană. Numai mamelucii au avut o judecată rece asupra lui. Scopul studiului a fost nu de a distruge acest mit, ci de a reconsidera limitele centralizării și de a indica cât de departe s-a mers în această direcție. Probabil arhitectura timuridă ar fi fost insignifiantă fără moscheea lui Ali Șah din Tabriz și marea moschee din Waramin. Datorită cronicarilor timurizi, cultura lor s-a bucurat de o celebritate postumă. În vremea lui Baysungur artele și caligrafia la Herat, unde a strălucit și arhitectul Kavam al-Din; teologii și cronicarii lui Șahruh; matematicienii și astronomii lui Uluğ Beğ la Samarkand; patronajul lui Husayn Baykara asupra pictorilor și poezilor în epoca de final a dinastiei la Herat. Sheila S. Blair (*Timurid Signs of Sovereignty*, p. 551-576) reanalizează o problemă studiată de câțiva specialiști de renume (Beatrice Forbes Mauz, *Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty* în „Iranian Studies”, t. XXI, 1988, nr. 1-2, p. 105-122; John E. Woods, *Timur's Genealogy*, în vol. *Intellectual Studies ou Islam. Essays Written in Honor of Martin Dickson*, ed. By M.M. Mazaoui, V.B. Moreen, Salt Lake City, 1990, p. 85-124; Eva Maria Subtenly și Anas B. Khalidov, *The Curriculum of Islamic Higher Learning in Timurid Iran in Light of the Sunni Revival under Shah Rukh*, în J.A.O.S., t. 115, 1995, nr. 2, p. 210-236) care au pus problema modului în care Timur și descendenții săi au balansat între tradițiile turco-mongole și cele islamice pentru rezolvarea unor situații politice concrete. În mod tradițional problema a fost cercetată prin utilizarea surselor scrise: cronicile apologiste timuride, documentele, inclusiv corespondența oficială, genealogiile și rapoartele oponentilor regimului. Studiul Sheilei S. Blair introduce în circulație o sursă subevaluată până în prezent: imaginile din manuscrise aparținând secolelor XV și XVI. O metodă similară a fost utilizată de Eleanor Sims (*Towards a Study of Širazi Illustrated Manuscripts of the „Interim Period”: The Leiden Šahnamāh of 840/1437*, p. 611-625) și de Bianca Maria Alfieri (*I ritratti di Timur nella miniatura moghul*, p. 641-656). Studiile incluse în cele două volume din „Oriente Moderno”, deși sunt de valori inegale și conțin erori minore de cronologie și de ortografiere unitară, reprezintă un aport solid la cunoașterea epocii timuride.

Nagy Pienaru

**EDITAT CU SPRIJINUL AGENȚIEI NAȚIONALE PENTRU ȘTIINȚĂ,
TEHNOLOGIE ȘI INOVARE**

STELIAN INVEST SRL
Tel/Fax: +40-1-2502281

www.dacoromanica.ro

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 71247 – București, tel. 650 7241.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
SERIA ARTĂ PLASTICĂ

ISSN 1018 - 0443

43 356

www.dacoromanica.ro